

HARVARD LAW LIBRARY

3 2044 059 360 115

Harvard Law Library
Digitized by Google

**HARVARD LAW SCHOOL
LIBRARY**

Handy

295
2239
135

ÉRDEKES BÜNESETEK.

SZERKESZTI

HEGEDÜS LAJOS.

TARTALOM.

A Zaachok. — A hasonmás. — James Hind. — D'Aubray Margit. — Tiquet
tanácsosnő. — Csejthevár asszonya. — A kalózkirály. — Lesurques. —
A damascusi zsidó-üldözés. — Struensee.

MÁSODIK KIADÁS.

PEST.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

MDCCCLXXII.

Ára 1 frt. 50 kr.

Digitized by Google

ÉRDEKES BÜNESETEK.

9635
135

ÉRDEKES

HEGEDÜS, LAJOS.

PEST.

MDCCLXXII.

For Tr
H

JAN 4 1933

Pest, 1872. Nyomatott Heckenast Gusztávnál.

TARTALOM.

	<i>Lap.</i>
A Zaachok	1
A hasonmás	18
James Hind	58
D'Aubray Margit	83
Tiquet tanácsosnő	150
Jegyzetek	179
Okiratok	181

E L Ö S Z Ó.

Az árny lényeges tulajdona s elválhatlan társa a testeknek, melyekről nélküle csak ingatag s töredékes ismeretekkel birnánk. Árny és fény azonban a szellemi világban is található, melyben a jó és gonosz soha ki nem békülő ellentéteit alkotja.

A történelem lapjaira tarka változatosságban szép és rút, dicső és gáztettek vannak följegyezve; örömmel és büszkeséggel emlegetjük azokat, míg ezektől kedvetlenül elfordulunk, pedig a gonosztettek története az emberiség történetének bár komor, de felette tanuságos lapját tölti be, s bő anyagot nyújt az elmélkedésre.

Rejtélyesek a gondviselés utjai, s a szerencse vakon osztja adományait. A bűnös, ki a vérpadon végzi be szomorú pályáját, gyakran nem csekélyebb mértékben érdemes figyelmünkre, mint azon jeles, ki a dicsőség arany szárnyain a halhatatlanság fényes templomába emelkedik. Ez úgy mint amaz korának s honának szülöttje, melynek társadalmi s mivelődési állapotai, az uralkodó vallási s politikai eszmék, előítéletek s ferdeségek,

reá lényeges befolyást gyakoroltak, s nem szabad felednünk, hogy azok közül, kiket egy meg gondolatlan tett, egy szerencsétlen szenvedély, vagy a viszonyok hatalmas bitófára juttatott, okszerű nevelés, különböző viszonyok s kedvezőbb körülmények között, munkás férfiak, hasznos állampolgárok s talán nemzetük jeleseivé válhattak volna. Igaz, hogy az emberi akarat szabad, s hogy végre az embertől függ a jó vagy rosszra magát elhatározni, de más részt tagadni sem lehet, miszerint nevelés, vallási s társadalmi előitéletek, véralkat s a környező viszonyok számtalanoknál ez elhatározásra döntő befolyást gyakorolnak s csak ritka jelenség azon szilárd akaratú halandó, ki tiszta erkölcsi elveknek hódolva s hozzájuk tántorithatlan hűséggel ragaszkodva, a viszonyok árjával sziklaszilárdan dacolni bír, s ki az összeroskadó világ romjai alá is félelem nélkül temettetnék.

A nevezetes bünesetek története, az emberiség árnyoldalait tüntetvén fel, kiváló érdekel bír a jogászra s történészre, az erkölcsi bölcselkedőre s általában minden gondolkozóra nézve, ki az események hullámvásában egy magasabb rendező hatalom intézkedéseit sejti. A tárgy belső érdeke hozta magával, hogy mióta Gayot de *Pitaval Ferencz* párisi ügyvéd 1734-ben az

első ilyenmü gyűjteményt „*Causes célèbres et intéressantes*“ czim alatt közrebocsáta, minden európai nemzetnél hasonló gyűjtemények jelentek meg, s a bűnesetek történetéből egy külön irodalom fejlődött ki, mely a szerint, a mint kezelve volt, hol jó hol rossz gyümölcsöket termett.

A német irodalomba az irodalom ezen ágát Schiller vezette be, midőn a Pitaval-féle gyűjteményt németre átdolgozván, azt 1792—1793. évben közzétette.

A *Schiller-féle* gyűjteményt számos hasonló gyűjtemény követé s az embereknek a borzasztó utáni vágya felizgattatván, az emberi bűnök s gonosztettek, történeti, szinmű és regényirodalmi szempontból derűre-borúra kiaknáztattak. A bűneseti gyűjtemények legnagyobb része a regényes irányt követve, a büntetéseket mint megannyi elromlott, a korcsosodott társadalmi viszonyok által meggyilkolt lángészt igyekezett ecsetelni, s be nem elégedvén a rettenetes valósággal, azt a hajborzasztóságig felcsigázni s tulzani törekedett, míg a másik kisebb része az anyagot tisztán jogászai s jogtörténelmi szempontból feldolgozván, mint Feuerbach „*Aktenmäßige Darstellung merkwürdiger Vergehen*“ csak szakférfiak korlátolt körére szorítkozott. E két különböző irány között szerencsés középutat követtek

Hitzig és Häring „Der neue Pitaval“ czimű gyűjteményükkel, mely a nevezetességre emelkedett bünesetek történetét pragmaticus hűséggel, de oly elrendezéssel adja elő, miszerint tágabb körökben is közérdekű olvasmánynyá válhatott.

Hazánkban az első büneseti gyűjteményt 1817-ben *Czövek* bocsátá közre, ily czim alatt : „*Az európai híres zsidányok, utonállók, tolvajok, gyilkosok, haramiák, lázadók és pártütők tüköre, melyet Schiller Fridrik írásiból fordított vala Czövek István*“ (két darab 8-rét). Hazai irodalmunk ezen negyvenkét év óta parlagon hagyott terét jelen gyűjtemény megindításával kívántam elfoglalni; abba hazais külföldi büneseteket vegyesen fölvéven. Hogy a gyűjtemény nagyobb körökben is elterjedhessen, Hitzig és Häring gyűjteményének irányát igyekeztem követni, hogy pedig a jogtudományigényeinek is, a mennyire lehet elégtétessék, az egyes esetekre vonatkozó jogtörténeti szempontból érdekes okiratok, a kötetek végén eredeti nyelven külön közöltetnek.

A gyűjtemény körülbelöl 4—6 kötetnyi folyamokban jelenend meg; a tisztelt olvasó közönség részvételétől függvén, annak további folytatása.

Irtam Bécsben, 1859. február havában.

Dr. Hegedüs.

A Zaachok.

1330.

Hol van az egykori fény, hol van az egykor zaj! így sóhajt fel a magyar, midőn a szőke Dunaⁱ zajló vizén Visegrád romjai alatt elhajóz.

Visegrád, hajdan a magyar királyok büszke székhelye, most porladó omladék, melynek egykori képét, csak a történet varázs világánál szemlélheti képzeletünk.

S még is voltak idők, midőn a most kietlen lakokban s a füvel benőtt udvarokon tarka, vidám s örömtelt élet zsibongott; midőn a vár alján előmlő folyamban deli leventék páncéljai tükröződtek s hegyek völgyek viszhangzottak a királyi vadászatok s udvari ünnepélyek zajától.

Az Anjouk kora Magyarország s Visegrád — a fellegrvár — fénykora volt, melyre büszkén emlékeznek századok mulva is a késő ivadékok. De a fényes képnek, melyet költői felfogás esz-

ményies szépségben tüntet előnkbe, nem minden árnytól ment, melynek szemlélete eloszlatja ugyan ama tündéri fénykört, mely a hajdankor tüneményeit körüllegi, de tisztább s helyesebb fogalmat nyújt azon kor társalmi s miveltségi viszonyai iránt, melyet Magyarország fénykorának tekintenek.

Visegrád, az időben a magyar nemzeti élet gyújtópontja s külföldi fejedelmek gyűlhelye, színhelye volt, egyszersmind egy eseménynek, mely a magyar történelem legsetétebb lapjai közé tartozik; de mely eléggé tanusítja, mily hátra volt a dicsőített lovagkor valódi humanitás-ban, minden külfény és társadalmi miveltség daczára.

Ez esemény a *Zaach* nemzetség szomorú sorsa s végzetszerű elpusztulása.

* * *

A rozgonyi csata után, melyben *Csák Máté* a büszke nádor hatalma megtöretett, Róbert Károly mind erősebb állást vett a magyar birodalom szívében, uralkodása szilárdabb alapot nyert s hiveinek száma, napról napra szaporodott.

A mily mértékben Károly király hatalma s tekintélye gyarapodott, oly mértékben fogyott el Csák serege, kinek felei táborát elhagyván,

egyenként, majd tömegesen azon király zászlai alá gyűltek, ki a gondviselés által hivatva látszott az erőteljes, de nyers nemzetbe az akkor delelőben álló olasz míveltséget, szelidebb erkölcsöket, nyájásabb életmodort oltani.

Csák Máté egykori hivei között, kik megunván az örökös csatákat, a király táborába tértek, volt *Felicsián* vitéz is, ki a király választási zavarokban, a hatalmas nádor zászlai alatt harczolván, önerejéből, közép sorsú nemesből tekintéles állásra, hatalomra s gazdaságra emelkedett. Nem csak kegyelmet kapott, de ritka bátorsága s bölcs tanácsa által Róbert király kegyét is oly mértékben birta megnyerni, miszerint rövid idő múlva a király meghittebb hivei közé tartozott. ^(a)

A kor uralkodó divatához képest a főurak gyermekei apródok, fegyvernökök s palota-hölgyek minőségében a fejedelmi udvarokban szoktak tartózkodni, hol a leventeség törvényeit gyakorlatilag tanulmányozták s hol egyszersmind a királynak apáik néha kétséges hűségeért becses zálogul szolgáltak. Így történt, hogy *Felicsián* vitéz legifjabb gyermeke, az ifjuság és szépség bájaival tündöklő *Klára* szintén Visegrádon s Erzsébet királynő udvari szolgálatában tartózkodott, állítólag társalgási kiképzése végett

valójában azonban aligha kezeze nem volt édes atyja igen ujdon hűségének.

A fiatal hajadon szép volt, természetének s alakjának szépségét pedig sokszorozva növelte azon szüzsies kellem, mely egész valóján előmölve, igéző hatást gyakorolt környezetére. Még a krónika írók, kik lehető szárazon írják le koruk eseményeit, szépségéről emlékezve azt mondják, miszerint „a királynő kíséretében lévő hölgyek közül testalkatra s termetre kitűnvn, az udvarban lévő megannyi hölgyek szépségét elhomályosítá.“ Mi nem csekély dolog, ha meggondoljuk, miszerint Erzsébet királynő udvarában a magyar, német, olasz, lengyel nővilág színe s virága volt egybegyűlve. ^(b)

Hogy a női szépség és kellem tündéri adomány, eléggé tanusítja azon tény, miszerint bizonyos körülmények között egyaránt veszedelmessé válhatik a birtokosnő környezetére, mint magára a tündérek kedvenczére is, főleg ha nem bír azon ildomossággal s tapintattal, mi szükséges arra, hogy ez adomány boldogság, nem pedig boldogtalanság forrásává váljék.

Valjon birt-e azon eszélyességgel, mely nélkülözhetlen, hogy egy szépség, fiatalság s fényes állása által egyiránt kitűnő hajadon az udvari élet sima, sőt néha sikamos ösvényein veszély

nélkül mozoghasson, arról a történet lapjai nem emlékeznek. Atyja csatákban tölté napjait, nénje férjnél volt, anyjáról hallgat a történet s így Klára, ön magára s szive szeplőtlen érzetére volt hagyatva, mely kellő tapasztalat nélkül, az élet utjain nem mindig biztos kalauz.

A bájló szüz, a gazdag s hatalmas főúr leánya, a királyi udvarban megforduló ifjúság bálványa volt; de ha szépsége a sziveket meghódítá, nem volt a leventék közül egy sem, kinek sikerült volna a szép Klára szívéhez férni s kegyét daliás tettek által megszolgálni. Nem sokára azonban az udvarlók s imádók himes seregét elhomályosítá egy fiatal levente, *Kázmér* herczeg, *Ulászló* lengyel király fia s a királyné testvére, kit atyja országot s világot látni küldött Károly udvarába.

Kázmér herczeg, ki mint lengyel király, hadi tettei, szigorú igazságszolgáltatása, bölcs törvényhozása s előrelátó belintézkedései által nemzetének történetében fényes helyet vívott ki magának, erényei s vétkei által egyenlőképen kitünő egyéniség volt. A szép külsejü, szellemdús s a középkori udvariasság minden fortélyáiban járatos alig husz éves herczeg egyenlő vitézséggel s kitartással szokta östrom alá venni a szép hölgyek szívét, mint az ellenség szikla várait. (°)

Klára tündéri szépsége csakhamar ellenállhatlan erővel bájolta el a fiatal herczeg gyulékony szívét, ki mióta Klárát megpillantá, nyugalomra többé nem talált. A királyi vár regényes vidéke, a fényes udvar, a zajos lakomák s az egymást felváltó ünnepélyek, melyek a magas és szeretett vendég számára rendeztetek, elveszték előtte minden érdeküket, mióta Klára szépsége egész valóját elbájolá s szívét láthatlan lánczokkal a szép hajadonhoz füzé. A fiatal hölgy nyájas de tartózkodó viseletet tanusított a magas vendég iránt; de ép ezen tartózkodás a fejlődő szerelem boldogító érzelmét, a heves véralkatú ifjuban a szenvedély emésztő lángjává szította fel, melynek óriási hatalmát megfogjuk érthetni ha meggondoljuk, hogy a számos szerelmi kalandjairól ismeretes lengyel királynak, valószínűleg Klára volt első szerelme.

Midőn iránta tanusított figyelme udvarlásai, sőt házassági ígéretei is, akár, mert Klára Kázmér iránt vonzattal nem viseltetett, akár, mert szerelmi esküjének nem hitt, sikeretleneknek mutatkoztak; a szenvedély Kázmérban a legmagasb fokra hágott s eltökélte magában a kérlelhetlen hölgyet, kerüljön bár mibe, kénye alá hajtani.

Visegrádi tartozkodása végéhez közeledett;

még csak néhány nap, s el kelle válni — talán örökre — azon eszményi alaktól, melyhez szívének minden szála fűzte, melyhez lelkének minden érzetével tapadt. Betegséget színlelve — vagy talán szerelmében valósággal beteg — felfedezte nénjének, a királynénak, Klára iránti szerelmét s szívének gyötrött állapotát, melyet a büszke hölgy kérlelhetlenségével majdnem kétségbe ejtett.

Öcse színtelt vagy valódi baján megesett a királynő szíve, ki határtalan szeretettel viseltetett egyetlen testvére iránt. Megigérte, hogy alkalmat nyújtand, melyben a szép szüzet még egyszer kedvező körülmények között ostrom alá vehesse.

Mily czélzattal és mily terjedelemben kívánta Kázmért a királynő vágyainak teljesítésében előmozdítani, arról elég kiterjedésű s hiteles történelmi adatokkal nem birunk. Dlugoss, lengyel történet író tanusága szerint, egy estve Erzsébet királynő néhány udvarhölgy kíséretében, kik között Klára is volt, látogatást tön Kázmérnál, ki színtelt betegsége folytán szobáiban visszavonult, s midőn kísérőit Klára kivételével elbocsátaná, egy ideig vele beszélgetett, majd ürügy alatt eltávozván, Kázmért s Klárát magukra hagyta. A szerelemittas herczeg hevesebben

mint valaha ismételte szerelni vallomását, s midőn a szép nő hajthatlan maradt, vad szenvedélye által elragadtatva erőhatalommal érte el azt, a mit az anygali lény jóvoltától többé semmi öltétel alatt sem várhatott. ^(d)

Másnap reggel Kázmér elhagyta Visegrádot, hogy oda többé soha vissza ne térjen; szerelmi dühének áldozatát szomorú sorsának menthetlenül átengedvén.

* * *

A rettentő esemény után, mely egész lényét, jelenét s jövődjét feldulta, Klára sem Lucrétia példájára nem merte vérét kiontva szabad halálban gyalázatának emlékét elfojtani, sem korának szelleme szerint zárdába visszavonulva a szent falak csendében siratni kérlelhetlen sorsát; hanem megfoghatlan okoktól indittatva, továbbra is a királyi várban s a királyné szolgálatában maradt; melyben fivére is tartózkodott.

Atyja, Feliczián, ez időben távol volt s mitsem tudott azon szerencsétlenségről s gyalázatról, mi szeretett gyermekét s benne egész családját érte. Végre a történetek híre hozzá is eljutott, s a büszke főúr, becsületét sértve s egész családját lealázva látván, lángharagra gyúlt majd örült szenvedélye által elragadtatva, a szomorú ese-

tet, melyen már változtatni mit sem lehetett, legalább megboszulni, vérben lemosni eltökélte.

Husvét után, ápril 17-én, Károly király kedves öveivel, a királynővel, Lajos és Endre hercegekkel ebédnél ült, midőn Zaach Feliczián, kinek a királyhoz minden időben szabad belépte volt, haragtól eltorzított arczczal, oly dühösen, mint ha veszett eb által megmarva lett volna, hüvelyéből kivont karddal, szörnyű szidalmak s átkozódások között az ebédlő terembe rohant, és sulyos kardjával a királynő fejének sujtott. A királynő védelmül ösztönszerűleg feje fölé emelte kezét s férje a király is közbevetvén magát, elhárítá ugyan a halálos csapást, de a király karján mély sebet kapott, a királynénak pedig jobb kezéről négyujját szelte le az irányáról eltérített fegyver.

Merényének sikeretlensége még inkább feltűzelte az ugyis örülségig izgatott férfiút, ki a királyi pártól elfordulván, hogy a király minden ivadékát kiirtsa, ádáz fegyverével a királyi hercegekre tört. De ekkor már az ebédlőteremben szolgálattevő udvarnokok a végveszélybenforgó királyi családnak segélyére siettek, *Kenezich Gyulafi* és *Drugeth Miklós*, a hercegek nevelei, a királyfiakat a dühös csapásai elől elvonák, a királynő asztalnoka *Cselén János*, Sándor pa-

taki ispány fia pedig Zaach Felicziánt földre terítvén, egy asztali késsel torkát keresztül döfte, míg a többi udvarnokok és testőrök a királygyilkos már alig lihegő tetemét darabokra konczolák. (°)

A szörnyü s hallatlan merény által okozott rémület elmulván, bosszu, véres bosszu iránti vágy tölté be a királyi család, a nagyok sziveit; míg az egész ország, alig menekülván meg azon pártviszályoktól, melyek az Árpádok kihasználása folytán téreit s fiait dulták, a szerencsétlen eset hírére melynek áldozatává a királyi család már-már válhatott, mély gyászba borult.

A boszu első borzasztó áldozata lön Feliczián boldogtalan leánya a szép Klára, ki a királynő termeiből, a remegő palota-hölgyek koszorujából kiragadtatván, mint a szörnyü merény indító oka s képzelt bünrészesese, minden kihallgatás, vizsgálat vagy ítélelhozás nélkül a felingerült katonáknak kivégeztetés végett átadatott. A boldogtalan hölgy orra, fülei s két kezén négy négy ujja levágatott, rémülettől halvány ajkai felhasítottak, ő pedig mezítelen egy csúf gebére köttetvén Visegrád utczáin végig hurczolatott. Kinzói, az ájuldozó félholt áldozatot ostorcsapásokkal kényszeríték kiáltani: „*Igy fognak*

lakolni mind azok, kik a királyra törnek!“ míg végre kétségbeejtő kínainak ostorcsapások s a nyers tömeg szidalmai között a halál nemtője, véget vetett, s lelkét a mennyei bíró trónjához vitte, ki a szeretet s a kegyelem királya s fejedelme.

Klárának a királyi udvarban tartózkodó testvére, a véres tett után bosszútól félve, egy hű szolgájával lóra vetette magát s futásban keresett, de nem talált menedéket, mert az utána küldött fegyveresek őt társával együtt a hegyek között, hova szaladtak elérték s Visegrádra kísérték, hol mindketten a nélkül hogy törvénszék elé állítottak volna, lófarkhoz köttetvén az utczákon halálra hurezoltattak; roncsolt tetemeik pedig az ebeknek martalékul vettettek. ⁽¹⁾

Annyi vész és annyi vér után azt lehetne hinni, hogy a bosszuvágy ki volt elégítve; de csalódunk. Az új századok humanisticus eszméi a középkorban még ismeretlenek valának, azon elv helyett, hogy a büntetért csak a bűnös lakoljon, elvül szolgált, hogy az apa büntette megbüntessék a fiakban s a fiak fiaiban. A középkorban a büntető törvények sokszor pénzbírsággal elégedtek meg, s büntetések gyakran végre nem hajtottak; de ott, hol büntetést szabtak, nem annyira az igazságszolgáltatás kívánsága, mint

véres bosszu s elrettentés lebegett szem előtt, s volt határozó, döntő befolyással.

Még a véres merény nyomása s visszahatása alatt egybehívta a király az ország nagyjait, előkelőit és nemeseit Visegrádra, hogy törvényt és igazságot szolgáltatassanak.

Az öreg Zaach, fia, boldogtalan leánya Klára, ennek nővére *Zeba, Opoy neje*, ki voltak végezve, ez utóbbinak férje börtönében éhen halt, s így kérdés volt, ki fölött kellend majd ítéletet hozni. De voltak Zaachnak rokoni, nemzetsége kiterjedt, gazdag és hatalmas volt, ezekre szólt tehát az ítélet.

Az egybegyűlt országnagyok előtt, mint az eredeti ítéletből tudjuk, a király nejével együtt személyesen megjelenvén, karján ejtett sebét, a királyné leszabdalt négy újját, a királyi hercegek fürtjeit s a királyi vértől ázott köntöset előmutatván, a tett merény megbüntetését követelte.

Ezen szomorú bünjelek láttára az országnagyok, nevezetesen *Drugeth János nádor*, a kunok birája, Somogy, Tolna, Bács, Fehér, Zemplén és Ung vármegyék főispánja; *Tamás erdélyi vajda*, Arad, Csongrád és Szolnok vármegyék ispánja, s egész Tótország bánja; *János machowi bán*, Baranya és Bodrog vármegyék ispánja; *Pál királyi*

tárnokmester s trencsényi főispán, *Pál*, Simon fia, udvar (ország) bíró; *Dezső* a királynő udvarbírája; *Wilmos mester* Szepes, Győr és Zaránd megyék főispánja; *János*, Babonich fia, a királynő tárnokmestere; *Wilmos mester* Ujvár, Szerém és Borsod vármegyék ispánja; *Danch*, Turócz; Zólyom és Árva főispánja; *János* a budai vár parancsnoka; *Dénes* királyi asztalnok; *Trentul Miklós* pozsonyi gróf; *Miklós*, István fia, zalai főispán; *Laczk* a székelyek grófja, a királyi lovászok második mestere; *Zéchi Posa* harani gróf, *László* és *Eghard* bazini grófok; Futeghi *Dienes* bihari, *Deseő*, Dame testvérje, bereghi főispán; *István*, Dénes fia, vasvári gróf, *Osths Dénes* gróf, veszprémi főispán, *Becsey Imre* barsi főispán és több más nagyok és bárók Visegrádon Sz. György vértanú napján 1330. évben saját pecsétjeik alatt kelt ítélő levelükkel, az esetet leírván éktelen szidalmak között s a tett indokául Zaach Felicziánnak némely méltóságaitól való megfosztását adván elő, a gonosz tettet mint valamely szétágazó nagyszerű összeesküvés jelenségét tüntették fel. Minek folytán egyhangulag Zaach Feliczián összes ivadékát, fiait és leányait s ezek gyermekeit halálra ítélték. Kimondatott továbbá, miszerint Feliczián nővéreinek fiai és leányai s leányainak gyermekei a halálos büntetés bosz-

szúja alá vettessenek. Feliczián testvérei s Feliczián leányainak férjeiktől való rokoni, a királyi udvarból mindörökre kizáratván, az udvarhoz jönni soha se merészeljenek. Ezen büntett részei, vagy kik arról tudomással birtak, halállal büntettedessenek, vagyonuk s birtokaik pedig elkobztassanak. A Zaach nemzetségbeliek pedig, harmadizen túl örök szolgaságra ítéltetnek, vagyonuk pedig a királyra szálland. „Nevezett nővéreinek unokái s kisunokái akarjuk, úgy szól az ítélet, hogy mentek legyenek ezen ítélet gyalázatától, leginkább azért, mert ezen gonosz fajzatzból számtalan asszonyok törvényes házassági frigy által más nemzetségekkel egybekeltek, nehogy az ország zavarba ejtessék;“ nemkülönben ezek férjei és gyermekeik is. (8)

Hogy pedig a kegyetlen ítélet végrehajtása eszközöltessék, meghagyatott a vármegyék ispányainak, a szolgabiráknak és a nemességnek, hogy kikiáltott gyűléseket (proclamata congregationes) tartván, nyomozzák ki mind azokat, kik Felicziánnal harmadiziglen rokonok, hogy a királyi udvarba kísértetvén, az előszabott büntetésre ítéltessenek. A harmadizen túl rokonok vagyona szintén elkobzandónak nyilvánítottatott. Nem különben minden bűnrészek vagyona is. A feladók pedig biztosittat-

tak, hogy nevük a titok fátyola alatt fog megőrzetni.

Ily iszonyú rendszabályok, melyeket hazánkban csak a Dózsa lázadása után tettek haladtak meg kegyetlenségben, gyászba boriták az egész országot, számtalan ártatlan vérzettel, csak azért, mert Zaach nemzetségéből származott, s ámbár ellenük misem bizonyított, de a dolog természeténél fogva nem is bizonyíthatott. A titkos feladás bünburjánya elterjedett és sokan voltak, kik a kínálkozó alkalmat felhasználták, hogy valamely gyűlölt ellenüktől jómodjával megmeneküljenek.

Még hat esztendő múlva is többen, nevezetesen *Csiga fiai, Feliczián és Kázmér, Péter, Lőrincz fia, Kessi Pál, Kemény Lukács, Berenda Péter, István fia, Domonkos, Folkus fiai*, s mások nem egyéb bünért, csak mert a Zaach nemzetséghez tartoztak, halálra ítéltettek, vagyonuk pedig elkoboztatott. ^(h)

Ezen nevezetes oklevélről, mely annyi bánatot hozott számtalan magyar családra, híres történetírónk Fessler megjegyzi, miszerint „félreismerhetlen iránya a nemzetet tévedésbe ejteni, mely által a királyi rokonról, a gyanú alatt álló királynéről, a meggyalázott, majd kegyetlenül kivégzett szüzről s a megrémült apáról megfélemedkezvén, egyedül a felségárulót

vegye tekintetbe, s egy messze szétágazott, s egyedül Feliczián elhamarkodott cselekedete által még jókor fölfedezett összeesküvés ábrándjának adja magát oda.“ (1)

De sem a nemzet, sem a történelem nem engedte magát ily okirat által megvesztegetni. Ez, bár részvétlenül, de kérlelhetlen hűséggel jegyezte fel a tetteket, azok indokát s végzetszerű összefüggését; az pedig sajátságos jogérzetével, mely a magyar fajt jellemzi, teljesen felfogta, miszerint a jogos boszu korlátain túl, ártatlanok lakoltak a bűnösökért. — „Azt állítják, a magyar nagyok, ugymond Dlugoss, hogy azon naptól fogva, melyen ezen gonosz tett náluk végbe ment, minden szerencse tőlük s országuktól eltávozott, s számtalan csatavesztés s a barbarok pusztításai napjainkig, e miatt nehezedtek reájuk.“

Igy pusztult el Zaach egész nemzetsége Magyarhonból s az ahhoz egykor tartozott országokból. Ezen nagy nemzetség némely tagjainak azonban sikerült a reájuk nehezült veszedelem elől, futás által Lengyelországba menekülni, hol őket Kázmér király, a helyett, hogy sógora boszújának kiszolgáltatta volna, védelme alá vette, s hol *Amadei* név alatt mint országos nemesek a lengyel állampolgárság minden jogaival s előjo-

gaival birtak. Ivadékaik, kik *lábatlan fehér sast* viseltek családi czimerükben, még Dlugoss idejében a tizenötödik században éltek és virultak Lengyelországban. (^k)

Valjon maiglan léteznek-e, vagy azon viszonytagságok között, melyek Lengyelországot az utolsó századokban végromlásra juttatták, a Zaach nemzetségnek ezen ága is elpusztult-e, arról nincs tudomásunk.

A hasonmás.

1560.

A tizenhatodik század derekán *Artigues* városában Franciaországban élt egy fiatal házaspár, melyről a jó szomszédok furcsa dolgokat suttogtak egymásnak.

Guerre Martin, jómódu gazda embernek fia, a kor divatozó szokása szerint majdnem gyermek korában házasságra kelt *de Rols Bertrandedal*, ki bájló külseje s szelid erkölce folytán a város ünnepelt szépei közé tartozott. A fiatal házások azonban a házasság gyönyöreit egész teljükben sokáig nem élvezhették; — mi köztudomásra jutván, az egész környék mentten elhitte, hogy holmi titkos módon meg lettek bűvölve. Ezen bajnak megorvoslása végett rokonok s barátok különbenél különbféle szereket hoztak javaslatba, de a javasolt s használatba is vett szerek mindvégig sikeretleneknek mutatkoztak.

A szép *Bertrande* rokoni a baj okát a férjnek tulajdonítván, a fiatal nőt reá akarták birni,

hogy tehetetlen férjétől elválván, új házassági frigyben keressen a tévesztettért kárpótlást. Bertrande azonban a legtisztább szerelemmel viseltetvén férje iránt, az elválásról mitsem akart hallani.

Nyolcz kilencz év telt el így, míg végre a vélt bű egy utazás alkalmával, melyet a fiatal házasság együtt tettek, önmagától megszűnt. Következménye lön, hogy tíz hónap mulva egy derék ivadékkal áldotta meg az ég az oly sokáig rideg családot. De a házi boldogság, melynek zálogául kellendett a kis *Sanxinak* szolgálnia, nem csak meg nem szilárdult, sőt nem sokára keserű búra s bánatra vált.

Martin szülei biscajai származásuak valának s azon földek jövedelméből éltek, mit Artigues környékén részint tulajdonul, részint bérben birtak. Történt, hogy Martin egykor atyjának csüreből gabonát orzott, mi tudomásra jutván, hogy atyja haragját kikerülje elbujdosott a nélkül, hogy valaki tudta volna hova lett, mert senkit, még nejét sem értesítette rögtöni távozása céljáról vagy irányáról. Távozása után ismét nyolcz hosszú év telt le, a nélkül, hogy legkisebb hire hallatszott. Ez idő alatt Martin atyja elhunyt, halálos ágyán megbocsátott fiának, s a kis város árnyas temetőjében örök

nyugalomra eltakarított. Atyjának testvére, az öreg *Pierre*, vette kezelése alá Martin osztályrészét s gazdálkodott a néki jutott földeken.

A szegény *Bertrande* csendes, majdnem zárdai visszavonultságban tölté szalmaözvegységének napjait. Napról napra várta, hogy az elbujdosott végre hazatér s e reményben határozottan visszautasított minden kérést, ki feléje mint vélt özvegyhez közeledni mert. Végre úgy látszott, az egek is megsajnálják a szegény nőt, s reménye már alig várt valósulásnak ment eléje; egyszerre ugyanis híre terjedt, hogy Martin nyolcz évi bujdosása után végre honába s kedveseihez visszatért. A hír valóságán nem lehetett többé kételkedni, midőn a nyolcz évi távollét után megférfrasodott Martin, karjára füzvén örömtől sugárzó feleségét, a városban látogatásokat tett, rokonokkal s egykori bajtársaival a régi jó időkről beszélgetvén, őket negédesen egyre másra emlékeztette. Vidor, nyájas és őszinte volt, mint mindig, s az ismerősök s rokonok kivétel nélkül szívesen üdvözlék a visszatértet.

Martin atyjának testvére, *Pierre*, az öcscsére szállt osztályrészt minden ellenzés nélkül kiszolgáltatta s a visszatért bujdosó aszép *Bertrand* edal éveken át, mint jó férj és feleség boldogan élt s gazdálkodott. Ez uj együttlét gyümölcse két

gyermek volt, melyek közül azonban az egyik kevés idővel születése után, szülei nagy szomorúságára e világból kiköltözött.

Ily körülmények között nem találkozott az egész városban senki, ki a visszatért személy azonosságát kétségbe merte volna vonni, sőt mindenki meg volt győződve, hogy a megtért, Guerre Martin és senki más. Mindazáltal sajátságos hírek kerekedett, mely vésztiósló fellel gyanánt tünt fel a boldog házasságok eddig oly derült életégén. Egy rocheforti katona, esetleg Artiguesba vetődvén, közhelyeken oda nyilatkozott, miszerint a valódi Guerre Martin, kit ő személyesen ismer, jelenleg *Flandernben* tartózkodik, s hogy a saint-laurenti csatában egyik lábát elvesztvén, most falábon jár; a ki tehát itt két ép lábon jár kél, s kit a város Guerre Martinnek tart, az nem lehet a valódi, hanem valamely ravasz csalónak kell lennie. E hír furcsasága s hihetlen volta daczára, vagy talán ép ez oknál fogva, szélszárnyán terjedett, de hatás nélkül, mert azok, kiknek egyedül jogában állott a hír alapján a jövevény személy ugyanazonságát megtámadni, Bertrande és rokonai, különösen pedig Martin nővérei, őt minden ellenvetés nélkül a visszatért testvérnek tekinték s elfogadák. Egy jött-ment katonának, ki tudja mi alattomos célja lehetett, midőn e hirt csap-

székekben terjesztgeté, mely már magában is annál kevésbé látszott valószínűnek, minthogy nem lehetett képzelni, mi tartóztathatná Martint, hogy mint harczban megsérült katona, honától távol idegen földön tengődjék, míg hon kedves család s nem csekély örökség várt reá, s ha nem birt volna is atyja haláláról tudomással, a baleset után, mely őt érte, méltán reménylhette, hogy atyját, kinek haragja ily hoszu idő után magától lelohadt, könnyű szerrel megfogja kérlelhetni. Mindazáltal föltűnt, midőn hallatszott, hogy Bertrande az idegen katonát titkon valamely jegyzőhöz hivatta s előadását jegyzőkönyvbe vétele.

Nem sokára azonban más ügy vonta magára az emberek figyelmét. Pierre és Martin között, kik eddig egymással jó barátságban éltek, heves villongások támadtak. Pierre Martin osztályrészt vonakodás nélkül adta ugyan ki, de a haszonvételtől, bár mennyire sürgette is öcsce a computust, számot adni nem akart. Végre perre került a dolog s a korábbi szives egyetértés a legelkeseredettebb gyűlöletre vált. Annyira ment már közöttük a dolog, miszerint Pierre annak gyanújába jött, hogy öcscsének életére tör. Hir szerint ugyanis a feleselés egykor tettelegesen bántalmakra fordulván, Pierre öcscsét földre te-

rité s kezébe kapott vasrúddal agyon akarta sujtani, mely gyilkos szándokának végrehajtásában egyedül Bertrande által gátoltatott, ki férjére borulván, annak életét megmentette. De Pierre ennek daczára sem hagyott fel öcscse elleni fondorlatival s minden mód és eszközhöz nyult, hogy gyülölt ellenfelén boszút állhasson.

Az óhajtott alkalom csakhamar kínálkozott, midőn Martin, holmi korcsmai verekedés miatt befogatván, börtönbe vettetett. Ezen önkénytelen távollétet a vén Pierre mindenkép arra igyekezett felhasználni, hogy hugát reá birja, miszerint férjétől elálljon s őt megtagadja. Csaló ő, mondá, ki Martin nevét s jogait bitorolja s kit rég el kellett volna házától üznie, s ha Bertrande ezt tenni tovább is vonakodnék, mindent el fog követni, hogy őt is mint bűnrészesét és czinkos társát házától elűzze. A szegény nő, ki férje iránt mindég a legtisztább szerelemmel viseltetett, a fenyegetések daczára is hű s rendítlén maradt, sőt elragadtatásában kijelenté, miszerint nincs senki széles e világon, ki férjét nálánál jobban ismerje, s ha a jövevény nem volna Martin, úgy nem volna más, mint maga az ördög, ki Martin alakját ölté magára, hogy őt elcsábítsa. A ki pedig az ellenkezőt merné állítani, azt kész lenne haragjában megölni.

Az öreg Pierre Martin egyéb rokoninál sem boldogult jobban. *Jean Lose* Martin rokona s palhosi gazdag kereskedési-ügynök, kitől a per folytatására Pierre pénzt akart felkölsönözni, határozottan kijelenté, hogy ő a jövevényt Martinnek s rokonának ismerte s most is annak tartja, hogy őt semmi áron sem akarná bajba ejteni s ha már pénzt kellene adni, kész inkább pénzével az igazságtalanul elnyomott férjet segíteni, hogy módja legyen magát elleneinek fondorkodási ellen sikeresen megvédeni.

Ugylátszott mintha Pierre minden törekvése s fondorlatai hajótörést szenvedtek, midőn Martin, ki ellen mi sem bizonyult be, néhány hónapig tartó fogságából szerencsésen kiszabadulva, hazatért s kedves neje által a legőszintébb örömmel s a női szivesség minden jeleivel fogadtatott. Bertrande a hazaérkezőt csókjaival borítá, mintha valamely nagy veszélyből menekült volna meg; uj fehérneműt hozott neki, s még lábait is megmosta. Annál furcsább volt, midőn másnap reggel hallatszott, miszerint Pierre négy vejével tetőtől talpig fölfegyverezve hajnalban Bertrande lakába nyomult és Martint mint foglyot kötözve a rieuxi börtönbe kísérte, s hogy mindez Bertrande tudtával, akaratával sőt meghatalmazása folytán történt volna, ki azon első

éjjen, melyet Martin a börtönből hazatérte után hon töltött, meggyőződött volna arról, hogy a kit eddig férjének tartott nem az, hanem csaló légyen, miért is ellene a pert megindíttatta.

Mit hitt és mit érzett tulajdonképen Bertrande azon férfiú iránt, kiről kérdés alá vétetett valjon ő-e a bujdosásból megtért Martin vagy sem; az mind e mai napig nincsen tisztába hozva. Valószínű, hogy a szerencsétlen nő, félelem és remény, kétség és bizalom között, bizonytalanul ingadozott; ha azonban szíve hajlamát kérdezte, inkább hinni akart a jövevény valódiságában, mintsem azon kételkedni. Azon meghatalmazást, melynek alapján a per megindíttatott, ő írta ugyan alá, de csak azon nap estéjén, melynek reggelén Pierre, Martint erővel elhurcolta s a per folyama alatt majdnem valószínűvé vált, miszerint Pierre és vejei iszonyú fenyegetések s tetteleges erőszak által kényszeríték a szegény elhagyatott nőt ezen meghatalmazásnak akaratja ellenérei kibocsátására. Hogy még elfogatása után is egész lelkével férjén csüggött világosan tanúsítja azon körülmény, miszerint elfogatása után is még ruha s fehérneműt és pénzt rakott össze s azt utána küldé, csak hogy állapotát valahogy enyhítse.

A rieuxi bíróság előtt lön tehát azon nevezetes per felszerelve, mely a büntetőjogi történelem év-

könyveiben a maga nemében előkelő helyet foglal el, sőt nemében talán egyetlen.

A perben felperesek azt állíták, *hogy a panasszlott nem Martin Guerre, hanem egy bizonyos Tilh Arnold, csúfnevén Pansette, Sagiasból származó egyén*; kérelmük odajárult, miszerint bíróilag impostornak (csalónak) ismertessék s a törvények szigora szerint megbüntettessék.

Martin védelme egyszerű, világos és természetes volt. Előadása szerint soha eszébe sem jutott, magát másnak kiadni, mint a ki valójában volna. Az atyja s közöttte támadt köztudomású viszály folytán honából eltávozván, ide s oda vetődött, ezen s ezen városokban tartózkodott, bizonyos, nevükön megnevezett személyekkel társalkodott. Majd a francia király szolgálatába állván, mint közvitéz hét nyolcz éven át katonáskodott, majd a spanyolokhoz ment át, s midőn végre arról értesült, hogy veszély nélkül hazájába visszatérhet, haza felé indult. Artigueban első pillanatra mindenki reá ismert, s a lakosok őt házához nagy örömmel kísérték. Felesége őt szintén örömmel fogadta, férjének ismerte a nélkül, hogy legkisebb kétséget támasztott volna személyének azonossága ellen. Minden ismerőse s rokonai, közöttük négy nővére őt azonnal megismerték s örömkönyes szemekkel karjai közé

döltek ; mind ez pedig a nélkül történt, hogy éle-
ményeit el kellett volna beszélnie, a nélkül, hogy
vizsgálatot tartottak volna szükségesnek, egye-
dül az igazság hatalmának hódolva.

Ha neje most ellene pert támaszt, s ellene
tanúskodik, midőn vele három éven át a legki-
sebb kétségeskedés és nehézség nélkül élt, vilá-
gos s kézzel fogható, hogy mind ezt nem szabad-
akaratiából, hanem bátyja és pártjának fenye-
getései s ijesztései folytán teszi. Szintoly világos,
mi legyen az a mi ezen erőszakos férfiút e termé-
szetlen üldözésre bírja. Haszonlesés és bosszu-
vágy, azon alacsony rugók, a mik őt ez eljárásra in-
ditják, s a közötté s gonosz rokona között történt,
köztudomásra jutott események részére fennen
tanúskodnak. Első indítványa volt : vétessék ki
Bertrande bátyjának hatalmából, és ovassék meg
sugdosásai ellen az által, hogy más házba s tisz-
tességes személyek ótalma alá helyeztetik. Ezen
indítványát a bíróság jónak találta elfogadni, s
ezenfelül egy intő levelet kibocsátani, melyben,
mindenkinek egyházi átok terhe alatt kötelelessé-
gévé tétetett, mindent a mit ez ügyben tudna, a
bírósnak tudomására juttatni.

A bíróság ez uton többrendü adatokhoz
jutott, melyek azonban mind azt nyomról
nyomra megerősítették, a mit vádlott utazásáról,

azon városokról, melyekben tartózkodott, s azon személyekről a kikkel szólt, vallomásaiban előadott. Kihallgatása alkalmával minden körülményre nézve, mely iránt kikérdeztetett, lehető leghatározottabb, legrészletesebb feleleteket adott. Legnagyobb könnyűséggel szólt születési helyéről, atyjáról, anyjáról, menyegzőjéről, azon lelkészről, ki őt Bertrandedal megesketé; még arra is emlékezet, mint volt egyik másik a menyekzön megjelent vendégek közül öltözve. A menyegzési éjjen az új házások a kor nyers szokásához képest néhány pajzán legény által megrohantattak, még ezen személyeket is megtudta nevezni; s ép oly körülményesen adta elő azon éj titkait, melyben az állítólagos varázs megszűnt.

Bertrande ezen körülmények iránt kihallgattatván, oly feleleteket ada, mintha férjével e részben összebeszélt volna, mi azonban lehetlenné volt téve. Csak a fentemlitett megbabonázásról, melyet Bertrande minden körülménnyel elbeszélt, nem szólt semmit a vádlott. Midőn azonban ez iránt kihallgattatott, a történeteket pontról pontra, majd nem ugyanazon szavakkal adta jegyzőkönyvbe mint azt neje elbeszélte.

Ennek folytán *száz ötven* tanú hallgattatott ki az iránt, valjon a perben elébük állított vád-

lottban *Guerre Martinre* ismernek-e? vagy azt *Tilh Arnoldnak* tartják?

A tanúk vallományai szétágaztanak. Vagy hatvanan kijelenték, hogy a két személy között lévő hasonlatosság oly nagy, miszerint biztossággal határozottan nyilatkozni nem mernek. Harmincz vagy negyven eskü alatt egyhangúlag vallá, miszerint a vádlott senki más, mint *Guerre Martin*, kit gyermekségétől fogva jól ismernek, s hogy azonossága iránt testén látható bizonyos jelek és sebhelyek után meggyőződtek. Ezek ellenében vagy ötven tanu ugyan azon határozottsággal kijelenté, miszerint a vádlott senki más, mint *Tilh Arnold*, ki *Sagiasból* származó, kit szintén már gyermekségében ismertek s kivel elégszer társalogtak.

Végre a bíróság szükségesnek látta a családi hasonlatosság megállapítása iránt szemlét rendelni. A szemle alkalmával *Martin* fia a kis *Sanxi* a vádlotthoz legkevesbé sem látszott hasonlítani, míg ellenben négy nővére hozzá mint „egy tojás a másikhöz“ hasonlított.

A *rieuxi* bíróság ítéletet hozott, melyben a vádlottat a család büntettségében bűnösnek találta, s őt fejének pallos általi vesztésére oly hozzáadással ítélte, miszerint halála után teste negyedeltessék.

Ezen terhes ítéletet a vádlott fölebbbezte de a a toulousi parlament az eddigi vizsgálattal meg nem elégedvén, azt megszüntette s új kimerítőbb vizsgálatot rendelt.

Mindenekelőtt szükségesnek látszott Bertrande *jelleme* iránt minden lehető felvilágosítást nyerni, s ezek alapján őt határozott, világos és kétségtelen előadásra bírni. A tett nyomozások kivétel nélkül jellemére nézve kedvezők valának. Az ez iránt kihallgatott tanúk kivétel nélkül feddhetlen magaviseletét s erényes érzelmeit magasztalák. Ily körülmények között valószínűtlen sőt erkölcsileg lehetetlennek látszott, hogy ily feddhetlen nő, három éven át egy idegen férfival mint férjével élt volna, ha nem lett volna bensőleg meggyőződve, hogy a jövevény Isten és ember előtt férje legyen. Róla, ki nyolcz éven át, férjének távolléte alatt, ifjusága s szépsége virágkorában tartózkodónak mutatkozott, s midőn magát méltán özvegynek tarthatta, minden csábnak s felszólításnak, miszerint a félig széttépett házassági köteléket szétbontván u házassági frigyre lépjen, szilárdan ellent állt; sőt a bujdosónak jogait hiven megőrizte, róla, okszerűn föltenni nem lehetett, hogy egyedül buja ingerek által indittatva, idegen férfiúnak magát tudtával átengedte volna. A vádlottal szem-

besíttetvén, megvult lepetve s zavarba jött. Midőn azonban a vádlott nyájas, de komoly hangon felszólítá, vallaná meg az igazat s eskü alatt jelentené ki, valjon ő férje-e vagy sem, mert ha ő is ellene vallana, akkor az élet reá többé becsesl nem bír, s ő ekkor kész a reá mért halálbüntetést nyugton kisenvedni, — Bertrande képtelen volt egyebet felelni mint „hogy arra sem esküdni, sem azt hinni nem akarja.“

Az új bíróság ezen tartózkodással tett vallo mányt a vádlott mellett szóló új bizonyul tekinté. Bertrande több oldalról megrettentve, többrendű előterjesztések nyomása s befolyása alatt, már ismét megbánta, hogy az öreg Pierre vádjához csatlakozott; gyengeség s félelem folytán egyszer hibáztatván, új gyengeségből, büntetéstől tartva, első vallomását határozottan visszavonni nem merte. E fölül a vádlott javára tanuságul szolgált nyílt őszinte arczkifejezése, bizalommal telt, higgadt magaviselete, melyet mind Bertrande, mind a vén Pierrel, a tulajdon képi vádlóval eszközölt szembesítés alkalmával tanusított, míg ez utóbbi rendes sodrából annyira kiragadtatva látszott, miszerint a bírák — a szembesítés az egybegyűlt bíróság előtt történvén — a rossz öntudatnak s az igazságtalan vádnak bünjelét a konok öreg homlokán látni s olvasni vélték.

Mindezek daczára a tanu-kihallgatáshoz fogtak, s az ismét kihallgatott harmincz tanu közül, kilencz vagy tiz eskü alatt állítá, hogy a vádlott Guerre Martin, hét nyolcz pedig hasonló határozottsággal, hogy nem más mint Tilh Arnold. A vádlott ellen szóló körülmények és vallomások legfontosabbjai, melyeket felperesek ellene bizonyul egybeállítottak a következők valának.

Felperesek az általuk ajánlott bizonyt állítólagos alakban ajánlák v. i. azt igyekeztek bebizonyítani, hogy a vádlott *Tilh Arnold* legyen, miből ezután önkényt következett, hogy nem lehetett Guerre Martin, kinek szerepét játszotta. Ily körülmények között mindenekelőtt Tilh Arnold személyiségét kellett megállapítani. Tilh Arnold, mindazok vallománya szerint, kik őt ifjúságában ismerték, romlott erkölcsű, játékos, káromkodó, istentagadó, ügyes tolvaj, szóval oly ember volt, ki elég képességgel és rossz akarattal is bír bármi gonosz tettet elkövetni, ha csak abból reá bármi előny vagy haszon nézett. Ritka ügyességgel birt, ha valamely csalás forgott kérdésben, bármi szerepet is eljátszani, mihez járult határtalan szemtelensége, melynek segélyével föl vállalt szerepét bámulatos következetességgel végig folytatta. A vallomások által olyanak jellemeztetett, ki nem mulasztott el semmi

alkalmat, hogy másnak vagyonát, hírét, nevét magának tulajdonítsa, s ily jellemű egyénnek szükségkép hivatva kelle éreznie magát vállalkozókép fellépni, midőn a körülmények a legsikeresb játékhöz kezet nyújtottak.

A legaggálytalanabb tanúk egyetértő vallományaéhoz képest Tilh Arnold és Guerre Martin külsejökre nézve olyannyira hasonlítottak egymáshoz, hogy legjobb ismerőseik is könnyen felcserélhették egymással. Némely tanu megjegyzé, miszerint közöttük daczára ezen meglepő hasonlatosságnak, több lényeges körülmény iránt nevezetes különbség létezik. Szerintük Martin Guerre a vádlottnál magasabb s barnább, testalkata szikár, orra pisze s lábszárai vékonyabbak. Járás közben testét hajlottan tartván, fejét vállai közé huzta. Tilh Arnold ellenben kisebb, de vastagabb termetű, erős lábú, orra nem pisze, sem fejét vállai közé nem huzta.

Ez utóbbi személyleírás vonásról vonásra a vádlottra illet, a mint ő a törvényszék előtt állott. Ellenben a vádlott arczán ugyanazon ismertető jelek voltak láthatók, melyek a tanúk vallománya szerint Guerre Martinen szintén láthatathatók, ez ismertető jelek valóban : arczán egy keléstől származó hegedés s a jobb szemölde fölött egy sebnek helye. De a tanuk ezen jelek

és sebhelyek leírásában, melyeket számos év előtt vettek rajta észre, egymástól sokféleképp eltértek. Az egyik ezt a jelt ezen a helyen s ily kiterjedésben, más tanú ugyan ezen jelt más helyen, de kisebb nagyobb terjedelműnek állította; s e részben, észlelésüket illetőleg, két tanú vallománya sem egyezett meg. S végre ha a vádlott arcza vonásról-vonásra Martin arczához hasonlítana is, úgy ez mit sem bizonyíthatna, mint-hogy elég példa van arra, hogy két egyén vonásról-vonásra egymáshoz hasonlított.

Ha a vádlott mindazt tudja, a mit a dolgok rendszer menetében egyedül a valódi Martin Guerre tudhatna, s minden kérdésre helyes feletet képes adni, anélkül, hogy legkisebb zavarba is jönne, úgy ez sem egyéb, a legfinomabb mesterséggel szőtt csalásnál, a mennyiben tudniillik a vádlott mindenféle eszközök által annak idején magát ezen titkokba avatta, s ott hol ebbeli tudása elégtelen, határtalan szemtelenségével netáni tévedéseit ügyesen eltakarja. Sőt a mi a jelenkor nézetei szerint furcsának tetszik, vádlói egész komolysággal azt is igyekeztek bebizonyítani, hogy az állítólagos csaló varázsszerek segélyével avatta magát a kérdéses dolgok tudomásába; s ezen furcsa állítást a toulousi parlament fontolóra vette, sőt arra sulyt is fektetett, s maga

ezen ügy tudós előadója *Coras* tanácsos is, bár maga helvét hitvallású volt, e körülményt nyomatékossnak tekinté.

Bertrande sem bűnrészességről nem vádoltattott, sem azt nem merték a vádlók róla állítani, hogy a vádlott őt bűvös szerek által megbabonázta volna. A per előtti s alatti viselete tanusítá, miszerint ő szelid kedélyű, félénk s együgyű nő, ki képtelen oly tetre, mely által valakit tudva bajba ejtene, legkevésbé pedig ott, hol oly férfiú sorsáról van szó, kinek jó hiszemen megadta magát s kívül éveken át megelégedetten s boldogul élt. Már pedig erős dolog egy különben jó erkölcsű nőtől azt várni, hogy ő biróilag beismerje, miszerint férjének személyében csalódott.

Az ily beismerés u. i. nem foglal kevesebbet magában, mint azt, hogy házasságtörést követett el, hogy három éven át egy elvetemedett kalandor ágyasa volt, s hogy a vele jó hiszemen nemzett gyermekei törvénytelenek. Ily körülmények között félig visszavonó állítása, határozatlan s félelmes volta épen nem tanuskodik a vádlottnak javára.

Azon tanúk között, kik a vádlottat Tilh Arnoldnak ismerék, voltak olyanok, kik vele szerződéseket kötöttek, vagy vele szerződvények kö-

tése alkalmával együtt tanuskodtak. Ezek előmutatták a kérdéses szerződévényeket s az azokon látható aláírásokat, de mind ez bizonyt nem képezhetett oly férfi ellen, kinek ez aláíráshoz s e szerződévényekhez mi köze sem volt. Ellenben egy más helységbeli korcsmáros azt vallotta, miszerint a vádlott egy alkalommal titoktartás fogadalma mellett magát előtte fölfedezte, kijelentvén, hogy ő ugyan Tilh Arnold, de hogy Martin őt örökösevé tette. Két más tanu pedig oda nyilatkozott, hogy őt megismerték ugyan, midőn azonban meg akarták volna szólítani, ő nékiek intett, hogy hallgassanak, s egyiknek e végből ajándékot is adott.

Ezeken fölül egy másik tanú hitalatti vallománya szerint az elbujdosott Martin jó vívó s ügyes birkozó volt, vádlott ellenben mindehhez nem értett.

Martin Biscayából származott. De a vádlott nem tudott bask nyelven szólani, egy pár szavat kivéve, mit időről időre szándokosan beszédközből ejtett.

Végre két tanúvallomás döntő erejűnek látszott.

A czipész, ki valaha Guerre Martinnek dolgozott, eskü alatt erősíté, miszerint Martin lábbelije mindég 12. szám szerint készült, mig

ellenben a vádlott czipőinek mértéke csak a 9-et üti meg; hogy pedig felnőtt embernek lába egészséges állapotban idő folytában kisebb legyen, az még soha nem fordult elő. A czipész ebbeli vallománya annál többet nyomott, mert valóban nem ment a kaptán túl.

A vádlott ellen szóló másik bizonyítmány nem csekélyebb nyomatékkal birt. A nevezett Tilh egyik anyai nagybátyja a szembesítés alkalmával első pillanatra a vádlottban öcscsére ismert s könyek nyomultak a jó öreg szemébe, midőn a szerencsétlen vádlottat lánczra verve megpillantá. A bíróság nagy súlyt fektetett ezen önkénytelen vallomásra. A természet hatalma ugyan is az öreg embert oly elismerésre ragadta, mit higgadtabb pillanatban aligha tett volna, miután tudhatta, hogy vallománya öcscsét menthetlenül az akasztófára juttatja.

Ha ellentanúk nincsenek, ugy ezen minden kétségen fölül álló bizonyok alapján a bíróság a vádlottat bűnösnek ítélte volna, de a mellette valló tanúk szintoly határozottan megmaradtak állításuk mellett, miszerint a fogoly nem más legyen, mint Guerre Martin, kit ifjúsága óta jól ismernek. Ez utóbbi harmincz vagy negyven tanú előadásának még nagyobb erőt tulajdonított azon körülmény, miszerint Guerre Martinnal a

legbizalmasabb viszonyban álltak, gyermekségétől fogva ismerték, míg a vádlott ellen bizonyító tanuk, Tilh Arnolddal, kinek a vádlottat lenni állíták, vele csak egyes találkozások alkalmával ismerkedtek meg. Valjon Arnold eltűnt-e, mikor hagyta volna el szülőföldjét s mikor látták őt honn utólszor, arról hallgatnak a közlemények.

A vádlott mellett bizonyító főtanúk között első helyen állott Martin négy nővére, kik őt azon pillanattól fogva, melyben visszatért, testvérökül ismerék. Ezek vallományaik mellett megmaradtak. Volt-e lehetséges s lehetett-e föltenni, hogy netáni hasonlatosság folytán mind a négy nővér csalódott volna? S ha ez az első találkozás alkalmával meg is történt volna, úgy ők a per folyamata alatt szükségkép összeszedték volna egész figyelmeiket. Haszonlesés vagy más tisztátalan forrásból eredő indokot nem lehetett képzelni. Az egész környékben mint jó erkölcsű, tisztességes nők voltak ismereteseek. Sőt ellenkezőleg, érdekük inkább azt kívánta volna, hogy testvérüket megtagadják, miután családja növekedvén, azon remény, hogy utána valaha örökösödjének ez által mindinkább csökkent. S ha a négy nővért elfogult testvéríszertet vakította el, s ha őket ez ejtette volna tévedésbe, úgy ezt nem lehetett föltenni a nővérek férjeiről is, kik kö-

zöl ketten a jövevényt nemcsak megérkezésekor azonnal sógoruknak ismerék, de a per folyama alatt egy pillanatig sem tagadták meg.

Az öreg Pierre maga, ki a jövevény leghevesebb ellene volt, közvetve maga is a vádlott mellett tanuskodék. Pierre a vádlottat, visszatértekor, legkisebb aggály s kételkedés nélkül azonnal öcscsének ismerte, minden vonakodás vagy óvás nélkül az általa kezelt apai örökséget néki kiadta, s csak a számtétel fölött keletkezett egyenetlenségek folytán keltek benne kételyek öcscsének személyi ugyanazonsága iránt. Be volt továbbá bizonyítva, miszerint boszúból indítatva öcsce ellen többféle módon tört; s így kézzel foghatónak látszott azon indok, mely őt arra bírta, hogy ellene ezen végső kísérletet is tegye.

Azon következtetés, melyeket a vádlók Bertrande jelleméből s magaviseletéből maguk részére vontak, máskép értelmezve ép oly erővel a vádlott mellett is szóltak; Bertrande közel tíz évig nyugalomban s békességben élt férjével, ha valaki, úgy ő ismerhette férjét. A szemérmesnek és tiszta erkölcsűnek ismert asszony, visszatérte után kétség, vonakodás nélkül a férji jogok élvezetébe bocsátá a jövevényt; s az újból három évig tartott együttlét alatt elég ideje s alkalma

volt meggyőződni, valjon a jövevény kívül belől, testileg, lelkileg, teljesen férjéhez hasonlít-e s hogy valóban az és nem más valaki. Ha nem volt volna valódi férje, úgy hinnie kellett, hogy a természet két tökéletesen egyenlő testet bir létrehozni s azt egy és ugyanazon lélek által lelkesíteni.

A szembesítés alkalmávali magaviselete csak azt tanusította, hogy eleinte Pierretől tartva engedett, később pedig, midőn már engedett, új félelemmel telve a tett lépést visszavonni nem merte. Szíve föltétlenül a vádlott mellett szólt; esze a támasztott kétségek által csak részben volt elfogulva; lelkijére azonban elégtelen volt, az érzelme ellen támadó tekintetekkel dacolni s teljes tiszta szerelemtől lelkesítve azokat bátran elhárítani.

Azon tanúk között, kik reá nyomban nem birtak visszaemlékezni, voltak olyanok, kikkel az által ismertette meg magát, hogy őket oly eseményekre emlékeztette, miket Martinen kívül egyedül ők tudhattak. Megérkezése után mindjárt az első napokon, mindenkit nevén szólított és köszöntött, Guerre Martin barátjaival s bizalmasb ismerőseivel bizalmas s barátságos hangon, míg a többiekkel csak közönyösen beszélgetett.

Lehetett-e képzelni, hogy holmi csaló, bár-

mily eszes és ravasz volna is, annyi személynek, minden pillanatban s egészen váratlanul feleletet adhasson a nélkül, hogy egyszer-másszor tudatlanságát el ne árulja? Minő oktatásnak kelle ily magatartást megelőznie. S ki avathatta a vádlottat mind ezen ténykörülményekbe, ki avathatta be a legrejtettebb családi titkokba? Ha azt Bertrande nem tette, — ki egyébiránt minden gyanún fölül volt, — ugy nem lehetett más valaki mint Guerre Martin maga. Mily természetellenes, a lehetlenséggel határos föltételezés mind ez. De az ész törvényei s a lélektan szabályai szerint jóformán lehetlen, hogy valaki ezer apró s nagy részben jelentéktelen körülményt emlékezetében tartson a nélkül, hogy azok egymással se ellenmondásba, se alkalmatlan időben szönyegre ne kerüljenek. S föltéve, hogy a vádlottat, a mire egyébiránt semmi nyom se mutatott, Guerre Martin maga oktatta volna mindarra, a mit családi s egyéb körülményiről tudott, még ez esetben is megfejtethlen maradt az, mint oltathatta beléje hajlamait, izlését, gondolkozásmódját, magaviseletét, szóval egész külvalóját.

A vádlott valódisága mellett szóló világos s ugy szólván kézzelfogható bizonyokon felül, melyek ugy is már a vizsgáló-bíróban kedvező elővéleményt idéztek részére elő, még más bizo-

nyokat is állított elő, melyekkel az ellene valló tanúk bizonyerejét gyengíteni igyekezett.

Carbon Bureau s még némely más tanú hitelt érdemlősége ellen, nyomós és bizonyok által támogatott kifogásokat tett. A mi ezen tanúk valománya és jelen testi állapota között létező csekély különbséget illeti, az távolléte alatt előhaladt kora által eléggé igazolva látszott. A nyolcz évvel idősebb Martin erő s férfiaságban gyarapodott. s miután meghizott, természetesen kisebbnek látszik, mint egykor midőn soványabb s szikár természetű volt. Katonaviselt ember létére, megszokta fejét, melyet ezelőtt vállai közé huzott, feltartani. Heg- és sebhelyek évek alatt külsőleg változnak, s a szakál, mit azon korban mindenki viselt, a sima legényarczot rövid idő alatt annyira megváltoztatá, hogy nem egy könnyen lehetett a férfiúról a legényre vagy fiúra ismerni, ez esetben pedig még ellenségei is, megjelenése alkalmával, meg voltak lepelve. Ezen felül Guerre Martinnen következő ismertető jelek voltak u. m. felső állkapczájában két kettősfog, homlokán egy heghely, jobb kezének első ujján a köröm be volt nyomva, ugyanezen kezén három szömörce s a kisujján egy negyedik, végre balszeme fölött a bőr alatt kilátszó vércsepp. Mindezen ismertető jelek a foglyon is megvoltak.

Hogy *Sanxi*, ki akkor körülbelől tizenkét, tizenhárom éves volt, a szakálos férfiúhoz nem hasonlított, ellene nem bizonyított; de azon csekély bizonynak erejét, mit ebből vonni lehetett volna, lerontá a vádlott s négy nővére között lévő meglepő hasonlatosság.

Hogy a bask nyelvet nem érté s azon nem birta magát kifejezni, a vádlott ellen annál kevesebbet bizonyíthatott, miután igazolva volt, hogy szüleivel két éves korában hagyta el Biskaját, s miután nem volt tanú, ki őt eltűnése előtt bask nyelven hallotta volna beszélni. Végre mellette szólt Tilh Arnold bíróilag megállapított jelleme. Azon három év alatt ugyan is, melyeket a vádlott Bertrandeal töltött, egyetlen egy oly tettről sem lehetett vádolni, minők Tilh Arnold természetétől elválhatlanoknak mondattak. Semmi kicsapongást sem követett el, jó erkölcsünek mutatkozott s oly szelid s erényes nőnek vonzalmát s bizalmát birta megnyerni, minőnek a szép Bertrandeot ismerte a világ. Csodával határos új hihetlenség, hogy ily semmirekellő gonosz ember, három egész évig képes volna természetét végkép megtagadni.

A bíróságot kétségek fogták el; de miután az okok és bizonyok mindkét részen körülbelől egyenlőknek látszottak, reményleni, sőt

várni lehetett, hogy a mint ezt jog és méltányosság is igényelte, az enyhébb felfogás győzend, annál inkább, minthogy a vádlott fölmentése által egy tetteleg létező boldog házasság s egy abban jóhiszemben nemzett gyermek törvényessége fenntartatnék.

Midőn a nevezetes per már-már a vádlott javára volt eldölendő, váratlanul egy új tanú jelent meg, ki valamennyi már kihallgatottnál nyomosabb volt, s ki a vádlott ellen nem csak tanú, de vádlóképen is lépett föl. E tanú egy falábú ember volt, ki magát Guerre Martinnek nevezte, azt állítván, miszerint ő és senki más az eltévedt, az egyedül igazi Guerre Martin, de Rols Bertrande valóságos férje.

Egy ál-Martin is elég bajt s fejtörést okozott már a bíróságoknak, mi csoda, ha az új jövevényt bizalmatlansággal fogadták s mint valószínű csalót, szintén biztos zár alá tették. Az ellene támadt gyanút többrendű körülmény látszott igazolni. Azon katona vallománya, melyet Bertrande jegyzőileg fölvetetett, a per folyama alatt köztudomásra jutott, mi elég csáb lehetett arra, hogy holmi kalandor, kinek egy lába hiányzott az üresedésben lévő állomásra jelentkezék, annál inkább, miután egy másiknak oly remekül sikerült az eltűnt férjnek helyét pótolni. Lehetséges,

sőt majdnem valószínű volt, hogy az öreg Pierre, kinek ügye veszendőnek látszott, s ki kész volt öcsce ellen bármi eszközhöz is nyulni, ez új követelőt valahogy előkerítette, hogy a bonyolult ügyet még inkább összebonyolítsa. Ehez járult még, hogy a falábú jövevény, a helyett, hogy mint az a dolog rendjében lett volna, mindenek előtt a városban s rokoninál mutatta volna be magát, közvetlenül a bírósághoz fordult, még pedig szabályszerű panaszlevéllel, melyben magánjogi igényeit előterjeszté s előbbi állapotbai visszahelyezést kért.

Mindez előrecsinált játéknak tetszett s az új jövevénynek kihallgatása közben tett előadásai, nem voltak olyanok, hogy a támadt gyanút eloszlatták volna. Előadásai ugyan helyesek, határozottak s az egész tényálladékkal a mint ez eddig a vádlott s a tanúk vallományaiból kiderült, összehangzók valának; de a vádlott mindezen ténykörülményekről, még határozottabb, pontosabb sőt részletesb feleleteket adott.

Mielőtt a tanúk újbóli kihallgatásához fogott volna a bíróság, a két vetélytárs szembesítését hitte elrendelendőnek. A vádlott, az új jövevény nyel szembesítettén, higgadt nyugalomát pillanatra sem veszté el, s egész komolysággal azt állítá,

hogy a falábu jövevény, bátyja által felfogadott csaló, kit ő nem ismer. Oly határozott hangon, mintha ügyének igazságos voltáról meg lett volna győződve, jelentette ki a bámuló s kétkedő bíróságnak, miszerint kész magát a leggyalázatosb halálbüntetésnek is alávetni, ha nem sikerülne neki a bíróságot, még most is, az ellene bátyja által koholt cselszövényről meggyőzni. Kérelmére megengedé a bíróság, hogy az új érkezőt kikérdezhesse, mire a két vetélytárs között heves szóvita támadott, melyben a falábu, ellenfele minden kérdésére megfelelt ugyan, de nem egyszer lélekjelenlétét elveszté, míg a vádlott a legnagyobb vádak, gyalázások s szidalmak daczára megőrzé azon higgadtságot, mely a jó lelkiismeret legbiztosabb jelének tartatik.

A bíróság ugylátszott a történtek után mindinkább kételkedett az eddig kihallgatott tanúk hiteltérdemlőségén, kik az általuk előadott véleményt, ha talán csalódáson alapult is, maguk is tárgyilagos valóság gyanánt elhitték, s új, eddig kihallgatatlan tanúkat igyekezett előállítani. Tilh Arnoldnak testvérei voltak, ezeket sikerült kipuhatolni. A bíróság elé idéztettek, de se ígéret, se fenyegetéssel nem lehetett őket arra bírni, hogy a törvényszék előtt megjelenvén, tanuságot tegyenek. A bírák végre felhagytak ebbeli

kísérletükkel, embertelenségnek tartván, ily közel vérrokonokat oly tanubizonyosság tételére szorítani, mely bizonyos esetben testvérüket bitófára juttathatta volna.

Ily körülmények között, nem maradt egyéb hátra, mint az új jövevényt a Guerre családdal szembesíteni. Legelső, ki vele szembesítettett a nővérek legidősbje volt. Egy ideig tekintetét mereven a falábúra szegezte, mintha testén keresztül lelkében akarna olvasni. Majd feléje rohant, zokogva reáborult, simogatta, nevéen szólítván a szeretet legszelidebb hangján kérte, bocsátaná meg neki eddigi tévedését, miután azt az egész város is osztotta. A felismert testvér mélyen meg volt indulva, karjai közé zárta nővérét, meg bocsátá szándéktalan bántalmát, úgy hogy mindnyájan, kik ezen jelenet tanúi voltak, meggyőződtek, hogy itt a természet hatalma s ellenállhatlan ereje nyilatkozott. Ugyan ezen jelenet ismétlődött, midőn a jövevény többi testvéreivel szembesítettett. Valamennyi tanu, még azok is, kik eddig csökönyös állhatatossággal a vádlott mellett tanuskodtak, egyhangulag vallák, hogy nem a vádlott, hanem az előttük álló jövevény az igazi s egyedüli Guerre Martin.

Már csak Bertrande kihallgatása s a jövevény nyeli szembesítése volt hátra. Midőn a tanácsste-

rem küszöbére lépén, a nem várt férfiut meglátta, pillanatig habozott, szemeibe könnyek toltak, melyeknek sűrűn omló zápora között a jövevény előtt térdre borult, s szép szemeit szemekre kérdőleg függesztvén, zokogó hangon bocsánatért esedezett.

A jövevény férje volt, ki őt hűtlenül elhagyta, férje, a valódi Guerre Martin. Bizonyra nem volt többé szükség, a csalódásokkal telt szövevényes per tisztába volt hozva, s a csaló maga, ki eddig szerepét bámulatos ügyességgel folytatta, azon tudatra jutott, miszerint a merész játék el volt vesztve.

Pitaval előadása szerint Bertrande, térdreborulva a lehető legszivrehatóbb hangon adá elő, miszerint egyedül sógornői által ejtetett maga is tévedésbe. Ezen asszonyok határozott s makacs állítása, miszerint a jövevény férje légyen, más részt hő vágya szeretett férjét valahára viszontláthatni, szemeit elvakítá, s e gyalázat setét örvényébe taszítá. A gonosztevőnek a legravaszabb eszközök által sikerült őt tévedésében megerősíteni, s azon csalékony ismertető jelek által, melyek a perben előadattak, annyira körülhálózta, miszerint együgyű asszony léteire nem volt képes ezen csalódások hálójából kibontakozni. De azon pillanattól fogva, melyben a gyanu

benne felébredt, mitsem mulasztott el, hogy magának felvilágosítást szerezzen. E végre vétette a fentebb említett katoná előadását jegyzőkönyvbe s a bíróság előtt a csaló ellen addig folytatta a pert, míg ellene az ítélet kimondatott, s még akkor is, midőn ez az ellene hozott első ítéletet fellebezte, nem szűnt meg a pert minden lehető módon tovább folytatni.

Az előadó bíró elrendezése itt világos, majdnem kézzel fogható. A szép, de szerencsétlen nő így aligha szólt, így nem is szólhatott. Oly rendű asszony mint Bertrande, a legborzasztóbb meglepetés pillanatában nem fogja ezen véd- és mentőokokat ily mesterségesen s mégis esetlenül összeállítani, mint valami ügyetlen védő. Meglehet, hogy ily értelme volt kitörő beszédeknek, s e tekintetben azok valószínűsége kétségbe nem vonható. Sőt természetesnek látszik, hogy az ily közönséges s mindennapi gondolkozású nő, az ijedés pillanatában s oly bíró előtt, ki túlvilági rémként rögtön s váratlanul előtte s ellene feltámad, összevissza mindent előhord s mindent elkövet, hogy a bűn terhé, mely ónsúlylyal rá nehezedik, magától másra háríthassa.

Az emberi, különösen a női természetben gyökerezik azon igyekezete a tévedés súlyát sógor-
nőire hárítani, habár nem létezik bíróság, mely ezt

mentségül elfogadhatná, mert a nő nem csak inkább ismerheti, de jobban is kell ismernie férjét, mint azt annak nővérei ismerhetik. Még csekélyebb mentségül szolgálhat férje utáni hő vágya, a mennyiben valóban oly szende s erényes nő volt, minőnek a birói vizsgálat s a per tárgyalásából kiderül. Nagyon kétes azon lélektani kérdés, valjon a gonosztevő elleni állítólagos gyűlölet s boszuvágy megegyezik, sőt gyökerezik-e a női természetben azon férfiú ellen, kivel három éven át mint férj, és feleség élt, kivel két gyermeket nemzett s ki irányában még akkor is midőn jóhiszemősége megrendítettett, több alkalommal őszinte részvétet tanusított? Férjének ezen hasonmása valóságos férjévé lett, kivel azon korban ismerkedett meg, midőn ítélő tehetsége már teljesen ki volt fejlődve. Ily körülmények között a mennyiben házasságuk valóban oly boldog volt, minőnek a jelenségek szerint ítélve lennie kellett, igen valószínű, hogy az új férj közelebb állott szívéhez, s hogy ő akarva vagy nem akarva mélyebb, melegebb szerelemmel csüggött a visszatért, mint a távozott férjén, kihez csak ifjúkori emlékei s ezek sem a legédesebbek, csatolták.

Meglehet, hogy a meglepett, bűnös öntudattal netalán terhelt asszony, midőn szíve s lelke

a reá nehezedő viszonyok súlya alatt reszketett, ilyeseket szólt, hogy ily rosszul választott okokkal akarta magát s eljárását férje előtt igazolni, vagy a mennyire ez nem sikerülne, legalább menteni. Ez esetben azonban a jelleme iránt eszközölt vizsgálat hiányos volt, vagy csalékony jelenségek nyomán a bíróság helytelen következményekre jutott. Ezen vélemény támogatására szolgál s vele némileg összhangzik a mit Pitaval róla melleleg említ, hogy tudnillik a szép Bertrande szavának hangja, könnyei, s a legmélyebb fájdalom kifejezése által, mely bájteljes arczat még varázslóbbá tévé, s e jelenet alkalmával tanusított egész magatartása által a bírakat mélyen megindította. Sokkal valószínűbb azonban, hogy ő azon szelid, jó erkölcsű, de gyenge jellemű nő volt, minőnek a per előtt s után tanusított viselkedésből kitűnt. Ő hitte, hogy a jövevény megtért férje, hitte, mert mindenki hitte s mert maga is ezt hinni akarta. Egyedül saját lelkisméretének megnyugtató végett vétette fel ama jegyzői okmányt, mely később a per alapjául szolgált, anélkül, hogy annak hasznát vette volna. Egyedül a félelem bírta őt arra, hogy bátyjának kéréséhez álljon, de tettét úgy látszik azonnal megbánta s azt tőle kitelhető minden módon jóvá tenni igyekezett. Gyengeség s félelem volt oka, hogy

vádját vissza nem vonta, de kétségtelen, hogy inkább szereti, ha minden a régi állapotban marad. Gyűlölet s boszúvágyat bizonyára nem táplált szívében s ezt nem is táplálhata oly férfiú iránt, ki szívét birta s gyermekeinek apja volt. Remény s aggodalomtól hányatva, képtelen volt magát valamire elhatározni, s a dolgok végét, a bonyodalmak megoldását passiv nyugalomban várta be; s midőn végre az igazság hatalma a csalódások és csalások feloldhatlannak látszó tömkelegén diadalmaskodott, egy gyenge s gyarló asszonyként ellentállás nélkül vetette magát alá szomorú kérlelhetlen, végzetének. Csak a fenyegető büntetés előtti félelem, s férjének dühétől való rettegés, mely egész valóját elfoglalá, sajtolt ki belőle oly szándék iránti vallomást, mely egész lényével merő ellentétben áll.

Ily vagy még setétebb színben látta az ügy állását a visszatért férj. Ő, ki nővéreit viszontlátván, minden érzelmeinek szabad tért engedett, s a viszontlátás pillanatában mélyen megindultnak látszott hidegen, minden megindulás nélkül szemlélte nejének kétségbeejtő fájdalmát. Csendesen, közbeszólás nélkül hallgatá végig könnyek és zokogással vegyült előadását, merev tekintete azonban komor, magatartása kevély s megvető volt. Midőn a szerencsétlen nő végre kibeszélte

magát, szilárd hangon, mely legkisebb megindulást sem sejdítettett kijelenté, miszerint sem szavainak hitelt, sem bűnös nejének bocsánatot nem adhat. Ha bátyja és nővérei csalódtak s tévedésben voltak, az nejét bűnössége alól föl nem mentheti. A hü asszony oly csálhatlan jelekről ismerhet urára, miszerint lehetlen, hogy valamely idegent férje gyanánt tekintsen, ha csak maga nem talál kedvet tévedésében. A házára nehezült szerencsétlenség egyedüli okát nejében keresé, őt könnyelmű s bűnös hiszékenységről vádolá, s a birák hasztalan igyekeztek vele nejének ártatlanságát elhitetni.

Tilh Arnold, kinek személyi azonossága imár teljesen bebizonyítva s kétségen felül volt helyezve, mint fentebb említők további védelemmel felhagyván, részletes vallomást tett, nem csak tetének körülményei de azok indokai iránt is.

Ő s Martin együtt katonáskodtak, bizalmas barátok, és sátoros bajtársak voltak. Martin különböző alkalommal, származása, szülei, vagyoni s házassági viszonyai iránt, minden lehető körülményeket, még a legrejtettebbeket is elbeszélte, sőt egykor ittas állapotában a neje és közötté levő furcsa viszonyt s annak mikénti megszűntét is a leg részletesben kifecsegte. Midőn mint obsitos katona hazájába visszatért, többen őt

Guerre Martin gyanánt köszönték s vele beszédbe is elegyedtek s ezek között Martin Guerre meghittebb baráti is valának. Eleinte tréfának vette a dolgot, látván azonban, hogy szerepe neki minden várakozáson fölül sikerült, azon gondolatra jött, tréfa helyett szerepét komolyan betölteni s azt lehetőleg hasznára fordítani. A tréfából tanulmány lön. Uton, utfélen s víg poharazás közben, bajtársa régi barátitól több s több körülményt csalt ki, miket használhatott s melyekkel mindazt kiegészíté, a mit Martin közléseiből tudott, de mert akkoron annyira nem érdekelték, idővel ismét elfelejtett. Így előkészülve s felszerelve vonult be Artiguesba, hol minden kívánata szerint s várakozásán tul jól ment. Bertrandetől, ki iránt első pillanatra szerelemre gyult, minden napos együttléte alatt s éjjeli enyeltések között korábbi élete iránti töredékes ismereteit mindjobban kiegészíteni igyekezett, a beszédet egyre-másra irányozván, mintha régi emlékezeteit akarná megújítani, s a fiatal nő, ki iránta vonzalommal viseltetett, hol ellentmondva, hol javítva, gonosz szándék és a nélkül, hogy tudta vagy csak sejdítette volna is, az általa elkövetett csalásban oktatta és segítette.

Az ítélet hozatala alkalmával három vádlott ött szóba ; *Bertrande, férje, s a csaló.*

Hogy Bertrande tetteleg házasságtörést követett el, az minden kétségen fölül állt. De az alanyi tényálladékokat nem lehetett megállapítani, mert nem lehetett kitudni, valjon mikor vált gyanúja tudomássá s így mikor lőn tette beszámíthatóvá. A csalásbani részvéte szinte be volt bizonyítva, de nem lehetett kitudni, valjon s mikor szűnt meg jóhiszemősége, melyet rokonainak, s az egész városnak hasonló véleménye támogatott s nem csekély részben mentett. Ily körülmények között a parlament a méltányosság törvényét, mely szerint kétséges esetekben a büntelenséget kell vélelmezni, tartotta követendőnek, s őt minden büntetés terhe alól fölmentette.

Guerre Martin büntetésre méltó volta is kérdés alá jött; egy részt, mert nejét hűtlenül s engedély nélkül elhagyván, a bekövetkezett események s büntettek alapoka lett, másrészt, mert Sz. Laurentnál spanyol zászlók alatt Franciaország s királya ellen fegyvert viselt. Ez utóbbi politikai büntette nem tartozik ide; de a körülmények is annyira mellette szóltak, miszerint a bíróság azt tartván, hogy egyik lábának elvesztése által eléggé bűnhődött, a büntetés alól fölmentette. Hasonlókép nem látott a bíróság nejének hűtlen elhagyásában oly gonosz cselek-

vényt, mely a büntető törvény szabványa alá esik, s miután ebbeli elhagyás által elkövetett bűneért, házi rendének feldulása, nejének hűtlensége s vagyonának némi részben lett elfecsérlése által eléggé lakolt, e részben is minden további büntetés alól fölmentette.

A toulousi parlament 1560. szeptember 12-kén ez ügyben kelt ítéletével, melyben a rieuxi bíróság ítéletét, a mennyiben ez a vádlottat fejének vesztésére ítélte, mint a törvényekkel ellenkezőt, s ily nagy, s a népből származó gonosztevőhöz nem illőt, megsemmisíté, Tilh Arnoldot, mert Martin Guerre nevét, rangját és személyét bitrolta, nejét elcsábitotta, s vele házasságtörést követett el, vagyonát magához ragadta s eltékozolta, a házasság szentségét megszentsegtelenítette, arra ítélte „hogya az artiguesi templom ajtaja előtt térden állva, egy ingben, hajadon fővel s mezitláb, kötéllel nyakán s kezében égő viasz-fáklyát tartva, bocsánatot kérjen Istentől, a királytól, az igazságtól, nemkülönben Martin Guerre s de Rols házastársaktól, mi megtörténvén, a nevezett Tilh az igazság végrehajtójának fog átadatni, ki őt Artigues városának utczáin, és utczaszögletei előtt eljáratván a kötéllel nyakán Martin Guerre háza elé veze tendi, hogy egy ott felállítandó bitófára fel

akasztassék s megfojtassék, teste pedig megégettessék.“

A törvények értelmében vagyona el lett volna kobzandó, a körülmények különös tekintetbe vétele folytán a parlament Tilh hagyatékát az általa Bertrandeal nemzett gyermekeknek ítélte oda; mely kegyelem azonban ez esetben nem nagy jelentőségű volt.

Ugyanazon év szeptember 16-ik napján a fentebbi ítélet egész terjedelmében a rieuxi bíróság által végrehajtatott. Az akasztófa alatt, mely Martin Guerre háza s kapujával szemben volt fölállítva az elítélt egykori barátjától s kedvesétől őszinte bánattal s töredelmességgel bocsánatot kért. Hült tetemei levétetvén, az ítélet értelmében megégettettek. Megbocsátott-e a visszatért, idővel szerencsétlen nejének vagy sem, arról hallgat a történet. (1)

James Hind.

1652.

A szabad és mivelt britt nép dalaiban a mérész, de lovagias utonállók szintoly, ha nem nagyobb mértékben szerepelnek, mint szilaj kortársaik, kik a Duna s Tisza délibábos rónáin vagy a Bakony s Mátra rengetegeiben töltik ezer veszély közt kalandos éltöket. Mint ezek, ugy az angol rablók is a lovagiasság egy bizonyos nemével birnak, mely őket nem egyszer divatos regényhősökké avatja. Hogy a költői szabadság képzelt alakjait gyakran az igazság s történeti hűség rovására ruházza fel, kétséget nem szenved ugyan, de ép oly bizonyos, hogy e vad és nyers egyéniségek között olyanokra is akadhatni, kik még akkor is érdekes jellemeket képeznek, ha azon költői zománcztól menten tűnnek elénkbe, melyekbe őket az írók képzelő tehetsége burkolá.

A britt rabló-kalandorok történetének legismeretesb s legünnepelebb jelenségei közé tarto-

zik *James Hind kapitány*; mely utóbbi czimmal a nép öt lovagias jelleme miatt feldiszíteni jónak találta. James Hind nem azon regényes kornak születtje, melyben Robin Hood s vakmerő társai szerepelnek, hanem egy vallási és politikai mozgalmak által háborított századnak gyermeke, egy századnak, melynek viharai I. Károlyt a királyi székről a vérpadra sodorták s Cromwell Olivért az angol nép élére helyezték.

James Hind a kor pártnézeteitől s a napi kérdésektől meghatva, kárhozatos mesterségét politikai eszmékkal igyekezett összeköttetésbe hozni, s gonosz tetteivel egy magasabb célnak vélt szolgálni vagy legalább ez utóbbit kívánta korával elhitetni. Ő gyűlölte Cromwellt, biblia-szerű köztársaságával együtt, tántorithatlan hűséggel viseltetvén koronás fejedelme iránt, még a vérpadon is megnyugvást talált abban, hogy nem mint közönséges gonosztevő, de mint politikai bűnös mult ki ez árnyék világból. Ezen felül — mesterségétől eltekintve, — kész gentleman volt s foglalkozásával annyi lovagiasságot és vidor szeszélyt birt egyesíteni, a mennyi szükséges arra, hogy valamely rabló a nép emlékezetében, mely minden rendkívüli tüneményt együgyűségében bámul, örök helyet biztosítson.

* * *

James Hind, *Chipping Norton* városában *Oxford* megyében született. Atyja tiszteletreméltó, ritka becsületességű, vallásos és erkölcsiben puritán szigorú férfiú, mesterségére nyereggyártó volt. Fiát tehetségéhez képest tisztességes nevelésben részesíteni kívánván, tizenöt éves koráig annak rendje szerint iskoláztatta; az iskolában irni, olvasni s számot vetni megtanulván, anynyi készséget nyert, a mennyi néki életmódjához szükséges lett volna. Tizenöt éves korában hentes mesterhez adta, hogy ott a kolbászgyártás mesterségének titkaiba avattassék, de az éber eszű fiú úgy látszik csakhamar ráunt ezen prózaikus foglalkozásra, mihez járulván mesterének kegyetlen bánásmódja, tizenhét éves korában egy szép napon bucsut vőn a kapufától s egyenest Londonba indult. Szökése előtt levelet intézett anyjához, melyben a hentes mesternél volt szomorú helyzetét élénk színekkel festvén, elhatározását lehetőleg igazolni igyekezett. Minthogy pedig Londonban az élet drága volna, kérte szülőjét küldene számára pénzt, hogy ott magának más mestert, s jobb helyet kereshessen.

Az anyai szív, hol méltatlanul üldözött gyermeke forog kérdésben, igen is szelid bíró szokott lenni; így történt, hogy James Hind anyja, elbujdosott gyermekét megsajnálván, össze-

szedte minden megtakarított pénzét s azt nagy hamarjában fia után Londonnak indította. E pénz szolgált-e alkalmul arra, hogy James Hind az erkölcs ösvényéről a vétek tág útjára letérjen, arról hallgat a történet, elég a hozzá, hogy ő, ki atyjának puritán erkölcsseivel nem birt, s a világ hiú örömeit épenséggel meg nem vetette, a helyett, hogy annak rendje szerint mester után látott volna, nyakra-főre azon gyönyörök után rohant, miket a világváros, még azon időben is nagy mértékben nyujthatott.

Történt, hogy James Hind egy éjen oly kecses hölgynél tartózkodott, ki előttevaló napon egy fiatal polgár erszényét ennek akarata ellen egy pár arannyal megkönnyítette vala. A rendőrség házmotozást tartván, a keresett guineak helyett egy fiatal legényre akadt, ki is a szép asszonnyal együtt az őrhelyre kísértetett. Másnapon a nő a newgatei börtönbe vándorolt, társa azonban szabadon bocsáttatott. Ez egyszerű sőt jelentéktelen esemény döntő befolyással volt James egész életére, ezen éjen ismerkedett ugyan is meg egy híres londoni tolvajjal, *Allen Tamással*, ki egy ez éjen elkövetett lopás gyanujában elfogatott, de büntelennek bizonyulván, szabadon bocsáttatott. A két férfiú egymásnak megtetszván, a legközelebbi taverneben néhány

kancsó ser mellett örök véd- és daczsövetséget kötött.

Allen Tamás, James Hind mesterévé lön; de aligha volt tanulékonyabb s buzgóbb tanítványa valaha. Első merényleténél mindjárt kitűnt ritka tehetsége, melyet később annyiszor s anynyifélekép tanusított.

A shooter-hilli országuton mendegélve, messziről egy tisztos külsejű utast pillantottak meg, ki feléjük közeledék; inasa csekély távolban követte. James Hind nyomban tudatá Allennel, miszerint kedve kerekedett ez idegentől kényszerkölcsönt felvenni, de egyszersmind azt is, hogy maga, minden segítség nélkül kíván a jövevénynyel elbánni. Allen beleegyezett, de a közellévő bokrok közé rejtőzött, hogy czimborájának, ha az utassal netán baja meggyülne, segélyére lehessen. Az elővigyázat ez uttal feleslegesnek mutatkozott. James Hind illetteljesen, de oly határozottan szólítá meg az utast, hogy ez jónak látta minden pénzét ellentállás nélkül a rablónak kézbesíteni. A merény jövedelme nem volt épen nagy, s midőn az utastól megérténé, hogy utja még messze tart, kiszámítá, mennyi pénzre volna szüksége, s ezzel utravalóul a rablott összegből husz sillinget fizetett vissza.

Az idegen a fiatal rabló illetteljes modora s

váratlan magaviselete által annyira megvolt hatva, miszerint az utonállónak kezét nyujta, becsületére fogadván, hogy sem elárulni, sem magát rajta megboszulni nem fogja, habár hatalmába kerülne is.

James az idegennek szerencsés utat kívánván, eltávozott. Ez első merény tizenöt font sterlinget jövedelmezett, s Allen, ki fiatal társának merész fölléptét és ügyes bánásmódját saját szemével látta, örömtől ragyogva őt karjai közé zárni sietett.

James ezen tette ép azon időbe esett, midőn I. Károly szomoru kivégeztetése rémülettel s részvételt tölté be minden hű angol kebelét, mely esemény Jamesre is annyira hatott, miként ő s barátja fogadást tőnek, hogy a kiontott királyi vérért boszút fognak állani s azt az ugynevezett királygyilkosokon, kiket rossz csillagzatjuk né tán kezeikbe keritend, lehetőleg megtorlandják.

Adott szavuk beváltására csakhamar kedvező alkalom kínálkozott, mely Angolhon történetének igen könnyen nevezetes fordulatot adhatott volna. Értésükre esett ugyan is, hogy Cromwell Oliver a köztársaság feje, Huntingtonból Londonba szándékszik. Lesbe álltak tehát, s nem sokára a felvert porfelleg jelenté a protector kocsiját, mely sebesen feléjük közeledett.

Ámbár, várakozásuk ellenére, hét lovas képezte a kocsi fedezetét, egy pillanatig sem késtek merényletükhöz fogni. Nagy zajjal előre nyomulván, a kíséretre törtek s azzal heves viadalba elegyedtek. Vakmerő támadásuk azonban, mint előre látható volt, nem sikerült s ők a nagyobb szám által visszanyomtatva futásnak eredtek. Futás közben Allen elfogatott s Londonba hurczoltatván, nemsokára ki is végeztetett. Fialat bajtársának inkább kedvezett a szerencse, mert daczára az ellene folytatott rendőrségi intézkedéseknek, bár sok baj után, végre mégis megmenekült.

Cromwell szigorú rendet tartott az országban, s rendőrsége a korhoz képest lehetőleg jól volt szervezve; így történt, hogy James Hind nemcsak a fedezetet képező lovasok, de az egész környék rendőrsége s lakossága által üzőbe vétetett. Hogy üldözői elől meneküljön, kénytelen volt, lovát leszurni s több napokig bozótba rejtekezni.

E szerencsétlenség azonban kalandvágyát nem csak el nem fojtotta, sőt azt méginkább feltüzelté, s alig szünt meg az üldözés heve, azonnal mód után látott, mint tehetne uj párira szert, mire oly mulhatlan szüksége volt, ha kalandoros szerepét tisztességesen folytatni kívánta.

Azt tartja a deák közmondás, hogy a merészeket a szerencse csalfa istennője segíti, s e közmondás valósága hősünknel nem egyszer bizonyult be. Az erdőből, hova rejtőzött az utra vetődven, alig haladt egy darabra, midőn annak egyik oldalán, fához kötve nyerges lovat pillantott meg. Gazdája, vagy husz lépésnyire lovától, egy frissiben metszett tüskés ágból pálczát hevenyészvén, a tüskék lenyesésével foglalkozott.

„Im az én lovam!“ monda Hind s a következő perczben már a lovon termett, kantársziját megoldá s tovább sietett.

„Hej, hő! rivalt a paripa megdöbbent tulajdonosa, hogy meri az én lovamat elvinni.“ Hind, ki már jó darabra odább állt, brett hidegvérűséggel nyergében visszafordulván, nagy bámulva viszonzá : Hogyan, Mylord ön még lármáz? Elégedjék meg azzal, hogy pénzét meghagytam, melyen ennél jobb paripát vehet magának. Egyébiránt kövesse tanácsomat s máskor jobban vigyázzon lovára, különben megadhatná vigyázatlanságának árát.“ Ezzel sarkantyúba kapta lovát, és sebes vágatva eltávozott.

A szerencse ez időtől fogva sokáig kedvezett a merész kalandornak. Neve, hire s tekintélye terjedett; s miután royalisticus érzelmeit épen

nem titkolá, titkos barátokra is számíthatott, kik ugyan a hatalmas protektor uralma ellen nyíltan sikra kelni nem mertek, de néki a mennyire lehetett bajt szerezni igyekeztek. Ezek lettek a royalistikus rabló hű baráti, titkos pártfogói, ezek figyelmeztették, ha veszély fenyegeté, vagy ha gazdag prédára alkalom mutatkozott.

Peters Hugo egyike volt azoknak, kik a szerencsétlen királyt halálra ítélték. Egykor utközből a rablóval találkozik, ki őt tárczájának kiadására hideg s parancsoló hangon felszólítja. Peters azonban lélekjelenlétét nem veszítvén, szép szavakkal vélte a híres rablót lefegyverezhetni.

„Nincs-e megírva az írásban, hogy Ne orozzál s nem tudod-e Salamon mondását: „Ne fosztogassad a szegényt, mert ő szegény!”

Jamest e váratlan felelet nem lepé meg, sőt tettel szóval egyaránt helyt állni képes, a puritánussal heves vitába ereszkedett. Szüleinél koras vallásának szokása szerint sokat olvasott a szent írásban, s abban bizonyos jártassággal birt. Sietett tehát a megszólítónak visszafelelni: „Te pedig hogy ha emlékeztél vala az írás szavaira tudnod kellendett a proféta szavait: „És megköték vala királyaikat s vasra verték nemeseiket.” Gyalázatos képmutató, ki mered a szent

írást idézni. Ti pedig republicanusok, hogy mer-tétek halálra kárhozatni királyotokat, és őt fel-áldozni saját palotája előtt?”

Peters azonban ez ellenvetés czáfolásába ereszkedvén, a királygyilkosság jogos voltát a szent írásból igyekezett bebizonyítani, heves di-atribáját azzal fejezvé be, hogy a latrok és utonállók mestersége isteni s emberi törvény szerint egyaránt tilos, kárhozatos és kemény büntetésre méltó.

Végre James megunt a hosszú prédikatiót s türelmét vesztve áldozatjára mordult : „Hallgass! s ne merészed mesterségemet gyalázni. Tudod, hogy írva vagyon : „még a latort se vedd meg. Mi egyébiránt nem a végett találkoztunk, hogy vallási dolgokról vitatkozzunk. Azért nyissad fel füleidet s értsed miről van szó. Add ide tüstént pénzedet, különben menten elküldlek királyod után a másvilágra, a hol majd panaszt tehetsz ellenem, ha úgy tetszik.”

Ezek hallatára az öreg puritánus védokaiból kifogyott. Nagyot sohajtva zsebébe nyult s aranyokkal telt erszényét a rablónak átadá. E mérénynyel beelégedhetett volna, mert minden harcz nélkül harmincz aranyra tett szert; de csakhamar eszébe ötlött, miszerint adott hittani leczkéséseért szintén egy kis jutalmat érdemelne. Meg-

fordítá tehát lovának kantárszárát, s az ijedtében tova-siető után rugtatott.

Kis vártatva az üldözött mellé termett.

„Jó napot Master, szólt Petershez, eszembe jutott még valami. — Tudod-e miért estél ma bajba? Lám ha te nem tudnád, én tudom, halljad tehát, azért estél ma bajba, mert megfeledkeztél az irás szavairól; „Ha pedig utra keltek, ne vigyetek el magatokkal sem aranyt, sem ezüstöt, se rézpénzt erszénytekben.“ Te pedig jámbor ember annyira megfeledkeztél a törvényről, hogy annyi arannyal töltéd vala meg erszényedet! Ime látod, hatalom adatott nékem fölötted, hogy parancsoljak veled a mint nékem tetszik? és én ugyan nem látom okát, miért ne tenném, ha kedvem tellik benne. Azért kérlek légy oly szíves s kölcsönözd nekem palástodat.

A boldogtalan királygyilkosnak nem jutott oly bibliai hely eszébe, mely alapján a rabló kérelmét megtagadhatná.

De James ezzel sem elégedé be. „Urunk üdvözítőnk mondá : „Ha pedig valaki elveszi tőled palástodat, köntösödet se tagadd meg tőle.“ Nem hihetem, hogy e parancs ellen vétkezni akarnál. De ha arról megfeledkeztél volna is, im arra most barátságosan emlékeztetlek s már ezért is köszönettel tartozol nekem.“ —

Utolsó köntösét is levetni nehezére esett a fukar öregnek. Különbféle ellenvetéseket tett, de most az egyszer nem a sz. írásból, hanem általános emberi elvekből okoskodva. A kapitány komoly tekintetet vete a zaklatottra, majd egykedvűen válaszolá, miszerint ily okok elégtelenek arra, hogy oly követeléstől elálljon, mely az íráson alapul.

És nagyot sohajtott Peters, leveté utolsó köntösét, és adá vala a rablónak s nagy busan ingujakban haza felé tartott. James pedig, ki maga is szeretett tetteiről regélni, elmondta ez esetet minden körülménnyel, úgy hogy nemso-kára köztudomásra jutván, a kárörvendő közönségnek nem kis mulatságára szolgált.

Peters Hugo plébániával birt, s a legközelebbi vasárnapon a szószékről a rablók, latrok és utonállók ellen kezde menydörögni, prédikációja alapjául egy verset választván a zsoltárokból. Az isteni szónoklat közben, egy csintalan kópé oly fennhangon, hogy mindnyájan hallhaták, mondá : „Bizony mondom, nem tudom ki birná a tisztelendő urat megczáfolni, ha csak Hind kapitány nincs jelen közöttünk.“ Természetes, hogy a világ bűnei s a világ hiúsága fölött szomorkodó ájtatos gyülekezet hanges kacajra fakadt, az ájtatosság meg volt

zavarva s Peters kaczaj közben lépett le szószeről.

Más alkalommal James Hind a Scherbornból Shaftesburybe vezető uton a hirhedett *Bradshaw* sergeanttal találkozott, ki azon bizottmányban elnökölt, mely I. Károlyt halálra ítélte, s az ítéletet szerencsétlen királyának kihirdette. Bradshaw kocsin utazott. Hind a kocsi mellé ug-ratván Bradshaw pénzét nyers hangon követelé. A terrorismus embere vélvén, hogy félelmes ne-vének hallása képes leend a rablót szándokának kivitelében akadályozni, ünnepélyes hangon mondá. „*Tudd meg gazember, hogy én Bradshaw vagyok!*“

De a csel nem sikerült, s Hind a helyett, hogy megrémülve távoznék, nyers és ingerült hangon felelt. „Akár Bradshaw vagy, akár más valaki azon ebek közül, kik királyuk vére után szomjajztak, nem félek tőled s most én bánhatnék veled ugy, a mint te bántál uraddal. Isten és ember előtt jó cselekedetet vinnék végbe, ha a világból kipusztitanálak, de csak élj te gazember s kinozzon rossz lelkismereted mindaddig, mig a hóhéré nem léssz, mint a hogy megérdemelted. Nem vagy méltó, hogy másként muljál ki e világból, s Tyburn a hely hova illesz. Tudd meg, hogy csak azért kimélem éltedet, mert király-

gyilkos vagy; egyébiránt add ki nyomban minden pénzedet, mert ha vonakodsz azonnal kivégezlek.“

Bradschaw kivette 40 sillinget tartalmazó erszényét s azt Hindnek kézbesíté, de ez e csekélységgel, melylyel ő kínáltatott, be nem elégedvén, haragra lobbant, pisztolyát kivonta s a megrémült királygyilkost fenyegeté, hogy ha jobb s több pénzt nem bir előteremteni, oly lyukat lö testébe, hogy azon az ég csillagai is keresztül ragyoghatnak. Bradshaw látván, hogy többé nem tréfa a dolog, s hogy szomorú vége is lehetne szép csendesen felbontá bőröndjét, s a merész rablónak egy színig aranyokkal telt erszényt kézbesített.

De Hind ezzel nem elégedett meg. Aranya elég volt, de annál nagyobb kedve kerekedett a fukar embert minden kitelhető módon zaklatni s boszontani. E végett még egy darabra kisérte a kirablottat az arannyal telt erszényt csörtetvén fülei mellett s gunyoros modorban dicséneket dainolva az aranyra. —

Dallát befejezvén, elővette pisztolyát, felvonta a kakast, Bradshaw lelke remegett.

„Te s pokolbeli czinkosaid, már eleget haladtatok véres és istentelen pályáton, ürgyötök pedig volt szent buzgalom a mindenható

s a mennyei seregek szolgálatában. Meddig fogtok még bűnös pályáton haladni, Isten tudja csak. Bár mint legyen is, én mindent el fogok követni, a mi tölem telik, hogy egy kissé föltartóztassalak.“

S ezzel elsüté pisztolyát, de nem az ijedtében úgy is félholt királygyilkosra, hanem a fogatra. Az első lövésre az egyik, a másodikra a második lovat teríté le, s addig töltött és lőtt a lovak közé, míg a pompás fogatot egyenként földre teríté, majd midőn szemeit a zavaros látványon s az ijedt arcokon legeltette volna, kárörvendve tovább száguldott.

Kevéssel reá Peterfield és Portsmouth között egy hintóval találkozott, melyben a legbájlóbb s legvidorabb hölgyek voltak. Feléjük nyargalt, s midőn őket elérte kalapjával köszöntvén, tudatá velők, hogy kész a szép hölgyeket bár hol s bárki ellen is megvédelmezni; jelenleg azonban utban van, hogy módot találjon legyőzni azon viszon tagságokat, mik önnön imádotjtját és urnőjét fenyegetik. „S ezért szép ladiék kénytelen vagyok önök felebaráti szeretetét igénybe venni, s egy kis segedelemért esedezni, mert hajh a mostani nehéz időkben a kalandok is sok pénzbe kerülnek.“

A fiatal delnök, az akkor divatos regényirodalomban jártasak lévén, egy új Don Quixotteot

vagy Amadist véltek előttük látni, s szívből örvendeztek, hogy a régi jó idők a jelen nehéz és prózai korban újra felélednek.

„Nemes levente, válaszolt a bájos alakok legbátrabbja, mi végtelenül örvendünk ily büszke paladinnal találkozhatni; most azonban fájdalom, mivel sem szolgálhatunk; mert a mi nálunk van, az szent zálog, melyhez ép a lovagrend törvényei szerint nyulnunk nem szabad.“

A kapitány mosolygott s később megvallá, hogy a negédes felelet őt annyira elbájolá, miként sarcz nélkül hagyta volna a hölgyeket tovább vonulni, ha akkoron rendkívüli pénzsűkében nem sinylődik.

„Oh bájló hölgyek, válaszolt udvariasan, engedjétek tudnom, mi légyen e szent zálog; mert épen a kóbor leventeség megszeghetlen törvényei parancsolják, hogy azt ótalmam alá vegyem. Hiszen önök legjobban tudandják, miszerint én azt inkább képes vagyok megvédeni, ha veszély fenyegeti, mint kigyelmetek, kiket holmi udvariatlan rabló könnyen kifoszthatna.“

A vidor lányka, még mindig azon hitben, hogy az egész csak negédes tréfa, több bájjal mint elővigyázattal tudatá vele, hogy a zálog nem másból, mint három ezer font sterlingből áll, melyet a jelenlevő hölgyek egyike hozomá-

nyul visz egy másik lovag számára, kinek vitéz szolgálatok által a nemes lady kegyeit megnyerni sikerült.

„Baráti üdvözetemet kérem kijelentetni ezen nemes lovagnak, szólt gyorsan a kalandor. Nevem Hind kapitány s tudassák vele, hogy soha sem nyultam volna ezen becses szerelmizáloghoz, ha csak a legégetőbb szükség e tette nem kényszerít, s fogadom, miszerint ezen összeget egyes egyedül a kesergő szerelem s a kóbor leventeség segedelmére fogom fordítani.“

A fiatal hölgyek elsápadtak, tréfás kedvüknek vége volt, mert jól ismerték Hind nevét, ki hírével betölté az egész országot. Ellentállásról szó sem lehetett. Térdre akartak tehát borulni, de Hind a legudvariasb módon esedezett ne fáradoznának s ne félnének tőle, mire semmi okuk sincsen, s hogy szeretetre méltóságuk által elragadtatva kész a kívánt összeg egy harmadával is beelégedni. Most már a hölgyek ismét szabadon lélekzettek, sőt James szemeikben ismét azon regényes lovaggá változott, mivé őt képzelődésük alkotá. A delnök puha kacsói közül a lehető legudvariasb módon egy ezer fontot tartalmazó erszényt vett át, és sok szerencsét kívánva mindnyájuknak, különösen pe-

dig a bájos arának azon hosszú és veszélyes utra, melyre készült, tovább vágatott.

Bármi rendkívüli tünemény volt legyen is James kapitány, egyben hasonló volt többi kevésbé regényes társaihoz, a mennyiben t. i. a könnyű szerrel szerzett pénznek ismét a leggyorsabb módon végére szokott járni, miért gazdag jövedelme daczára nem ritkán pénzsűkében volt. Cromwell a royalisticus kalandornak elkeseredett ellene, egy izben kemény üzőbe vetette James kapitány urat, úgy hogy lovát eladni s huzamosb ideig magát elrejteni kénytelenült. James tekintélyével ellenkezőnek tartotta amugy gyalogképen uton utfélen valakit kizsebelni, s így hírét nevét kockáztatni, s ezért már a legnagyobb szükségben szenvedett.

Egy az országuttól félreeső falu szélső végén egy kis roskadozó kunyhót bérlett ki, mely neki rejtek s menhelyül szolgált. — Hírhordói által értesülvén, hogy egy hires orvos, valamely előkelő betegről visszatértében háza előtt fogna elnyargalni, a kapunál lesbe állt, s a mint az orvos lassan ügetve háza felé közelgetett, kezeit tördelve szaladt feléje, égre földre kérvén, jönne szegény nejének segélyére, ki annyira szenved ürülésekben, miszerint ő nem képes nála nélkül rajta többé segíteni. Az orvos szive, kit a vén

hölgy segélyeért gazdagon díjazott, megesett a szegény férj szomorú sorsán s őt megsajnálva leszállt lováról, biztatva a kétségbeesőt, hogy mindent a mi tőle telik el fog követni, hogy baján segítsen.

Az orvos lovát a sövényhez kötvén James őt egy keskeny meredek lépcsőn fel egy kis padlás kamarába vezeté, s míg az orvos hiába a beteg nő ágya után tekintgetne, James egyik kezében pisztolyt, másikban üres erszényt tartva lépett eléje : „Ez az én kedves feleségem, Master, szóla kaczagva s az üres erszényt fitogtatva, a mint látja mulhatatlanul segítségre szorult, ürülései oly erősek valának, hogy épen mi sem maradt benne. Zsebében ön egy csilhatlan orvossággal bir, mely szegény feleségemet bajából nyomban kigyógyíthatja, ha azonban segélyével késlekedik, vagy csak egyet is szól, ugy ezen szerszám önt a főfájástól minden időre meg fogja menteni.“

Az orvos azonnal felismerte a beteg állapotát és saját helyzetét, nem különben az orvosságot, mely mindkettőjükön egyedül segíthetett. Szótlanul, mint telivér angolhoz illék, nyult zsebébe, kivont belőle negyven guineat s azt a ravasz rablónak kézbesité.

James sikerült fogásán örülvén, meghajtá magát, megköszönte a vett orvosságot s kijelenté,

miszerint hála fejében átengedi neki azon házat, melyben voltak, minden jogával örök időkre. Azal kiosont az ajtón, melyet a bámuló orvosra zárt, a lépcsőn lerohant s a ház előtt álló párira vetvén magát elnyargalt, oly vidékek felé, hol James kapitányt még kevésbé ismerték.

Mint rablóknál szokás, James kapitány csak a gazdagokat sarczolta, a szegényeken pedig, ha fölös pénze volt, segített a hogy csak lehetett, mi népszerűségét természetesen előmozdította.

Egykor, midőn pazarlása folytán felesége ismét lapos gutát fogott, nagy búsán leselkedett az országoton, nyugtalan várván, kit fog rossz csillagzata kezébe keríteni; egyszerre egy öreg embert lát számaron nyargalva feléje közeledni. Hozzá lépén, nyájasan megszólítá, mi járatban volna?

„A wantagei vásárra megyek, volt a válasz, tehenet akarok venni, hadd adhassak gyermekimnek tejet, mibe kenyerüket aprithassák.“

„Hány gyermeke van bátya?“ kérdé folytatólag Hind.

„Megáldott az Isten, tizen vannak, uram.

„Hány shillingre lesz szüksége, hogy egy tehenet vehessen?

„Negyven shillingre, ép annyi a mit két év óta megtakarítottam.

James kapitány elérzékenyült a szegény ember együgyü őszinte feleletén, már bántatlanul akarta elbocsátani, midőn szomorú helyzete ismét eszébe jutott. Mulhatlan szüksége volt a pénzre s már csak azon törte eszét, mi módon elégithesse ki szükségét anélkül, hogy lelkesmeretével ellenkezésbe kerüljön.

„Halja-e bátya, szólt határozott hangon a paraszthoz, nekem épen e pénzre van szükségem, mely magánál van. Azonban ne féljen, gyermekei nem fognak a nékik szánt tej nélkül maradni. Én James Hind vagyok, lépjünk alkura, kölcsönözze bátya nekem negyven shillingjét nyolcz napra, s mához nyolczad napon legyen ismét itt, s nyolczvan shillinget kap tőlem, de csak azon föltétel alatt, ha senkinek széles e világon sem szól arról, mi köztünk történt. Nyolczad napra beszélhetek róla annyit a mennyit akartok.“

Mit volt mit tenni. A paraszt s rabló között az alku megkötöttetett. Az öreg nyolczadnapra a légyotton a kitűzött időben megjelent, James szintén nem várakoztatott magára, megadta az ígért nyolczvan shillinget, hogy két tehenet vehessen magának, s ráadásul még huszat, hogy vegyen magának vásárfiát.

Bár mennyiszor fenyegette James áldozatait, mindazáltal rendkívül irtózott minden véron-

tástól. De ha egyszer valaki a bűn ösvényére lép, bár mennyire ovatos legyen is, a vétek következményeire önkénytelen ragadtatik, s nem fekszik hatalmában megállapodni ott, hol megállapodni kívánna.

A büntető tárgyalások folytán ellene egyetlen gyilkosság bizonyult be, melyet hiába igyekezett, mind a bírák, mind saját lelkisméretének ítélő széke előtt önvédelem gyanánt feltüntetni.

Maidenhead-Thicket környékén egy szép reggelen Harrison ezredessel a királygyilkosok egyikével találkozott, s tőle szerencsésen hatvan font sterlinget szedett el. De az ezredes, kit az eset el nem rémitett, alig hogy Jamestől megszabadult, rendőrséget rendelt ki, miről James az utfélen lévő egyik házban, hol czinkosai voltak, értesült. Megsarkantyúzta tehát lovát s a tett színhelyéről elsietett. Aggodalma, hogy tetten kaptik annyira elfoglalta lelkületét, miszerint mindenfelé elleneket, üldözőket látott. Egyszerre nyomában sebes lódobogást hall, egy ura után siető csatlós volt, ki urától elmaradt, s kinek esze ágában sem volt, hogy Jamest üldözzé. A csatlós pihent lova gyorsan haladt, míg James paripája a tartós futásban kifáradván, mindinkább lankadt. Hiába sarkalta lovát, a fáradt állat nem bírt előre rugaszkodni. Ekkor haszta-

lan igyekezetét látván, azon hiszemben, hogy követője egy őt üldöző rendőr, kivonta pisztolyát, s a csatlóst lováról lelőtte. Ez volt az egyetlen vértett, melyet hosszú rablói pályáján elkövetett.

A hatalmas Harison ezredes üldözéseiből is szerencsésen megmenekült, de most már lelkiismerete nyugtalanítá furdalásaival. Fel akart hagyni eddigi életmódjával s tisztesebb foglalkozás után látott. Ez időben történt, hogy a skótok I. Károly fia mellett fegyvert fogtak, s őt mint II. Károlyt királyul kikiáltván, nagy hadsereggel Angolországba törtek. Azon önkénytesek között, kik a királyi zászlók alá gyűltek, James Hind kapitány is volt. Becsületes harczban, vérével akarta lemosni azon szennyet, mit eddigi életmódja nevére hozott. Hősileg harczolt a worcesteri csatában, melynek szomorú kimenetele a királpártiak reményeit véresen meghiusítá.

James Hind a futásban megmenekült ugyan, de a szerencse kevésbé kedvezett neki, mint fejedelmének, kinek minden időben hiven szolgálni volt egyedüli büszkesége. A woodstocki cser helyett Londonban egy borbélynál biztos menhelyet talált ugyan, de bizalmassága, melylyel kilétét egyik barátjával tudatá, vést hozott fejére.

Barátja elárulta, minek folytán elfogatott; hogy azonban közönséges rablónál többre tar-

tották, fennen tanusítja azon körülmény, miszerint az alsóház elnöke elé idéztetett, hogy fölötté mint hazaáruló, nem pedig mint rabló fölött ítélet hozassék. Erős fedezet alatt New-Gatebe kísértetett, s vasra veretett.

Elítélése azonban sok nehézséggel járt. Az Old-Bailey sorompói elé állittatván, csak oly tetek voltak ellene bebizonyíthatók, melyekre halálbüntetés szabva nem volt. Hogy halálra ítélthessék, Berkshireben a readingi szék elé állított az általa megölt csatlós, Simpson György meggyilkoltatása miatt. Időközben azonban általános bünbocsánat jön kihirdetve, mely által mindennemű büntettek elleni büntetés megszüntetett, a hazaárulás büntettének kivételével.

James ily körülmények között megszabadulása iránt újból reményt kezdé táplálni, reménye azonban meghiusult. Az országszerte ismeretes rablót más módon kivégezni nem lehetett, mint ha a hazaárulás büntettében bűnösnek ítéltetik, miért is a hazaárulási bünper ellene újból fölvétetett. Ennek folytán 1652. évi szeptember 3-kán mint hazaáruló halálra ítéltetett. Ily módon alkalma jön, nem csekély meglegedésére, élte utolsó pillanataig bizonyos hősi szerepet játszani.

Szeptember 24-én a vesztőhelyre hurczoltat-

ván, a nép előtt kijelentette, miszerint büntetteinek nagy részére örömmel emlékezik vissza, mert azokat republicanusok ellen követte el, kiknek tetteit s elveit gyűlöli, s kiket szívéből megvet. Beszédét azzal fejezé be, miszerint csak egy körülmény keseríti őt végső órájában, hogy meg nem érhetette azon dicső napot, melyen ura s királya őseinek trónjára visszatérend, s hogy nem lógg a zendülők serege az akasztófán, kik nálánál a halált százszorta inkább megérdemelték.“

Harminczhat éves volt James Hind, midőn e világból kimult. Kivégeztetése után teteme négy részre vágatott. Feje rettentő például a severni hid vas rácsozatára tüzetett; tetemének egyéb részei az idők vad szokása szerint Worcester városának kapuira szegeztettek s ott hagyattak, míg végre az idő hatalma azokat semmivé tette. (m)

D'Aubray Margit,
a brinvilliersi marquisnő.

1676.

Tizennegyedik Lajos francia király fényes korában a polgárisult világ fővárosában Párisban egy uri hölgy élt, ki szellemdús volta s kitűnő szépsége által a nagyvilág figyelmét annál nagyobb mértékben vonta magára, minthogy nála a természet adományaival a földi szerencse ajándoki, magas polgári állás, büszke családi származás s roppant gazdagság egyesültek.

Mig élt, ily körülmények között a társadalmi körökben első rendű csillagként ragyogott s bámultatva s bálványozva tölté napjait, halálában azonban vésztjósuló meteorrá változott, mely kísérteties fényével bevilágította azon állapotokat, melyekbe a társadalom sülyedett; egy meteorrá, melynek láttára az Istenéről megfélemedzett világ legbelsőbb valójában összeborzadt. Rettentő neve, a büntettek egy külön fajának, egy sajátságos bűnkórnak jellemzésére szolgál, mely

a szépség eszményének megvalósítására teremtett nőiség, szörnyeteg kinövése gyanánt volna tekinthető, ha nem támadtak volna utódi, kik a nélkül, hogy francia elődükrol tudomással birtak volna, azt erkölcsi undokságban, valamint borzasztó hatásukat tekintve, nem csak elérték, sőt fölül is multák.

D'Aubray Margit, Drogó D'Aubray, a párisi főtörvényszék polgári helytartójának, egy előkelő származásu francia nemesnek leánya volt. Atyja még mint serdülő hajadont nőül adta *Brinvilliers* marquisnak, ki mind fényes származása, mind polgári állására s vagyonára nézve a gazdag s szép arához mindenképen illő férjül tekintetett. E házasság kötésénél, az akkori szokás szerint egyedül a külviszonyok, rang és vagyon vétettek tekintetbe, a nélkül, hogy a szívek s lelkek igénye, mely egyedül létesíthet ok-szerű s boldogító házassági köteléket, számba vétetett volna.

A marquis, a király szolgálatában ezredes s a normandie-i ezred parancsnoka, különben élvhajhászó, könnyelmű és pazarló volt, mint korában a francia nemesség legnagyobb része, mely vesztett szabadsága s hűbéri hatalma fejében, azon hiú s nemtelen gyönyörökben keresett feledést és kárpótlást, miket számukra a ragyogó

székváros, s féktelen társadalmi élete nyujthattott. Richelieu s utódai, valamint XIV. Lajos pokoli ravaszsággal tanulták ki a francia nemzet jellemét és azon büszke, nyugtalan nemességet, melytől annyira tartottak s melynek dacza előtt elődek remegtek, egy oly Capuába vezették, melyben ádáz erejét kénye kedve szerint kitombolhatta, minden hatás nélkül, csak ön magát megsemmisítve. Ugyanazon könnyelmű hévvel, melylyel elődek egykoron a kereszt zászlaja alatt a szentföldre indultak, majd a vallási háborukban egymás ellen harczra keltek, vetették magukat azon sivár erkölcstelenség, azon cél nélküli hiú tevékenység tengerébe, melybe őket a florenczi államférfiú tanaiba mélyen avatott kormány férfiak vezették, melynek csábjaait nem csekély mértékben emelte azon dicsfény, mely a királyi trónról kisugározva e tevékenységet a királyi fenség ragyogványával világítja. Bouilloni Gotfried és Bayard utódi oly mohón és mértéktelenül siettek élvezni a kor nemtelen gyönyöreit, miszerint egyetlen század elég lön megemésztetni erejét, az egykor oly hatalmas francia aristocratiának, melynek gyűlölt s megvetett árnyképét könnyű szerrel sodorta el a nagy forradalom, midőn új eszmék s új dőreségek árja borította el a szép s vidor Frankhon téreit.

A brinvilliersi marquis története, nejének történetében háttérbe szorul, majd homályba vész, de egyike azon tényezőknek, melyek szükségesek arra, hogy oly méregvirág minő e nő volt, létre jöhessen. Ott hol a férfiú, nemes és katonának elvei közé tartozik, minden polgári illemmel s tisztességgel gúnyt üzni, hol nevetésre méltónak tartatik az, kinek adósságai nincsenek, s ki kéjhölgyeket nem tart magának, hol rendezett háztartás közönséges életnézetet árul el, hol a férj nejének tévedéseit nem csak türi, de önmaga kerit számára csábítót, s határtalan könnyelműségében még azokat is kikaczagja, kik legalább a külillem szabványainak megtartására figyelmeztetik, ott oly nő vétkei, minő d'Aubray Margit, a brinvilliersi marquisnő volt, nem menthetők ugyan, de az erkölcstelenség s társadalmi romlottság oly magas fokát tanusítják, mely alatt a gyarló nőnek, hogy ne sülyedjen, nagy lelki erőre van szüksége, s mely alatt ily rendkívüli természet nagy tévedései lehetőkké sőt érthetőkké válnak.

A brinvilliersi marquisnő rendkívüli szépség nem volt ugyan, de közép nagyságu termete azon kerekdedséggel birt, mely a nőnem bájainak alapföltételét képezi. A sima külsejü, francia delnőn nyoma sem látszott azon vad szenvedély-

nek, a szem azon setét hevének, melyet neve halatára felhevült képzeletünk néki tulajdonitana. Kerekded arcza nyájas, szabályos vonalakkal birt, melyek csak ritkán s a szenvedélyek leghevesebb tusái közben szenvedtek alig észrevehető változást. Mozgalmai, tekintete s hangja fölött föltétlen uralommal birt. Kedvetlenség, rossz szeszély, vagy testi fájdalmak mi hatást sem gyakoroltak szeretetreméltóságára s kortársai tanúsága szerint, a mennyire szépségével a sziveket megvesztegeté, annyira birta megnyerni ismerőseinek bizalmát azon bájos derűtség által, mely mindenkor a lelki furdalásoktól ment szelid és nemes léleknek kifolyása szokott lenni.

Ily körülmények között ünnepelte a szép marquisnőt az egész világ, még akkor is, midőn bűnös életmódja nagy részt köztudomásra jutott. Mindaddig míg a külillem szokásos korlátai nyilvános botrány által szét nem romboltattak oly társadalmi légkörben, minő XIV. Lajos udvarából Páris fölött elterjedt, közbecsülésre s tiszteletre is számithatott. Sőt midőn a végső korlátok is lehultak, midőn ott állt, mint valami erkölcsi szörny, büntetetei többé nem gyanittattak, de bebizonyítva valának : még akkor is hatalmas párttal s tetemes befolyással birt; az

igazság karának hajolnia kellett, hogy elérje a magas pártfogásban részesülő büntettes delnőt; s midőn a nép átkai s szidalmai közt végre kimult, voltak kik őt a martyrság dicsfényével köríteni merészelték.

Két oly lény között, minő d'Aubray Margit s Brinvilliers marquis volt, a házasság nem fejlődhetett azon nemes kötelékké, mely az ellentétes érzelmeket kiegyenlítvén, azokat egy magasabb egészbe olvasztja fel. A marquis, daczára annak hogy szép és bájló volt neje, korábbi sivár életmódjáról nem csak le nem mondott, de azt, neje hozománya által valószínűleg támogatva, még nagyobb mértékben folytatá, s játék termekben, nyilvános házakban s hozzá méltó czimborák társaságában tölté napjait. Szép nejét, kihez sem szerelem nem vonzotta, s ki iránt tisztelettel sem viseltetett, végkép elhanyagolta. Ily fonák eljárás a legromlatlanabb nőt is, ha magasabb erkölcsi támaszszal nem bir, a vétek ösvényére sodorja, minél inkább kellett ennek bekövetkeznie a marquis nejénél, ki már gyermek korában minden női erkölcsből saját vallomása szerint ki volt vetköztetve, s a vallásosságot csak külsőleg gyakorlá, de szívében vallásos érzelmeket soha sem táplált. — A marquis azonban nem csak engedőleg mozdítá elő nejének erkölcsstelen életmód-

ját, de azt, hogy maga annál féktelenebben élhessen, tetteg is elősegítette.

A marquis egy rövid ideig tartott hadjáratból visszatérván, egy ifju lovas kapitányt, Sainte-Croix lovagot hozott magával, kivel a táborban barátságot kötött s kit nejénél bemutatni sietett.

Sainte-Croix kellemes külsejű, szellemdús s mivelt férfiu volt. Társalgása, mozdulatai s magaviselete lehetőleg udvarias lévén, környezetének kész köteles szolgája gyanánt szeretett feltűnni. Egész tevékenysége arra látszott irányozva, hogy másoknak kedvére járjon, de válogatás nélkül s nem kérdezvén, valjon összefér-e ezen öröm akár saját, akár másnak lelkisméretével. Ha valármely kaczer nő tőle azt kívánta volna, hogy ledér életéről egy időre lemondván, bűnbánó töredelmes életet éljen, ő azt ép oly könnyűséggel sietett volna teljesíteni, mintha vigczimborái bármi csin, vagy gazzettre hívták volna fel segédül. Bántalmak iránt érzékeny, szerelmében gyöngéd, sőt féltékenynek rajzoltatik, mi különben egyéb magaviseletével, nem igen látszik összeférőnek. Kik voltak Sainte-Croix szülői s honnan származott, azt sem éltében nem tudta a világ, sem ekkoráig nem birta a történeti kutatás fölfedezni. Valódi neve állítólag

Godin, maga pedig valamely nagy családnak törvénytelen ivadéka lett volna; mások szerint törvényes ágyból s jó családból származott ugyan, de volt oka, mimiatt származását a világ előtt elrejtene kellett. Elég a hozzá, hogy mint névs vagyontalan kalandor a világban, a szerencse istennasszonyának lovagja volt, s minden áron, semmiből tekintélyes állásra emelkedni igyekezett.

Hogy, hogy nem volt, kapitányi rangra emelkedett, de dicsvágyát ez állás sem elégité ki, s minden személyes előnye, fondorlataival egyetemben elégtelen volt számára azt kieszközölni, mit élte céljául tekintett t. i. oly vagyont vagy állomást, mely által határtalan élvvágyát s pazarlásrai hajlamát kielégithette volna.

Ily körülmények között csodálni nem lehet, ha Sainte-Croix fokenként az elhanyagolt asszony csendes tisztelője, majd nélkülözhetlen házibarádjából kedvesévé s tanítójává vált; annál inkább, minthogy a marquis nem csak észre sem vette a neje s barátja között fejlődött viszonyt, sőt, hogy kénye kedve szerint folytathassa rendetlen életmódját, még szerette is.

A marquis ezen ledér magaviselete által saját s nejének vagyonát oly rendetlenségbe s zavarba hozta, miként az utóbbi, hogy hozományát a

mennyire lehet biztosítsa, a vagyon elkülönítését szorgalmazta. Ezen tett rendszerint az illem végkorlátait is leszokta rombolni; a nő ez által szabadbá válna s azon csekély tisztelettel is, melylyel addig férje iránt viseltetett, föltétlenül felhagyott, s minden kültekinteteket mellőzván, immár féktelenül követhette bűnös hajlamait.

Azon viszony, mely között s Sainte-Croix között kifejlődött, köztudomásra jutott, s minden tekinteteket mellőző szenvedélyességre nézve, melylyel Sainte-Croix iránt viselteték, a legbotrányosabb hírek keringtek. Mind ez a marquisra semminémű hatást sem gyakorolván, a marquisnő atyja felhíva hitte magát, ott, hol a férj jogával élni nem akar, atyai tekintélyével fellépni s így a család becsületét a mennyire lehet megmenteni. *Drogo d'Aubray* ebbeli céljának létesítése végett azon szomorú s jogtalan eszközhöz nyult, melylyel azon korban a hatalmas és befolyással bíró személyek az utjokban álló egyéneket eltávolítani szokták. Utánjárásának sikerült Sainte-Croix ellen királyi elfogatási parancsot (lettre-cachet) kieszközölni, s midőn Saint-Croix egykoron a marquisnővel sétakocsizást tőn, váratlanul rendőrök vették körül a hintót, s azt feltartóztaták. Sainte-Croix ez eljárást tévedésnek tartván, eleinte engedelmeskedni vonako-

dott, de miután a királyi parancs előtte felolvas-
tatott, többé ellentállásra nem gondolhatván, ki-
sérőit a rettegett Bastille setét falai közé kö-
vette.

Ezen, magában véve jogtalan eljárást nem
csekély mértékben súlyosbította azon botrányos
mód, melylyel világos napon s nyilvános helyen
foganatba vétetett; s célját, a marquisnőt vét-
kes vonzatától megmenteni, természeténél fogva
el nem érhetette. A távollét, mely között s letar-
tóztatott kedvese között támadott, a helyett hogy
iránta táplált szerelmét lecsendesítette volna,
azt a leghevesebb szenvedélylyé szította fel, míg a
botrányos elfogatás által rajta s kedvesén ejtett
sérelem, a keblében szunyadó boszúérzelmeket
felgerjesztette. Magányában örök hűséget foga-
dott kedvesének s kárpótlást azon bajokért, me-
lyeket érette s miatta kellett szenvednie.

Ezen helytelen eszköz változtatta a szerelem-
ittas, de ártalmatlan bűnös asszonyt a legvesze-
delmesebb gonosztevők egyikévé. Ez vezette
arra, miként érzelmeit s gondolatjait magába
rejtse, s azon pokoli határozatokat, melyek ke-
blében lassanként a legborzasztóbb tettek termé-
sévé érlelődtek, sima és illedelmes magaviselet
lepével takarja. Szabad lábon hagyatva, fené-
kig kitanulta a tettetés gonosz mesterségét.

Néhány nyilvánosan hullatott köny után ugy látszott, mintha bűnbánat szállta volna meg az eddig oly könnyelmű nőt. Színlett bújja, szomorkodása, mely alá boszúvágyát rejtenie sikerült, tévedésbe ejté a világot. A szegény nőt férjénél jobbnak tarták. Ez kaczagott, midőn neje sírt. A közvélemény csakhamar a szép bűnösnek részére állott, s miután atyja előtt megfogadá, miszerint jövőre a kalandorrali minden viszonyról le fog mondani, még azt is tévedésbe hozni s vele kibékülnie sikerült. Az öreg d'Aubray az erény ösvényére megtértnek hitt lányát ismét teljes bizalmában részesíté, s az apa s lánya közötti szíves egyetértés és gyermeki vonzalom tökéletesen helyreállottnak látszott.

Azon baleset folytán, mely a szerelmesekre nehezedett, Sainte-Croix is időt s alkalmat talált tanulmányozni, de nem a tettetést, melyben ugyis már elfogatása előtt tökélyre vitte. Azon setét börtönben, hova őt egy szigorú atya jogtalan tette vetette, a szenvedélyes férfiú egy más kalandorral ismerkedett meg, ki szinte ily lettre-cachet folytán, önkényes modorban a Bastilleba vándorolt. E kalandor olasz volt, s neve állítólag *Exili*, legalább e néven fordul elő a hasonkoru emlékiróknál. Ez volt azon daemóni lény, a ki Sainte-Croixt a boszu pokoli gyönyöreire s

azon módokra oktatta, melyek által azokat biztonság s veszély nélkül élvezni lehessen. Hir szerint ez olasz figyelmeztette az elfogatása miatt bosszút lihegő vérmes francziát, miszerint honfi társai büntettek elkövetésekor tulzott loyaltással járnak el, s hogy együgyüebbek semhogy saját kézzel elleneiken bosszút vévén, képesek volnának magukat biztos rejtekben tartani. Meglehet, hogy ez, a franczia nemzeti jellemnek tett bók, melylyel ezen borzasztó tettek érzetét a franczia közönség előtt enyhíteni igyekeztek, hogy azonban a heves, könnyelmű, de egyenes lelkű francziánál az olasz eszélyesebben gyűlöl, hogy bosszúját okszerűbben tudja elrendezni, hogy inkább ért hozzá, magát rejtekben tartván, az elleneinek vetett cselek hatását teljes biztonságban bevárni, oly tény, melyet a történet lapjai számtalan példával igazolnak; úgy hogy hinni akarjuk, miként Saint-Croix e részben is az olasz tanítványa volt. Exili figyelmeztette őt, mily helytelen dolog ellenét párviadalban leszúrni, hogy ez gyorsan s aránylag csekély fájdalommal muljék ki, míg arra, ki becsületét a sértőn megtorlani bátorkodott, hosszadalmas bűnvízsgálat s a körülmények szerint gyalázatos halál is vár. Figyelmezteté azon körülményre, miszerint Olaszországban finom és rejtett mérgek készit-

séhez értenek, melyek a legügyesebb orvos szemét kikerülik s mesterségét meghiusítják. Vannak mérgek, melyek hatása lassú, s melyek a testet halálos bágyadság közben sorvasztólag megemésztik, míg mások gyorsan és hevesen hatnak; de sem egyik, sem másik nem hagy maga után oly nyomot, melyből a halál okára biztos következtetést lehetne vonni. Sainte-Croixnak nem volt oka az olasz előadásában kételkedni, mert bár mennyi mérgezésekről emlékezik is Olaszhon történelme, mindazáltal csak kevés mérgezési bűnperről van tudomásunk, s egyet sem ismerünk, mely a brinvilliersi bűnperrel versenyezhetnék. Az áldozatok elsorvadtak, a világ gyanítá, sőt tudta is miért; de a bíróságok nem sokat vesződtek ezzel, s a sértett rokonok dolga volt, valjon a méreg ellen ellenmérget akartak-e használni vagy sem.

A francia kalandor pillanatig sem vonakodott oktatást venni azon mestertől, kivel vészes sorsa összehozta. Elég csend és hallgatagság honolt a bastille setét üregeiben, hogy a pokoli vegyészet tanfolyamát, egész kényelemmel végig hallgathassa. Mit buzgalma s tudványa itt még el nem sajátított, azt később szorgalmas magántanulás által magának megszerezni, a hézagokat kiegészíteni s ismereteit tökélyre emelni

igyekezett. Törve volt az ösvény, melyen haladva, utjában álló ellenein magát megboszulhatta, a nélkül, hogy személyét kockáztatnia kellett, s hogy ép az által roppant kincseket halmozhatott össze oly nő kezei közé, kiről tudta, miszerint néki föltétlenül megadta magát, s kivel a dús martalékot kénye szerint feloszthatta.

Egy év leforgása után Saint-Croix kiszabadult.

Kedvesének tervezett szineskedését követé s annál nyilvánosan többé soha sem mutatkozott. Sőt ellenkezőleg mindketten a világgal elhitetni igyekeztek, miszerint a közöttük létezett viszony végkép megszakadt. A titok fátyola alatt azonban frigyük szorosabb lön, mint valaha volt, a bűn helyett büntettek kapcsolák őket egybe. Egy átkozott bünszövetség, melynek célja volt, büntettek egész sorát titokban végbe vinni.

A brinvilliersi marquisnő bűnperét nem birjuk azon okadatolt hűséggel s biztossággal, mint azon nőkét, kik őt később Némethonban követik. Az írók a végre, hogy az egyes okiratokat ki-egyesítsék, a korukbeli emlékirók jegyzeteihez fordultak, minek folytán nemcsak hézagok maradtak fenn, sőt kétségtelenül tévedések is csúsztak be, a régiebb s az új franczia fenyítő eljárásnak lényeges hibája lévén, miként a bűn-

tettek előéletére, mely a büntett beszámíthatásánál oly nagy fontosságú, csak csekély, mondhatni jelentéktelen tér nyílik, holott gyakran ez az egyedüli kulcs, melylyel a büntettesben nyilatkozó erkölcsi rejtély megfejtésére szolgálhat.

E részben itt is hézagra akadunk. Hogy a szép marquisnő képes volt azon büntetteket elkövetni, melyeket elkövetett, az, miután ezek be vannak bizonyítva, többé kétség tárgya nem lehet; de miként emelkedett a bűnösség azon óriási nagyságára, minőben őt a történelem feltünteti, arra összefüggő adatokkal nem bírunk; pedig ép oly tapasztalati tény, mint következménye az emberi természetnek, miszerint egy emberből sem vált egyetlen szökéssel erényhős vagy megátalkodott gonosztevő. Mint az erény templomához úgy a bűnök ösvényén, lépcsőről lépcsőre száll fel vagy alá a halandó.

Börtönéből kiszabadulván, Sainte-Croix el volt határozva az egész Aubray családot bosszújának feláldozni. Első áldozatul az öreg Aubray volt kiszemelve. Ő neki kellett mindenek előtt elpusztulnia. Az öreg helytartó sokkal szigorúbban örködött leányának tetteire, semhogy életben maradhatott volna; de halála annál inkább el lőn határozva, mivel azon kegyetlen szigor

által, melylyel a szeretöket egymástól elválasztá, szerintük halált érdemelt. Néki kellett mindenek előtt, még pedig saját leányának kezei között és általa elvesznie, hogy így a méreg keserűbb, a boszú kéje Sainte-Croixra nézve édeesebb legyen. De nem csak a boszú, az eszélyesség is erre indította Sainte-Croixt; neki befolyásos, előkelő czinkosnőre volt szüksége, s ezt a marquisnőben könnyű szerrel lelte fel.

A marquisnő a tervezett merények véghezvitelére vonakodás nélkül kezet nyújtott, legalább vonakodásának semmi nyomát sem birjuk felmutatni. Ugy látszik Sainte-Croix azon befolyást, melyet szerelménél fogva a marquisnőre gyakorolt arra használta föl, hogy őt, kinek szívében a bűn burjána már korán kifejlődött, egy mindennemű bűn és vétékből összetett szörnyenyé alkossa, mely korának ostorává s az emberiség utálatának tárgyává lön.

Az öreg Aubray hivatalában buzgó, munkás ember volt. Hogy hivatalos teendőitől kinyugodjék, néhány napra falusi jószágára rándult. Leánya, a marquisnő gyermekded magaviselete, figyelme és hizelgései által oly tökéletesen birta magát atyja kegyelmébe visszahelyezni, miszerint ez leányán újra atyai vonzattal csüggött. Minden kis kirándulásainál nélkülözhetlen kísé-

rőjévé vált. Leányára bizta a személyéről való gondoskodást, mit előhaladott kora igényelt, ép azért minden apró kedvtöltéseiben s mulatságaiban is részesíteni kívánta. Ily körülmények között követte a marquisnö atyját offremonti nyári lakára.

Soha sem látszott a marquisnö nagyobb szeretettel atyjáról gondoskodni, mint ép e kiránduláson. Meg nem engedé, hogy más teljesitse azon apró teendőket, melyeket valamely szeretett lény ápolása tekintetében végezünk. Minden ételt, melyet atyja magához vett, saját szemei alatt készítetté, ő maga segítette azokat elkészíteni, maga tálalta fel s nem távozott oldala mellől, míg azt el nem költötte. Így tanulmányozta áldozatának minden szokásait, míg a halált rejtő ételt felhozatta. Ekkor is saját kezével merte ki a levest és tette atyja tányérjára, változatlan tekintetét atyjára függesztvén, a résztvevő gyermek érzékenységét szinlelte azon pillanatban is, midőn a gyilkos mérget atyjának gyomrába látta lecsepegni.

Ez uttal gyorsan ható méreg kisértetett meg. Már néhány percz múlva erős hányás támadta meg a marquisnö atyját, párosulva kiállhatlan gyomor fájdalmakkal s borzasztó hőséggel, mely béleit perzselni látszott. Most kezdődött gonosz

szerepének hálásabb része. A szerető lány magáról megfélelkezni látszott, egy pillanatra sem hagyta magán a beteget, kit sem bocsátott közelébe, egy maga akart rajta segíteni, míg valójában minden segílyt tőle távol tartani igyekezett. Ha tettetett fájdalma és részvétének színe alatt lelkét valamely nyugtalanság szállta is meg, az egyedül azon aggályból keletkezhetett, miszerint atyjának erős természete képes leendő a neki beadott méregnek ellentállni, s annak halálos hatását végre legyőzni. Ez aggodalom azonban nemsokára hiunak mutatkozott. Az öreg Aubray visszatért Párisba, de kevés napok múlva a hathatós méregnek áldozatul esett.

Mi lehetete azon rögtönös betegségnek oka, mely az egészséges és erős testalkatu férfit oly gyorsan elragadta, azt senki sem gyanította, de jó formán nem is gyaníthatta. Ily körülmények között a hulla felbontása iránt ki sem intézkedett. Az egész világ sietett ily jeles atyjának gyermekei iránti részvétét kifejezni, s a gyászba borult szép nő tettetett fájdalmát az őszinteségnek csalékony álczája alá oly mesterileg birta elrejteni, miszerint minden ismerősei s rokoni meg voltak győződve, hogy atyjának vesztén, testvéreinél sokkal mélyebb s igazabb fájdalmat éreze.

Ez volt az első méreg által eszközölt gyilkosság, melyet a marquise végbevitt, legalább az első, mely tudomásra jutott, s mely ellene minden kétségen felül bebizonyított. A hír ez időben többrendű általa véghezvitt vagy megkísérlett mérgezésekről is szólt; ugyanis, hogy az atyjának szánt méreg hatásáról magának meggyőződést s tapasztalást szerezzen, legelőször állatokon tett kísérleteket. A kísérletek eredménye úgy látszik neki elegendő bizonyosságot nem nyújtott, s az emberi s állati test szervezete közötti különbséget tekintetbe vévén, attól tartott, hogy netán teendő kísérlete az óhajtott hatást nem idézné elő. Ez okért czukros kétszersültet mérgezett meg, s azt a Hôtel Dieu-be vitetvén, maga osztotta szét a szegény betegek között. Pár nap múlva ismét a kórházba ment, s a szegény betegek állapotáról lehető óvatossággal s színtelt részvét hangján kérdezősködött. A történet, de maga a hír sem szól arról határozottan, valjon már itt estek-e ördögi kísérleteinek áldozati vagy sem; valószínű azonban, hogy az itteni kísérletek is elégteleneknek mutatkoztak, leginkább mert a halálos méreg lassankénti hatását és annak kórjeleit gonosz tetteinek szerencsétlen áldozatain kellő módon nem szemlélhette s nem tanulmányozhatta. Hogy kísérleteinél ezt is

elérje, első áldozatul komornáját Roussel Fánit szemelte ki. Egy napon vele enyelegvén, nyájasság színe alatt egy tányér czukrozott ribiszkével s néhány szelet főtt sonkával vendégelte meg. A szegény lány megette a néki szánt csemegéket s rá súlyos betegségbe esett, de huzamos időre ismét felgyógyult; miből a marquisnő azon következtetést vonta, miszerint a Sainte-Croix által készített mérég korán sem elég erős arra, hogy egy erős testalkatu férfi gyors halálát eszközölje.

Ezen s egyéb előleges kísérletekről Pitaval, mint bebizonyított tényekről szól, míg más hasonkorú írók erről hallgatnak, sőt ezeket kétségbe is vonják.

Sévigné asszony e nevezetes pernekszemtanuja e részben Pitavallal meg egyezik, bár előadásai nem birnak azon határozottsággal, mit a kritikus történetíró s az ítélő bíró, hitelt érdemlő tanútól méltán követel. „A brinvilliersi marquisnő u. m. galamb-pástétomokat mérgezett meg, miktől többen meghaltak, kiket épen megölni akart. De Gues lovag is részt vett ily derék ebéden s a mérég lassú hatása folytán még csak másod vagy harmad évre reá mult ki. Bebörtönzése idején utána kérdezősködött „Valjon már meghalt-e?“ s midőn válaszul venné, miszerint

még életben volna, gunyosan felelé : „Ugy valóban szívós étellel kell birnia.“

Az öreg Aubray hagyatéka több részre osztott fel, sem hogy azon osztályrész, mely a marquisnőre jutott, saját s bünrészésének birvágyát képes lett volna kielégíteni. Legnagyobb része legidősb testvérére szállt, ki atyját hivatalában s méltóságában követte; egy másik tetemes része ifjabb testvérére jutott, ki a párisi parlament tanácsosa volt. Mindkettőnek el kelle pusztulnia, abban a marquisnő és czinkosa megegyezett. De ez uttal Sainte-Croix vállalta magára, a méreny kivételéről gondoskodást a nélkül, hogy barátneját az ehhez szükséges intézkedésekkel terhelné. A történetek után, kedvese hűségéről s hallgatagságáról többé nem kételkedhetett.

Sainte-Croix, szolgálatára feltétlenül hű gaz czinkosokkal birt. Ilyen gyanánt fordul elő egy bizonyos *Martin* nevű, ki nála mint titkár szolgált. Ez a legféktelenebb kicsapongásoknak élt, üres óráiban pedig melléküzletként pénzhamisítással foglalkozott. Gázságával egyedül vakmerősége vetekedett. Továbbá egy bizonyos *La Chaussée* nevezetű czégéres gazember, ki pénzért bármely büntett elkövetésére késznek mutatkozott. A marquisnőnek sikerült La Chausséenak ifjabb fiverénél, a parlamenti tanácsosnál, inas minősé-

gében szolgálatot szerezni. A marquisnő testvérei mit sem tudtak La Chaussée korábbi szolgálati viszonyáról s legtávolabbról sem gyanították, hogy nővérük Sainte-Croixval még mindig viszonyban állana.

A parlamenti tanácsos, idősb testvérénél a polgári helytartónál lakott. Ennek kellett mindenekelőtt a világból kipusztíttatnia. La Chausséenak a merénylet sikerülése esetében 100 arany s életfogytiglani nyugdíj volt jutalmul kikötve. Az általa tett első kísérlet azonban nem sikerült. A helytartó parancsára egy pohár vizes bort hozott neki, ebbe keverte a néki szánt mérget, de kelleténél nagyobb adagot vett. Alig ivott a helytartó egy kortyot, midőn a poharat letette s La Chausséera rivalt „Gazember, mit adtál nekem. Utóbb még meg akarnál mérgezni.“ Az üveget titkárának nyújtá, ki abból néhány cseppet egy kalánba öntött, majd a folyadékot megkóstolván kijelenté, miszerint íze kesernyés s szaga gáliczkő olvasztékra emlékeztet. La Chaussée azonban lélekjelenlétét pillanatra sem vesztvén el, az üveg után nyult, azt megtekinté s kitöltvén azzal igyekezett magát mentegezni, hogy a tanácsos komornyika orvosságot vett be, s hogy hamarjában azon üveget vette kezébe, a mit amaz épen e célra használt. Bármilyen feltűnő volt is e

jelenet, a helytartó s titkárja e magyarázattal beeléglék, az ügyetlen inast vigyázatlanságáért szóval megfeddették; az esemény maga pedig feledésbe ment.

Az első merénylet sikeretlensége azonban a gonosztevőket szándokuk foganatosításától vissza nem riasztotta. Egy csapással több személyt akartak elérni. Ápril havában 1670-ben, a helytartó, Bausséban fekvő falusi jószágára Villeguoyba utazott, hol szándoka volt a husvéti ünnepeket töltetni. Testvére a parlamenti tanácsos követé, inasa La Chaussée velök ment. Egyebéd alkalmával pástétom lön szolgálva, heten, kik belőle ettek, súlyos betegségbe estek, a többieket, kik a pástétomból nem ettek, legkisebb baj sem érte. A testvérek a pástétomból ettek, s azonnal erőszakos hányás fogta el őket. Ápril 12-kén Párisba visszatérván, színük olyan volt, mintha valamely súlyos betegségből gyógyúltak volna fel. Ezen okadatolt s törvényesen be is bizonyult esemény valószínűleg ugyanazonos azzal, melyről Sevigné asszony általános híreket jegyzett föl emlékirataiban.

Ez idő tájban Sainte-Croix a marquisnő által két kötelezvényt íratott magának, az egyiket, mely harminczezer forintról szólt, saját nevére, a másik pedig, mely huszonötezer frankról szólt,

állítólag titkárának *Martin-nek* nevére volt kiállítva. Ez volt azon bűnzsold, melyet a marquisnő, testvéreinek várt haláláért fizetett.

A következmények megmutatták, miszerint a bündij kifizetése iránt semmi elhamarkodott intézkedést sem tett. A helytartó állapota napról-napra aggasztóbbá lőn, bármily étel láttára határtalan undor fogta el, s a hányásrai vágy sehogy sem akart szűnni. Gyomrában égésről panaszkodott, s belsejének hősege annyira növekedett, miszerint ugyanazon év június 17-kén borzasztó kínok között ki is mult.

A hulla felbontatván, mérgezésnek többrendű világos jele mutatkozott. A gyomor s a végbél feketék voltak, mintha főve lettek volna. A máj rongáltnak s üszkösnek látszott. Hogy a helytartó megmérgeztetett, a hulla bonczolása után kétségen kívül volt, de senki sem volt, kire a gyanú legcsekélyebb árnya vetődött volna.

A marquisnő az események színhelyétől távol falun tartózkodott, Sainte-Croix volt az, ki öt testvérének haláláról oly hozzáadással értesíté, miszerint öcsce, ha csak minden jelenség nem csal, bátyját nemsokára a másvilágra fogja követni.

A tanácsos betegsége azonban még egész három hónapig huzódott el. A kór jelenségei

ugyanazok voltak, mint a melyek testvérének betegsége közben mutatkoztak. Borzasztó nyugtalanság s egy bizonytalan félelem fogta el egész valóját, ha feküdt, az ágyról le, ha fenn volt, ágyába visszakivánczozott, egyik szobából a másikba vitette magát, de a lelkét gyötrő kínos nyugtalanságtól menekedni sehogy sem tudott. Ily körülmények között már a betegség folyama alatt mérgezést gyanítottak az orvosok, a nélkül azonban, hogy meg birták volna a méreg nemét határozni, vagy romboló hatásának gátot vetni. Midőn végre a halál huzamos kinjainak véget vetett, a borzasztó gyanú valóságra emelkedett, a hulla ugyanis felbontatván, rajta a mérkezésnek ugyanazon csallhatlan jelei találtattak, melyek testvére hulláján szemléltettek. Ő maga oly kevéssé gyanította betegségének okát s okozóját, miszerint végrendeletében inasának La Chausséénak 300 livret hagyományozott, mely összeget ez hiány nélkül megis kapott.

Ezek voltak a villeguoy pástétom gyászós következményei. Valjon azon öt személy közül, kik abból szintén ettek, egyik vagy másik megbetegedett-e vagy sem, valjon s mikor halt-e meg a vett méreg folytán, nemkülönben adatott-e még a testvéreknek titkon uj adag méreg is be? mind ezen kérdésekre nézve hallgat a történet.

Az egymást követő gyanús halálozások általánosan feltűntek, s nagy rémületet idéztek elő. Mindenki meg volt győződve, miszerint az öreg Aubray ép úgy mint fiai, méreg által multak ki, de hiányzott minden nyom, mely az ily hármasság gyilkosság okozójára vezetett volna. Sainte-Croix gyanú alá nem eshetett, ő s a marquisnő ugyanis oly titkon folytatták viszonyukat, miszerint nemcsak a marquisnő rokonai, de az egész világ is azt hitte, hogy rég egymásra untak, sőt egymást végkép el is feledék. La Chaussée pedig a hű szolga szerepét oly ravaszul játszotta, hogy sem ura, sem mások legkisebb gyanúval sem terhelék.

Az egymásután gyorsan következett hármasság haláleset sem elégíté ki a marquisnő örökösödési mohóságát. Még volt egy nővére, kit a méreg által nyert örökségek felerészben illettek. Ezen nővér számára is méreg kevertetett. De a családban egymásután s oly gyorsan bekövetkezett gyanús halálozások lelkiületét mondhatlan félelemmel tölték be. Valjon sejdítette-e a tetteket, azt maiglan sem tudjuk, de hogy a gonosz tettek sora még be nem végződött s hogy a vész setét föllege damoclesi kard gyanánt az ő feje fölött is lebeg, azt tudatta vele azon önkénytelen félelem, mely egész lelkét elfogta. Mindenre ügyelt,

minden falatot mit magához vett, előbb gondosan kémlelve megizlelt, mely módon sikerült is életét, legalább a méreghaláltól megmenteni. Ő is kimult, még pedig bűnös nővére előtt; hatott-e s előmozdította-e netán a halál félelme halálát, arról nem emlékeznek az azon korbeli történetírók.

A brinvilliersi marquisnő s czinkos társai által véghezvitt mérgezések és méreggyilkolások teljes számát nem ismerjük ugyan, meglehet sőt valószínű azonban, hogy a vizsgálat alkalmával a büntettek némely részeire nézve az azokat takaró lepel érintetlenül hagyatott; nem azért mintha azok undokságát kívánták volna a közerkölcsiség előtt eltakarni, hanem valószínűebben azért, nehogy a folytatott nyomozások által, még többrendű család is a perbe kevertessék. Mert habár a periratok a marquisnő közvetlen büntársa s szövetségeseként csak Sainte-Croixt nevezik, a hír mindazáltal több főrendű s magasállásu személyt is gyanuval terhelt, nem mintha Sainte-Croix méregkonyhájában dolgoztak volna, de mint olyanokat, kik Sainte-Croix készítményeit titkos céljaikra fölhasználni nem irtóztak. A később bebizonyított ténykörülmények elégségesek voltak arra, hogy a parlament kimondja azon ítéletet, melynek hozatalát többé ki nem kerül-

hette. A feltalált biztos bűnjelek megállapításával megelégedett, a nélkül, hogy bizonytalan nyomokon kellemetlen fölfedezések után tapogatózott volna.

Ámbár a periratok e részben is hiányosak, a büntettek történetéből ismeretes tény, miszerint mérgező nőknél a gyilkosságrai hajlam a sikerrel fokozatosan növekedik. Oly nő, ki atyját annyi szerencsével s látszólag a lehető legnagyobb lelki nyugalommal látja kinos halállal kimulni, ki a távolból gyilkos nyilakat röpit testvérei ellen, ki mielőtt rokoninak gyilkolásához fogna, előbb állatokon, szegényeken s háznépén is hideg vérrel mérgezési kísérleteket tesz, az gonosz műtételeinek váratlan sikere által buzdítva s biztosítva, alig elégedett meg azon személyek vesztével, kiknek elpusztítása reá nézve követelménynyé vált. Ily kegyetlenség, a tapasztalat tanúsága szerint, bizonyos kéjes csiklanddal jár, mely kórrá fejlődván, nagyobb s nagyobb mértékbeni kielégítést igényel. A brinvilliersi marquisnő kéjsóvár, a végletekig buja nő volt; de ezen szenvedélyével határtalan nagyuri gög is egyesült. Ki hű szolgáját, szegény embereket értéktelen dolgokul tekint, rajtok a felebarátiszere tet színe alatt mérgezési kísérleteket végbevenni kész, az bármi gonosz tetre is képes; s azon hír,

hogy még akkor is, midőn vágyainak czélját elérte, meg nem nyugodott, hanem tág körökben a méreggel játszani nem átkodott, habár törvényesen nincs is bebizonyítva, erkölcsileg véve nagy valószínűséggel bir.

Sévigné asszony állítása szerint a marquisnő férjével többször mérget etetett, nem mintha férjét, ki reá nézve közönyössé vált gyűlölet vagy boszúból megölni akarta volna, de azért, hogy keze szabad legyen s Sainte-Croixval új házasságra léphessen; ennek azonban elég volt az, a mit a szép marquisnőn birt s a mit tőle még várhatott, s épen nem vágyott nőül birni oly szeretőt, minő a marquisnő volt. Jobban ismerte azonban kedvese jellemét s a méregkeverés mesterségében tett tanulmányait, sem hogy a néki ajánlott szerencsét határozottan visszautasítani merte volna, s ezért pokoli mesterségét arra használta fel, hogy a marquisnő méregadagjainak hatását ellenmérgek segélyével semmivé tegye. A mint a marquisnő férjének méregitalt adott, úgy Sainte-Croix néki ellenmérget sietett beadni. Így lőn a szegény férj a két szörny által ide s tova vetetve, majd megmérgezve, majd ellenmérgezve, s ily kellemetlen módon életben tartva.

Sainte-Croix vágyai végre annyi bűn és fáradság után teljesedésbe mentek. Gyilkos mes-

terségével azonban, ekkor sem hagyott fel, sőt ez reá nézve érdekes tanulmánynyá vált, melyet még akkor is szenvedélylyel folytatott, midőn többé semmi határozott célja nem volt. A mérgek, melyeknek gyilkos tulajdonságait ernyedetlen szorgalommal tanulmányozta s melyeket minden kigondolható esetekre való tekintettel készített, oly finomak valának, miszerint a belőlük felszálló gőz is, beszivatván rögtön halált okozhatott. Hogy tehát ezen méregpárákat magától távol tartsa, munka közben, műhelyében üvegálcát használt. Egykor, épen midőn főzésekben valamely edény fölé hajolt, melyben mérég főtt, az üveg álcza leesett s a mérges gőzöket beszíván nyomban szörnyet halt.

Az isteni boszú végre elérte őt műhelyében, hol ugyanazon eszközök által mult ki, melyekkel vészt és halált szórt embertársai közé; de a földi büntetés ily szörnyre nézve, mely áldozatainak oly tartós és borzasztó kinokat okozott, aránylag a lehető legenyhébb volt.

Regényes halála a büntettek felfedezésére vezetett.

Sainte-Croix rokonokkal nem birván, hagyatékához senki sem jelentkezett. Mint uratlan jószágot, hagyatékát a hatóság zár alá vétette. Az ingóságok leltározása alkalmával egy kis szek-

rénnyre akadtak, melyet a bírósági biztos felnyit-
tatott. Legfelül egy irat találtatott, mely Sainte-
Croix kezétől származott. Abban égre földre s
mindenre a mi szent kérte föl azt, kinek kezei
közé e szekrényke halála után jutna, miszerint
azt a brinvilliersi marquisnőnek saját kezeihez
szolgáltatassa és senki másnak át ne adja, mi-
után a mi benne volna, egyedül s kizárólag a
marquisnőt illetné s széles e világon senki sem
léteznék, ki a szekrény tartalmának hasznát ve-
hetné. Ha pedig a nevezett hölgy előtte mult
volna ki e világból, ugy ezen szekrény mindennel
a mi benne van, a nélkül hogy abból valami el-
vétetnék, vagy az átkutatatnék tűzbe vettessék.
„Istenére, kit imád s mindenre a mi legszen-
tebb esküszik, hogy ez a legtisztább igazság lé-
gyen. Ki azonban ezen végrendelete ellen cse-
lekednék, annak lelkére köti ezen és a másik
világon saját lelkismeretének megszabadítása
végett.“ Az irat, mely Párisban 1672. évi május
hó 25-ről kelt, Sainte-Croix által sajátkezüleg
volt aláírva. A boritékon következő cím volt föl-
jegyezve : „Csomag, Penautier ur számára, ki azt
átszolgáltatassa.“

Ezen, Isten s minden szentnek ótalma alatt
hátrahagyott kincsek, a bíróilag fölvelt jegyző-
könyvek tanúsága szerint, többrendű nyolcz kü-

lönböző pecséttel lepecsételt papirokon kívül (melyek különös kívánságához képest halála után azonnal el voltak égetendők) több csomag sublimált higanyból, meszesedett s elkészített galiczsóból, szintelen folyadékkal telt üvegekből, melyek fenekén fehér üllepedvény volt látható, állottak. Továbbá találtatott egy porcellán csuporral elkészített mákony, pokolkő, dárdany, egy csomag por ezen felirattal „az asszonyok vérfolyását megállító por;“ hat különböző pecséttel lezárt csomag s ezekbe 27 papircsomag ezen felirattal „*különböző sajátóságos titkok*,“ végre hat csomagban összesen 75 font sublimált kén-eső, mely csomagok különféle személyeknek voltak czimezve.

Hogy itt történetesen egy egész méreg rak-tárra akadtak, az kétségen kívül volt.

Az azon korbeli szakértők nem győzik eléggé bámulásukat kifejezni az itt talált méreganya-gok furcsa minősége iránt, melyek az akkori or-vosi tudomány minden ismereteit és tapasztala-tait meghaladák. A méreganyag annyira elrej-tözött, miszerint azt felismerni majdnem lehetlen, s oly finom volt, hogy a vegyészek minden tudomá-nyát s mesterségét meghiusítá. A tudomány min-den addig ismeretes szabályai nem alkalmazha-tóknak mutatkoztak, s minden tapasztalat, hiúnak

bizonyult. A Sainte-Croix féle mérgek, a nedves és tüzi kémlet kiállották, a nélkül, hogy természetüket elárulták volna. Az állatokkal tett kísérletek hasonlólag semmi eredményt sem szültek. A kutyák, galambok és tyukok, melyeknek a Sainte-Croix féle vízből egy pár csepp becsepegtetett, nem sokára elhulltak, a hulla boncolásánál azonban a test egészségesnek látszott, a szívüregben kevés megaludt vér, de a méregnek legkisebb nyoma sem találtatott. A szekrényben talált fehér porokból egy macskának adatott be, mely szakadatlan hányás közben rögtön ki-
mult, a nélkül azonban, hogy belsejében a méregnek nyomára akadhattak volna.

A Sainte-Croix által készített mérgek nem jutottak el reánk, s ezért korunk tökéletesült vegyészete által vizsgálat alá nem vétethetnek. Azon csodaszerű tapasztalatok, melyek az azonkoru szakértőket bámulatra ragadták s zavarba ejték, a mint egy részről a vegyészet az időbeli fejletlenségéről tanúságot tesznek, ugy azt is bizonyítják, miszerint Sainte-Croix az Aubray család megmérgezése után, tudományában tetemes előhaladásokat tett.

A fentebb leltározott méregraktáron kívül, ezen szekrényben a marquisnőnek Sainte-Croix-hoz intézett szerelmes levelei, s a harmincz ezer

livresről szóló kötelezvény is taláztatott. Ezen levelezésből kitűnt, miszerint a pokol ezen két szülöttje között többször egyenetlenségek is támadtak. A marquisnő ezen méreg közé kevert szerelmes leveleiben kijelenté, miszerint életére végkép ráúnt, s hogy maga is venni akar azon méregből, melyet Sainte-Croix neki barátilag küldött. Mindazáltal valószínű, miszerint a marquisnőnek e részben komoly szándoka soha sem volt, s hogy ezen fenyegetés egyedül arra czélzott, hogy a kibékülést közte s Sainte-Croix között, szerelmesek módjára, annál érdekesebbé tegye. Legkisebb nyoma sem taláztatott, hogy ő, ki mindig roppant mennyiségű méreggel rendelkezhetett, valaha önmagán mérgezési kísérletet tett volna.

Egy fontos okmány, mely az egész előttünk legördülő dráma iránt borzasztó felvilágosítást nyújthatott volna, a Sainte-Croix féle holmik lezárolása alkalmával elveszett. A kimult szobájában ugyanis egy kis összegöngyölgetett papircsomó taláztatott ezen felirattal „Gyónásom.” A méreg szekrény ekkor még fel nem volt bontva, Sainte-Croix még akkor becsületes embernek tartatott, miért is a bírósági biztos s a jelenvaló bírói személyek nem véltek egy halott „gyónására” igényt tarthatni, s e papírt nyomban elégették.

A kiküldött biztos ezen eljárását később a parlamenthez benyújtott terjedelmes jelentésében igazolni igyekezett, miben a parlament meg is nyugodott. Azonban gyanítható, sőt valószínű, hogy a parlament szívesen elégedett ezzel meg, sőt titkon nem is bánta, hogy ezen nevezetes okirat elveszett, mely számos előkelő egyént azon vizsgálatba bonyolított volna, s mely ugysis szörnyű fölfedezéseket nyújtott.

A marquisnő Sainte-Croix haláláról s ingóságainak biróilag lett lezárolásáról egyidőben értesült. Ő tudomással bírt azon méregszekrényről, mely most gondjainak kizárólagos tárgyává vált. A kedves, a szeretett férfiú iránti szenvedély, oly viszony folytán minő közöttük létezett, rég elhamvadott. Ott, hol két gonosztévő között az egyiknek örülnie kell, ha a halál büntetteinek borzasztó tanúját örökre elnémitja, hol mindkét fél egymást annyira ismeri, hol mindegyik tudhatta, miszerint a másik képes őt láthatlan méregitalal lábalól eltenni, ott a szent természet örök törvényei szerint rettegésnek, gyűlöletnek igen, de szerelemnek többé helye nem lehetett.

Sainte-Croix holmiainak összeiratása után következő éjelen a marquisnő a leltározó biztoshoz sietett. Ennek irnoka, Frater Péter, fogadta a marquisnőt, de őt ura elé azon oknál fogva, mert

már ágyban volt, nem bocsátotta. Erre a marquisnő felkérte, menne be a biztoshoz, és kérné ki számára, Sainte-Croix hagyatékából azon szekrényt, mely őt, a marquisnőt, sajátjaként illeti. A biztos, Pikardus, azonban kiizente a marquisnőnek, miszerint már aluszik, s így el kelle távoznia a nélkül, hogy célját elérte volna, azon izenetet hagyván hátra, miszerint másnap egyik inasát fogná a szekrényért küldeni.

Napok multak, a marquisnő minden lehető elkövetett, hogy a veszedelmes szekrényt hatalmába kerítse, de hasztalan volt minden igyekezete. Egy bizonyos *Cluet* nevezetű, ki a perben főtanúként szerepel, a marquisnőtől ez alkalommal különféle gyanús dolgokat vélt hallani. A marquisnő ezen tanu előtt kijelenté, miszerint elhunyt testvére, a helytartó, tetőtől-talpig romlott ember volt s ha akarta volna, már rég megölethette volna. Sainte-Croixval csak azért bánt csinnyán, hogy ezen szekrényt tőle kikaphassa s még most halála után is kész volna érette ötven louis d'ort adni ha megkaphatná, minthogy abban fontos dolgok foglaltatnak, melyek egyedül őt illetik. Midőn erre Cluet vele tudatta, hogy hirszerint a biztos azon szekrényben furcsa dolgokra talált volna, nyomban elpirult, s a beszédet más tárgyra irányozta. Erre ő (a tanu) azt

mondá, hogy valószínű, miszerint a marquisnő ezen méregkeverésben maga is részt vett légyen. Mire látható zavarba jöven, meglepetve válaszol : „Miért én?“ Nyomban azonban elkezdett Sainte-Croix gazságáról beszélni, s hogy már rég az akasztófára juttatta volna, ha csak a szekrényt tőle kikaphatta vala.

A marquisnő végre átlátván, hogy a kérdéses szekrényt minden utánjárás daczára sem kaphatja ki, s hogy ügyei mindinkább setétebb szint öltenek, a bűnös feje fölé tornyosuló vész elől Francziaországból Lüttichbe menekült. Egy uttal azonban ügyvéde által a kérdéses szekrény zár alá vétele s az abból vonható következtetések ellen ünnepélyes óvást tétetett, minthogy abban egy 30,000 livresről szóló kötelezvény találtatik, mely tőle állítólag csel és meglepetés által törvénytelen módon lön kicsikarva, s mely ellen kihallgattatását kéri, hogy azt semmisnek s érvénytelennek nyilváníttathassa.

A rögtön s ily rejtélyes módon kimult Sainte-Croix ellen többrendű bűnjelek mutatkoztak s a marquisnő elleni gyanú napról-napra erősebb alapot nyert. De még mindig hiányoztak oly körülmények, melyek a vizsgálatnak ellene leendő elrendelését igazolhatták volna. Ekkor egyszerre La Chaussée, szemtelenséggel párosult vakmerő-

séggel lépett fel s magaviselete által annyi világot vetett a dolgok bonyolult állására, miszerint a bírák ennek alapján egész szigorral fölléphetek. Egy napon ugyanis a biztosnál megjelenván, Sainte-Croix vagyonának lezárolása ellen óvást tett. Előadása szerint két éven át az elhunyt szolgálatában állt, kinek száz aranyat s 100 talért ezüstben letéteménykép adott át, mely öszszegnek egy kis vászon zacskóban, ura kabinetjében ablaka mellett kell találtatnia. E mellett fog találtatni Sainte-Croix-nak sajátkezűleg írott nyilatkozata is az iránt, hogy ezen pénz La Chaussée-t illetné. Ezen felül egy engedmény azon háromszáz livreről, melyet a parlamenti tanácsos néki hagyományozott, nemkülönben három, egykori mesterétől külön-külön 100 livreről kiállított nyugta. Ezen pénzt s iratokat La Chaussée maga részére vette igénybe.

Mindezen körülmények valóknak bizonyultak. Ennél fogva La Chaussée azon kabinetbe, melybe Sainte-Croix valószínűleg csak legbizalmasb barátit szokta bebocsátani, bemehetett. De ki a hirhedt méregkeverővel ily meghitt lábon élt, arról gyanítani lehetett, miszerint büntetteibe bizonyos mértékben avatva volt, s aligha bűnrészesének nem kell lennie. Ehhez járult még, hogy La Chaussée, midőn a felfedezésekről ér-

tesült, nagy meglepetést s ijedtséget árult el. Ily körülmények között ellene elfogatási parancs lón kibocsátva, melynek foganatosítása alkalmával nála méreg is találtatott.

Az ellene megindított vizsgálat folyama alatt sok oly körülmény jött napvilágra, mely a marquisnő ellen támadott gyanút mindinkább váderőre fokozá.

A vizsgálatba szintén bonyolult *Glaser* gyógyszerésznek egyik inasa, kihallgatása alkalmával azt vallotta, miszerint urához Sainte-Croixval egy előkelő hölgyet látott jönni. Ezen hölgy inásától hallá, miszerint asszonya Brinvilliers marquisnő; ezen felül az inas oda nyilatkozott, miszerint fejével merné fogadni, miszerint urnője azért jö a gyógyszerertárba, hogy mérget vásároljon. A gyógyszerertárba mindig gyalog jött, saját kocsiját meglehetősen távolságra hagyván hátra.

Egy másik gyógyszerész leánya, *Huet Amunda*, ki többször jött a marquisnőhöz, egy napon ezt mámorosan kabinetjébe látta jönni. Itt chatoulle-jából egy kis szelenczét vont elő s azt tanunak mutatá, mondván : „Ebben egy bizonyos szert tartok, melylyel magamat ellenségeimen megboszulhatom; s e szer egyszersmind jó örökösödési porrocska is.“ Ő, a tanú azonnal észrevette, hogy e por sublimált higany légyen. Hét, nyolcz óra mulva

reá, midőn a marquisnő ittasságából kijózanodott, oda nyilatkozott, hogy a mit beszélt csak haszontalanság volna, mindazáltal azt ajánlotta tanunak, miszerint az eseményről hallgasson, és kivel se tudassa. Azon chatouillet, melyből a kérdéses port mutogatta, a marquisnő a lehető legnagyobb gonddal őrizte, s rögtöni halálozása esetére tanunak meghagyá, hogy azt nyomba tűzbe vesse s elégesse. A marquisnő ezenfelül nem ritkán oda nyilatkozott, miszerint „vannak szerek melyek segítségével alkalmatlan embereket lábalól ellehet tenni; csak egy pisztolygolyót kell valami levesben testükön áthajtani.” La Chausséet a marquisnőnél gyakran bizalmas társalgásban találta. Egyszer La Chaussénak arcát veregeté, mondván : „Ez azután még is derék legény, ez jó szolgálatokat tett ám nekem.”

Villeroi kisasszony a marquisnőt, idős bátyja halála után, La Chausséével magán s nagy bizalmasságban találta. Két nappal a parlamenti táncos halála után, La Chausséet ismét a marquisnőnél találta, s midőn ez alkalommal az elhunyt titkára jelentetett, a marquisnő La Chausséet ágya mögé rejtette, mely körülményeket, ez birói kihallgattatása alkalmával be is vallott. Urának halálozása után való napon Sainte-Croix-tól egy levelet vitt a marquisnőhöz,

ez alkalommal lepte meg ott urának titkára, miért is magát előle a leirt módon elrejtette.

Clouet nevű tanú ezenfelül már testvéreinek halála előtt mondotta a marquisnőnek, miszerint ha testvérei tudnák, hogy La Chaussée ez előtt Sainte-Croix szolgálatában állott, azt azonnal eltávolítanák. Mire a marquisnő hevesen válaszolá: „Ne szóljon ön erről testvéreimnek, mert ha tudnák, kivennék házukból; pedig jobb szeretem, ha ő szerezhet magának valamit, mint más valaki.“

Más tanúk vallománya szerint La Chaussée urának betegsége alatt nyers szidalmak között gúnyosan azt mondotta : „Lassan-lassan szépen kiaszik,“ máskor pedig : „Elég dolgot ad nekünk ; nem tudom mikor fog valahára elveszni.“

Mindez arra, hogy La Chaussée halálra ítéltesék, elégtelen volt; de igen elég arra, hogy ellene a kor divata szerint a kinzó vallatás elrendeltessék. Már a kinvallatás első fokán, mindent megvallott; hogy t. i. nagy ígéretek által elcsábítatva mindenben Sainte-Croix utasításaihoz képest járt el; hogy első alkalomkor, midőn az Aubray testvérek számára szánt mérget Sainte-Croixtól kapta, ez azt mondotta volna, hogy ő azt neki a brinvilliersi marquisnő nevében adta, hogy azonban ez a testvérek halála után ellen-

kezőleg azt mondá, miszerint a marquisnőnek erről semmi tudomása sincsen, ő azonban hiszi, hogy a marquisnő a büntettekbe avatva, s azokban Sainte-Croix társa volt légyen; mert Sainte-Croixval untalan méregkeverésről beszélgetett, s őt a tett végbevitele után, szökésre akarta birni. A mérgezés módját illetőleg azt vallá, hogy a Sainte-Croix által készített veres vízből adott a helytartónak, azt borba s vízbe vegyítve a szintelen folyadékból pedig az oly vészesnek mutatkozott pástétomba csepegtetett. Végre, hogy Sainte-Croix minden tevékenysége arra volt irányozva, miszerint a marquisnő hajadon nővérét, d'Aubray kisasszonyt is megmérgezze, de ez a körülmények végzetszerű találkozása, vagy szintelen elővigyázat s ellenmérgek használata folytán, a feje fölött lebegő vész elől szerencsésen megmenekült; mely nővér a marquisnőt, midőn a növekedő gyanú szökésre kényszeríté, az utra szükséges pénzzel látta el.

Ezen, a kinzó vallatás alatt kicsikart, de a többi tényálladékkal összehangzásban lévő valomása alapján La Chaussée az 1673. márczius 4-kén kelt itélettel az Aubray testvérek ellen méreg által elkövetett gyilkosság büntetteiben bűnösnek találtatván, kerék általi halálra ítéltetett, oly hozzáadással, miszerint kivégeztetése után

teste kerékre fonassék. A távollevő marquisnő pedig, mint makacs, fejének vesztésére ítéltetett.

A Franciaországban divatos eljárás szerint az egyik bűntársnak kivégezése azonnal el lön rendelve, s addig is, míg a marquisnő a francia bíróságok hatalmába kerülendne, La Chaussée a Grève-piaczon Párisban, az ítélet értelmében kerékbe töretvén, kivégeztetett.

Míg a párisi parlament a szökevény marquisnőt halálra ítélte, addig ő Franciaország határán tul, Lüttichben, békén tartózkodott; a nélkül hogy ottléte alatt veszélyben forgott volna. Párisban nevének hallatára borzadály lepett el mindenkit; de Lüttich nem volt Páris, s a mit itt az egész világ tudott és hitt, azt azon időben nem terjeszté számtalan hirlap a világ minden részeibe. Oly furcsák voltak a viszonyok, miszerint a hirhedett méregkeverőné szükségesnek sem látta, hogy átokkal terhelt nevét álnévvel felcserélje. A marquisnő az akkoron németbirodalmi szabadvárosnak falai között a francia igazságszolgáltatás előtt teljes biztonságban hitte magát; annálinkább, minthogy a büntettesek kölcsönös kiszolgáltatása iránt államszerződvények nem léteztek, s a diplomatia sem foglalkozott ilyen dolgokkal.

Ily rendkívüli eset azonban rendkívüli esz-

közöket igényelt. A párisi rendőrség végre egyik biztosát több poroszlóval Lüttichbe küldötte, azon meghagyással, miszerint a marquisnőt bármely módon fogja el s kerítse hatalmába. Nehogy azonban ezen sajátságos eljárásnak em-berrablás színe legyen, a király a küldöttség által levelet küldött a Lüttichi hatvanosoknak, melyben a hatalmas francia király, a Lüttich városi hatóságot a gonosztevőnek kiszolgáltatása iránt megkereste. A királyi megkereső levélhez a bünper kivonata volt csatolva, hogy abból a várositanács magának a dolgok mibenlétéről, s a büntetés veszélyes minőségéről tudomást szerezhessen.

A hatvanosok azonnal elhatározták, miszerint a királyi megkeresvénynek helyt fognak adni. De a helyett, hogy hivatalból a marquisnő elfogatását elrendelték s foganatosították volna, mint az a dolgok természetében lett volna, az egész ügyet magánügy gyanánt tekintették s az-zal eleget véltek tenni, ha a francia rendőrségi küldöttnék engedelmet adtak, a marquisnőt bár hol elfoghatni; már miként fogja azt végbe-vinni, azzal a város apái nem gondoltak, lássa ő hogy fér a szép bünöshöz.

De a párisi rendőrség e célra azt az embert választotta ki, a ki erre nézve legalkalmasabb volt.

A szép marquisnő a küldetésről értesülván, gyanúpörrel élt, s hamarjában valamely zárdába menekült, hol azon időben az elnyomott ártatlanság ép úgy, mint a boszuló igazság karja által üldözött gonosztevő, az asylum-jog árnya alatt védet s menhelyet talált. Ez bajos dolog volt, mert daczára a hatósági engedélynek nem lett volna tanácsos a zárda szentelt falai közül a büös nőt kiragadni. Ily merénylet könnyen a szent asylum jogának megsértéseként tekintetett, s a buzgó katholikus városban zendülésre szolgálhatott volna alkalmul, mi által az ügynök küldetése valószínűleg végkép meghiusul s martalékát tán minden időre elvesztette volna.

Ily körülmények között Degrais más alkalmasb módról gondolkozott, melynek segélyével a marquisnőt szép csendesen hatalmába kerithesse. A ravasz francia végre oly ötletre jött, mi csak francia rendőrügynök agyában támadhat, s minek sikeres kivitelére francia ügyesség és leleményesség kívántatott.

Egy napon a marquisnőnél egy csinos külsejű, sima modoru abbé jelentette be magát, s a zárda főnöknője által engedélyt kapott a szép menekülnél látogatást tenni. Az abbé Párisból jöven, mint mondá, nem mulaszthatta, tiszteletét tenni oly előkelő hölgynél, ki ritka szépsége s a balsze-

rencse rendkívüli csapásai által egyaránt ki-
tűnt, s kinek nevével s hírével a világ eltelt. A
fiatal abbé már első látogatása alkalmával any-
nyira elbájolta nyájas, udvarias modora, s szel-
lemdús társalgása által, a párisi társalgás után
vágyódó delnőt, miszerint első találkozásakor
már vonzalomról s szerelemről szólhatott s a szép
bűnösnytől engedelmet nyert őt lüttichi tartóz-
kodása alatt, bár mikor meglátogathatni. Így
lett, hogy pár nap alatt közötté, s a fiatal abbé
között a legbensőbb szerelmiviszony látszott ki-
fejlődni. A marquisnő ugyan száműzetése alatt
nem nélkülözte a szerelem édes kinos gyönyö-
reit, egy francia abbé azonban ez időben a pá-
risi szépeknél nagy előnnyel birt.

De azon lég, mely a zárda komor falai kö-
zött leng, nem kedvező arra, hogy benne a földi
szerelem virágjai vigan tenyésszenek. A szerelem
dolgában jártas abbé ez okért a szép marquisnőt
a szabadbai kirándulásra kérte fel, a szabad ter-
mészet sokkal kedvezőbb lévén szerelmesek bi-
zalmas légyottjára, mintsem a szigorú fegyelem
alatt álló zárdai helyiségek.

A marquisnő kétszeres örömmel sietett a me-
rész abbé ajánlatát elfogadni. Másnap a szerel-
mes pár csinos hintón a szabadba rándult. De
alig hagyták el a várost s érkeztek egy magá-

nyos tájra, midőn a szerelmes abbé elvetette álcáját s gyengéd udvarlóból az igazság kérlehetlen szolgájává átalakult.

A helyett, hogy a szerelemittas nőt karjai közé zárni sietett volna, a már előre oda rendelt rendőröknek adá át, ily ravasz módon hatalmába ejtett martalékját. A szerelmet színlő abbé ugyanis nem volt más, mint Degrais a később oly nagy hirre jutott párisi rendőrbiztos. Életének minden viszontagságai és csalódásai között, úgy látszik ez utolsó csalódás volt az, mely a marquisnőnek legtöbb boszúságot s keserűséget okozott. Meglehet, hogy még Sainte-Croix barátjának halálát szerencsésnek tartá, a mennyiben foglalkozása közben gyorsan kimult. De reá, kit a bűn súlya roskadásig terhelt, ezen fölül, ügyetlensége folytán, melylyel a neki vetett lépre került, a legborzasztóbb átok nehezült, mi valamely párisi delnőt csak érhetett, ő nevetség, gúny s megvetés tárgyává lön.

Degrais nagyobb szorgalommal s előrelátással járt el, mint a párisi törvényszék biztosa Picard. A hatvanosok rendeletének erejével a zárdába nyomult s a marquisnő minden holmiját azonnal lefoglalta; nem ügyelvén kérelmére s esdeklésére, melylyel chatoullejának, vagy legalább egy iratnak, mit gyónásának címzett, kiadását szorgalmazta.

Szomoru helyzete daczára, melybe vigyázatlansága által került, a marquisnő még nem hitte, hogy ügye elveszett. Nő létére, ismerte a férfiak szívét, reménylette, sőt tudta, hogy nem minden férfi szive oly sziklaszilárd, mint minőnek a kérelheletlen rendőrbiztosé bizonyult.

Lüttichben tartózkodása alatt a bájos külsejű delnő, bizonyos *Theria* nevezetű férfiuval kötött ismeretséget, mely lassanként szerelmi viszonyná fejlődött, a mennyiben ily daemoni lény szívében ez isteni érzelem helyt találhat. A fiatal belga úgy látszik, regényes szerelemmel viseltetett a szép nő iránt, ki tőle merész tetteket várt, s nem ok nélkül, mert ő többrendű kísérleteket tett, hogy imádottját a fogságból, s az őt fenyegető gyalázatos halál karjai közül kiragadjja; de hasztalan.

A cselszövényekben jártas hölgy, saját maga által készített törökbe került. Pénz és szépsége által úgy hitte, hogy a törvényszéki szolgák egyikét megvesztegetnie sikerült, s őt felkérte, miszerint leveleit Theriához juttassa. De ebben is csalódott; e szolga sem volt megvesztegethető, s a levelek közül egyik sem jutott el rendeltetéséhez. Első levelében felkérte Theriát, szabaditaná ki őt Degrais körmei közül minden áron. A másikkban tudatta vele azon módot, melyen ezt végbe-

vihetné. Öt elhatározott legénynyel a nyolcz poroszlót ugyan le nem győzheti, de szétkergetheti úgy, hogy a menekvésre alkalom s mód kínálkozzand. Végre harmadik levelében a legérzékenyebb szavakkal, s a női kegyek minden lehető biztatásával égre földre kérte, ha már nem merné őt személyesen megmenteni, legalább kísértsen a hintóra megtámadást, igyekezzék a lovakat leszurni, s az így keletkező zavarban tőle chatoulleját elvenni, különben, ha ez nem történik, úgy ő veszve van menthetlenül.

Ezen segélykiáltások közül egy sem jutott el Theriához, s ő mégis megjelent, s a szép marquisnő kiszabadítását megkísérlette. Midőn a kocsi Maestrichen keresztül jött, a poroszlókat igyekezett megvesztegetni, végre 1000 darab aranyt ígért, ha a marquisnőt elszalasztanák; de kísérletei sikertelenek valának.

A marquisnő végre a franczia területre ért. De oly tetemes volt befolyása, cselszövényeitől, ismeretes és ismeretlen összeköttetéseitől annyira tartott maga a parlament is, mely tagjaiban föltétlenül nem bizott, miszerint eléje kebeléből egy vizsgáló bizottmányt küldött, hogy őt a mint a határszélen átlép, nyomban kihallgassa, még mielőtt új cseleket szöhetne, vagy barátjaival egyetértve új szerepet tanulhatna be.

Palluau, a párisi parlament tanácsosa, a marquisnőt Rocroixban hallgatta ki legelőször. Ő itt mindent tagadott, mitsem akart tudni azon levelekről, melyeket elfogatása után irt, nem akarta a Sainte-Croix által neki hagyományozott chatoullet felismerni. A mi a 30,000 livresről szóló kötelezvényt illeti, melyet Sainte-Croix nevére kibocsátott, azt vallá, miszerint ez színtlett ügyletről kelt. Ezen kötelezvény segélyével, s alapján akarta Sainte-Croixt mint állítólagos hitelezőjét fölléptetni, hogy így számos hitelezőit, kik őt követeléseikkel zaklatták, egyezsége birkassza. Azt állítá, hogy erről Sainte-Croix néki térítvényt adott ki, mely azonban utközben elveszett.

Alig hogy Párisba érkezvén, a parlament börtönébe elhelyeztetett, sietett leveleket írni, egy az időben tekintélyes és gazdag férfihoz, esedezvén, miszerint néki tanácsot adjon, s befolyását mellette felhasználja. Ez előkelő férfit *Penautier* volt, ki mint a languedoc-i egyházi s világi rendek vagyon-igazgatója, gazdag jövedelemmel birt, s ki pompás lakomái által, melyekhez Francziaország legnagyobb s legelőkelőbb férfiai hivatalosok valának, terjedelmes ismeretséggel s nem csekély befolyással birt. Leveleiben leplezetlenül szólt a veszélyről, mely őt

fenyegeté, s tudatta vele, mint fogná magát a perben viselni, hogy t. i. semmit sem fog beismerni, s mindent keményen tagadand. Penautier azonban, bár mennyire szeretett mint pártfogó s védő szerepelni, a marquisnőn ezuttal nem segíthetett, mert a hozzá intézett levelek elfogattak, s magának is elég dolga volt magáról azongyanút elhárítani, mely ellene ezen levelekből s azon körülményből támadt, hogy Sainte-Croix végrendelkezésében, közötté s a marquisnő között közbenjáróul őt jelelte ki.

A marquisnő börtönében a legnagyobb lelki nyugalmat szinlelte, a legközönbösb dolgokról érdekekkel beszélt, s ha társaságra szert tehetett, piquet-et játszott. Ugy látszik ügyét vesztettnek tartotta, s miután már azt, hogy életét megmentse, többé nem reménylette, legalább a nyilvános kivégeztetés gyalázata elől igyekezett menekülni. A periratok egy öngyilkos szándékból elkövetett rettenetes kísérletről emlékeznek, mely a szerencsétlen asszony ritka lelkierejét és önmehtagadását világosan tanusítja. Miután tőle minden éles eszköz elővigyázatból elvétetett, sőt holmi zsineg vagy kötél, mely öngyilkosságra alkalmas lett volna, sem volt hatalmában, egy hosszú szárú fecskendőt szerzett magának, minővel a franczia nők önmaguknak allövetet szoktak

adni, s ezen fecskendő szárát testébe nyomni, s beleit ilykép szétrepeszteni törekedett. Ezen kétségbeeső kísérlete azonban nem sikerült, mert tetten éretvén, öngyilkos szándokának végrehajtásában megakadályoztatott.

A feltalált papírok között egy „*Gyónásom*“ fölirattal ellátott iromány, mely titkos életmódjának legrészletesb leírását tartalmazta, ellene a legerősebb bizonyító eszközt képezé. Ezen lélektani szempontból oly nagy érdekű irat részletei azonban nem jutottak reánk, közzétételök ugyanis egy részt hihetőleg azon vallási tekinteteknél fogva maradt el, melyek alapján Sainte-Croix gyónása is elégettetett, s melyek folytán annak bizonyereje kétségbe vétetett. Mindazáltal nem lehet minden kétséget elhárítani, mi ezen sajátságos bíróságon kívüli beismerés valódisága és tökéletes volta iránt támadhat, miután maga Pitaval, ki az eredeti forrásokból merithetett s valóban meritett is, hites kivonat helyett Madame de Sévigné közléseire utal, bár hozzáteszi, miszerint Sévigné asszony ez uttal a tiszta igazságot írta légyen, sőt hogy föl sem vette mindazon undokságokat, mik abban állítólag előfordulnak. Már a bevezetésben magát gyujtogatónak vallja, mint ki egy házat, pusztá pajzánságból felgyujtott; továbbá, hogy minden

nemü kicsanpogásokat naponta elkövetett, s hogy a bujaság s nyalánkság aljas kéjelgéseiben fetrengett. Szüzességét már hetedik évében elveszté, majd e hangon folytatván írásbeli gyónását, annak folytán nyiltan bevallá, miszerint atyját, testvéreit s egyik gyermekét(?) méreggel ölte meg, végre hogy maga is mérget vett próbára, hogy ellenméreggel kísérletet tehessen. — Ő kéziratát sajátjának elismerte ugyan, de azzal mentegeté magát, miszerint ez iratot lázas állapotában írta, „értelmetlen, örült dolog az egész, monda, mit kaczagás nélkül végig sem lehetne olvasni.“

A vizsgálat alatt mindent tagadott, a mennyiben pedig valamit tagadni nem mert, nem emlékezéssel mentegette magát. Ezen mentegetéssel oly gyakran, s oly körülmények iránt is élt, melyeket szükségkép tudnia kellett; mi által az ellene támadt nehéz gyanut nemcsak hogy magáról el nem háritotta, sőt azt még inkább szilárdította. Így nem akart arra visszaemlékezni, valjon Sainte-Croix öt atyjának megmérgezésére felszólította-e, valjon Sainte-Croix neki porokat vagy fűszereműket adott-e? továbbá, valjon mondotta-e néki, miszerint ismer oly szereket, melyekkel a marquisnöt meg fogja gazdagítani. Midőn nyolcz veszedelmes tartalmu levele néki felmutattatott, nem akart arra emlékezni, hogy kikhez intézte azokat.

Franciaországot előadása szerint csak azért hagyta el, mert közöttte, és sógornője között bizonyos egyenetlenségek támadtak. Midőn a gyónásnak czimzett iratot írta, akkor vallomása szerint kedélye végkép fel volt dulva, észére lelki ború szállt, s idegen országban a legnagyobb szükségben sinylödvén, nem birt tudomással arról, a mit tett, szólt avagy irt. Lázás hőség s hagymázban írta ezen ugy nevezett önvallomá nyait, mik zilált képzelődésének káprázatinál nem egyebek. Mitsem tud az általa állítólag tett gyujtogatásról, mit sem tud atyjának s testvéreinek meggyilkoltatásáról, s nővére ellen irányzott kísérletekről, azon időt sem tudja, melyben ezen ugynevezett gyónását írta volna stb.

Merész dolog volna ezen szaggatott előadásokból a marquisnő lelkén átlátni, azt lélektanilag bonczolni, s az abban látható ellenmondásokat s rejtélyeket megoldani. Annyi valószínű s egész tagadólagos vallomásain át érezhető, miszerint az igazság, melyet hazug ajkaival elfojtani akar, lelkét nyomja s bűvös hatalmával a marquisnő akaratja ellen, még tagadása közben is helyenként előnyomul. Vallomásai oly női szívet árulnak el, melyben büszke dacz s női gyengeség, ha nem gyengédség, egymással küzd; oly nő szívét, ki kész a legsötétebb büntetteket

elkövetni, míg azokat a titok leple takarja s míg nincs oka a boszuló igazság sujtó karjától tartani; de ki elveszti magatartását, s fagyos nyugalomát, a mint a bíró, kinek hatalmában van, kémlelő tekintetét reá szegezi. Eltökéltt terve volt a tagadás, de daczán erőt vön a félelem, s megfosztá az annyira szükséges megfontolástól, akaratja ellenére oly feleletek adására szoritván, melyek az igazság félreismerhetlen jellemével birtak. „Nem tudom, vajon megöltem-e atyámat, testvéreimet.“ — Ez nem azon hang, melyen egy ártatlanul vádolt büntelen nő, a vizsgálóbíró kérdésére felel. A sértett ártatlanság büszke szólásmódjának nyoma sincs, nem bír elég lelkierővel, hogy zavarát elrejtse; s nem képes magát egyébbel, mint állítólagos tudatlanságával menteni.

Egy tudományossága s tehetségéről híres, becsületességeért köztisztletben álló ügyvéd, Nivelle vállalta el a méregkeverő marquisnő védelmét, még pedig oly buzgalommal, mely jobb ügyre lett volna érdemes.

Jeles védírata, mely nyomtatásban is megjelent, tartalmát tekintve, két főrésze oszlik. A marquisnőnek a Sainte-Croix iránti kárhozatos vonzalmát s viszonyát nem tagadja, ellenben azt igyekszik bebizonyítani, miszerint ezen jellemt-

len gonosztevő a kérdéses gyilkosságokat saját érdekében, s önszántából követte el, hogy a marquisnőt egy részt megcsalta, másrészt pedig a gyilkosság látszatába helyezni igyekezett, hogy így ha roszra fordulna a dolog, az iszonyu tettekérti felelősséget magáról, részben vagy egészben is, a marquisnőre gördíthesse. Védbeszédének másik felében roppant tudakossággal s a történetből idézetekkel azt igyekezik bizonyítani, miszerint a bíróságoknak a marquisnő állítólagos önvallozásait, melyeket gyónása gyanánt leirt, tekintetbe venni nem szabad, minthogy a gyónásnak s mindennek a mi azzal összeköttetésben áll, vagy gyónásul magyarázható, szentsége oly nagy, miszerint valamely magában helyes és alapos büntetőítélet, mely a gyónásban tett önvallomás alapján hozatik, alapjában hiányos, sőt érvénytelen, mert a poenitentiátartás szentségének sértetlensége az egész emberiségre nézve, egyes gonosztevő meg-, vagy meg nem büntetésénél sokkal fontosabb.

A mily ügyesen van a védbeszéd első része szerkesztve, ép oly hiányos és alaptalan a második.

Hogy a marquisnő atyját tudtával meg nem gyilkolá, az legalább lehetséges, hogy testvéreit La Chaussée mérgezte meg, azt fentebb láttuk, hogy Sainte-Croix a marquisnőt szándokoson

tette bűnrészesévé az hihető, sőt valószínűséggel bir, s e részben a védő mindent elkövetett a mit okszerűleg védencze mellett ekkor elkövethetett. De annál gyengébb lábon áll a védbeszéd második része, nem mintha ügyetlenül volna szerkesztve, de mert alapjában hamis előzményekre van fektetve. Hogy a gyónás, a mennyiben az anyaszentegyház rendelete szerint tétetik, a mennyiben a bűnös bűnét az egyházi férfinak a végre, hogy Istenével kibéküljön megvallja — szent azt senki sem fogja kétségbe vonni; más kérdés azonban, valjon mind az, a mit valamely bűnös lelkisméretének súlya alatt papírra tesz, az által, hogy arra felírja ezen szavat, „Gyónásom,“ szentté s az emberi igazságra nézve érinthetlenné válik-e vagy sem? Ha ily irat a vizsgálóbíró kezei közé kerül, kétségtelen, hogy az egyedül bíróságon kívül tett beismerésnek leendő tekintendő, s mint ilyen magában véve elégtelen leendő a bűnös elítélésére. De a bírónak jogában és kötelességében állandó, az ily irat által nyújtott adatok nyomán eljárni, s azok alapján folytatni vizsgálatát. Habár Pitaval szerint a párisi parlament a marquisnő ezen vallományának bizonyerőt nem tulajdonított is, mindazáltal a bűnvizsgálat eszközlésére vezérfonálul használta. A vallományban érintett egyes adatok iránt magát a

bűnöst, s számos tanút hallgatott ki, bár különböző eredménnyel.

A gyónás törvényes bizonyerejét tárgyzó jogkérdésnél sokkal érdekesb lenne azon lélektani kérdés megfejtése, mi birta ezen bűnnel terhelt gonosz nőt arra, hogy gyónását írásba foglalja? A felébredt lelkisméret volt-e azon hatalom, mely őt e rendkívüli eljárásra birta? Vagy lelkét valóban oly határtalan félelem és zavar lepte el, midőn Francziaországból menekülnie kellett, hogy ő, kinek keze nem remegett, midőn atyjának nyujtá a méregpoharat, rettegéssel tölt el enmaga s Istene előtt, midőn sejdítenie kellett, hogy az isteni boszu, mely oly soká késett, őt végre elérni készül? S ha végre a büntettekben megrögzött nő kebelében a lelkisméret szava hangosan kezde szólani, hangosabban mint addig, miért folyamodott azon veszélyes módhoz az íráshoz, mely által bűneinek emlékezetét megtestesíté? Miért nem gyónta lelkének terhét az egyház valamely szolgájának, valamely ódon templom homályos boltozata alatt? Árulástól félt-e az Istentől elszakadt kebel, vagy büntetteinek számát tekintve, mint a párisiak gunyolák, attól tartott, hogy azok közül valamelyiket elfelejthetné? Mindezen kérdésre sem a periratok, sem a külső érdeket hajhászó emlékirók, nem adnak

felvilágosítást, s e tekintetben e rendkívüli nő lelke is rettenetes rejtély maradand örökre előttünk.

A párisi parlament a tárgylagos tényálladé-
kot, miszerint d'Aubray testvérek méreg által
meggyilkoltattak, a szakértők előadása által
megállapítottanak tekintette; a tanúk vallomá-
nyainak, a marquisnő vallományaival, s egyéb
körülményekkel való egybevetéséből pedig bebi-
zonyítottanak tekintette, hogy d'Aubray Margit
Sainte-Croixval egyetértve, s La Chaussée segé-
lyével méreg által gyilkolta meg, illetőleg gyil-
koltatta meg atyját s testvéreit. Minek folytán a
parlament büntető kamarája, s a nagykamarának
gyűléséből 1676. július 16. kelt ítélet által ha-
lálra íteltetett. Az ítéletben egyszersmind kimon-
datott, miszerint kivégeztetése előtt, a rendes és
rendkívüli kivallatásnak alá vettessék, hogy
büntársait fölfedezze, kivégeztése után teteme
megégeztessék, hamva pedig a levegőbe szórassék.

Mint viselte magát az ítélet közzététele után,
az iránt eltérőleg szólnak az egykorú írók.
Némelyek szerint csak addig tagadott mindent
konokul, míg reménylette, hogy a bírakat taga-
dásával tévedésbe ejtheti, az ítélet kihirdetése
után azonban azonnal körülményes és töredel-
mes vallomást tett volna. Mások szerint a mar-

quisnő úgy halt, a hogy élt, t. i. férfiuhoz illő elszántsággal. Az ítéletet nyugodtan, minden félelem nélkül hallgatta végig, csakhogy annak ismétlését kérte, mert az átkozott taliga, melyen ki fogna vitetni, mint mondá annyira elfoglalta eszét, miszerint a többire nem is vigyázott.

Midőn a vallató kamrába kísértetett, s ott három akó vizet, mely a vízi kínvallatásra volt szánva, megpillantott volna, állítólag felkiáltott. „Aligha vízbe nem akarnak fojtani, csak nem lehet rólam föltenni, hogy mindezt megigyam!” Mire azután mindent kivallott.

Pitaval előadása szerint a marquisnő, ítéletének kihirdetése után, azonnal meggyónt Pirót tudornak, azon egyházi férfiunak, ki őt később a vesztőhelyre kísérte. Ez őt fájdalom, és bűnbánattól áthatott, az isteni malaszt sugára által felvilágosított, Istenéhez töredelmességgel megtért személynek rajzoló, s lelkesedése által azon furcsa óhajra ragadtatta magát, bár lehetne ő a marquisnő helyén. Áldozni kívánt, de ezen kívánata, mint halálra ítélt gonosztevőnek megtagadtatott. Majd a szentelt kenyér kiszolgáltatását kérte, de ebbeli kérelme sem lőn meghallgatva.

A tragoedia, mely az öreg Aubray halálával kezdődött, vége felé közeledék.

A gonosz tettei által elhirhedt bűnösnek

végső pillanatain az egész párisi közönség tekintetei függtek. Azon nap reggelén, melyre az ítélet végrehajtása kitűzetett, a térek és utcák, melyen a szomorú menetnek keresztül kelle volna, emberekkel zsufolásig teltek, ablakok, erkélyek, tetők lepve voltak nézőkkel, kik között a szép nem szokás szerint tulnyomólag volt képviselve. Előkelő uri hölgyek a nép közé vegyültek, daczolva a durva tömeg tolongásával, csak hogy a rettenetes nő egy-egy pillantását ellessék.

A tömeg azonban szótlantul, komoly magatartásban várta a jövődő dolgokat.

Végre megindult a menet s a szép marquisenő, vezeklő ruhában, a vészes szekérre felült. Észre vevén, hogy mellette Degrais nyargal, arra kérte gyóntató atyját, ültetné ugy szemközt a bakóval, hogy ne lássa azt a gaz Degrais-t, ki őt oly csúfosan elfogta.

Életének utolsó pillanatában is még a boszú és szegény erőt vett a leendő szent nő lelkületén. Gyóntató atyja ebbeli kívánataért megfeddé; mire ezerszer bocsánatot kért, s megígérte, miszerint ezen kellemetlen tárgyat nyugodtan fogja tekinteni. Degrais az egész ut hosszában mellette nyargalt.

Lebrun híres festő, oly helyre állott, hol a

marquisnőt legjobban szemlélhette, arczán a halálfélelem kifejezését akarta tanulmányozni, de hasztalan, mert nem találta a mit keresett. A marquisnő lelke a halál képével, melyet sima kezeivel oly sokszor osztogatott, annyira megbarátkozott, miszerint arczának kifejezése oly merev keménységet kapott, melyen keresztül az érzelem, ha belsejében volt is, nem birt láthatóvá lenni. Mindent, mi körülötte történt, fagyos nyugalommal, s éber figyelemmel szemlélte. Midőn egy utca szögletén ismerősei közül több előkelő hölgyet látott csoportosulva, kemény átható tekintetét reájuk szegezvén, gunyos hangon mondta: „Valóban hölgyeim, ez szép látvány kíváncsiságuk számára.“

A Notre-Dame hidján a nézők között Madame de Sévigné is megjelent. Ő a marquisnőt az egyházi büntetés után látta mezitláb, egy ingben, alacsony főkötővel fején, egyik felén lelki atyja, másikon a bakó foglalt helyet. Mint leveleiben írja, e látvány alkalmával remegés fogta el testét lelkét, s e napot életének legborzasztóbb élményei közé számítja. A Gréve piacon felállított fakotványhoz érvén a menet, a marquisnő szilárd magatartással szállt le a szekérről s lépett fel a fekete posztóval bevont verpadra. A bakók a ritka asszony szépségétől meghatva késlelked-

tek az ítélet végrehajtásával. Hóvállaira fekete palástként omló fűrtjeit lenyirták, majd durva kezeikkel a keblét takaró patyolatot letépvén, kezeit hátra köték, a törzs előtt ide-oda helyezék, mely foglalkozás egy egész negyedóraig tartott, úgy hogy a vesztőtért elfoglaló tömeg, a látvány irtózatosságától meghatva, s a szerencsétlen nő iránt részvétre indittatván morogni szajlani kezdett. Ezt látván a bakó, s a nép dühétől tartván, meghagyá áldozatának, hajtaná le fejét a törzsre, mi megtörténvén, a következő perczben a földi igazságnak elég volt téve, d'Aubray Margit gyászos pályáját bevégezte.

„A brinvilliersi marquisnő, úgy írja Madame de Sévigné, immár a levegőbe elillant, szegény kis tetemét roppant nagy máglyára vetették, hamvát pedig a szélnek szórták. Ki tudja nem leheljük-e be, s szerteszét szállongó parányai által, nem támad-e bennünk is méregkeverési gerjedelem. Kivégeztetése után való napon csontjainak maradványai összeszedettek, s a nép erősen hitte, hogy a bűnös nő szentté változott.“

Párisban az ítélettel, s annak végrehajtásával nem voltak megelégedve. „Nincsen reá példa, így ír Madame de Sévigné, hogy oly szörnyű büntettek ily enyhe büntetésben részesültek

volna. Nemcsak hogy a kintpadra nem vonatott, még kegyelmi reményt is tápláltak benne, úgy hogy midőn a vesztőhelyre kísértetett a haláltól nem is tartott, s midőn a vérpadra ért, monddotta volna. „Most már tehát jól van minden.“ A törvényszék első elnöke maga választá a marquisnő számára Pirot tudort gyóntatóul, — s ez ugyanaz volt, kit bizonyos személyek éppen gyóntatójául kívántak.“

A marquisnő férje, nejének bűnperébe nem lett keverve. Kevés ember élt az időben Párisban, ki hozzá csekélyebb viszonyban állott férjénél. Sévigné asszony állítása szerint a marquis nejének megkegyelmeztetéseért folyamodott volna, de hasztalanul.

Nemsokára végkép letűnt a világ tarka szinpadjáról a nélkül, hogy tudná valaki hova lett. Valószínű, miszerint magát, s neje által megbecstelenített nevét, a világ valamely félreeső zugában eltemetnie sikerült. A név azonban még sokáig élt Franciaországban, s mérgezésekről azt szokták mondani : *C' est un morceau à la Brinvillier.*“ (")

A marquisnő kivégeztetésével a per még nem volt végkép befejezve.

Vádtársai irányában azonban a bíróságok, a közvélemény által kárhoztatott gyöngédséggel

jártak el, mire családi viszonyok egy részt, másrészt az arany roppant befolyással voltak.

A gyógyszerész, kitől a marquisnő s Sainte-Croix a méreganyagot vették, csak bajjal birtolmi szigorúbb büntetés terhe alól menekülni. Az ellene folytatott vizsgálat eredménye egy 1677. február 27. kelt parlamenti parancs volt, mely által a gyógyszerészeknek s fűszer-árusoknak keményen meghagyatott mérget, egyedül ismeretes, és állandó lakhelylyel bíró személyeknek eladni, s azok nevét a vétel után, azonnal egy arra szánt külön könyvbe sor szerint beiktatni.

Penautiert szintén erős gyanú terhelé. Azon benső bizalmasság, mely között, s Sainte-Croix között létezett, köztudomásu volt; az utóbbi által hátrahagyott méregszekrény, Sainte-Croix írásbeli rendelete szerint, a marquisnőnek leendő kiszolgáltatása végett, Penautiernek volt kiadandó. Azon levelek, miket a marquisnő börtönéből Penautierhoz intézett, azt még nagyobb mértékben terhelék, annál inkább, minthogy ehhez positiv vád is járult, melyet Saint-Laurent özvegye ellene támasztott.

Penautier előtt u. i. Saint-Laurent volt a languedoci papság főszámtartója. Penautierral ezen helyért pályázzván, ennek mellőztével ő nyerte el

ezen dus jövedelmü állomást. Sainte-Laurent özvegye tehát azzal vádoló, miszerint elhunyt férjét részint gyűlölségből, mert miatta mellőztetett, részint önhaszonlesésből, hogy helyére jöhessen, Sainte-Croix által megmérgeztette. A vád épen nem valószínűtlen, főleg ha a Penautier és Sainte-Croix között létezett nagy bizalmasság véte-
tik tekintetbe s azon körülmény, miszerint Sainte-Croix Penautier által segélyezve, rendki-
vüli fényűzést üzött, s Penautiernek hagyo-
mányozá Sainte-Croix iratait, kötelezvényeit s mérgeit. Mindezen körülmények, elég erővel bir-
tak ugyan Penautier életmódját s eljárását gya-
nussá tenni, és sok embernél bűnös volta iránt erkölcsi meggyőződést támasztani, de nem ké-
peztek oly bizonyokat, melyek alapján ellene bírói ítéletet lehetett volna kimondani. A közvé-
lemény azonban bűnösnek ítélte, s átalános volt a hiedelem, miszerint egyedül a bő marokkal szórt pénz mentette őt meg a megérdemlett büntetéstől.

Sévigné szerint : „Soha ember nem részesült hathatós pártfogásban, mint Penautier. Magas pártfogói között a párisi érsek s Colbert minister volt. Kilencz napig ült azon börtönben, melyben egy Ravailac, IV. Henrik gyilkosa fogva volt; midőn azonban majd belehalt, onnan ismét kivé-

tetett. — Ezen perben rendkívüli dolgok történtek, csak hogy nem szabad mindent elmondani. Azt hiszi a világ, hogy pere neki százezer tallérjába került.“

A parlament Penautier-t nemcsak a vád alól fölmentette, de minden hivatalaiba vissza is helyezte. Fényűző életmódját újból folytatta, a lorraini karoknak nagy ebédeket adott, s a leg-híresebb, legelőkelőbb férfiak, pompás asztala fejében a közönség ítéletén túl tették magukat, s vig lakomáihoz szívesen megjelentek.

A közönség azonban ez ítélet daczára is megmaradt véleményénél, s a dalkedvelő párisiak róla sokáig a következő gunydalt danolták :

Si Penautier dans son affaire
N'a sçu trouver que des amis,
C'est qu'il avoit sçu se défaire
De ce qu'il avoit d'ennemis.
Si pour paroître moins coupable
Il fait largesse de son bien,
C'est qu'il prevoit bien, que sa table
Ne lui coutera jamais rien. *)

*) Ha Penautier ügyében, csak barátokra talált, annak oka: mert megtudta magát szabadítani ellenségeitől. Ha, a végre hogy kevésbé bűnösnek látszassék, vagyonából bőkezű, oka, mert jól előre látta, miszerint asztala, néki soha mibe sem fog kerülni.

Tiquet tanácsosnő.

1699.

Carlier Angelique, mint már neve is sejteti engedi, angyali szépségű lény vala. Termének s külvalójának bájait szellemdús volta, s mivelt társalgási modora nem csekély mértékben emelték, úgy hogy a természet remekjeként imádók, s udvarlók seregétől volt szüntelen körül véve.

A természet ezen remekműve azonban oly tulajdonokkal és előnyökkel is birt, melyek őt nemcsak az udvarlók csélcsap serege előtt érdekes tüneménynyé, de komoly szándoku kérők vágyainak tárgyává is tevék. A szép Angelique egy gazdag metzi könyvkereskedő egyetlen leánya volt; ki meghalálózván, fiának s tizenöt éves lányának egy millió franknyi örökséget hagyott hátra.

Vagyona s társadalmi állásánál fogva a legfényesebb házassági ajánlatokra számithatott; ha pedig egyedül fiatal szívének sugalatát ki-

vánta volna követni, nem létezett akadály, mely hajlama ellen gördülve, annak valószínűségét akadályozhatta volna.

A sors azonban úgy hozta magával, hogy az alig serdülő hajadon, sem az ildomosság s a hideg okosság szavát, sem pedig szíve hajlamát nem követte; hanem sajátoszerű hiúságtól ingereltetve, kezét oly férfinak nyujtá, kit sem nem szeretett, sem bensőleg iránta tisztelettel nem viseltethetett.

A szép hajadon számos, vagy jobban mondva számtalan kérői között, *Tiquet* ur, a párisi parlament tanácsosa, a mi vagyoni viszonyait illeti, a gazdag örökös kezére legcsekélyebb igényt sem tartott volna; valjon pedig személyes tulajdonai, s lovagias magaviselete által vesztegeté-e meg a szép hajadont, arról hallgat a történet. Azon eszközök, melyekhez nyult, hogy célját elérje, lovagias nyíltságot nem igen tanusítottak. Mindezekelőtt ugyanis szükségesnek látta, azon rokon nőnek kegyeit megnyerni, a kinél a szép árva lány tartózkodott. Negyvenezer frankértékű ajándokok által ezen rokont ügyének megnyervén, nemsokára tetemes előnnyel birt a szép Angélique minden kérői között. A diadal felében már az övé volt, *Tiquet* ur azonban a drágán megvásárlott előnyöket felhasználni s diadalát

befejezni sietvén, Angélique születése napján őt egy gyönyörű virágbokrétával lepte meg, melyen harmatcseppek gyanánt 15,000 frank értékű gyémánt ragyogott.

A vetés sikerült s a szép Angélique Tiquet tanácsos ur nejévé lön.

A mézeshetek, sőt a házasság első évei, öröm, s vigalomban töltek el. Szépség és kellem, dús vagyon, a viszony újdonsága, fényes és zajos mulatságok, s két szeretetreméltó kedves gyermek, sokáig eltakarta azon hiányokat, mik a házaselek mindegyikében megvoltak, s melyek csak idővel, s higgadt megfontolás folytán, juthattak előtérbe. Angélique lelkülete s hajlama, untalan változásra, s folytonos élvezetre volt irányozva; míg férje komor, mogorva hivatalnok volt, ki elérvén mind azt, mi után törekedett, szükségtelennek tartá a figyelmes udvarló szerepét neje iránt továbbra is játszani. Neje fényt s pompát kedvelt, s e részben minden kívánságát betölteni igyekezett; a férj e részben osztá ugyan neje izlését, de voltak ellenokai, még pedig olyanok, melyeket neje előtt titkolnia kellett. A neje által folytatott fényűzés hiusága s kárhózas volta ellen Tiquet ur erkölcsi okokkal harczolt; de oly nő minő Angelique volt, ily abstract okoknak természeténél fogva nem engedett.

Férjének szakadatlan ellenkedései figyelmét felébreszték, s éles eszével csakhamar átlátta a valódi okokat, melyek az erkölcs redős palástja alatt lappangtak. Angélique oly hiszembe ment férjéhez, miszerint ez utóbbinak vagyona legalább is akkora, mint a magáé, s hogy oly férfinak, ki imádoztjának gyémántos virágbokrétát ad ajándékol, szükségkép roppant vagyonnal kell birnia. Férje maga is sokat beszélt vagyonáról, gazdagságáról, most pedig kiderült, hogy minden vagyona ugyyszólván abból állott, a mit előkelő hivatala jövedelmezett, hogy adósságokkal volt terhelve, s hogy még a nászajándékokkal, sőt talán a gyémántos virágbokrétával is adós. — Ily körülmények között a férje iránt táplált hajlam mindinkább kihült szívében, s megvetni kezdé azon férfit, ki tapasztalatlanságát felhasználván, ily alacsony, csalóhoz méltó módon helyezte magát kezének birtokába. S ezen férfiu, ki szép s fiatal nejével ily kényes viszonyban élt, a helyett, hogy viselete által a használt eszközök nemtelen voltát nejével feledtetni igyekezett volna, komor, rideg, házsártos, sőt zsarnokilag bánt nejével; mi csoda, ha a megvetés ily körülmények között fokról-fokra utálatra s a legkeserűbb gyűlöletre vált.

Angélique bátyja tiszt volt a király testörse-

regében; általa ismerkedett meg Mongeorge kapitánynyal, kit testvére nála be is mutatott.

Mongeorge kapitány, mivel külsője, nyájas társalgó, szép s jókedvű fiatal levente volt, úgy hogy egy pillanat elég volt a zsémbes jogász s a vidor katona közötti különbséget feltüntetni, s a megcsalatott nő szívét részére meghódítani. A heves vérű francia hölgy vonzalma, csakhamar szenvedélylyé lön, mely annyira elvakítá, miszerint feleslegesnek vélte bűnös szerelmét férje előtt, bárcsak szinleg is elrejtene. Ez azonban szükségesnek vélte, neje irányában féltékenynek látszani, habár valójában alig táplálhatta iránta ezen egyaránt kinos és kinzó érzelmet, miután nejét soha sem szereté. Ezen furcsa eljárás nem volt épen alkalmas a házibékét előmozdítani, de igen arra, hogy a sértett nőnek férje iránti gyűlöletét mindinkább növelje.

Első tévtette nem maradt az utolsó. Szenvédélyétől elvakittatva, minden erkölcsi s jogi kötelek alól, mely őt megvetett férjéhez csatolta, magát fölmentve érezvén, minden ellentállás nélkül féktelen kicsapongásokra ragadtatá magát.

A szép nő egyedül férjét gyűlölte, s egyedül csak Mongeorge kapitányt szerette; de kegyeiben mások is részesültek, a szerint, a mint kéjszór szeszélye őt ide vagy oda ragadta. Közötte és

egy Messalina között a különbség Pítaval szerint, egyedül abból állott, hogy a francia delnő háttartalan kicsapongásai között is a külilleme követelményeit meg bírta őrizni, s első szerelmesén annyi szívélyességgel és őszinteséggel is csüggött, — hogy ez — ha igaz — nemesebb természete iránt, tisztelettel viseltetni kénytelenült.

A parlamenti tanácsost hitelezői mindinkább fizetésre szoríták; mit neje kedvező alkalmul tekintet arra, hogy férje ellenében a vagyonekülönítés elrendelése iránt folyamodjék. Ezen lépés végleges szakadást képezett a családeletben. Ily körülmények között fölöslegesnek találta a férj, neje iránt többé, bár színleg, kimélettel viseltetni. Ezen, a családi életben oly nagy horderejű esemény után, Tiquet ur, neje ellen mint vádló lépett föl. Nyilván, ismerősei előtt a leggyalázatosb tettekről gyanusítá, s különösen a neje s Mon-george kapitány közötti viszonyról panaszkodott, mely már rég köztudomásra jutott. Ezzel be nem elégedvén, folyamodványnyal járult a királyhoz, s szomorú családi viszonyait előterjesztvén, királyi kabinetiratot eszközölt ki, mely által felhatalmaztatott, nejét minden további botránynak elhárítása tekintetéből, bezárathatni.

Bármilyen sajátságosnak lássék is ezen eszköz, melyhez a férj családi becsületének óalmazása tekin-

tetéből nyúlt, még furcsább vala azon mód, melylyel ebbeli hatalmát neje irányában felhasználni akarta. Egy napon váratlanul neje szobájában termett, s a nyílt királyi rendeletet fenyegetések között eléje tartotta. Meglehet azon hitben élt, hogy bűnös neje, a dolog végletekre jutván, magába szálland s jövőben jobb, rendesebb életet fog követni, vagy hogy szabadságának elvesztésétől tartván, legalább azon keresettől álland el, melyben vagyonának férje vagyonátóli elkülönítését szorgalmazta. Ez iránt azonban nagyban csalódott. Az elfogatási parancs hallatára neje haragra lobbanván, férjére szökött, a királyi rendeletet kezéből kiragadta, s azt a királyi pecsét daczára a kandallóba vetette. Ily királyi rendeletet csak ritkán, s nagy ügygyel bajjal lehetett kieszközölni. Tiquet ur ugyan nyomban a rendelet másod példányban leendő kiadmányozásáért folyamodott : de hasztalan, az ügyetlen férjet száanalom helyett kinevették, ugy hogy legokosabbnak tartotta a dolgot magára hagyni, s kérelmétől végkép elállani.

Ily eljárás alig volt alkalmas arra, hogy a házastársak között rég megszakadt egyetértést újra összefűzze, s a közöttük kifejlődött sivár viszonyban üdvös javulást idézzon elő. A nő vagyonelkülönítés iránti kérelmének a bíróságok

helyt adtak, a házastársak vagyona elkülönített. Ők ezután is egy födél alatt s egy asztalnál éltek ugyan, de a közös lak külön részeiben tartózkodtak. Három éven át ily módon folytatták együttlétüket, egymást gyűlölve s megvetve, de anélkül, hogy nyilvános botrányt okoztak volna. De azon mód, melylyel azon néhány órai együttlétet is, mit a társadalmi convenientia igényelt, Tiquet ur neje iránt felhasznált, a szakadást csak nagyobbitotta, s neje gyűlöletét mind keserűbbé, s kérlelhetlenebbé tette. Szakadatlanúl gáncsolt, perlekedett, dörögött s szidalmazta nejét, mi a történetek után, eredményt többé nem szülhetett, s egyedül a nő szenvedélyes jellemét még inkább felizgatta. Lassan, észrevétlenül a megcsalatott, gyötrött nőben, ki ennyire sülyedvén, az erkölcsi világban, többé szenvedélye ellen támaszra nem talált, azon vágy támadt, majd szilárd határozatra emelkedett: hogy férjétől, kerüljön bár mibe megszabaduljon. Fokozta ezen vágyát szerelme, melyet még mindig Mongeorge kapitány iránt táplált; s melynek folytán vele uj házasságot vágyott kötni.

Reánk egyedül a per története jutván, el kell hinnünk, a mi magában véve majdnem hihetlenné mutatkozik. A tanácsos neje, miután a vágy, férjétől szabadulni határozattá lön, állítólag

egész sereg büntársat gyűjtött volna egybe, hogy férjét mint valami politikai főnököt, összeesküvés segélyével kivégezze. Nagy ajándokok, s női kegyek által kapusát, *Moura Jakabot*, megnyerte. Ez egy Catelain Ágoston nevű bérszolgát toborzott, ki már előre pénz és egyéb kegyekben részesítettet. Mindketten egy királyi testőrt *Desmarques Claudiust*, a házban szolgáló két inast *Complet Fülöpöt* és *Roussel Claudiust*, a tanácsosnő két komornáját *Lammirant Jeanettel* és *Lafort Máriát*, egy elszegényedett *Desmarques János* nevű nemest, a kocsist, s állítólag még néhány katonát, és egy pár semmirekellő csavargót fogadtak fel a célbavett gyilkosság végbevitelére.

Mily rettenetes, s hihetetlen volt az összeesküvés, ép oly eredménytelennek mutatkozott. Az előre elkészített terv szerint az összeesküdteknek az estve hazatérő parlamenti tanácsost az utcán kellett volna megtámadni, s őt a zavarban lelőni. De ő az életére leső bérgyilkosok előtt észrevétlenül haladt el, s az egész terv füstbe ment. Madame Tiquet úgy látszik, Isten világos közbenjárásának tulajdonítá az egészet, s szándokának kivitelétől elállott. Az összeesküdtekkel tudatá, hogy hagynának fel eddigi törekvéseikkel. Meghittjeivel pedig szeghetlen titoktar-

tást fogadtatván, ebbeli hallgatásukat már előre dusan megjutalmazá.

Megfoghatlan, de még is való, hogy a férj féltékenysége a helyett, hogy a szakadás nagyob-
bodásával enyhült volna, mindinkább növeke-
dett. Valószínűleg most már csak azon volt, hogy
a köztudomásra jutott botrányt a mennyire lehet
elhárítsa. Ez okért megtiltá a kapusnak, hogy
Mongeorge kapitányt a házba be ne bocsássa;
de ez a mondottak szerint többé nem a férj, ha-
nem asszonyának parancsára hajtott, s Mon-
george mint ezelőtt, úgy most is kénye kedve
szerint látogatta a szép asszonyt. Végre ez is
tudtára esván, a tanácsos elhajtá a hűtelen ka-
pust, s önmaga örzé meg házát. Az éj beálltá-
val sajátkezüleg zárta be a ház kapuját, a jövő s
menöket maga ereszté ki s be, ha kiment, magá-
val vitte a ház kulcsát, s éjjel azokat fejevánkosa
alá rejtette.

Ez elővigyázat ép oly dőre, mint sikertelen
volt. A szerelmes kapitány mint ezelőtt, úgy ké-
sőbb is módot talált kedveséhez bejutni; ez pe-
dig férje új zaklatásai által felingerelve, éjjel
nappal azon törte fejét, mint pusztithatná ki e
világból. Mindenekelőtt az első merény emlékét
igyekezett feledésbe juttatni, remélván, hogy
a könnyelmű részesek idővel maguk is arról

meg fognak feledkezni. A sikertelen merénýből egyébiránt azon tanuságot is vonta, miszerint ha valaki valamely büntettet akar elkövetni, annál jobb mennél kevesebb büntársra van szüksége. Hajdani kapusa Moura, még mindig birta bizalmát. Közbenjárása által mérget szerzett magának, s midőn férje egykoron gyengélkedett, annak komornyikja által egy tál levest küldött férjének. A szolgának ez gyanusnak tetszett, s midőn a levest elvitte, szándokoson megbotlott s a leveses tányért elejtette. Nyomban elbocsátását kérte, s a mint szolgálatából kilépett, az esetet szerteszélylyel elbeszélte.

A szerencsétlen nő, gonosz végzetétől ragadtatva, ennyi sikertelen kísérlet után sem hagyott fel gonosz szándokának kivitelével. De a mérgezés nem sikerülván, ismét visszatért első eszméjére, hogy férjét idegen kezek által meggyilkoltassa.

Az első gyilkossági kísérlet után egy újabb gyilkosság lőn, még pedig nagyobb sikerrel megkísértve.

Azon napon, melyen ezen második meréný megkísértetett, Madame Tiquet, korának híres irónőjénél, d'Aunoy grófnőnél volt látogatóban, hol a nagyváros társalgási köreinek színe szokott egybegyűlni. A jelenlévők előtt a szép asz-

szony rendkívüli nyugtalansága, s szóródott volta első pillanatra föltűnt. Némelyek részvételjesen kérdezek nem volna-e baja? — Épen két órát az ördög társaságában tölték! volt a furcsa válasz. A háziasszony azon megjegyzésére, hogy ez nem igen kellemes társaság lenne, Tiquet asszony felvilágosításul előadá, miként ő az ördög alatt azon hirhedett jósnők egyikét érti, kik azon időben Párisban nagyban szerepeltek, s a magasb társadalmi körök divatos időtöltéséhez tartoztak.

Azon kérdésre, mit jövendőlt volna számára a jósnő, zavartan felelé : „Minden jót. Két hónap mulva minden ellenségeim fölött fognék diadal-maskodni, s ármányaikon s gonosz fondorlataikon túl leendek. Egyébiránt — jegyzé meg — ne gondolja, hogy én erre épen igen számítanék, mert mig férjem él, addig soha sem lesz nyugal-mam, s ő sokkal jobban érzi magát, semhogy vágyaim egyhamar teljesedésbe mehetnének.“

Ezen nap estvéjén Semonville grófnő volt Tiquet asszonynál látogatóban. Ezen delnő tanu-sága szerint, rajta ingerültség vagy szóródás legkisebb részben sem volt látható. De a grófnő maga, a parlamenti tanácsos sokáig haza nem térvén, nyugtalankodni kezdett. Tiquet ur ez ut-talszintén egyik ismerősénél Villemur asszonynál,

ki a szomszédban lakott, tett látogatást. Nem mintha a grófnő utána vágyódott volna, vagy érte aggodalom fogta volna el; hanem mert féltekenységéből ez uttal tréfát akart üzni. Ismerte a családi viszonyokat s tudta, hogy a háziur maga teljesíti a kapus szolgálatát. Mindaddig csendesen akart a szobában tartózkodni, míg hazatér, s ha majd lefeküdt, eltávoztása által arra akarta kényszeríteni, hogy ágyából fölkelvén, nyughelyét elhagyja, felöltözködjék, s a ház kapuját felnyissa. Tiquet ur azonban a szoktnál tovább maradt oda; a grófnő türelmét veszté, s eltávozott még mielőtt a háziur megérkezett volna.

Már a házbeli cselédség is nyugtalankodni kezdett uroknak sokáig tartó távolléte miatt. Egyszerre az utcáról néhány pisztolylövés halatszék, a cselédség kirohan, s a háztól nem messze urát, a tanácsost vérében fetrengve találja a kövezeten. A gyilkosok eltűntek. A cselédek felvették urokat, ki azonban nem volt halva, sőt nemsokára eszméletét is visszanyervén, parancsot adott, hogy őt ne házába, hanem barátnéjához Villemur asszonysághoz szállítsák. Az orvosi szemle alkalmával őt seb találtatott rajta; de ezek egyike sem volt halálos. A legveszélyesebb az volt, mely a szív táján találtatott. A seborvos

kijelenté, hogy a szív az ijedtség hatása alatt, azon pillanatban, melyben a lövés történt, annyira összehuzódott, hogy nem foglalta el rendes űrét. Ezen körülmény mentette meg a tanácsos életét, mert különben szívét a golyó szükségkép érte s életének végett vetett volna.

A rendőrségi előleges vizsgálat azonnal megindított. A városibiztos kérdésére, volnának-e ellenségei s kik lennének azok, a sebesített határozottan felelé : „Feleségemet kivéve nincs ellenségem!“ Ezen válasz a viszonyokból keletkezett gyanút szükségkép megerősíté s ennek folytán a vizsgálat Tiquet asszony ellen, a legnagyobb csendben megkezdett.

Ezen rendkívüli nő, jól ismervén az ellene tornyosuló vészt, előre készült azon szilárd s elhatározott magatartáshoz, melylyel azzal szembe szállani, s annak hatását fejéről elhárítani szándékozott.

A gyilkos merény hire villámsebességgel elterjedt Párisban; már másnap az egész város tudta a rémséges esetet, s mindenki a sebesült nejét vádoló a büntettről. Daczára ezen elővéleménynek, még ez napon látogatást tön d'Aunoy grófnőnél, hol ismét számos társaság gyűlt össze. Akarta mutatni, hogy a nép badar pletykájára nem hajt, s egyszersmind kitudni, mit beszélt

róla a közönség. Mindnyájan, kik a társaságban jelen voltak egyhangulag vallák, hogy sem mavisellete, sem beszéde által a legkisebb gyanura sem szolgáltatott okot. Nem volt ugyan oly derült és élczes, mint egyébkor, de ez csak azon csendes bűnnek jeléül tekintetett, mely minden nőre, ki hasonló viszonyok sulya alatt volt, szükségkép nehezkedett. A legügyesb színész nő nem lett volna képes, szerepét finomabb, s ügyesebb tapintattal játszani. — A háziasszony odavetőleg mondá : Tiquet ur nem ismeri gyilkosait. Mire neje lesütvén szép szemét, jelentékeny hangon válaszolá. „Ahl s ha ismerné is, nem fogná őket megnevezni. Én vagyok az áldozat, melyet meg akarnak ölni.“

Alig érkezett haza, midőn kézalatt azon értesítést vette, miszerint nyomban le fogják tartóztatni. Már csak futás által menekülhetne, ez az egyedüli mód, hogy életét s becsületét biztosítsa.

Nyolcz napon át napról-napra ismétlődtek egy ismeretlen barát figyelmeztetései; de hasztalan, ő megmaradt Párisban, sőt lakásán is. Nyolczadik napon egy theatinus szerzetes lépe sietve szobájába, s tudtára adá, miszerint egy pillanatig se késlelkedjék, ha nem akarna börtönbe vándorolni. Csuhája alól még egy theatinus szerzetesöltönyt vont elő, s égre földre kérte, venné

magára; az udvarban egy gyaloghintó várna reá, melynek hordárai parancsot vettek őt oly helyre vinni, hol egy postakocsi áll számára készen. Biztos emberek Calaisba, s onnan Angolhonba viendik.

Mindezekre Tiquetnö nyugodtan válaszolá : Csak bűnösnek szükség szökésről gondoskodnia. Ő ártatlansága érzetében eléggé oltalmazott-nak tartja magát. Jól tudja, hogy mindazon becsületsértő pletykaság, csak egyetlen forrásból ered. Szerencsétlen férje az, ki hírnevét a legundokabb módon aláásta, ki őt a legborzasztóbb büntetssel vádolja. Nem más mint ő, gondolta ki ez új tört is számára. Érdekében áll, őt üres zaj által Franciaországból kiűzni, hogy annál könnyebben nejjének hátrahagyott vagyonát hatalmába kerítse. Ezután nyájas szavakban megköszönte a barát szivességét, s kérte ne fáradoznék tovább biztosságának érdekében.

Valóban úgy látszott, mintha a szerzetes látogatása is nem lett volna cselnél egyéb. A poroszlók nem kopogtak az illatos boudoire ajtaján, s az egész nap nyugalomban telt le. Másnapon ismét gróf Semonvillené látogató meg a vétkes nőt, hogy vele egy pár órát édes csevegésben töltsön. Midőn ez végre távozó félben volt, Tiquet asszony tartóztatta, kérvén őt, sziveskednék még

egy kis ideig nála maradni, mert sejtelve sugja, hogy pár pillanat múlva érte fognak jönni, hogy elfogják; már pedig akkor nem szeretne e csöcseléssel egyedül lenni. Alig beszélte ki magát, az ajtók megnyitak, s a büntető bíróság küldöttje Deffita, számos poroszlókkal szobájában termett, s őt a király nevében letartóztatta. A szép nő bátran ment eléje, s hideg gunynyal kísérrőire tekintve mondá. „Valóban uram. Szükségtelen s felesleges volt, hogy magát ezen tömeg által kísértesse. Fogadom, eszem ágában sincs megszökni, s legyen meggyőződve, hogy akkor is ellentmondás nélkül követtem volna, ha egymaga tisztelt volna meg becses látogatásával.”

A legteljesebb nyugalommal kívánta szobáinak zár alá vételét, nehogy butorai távolléte alatt kárt szenvedjenek. Nyájasan megcsókolá kilencz éves fiát, kit nagyon szeretett, pénzt adott neki, hogy magának örömet tegyen, s kérte, ne venné szívére az egész esetet, mert a dolog nem oly szomorú minőnek látszik, s hogy anyja nemsokára megint visszatérend. Ezzel udvariasan elbucsuzott Semonville grófnőtől, mintha vig társaságból távoznék, s Deffitával oly derűlten lépett a lenn készen álló hintóba, mintha börtön helyett színházba sietne. Utközben egy ismerős asszonnyal találkozott. Nyájasan kö-

szöntött a kocsiból, s integetett feléje, mintha lelke a legderültebb állapotban lett volna.

Midőn azonban a Petit Chatelet börtön setét falai, s komor tornyai a ködből, mely őket borítá kifejlődtek, a derültség, mely eddig lelkét elfoglalni látszott eltűnt, de a nélkül, hogy felvett szerepéből kiesett volna. Innen nemsokára a nagy Chateletbe kísértetett, mire az ellene indított bűnvádi vizsgálat, minden lehető szorgalommal folytattatott. Keményen tagadta azon súlyos büntetést, melylyel vádoltaték, s a kihallgatások alatt bár a kinpaddal fenyegettetett, megőrzé azon tántorithatlan lelki szilárdságot, mely korának annyi nevezetes asszonyát jellemzé, kiket a sors a legfényesebb, legéledeletesb viszonyok közül a börtönök setét üregeibe vetett. A per kimenele kétséges volt; de miután a szép asszony ellen mitsem lehetett bebizonyítani, valószínű, hogy a törvényszék őt a vád súlya alól a bizonyok elégtelensége folytán fölmentette volna, ha váratlanul azon bérszolga, ki az első merénybe avatva volt, önkényt fel nem jelenti magát, s tanúságot nem tesz a vádlottnő ellen. Vagy azt hitte, hogy eddigi hallgatásaért nem volt eléggé megjutalmazva, vagy lelkismérete ébredt fel, vagy végre sértve érzette magát az által, hogy a második sikeresb merényletnél nem használta-

tott, elég a hozzá, befogatása után részletes vallomást tett azon első merénylet iránt, melyhez őt a kapus, Moura, asszonya nevében bérlette. Ezen vallomás folytán Moura is felkutattatván, befogatott. Mindkettőt Tiquet aszonynyal szembe-sítették, de a nélkül, hogy ez különös eredményeket szült volna. A második merénlyre nézve hiányzottak a bizonyítékok, ellenben az első sikertelen merénylet tényálladékát a bíróság teljesen bebizonyítottanak tekintette, valamint a vádlottak bűnösségét is.

A párisi büntető-törvényszék ennél fogva az 1699. június 3-kán kelt ítéletével kimondotta, miszerint Carlier Angélique, férjezett Tiquetnő, és Moura Jakab, egykori kapusa ellen, bebizonyítottanak tekintendő, miszerint összebeszéltek és elhatározták, hogy Tiquet parlamenti tanácsost, bérgyilkosok által meg fogják öletni, miért is a fenálló törvények értelmében Carlier Angélique fejének vesztésére, Moura Jakab pedig kötélt általi halálra ítéltetik, mely ítélet legközelebb a Grève terén leend végrehajtandó. Összes vagyonuk elkobzandó, s annak leszen kiadandó, kit az a törvényekhez képest illet; azon esetre pedig, ha vagyonuk nem szálna a királyra, 100,000 livres a király számára birságul, 100,000 livres pedig kárpótlásul Tiquet ur részére leend levo-

nandó, mely utóbbi összegtől a haszonélvezet élethosszigan őt illetendi, a tulajdon pedig a ne-jével nemzett két gyermeknél maradand. Ezenfelül az ítéletben kimondatott, miszerint annak végrehajtása előtt a vádlottak netáni büntőrsaik fölfedezése végett kinvallatás alá vétessenek.

A francia bűnvádi ítéletek, meghatározott vád s panasz folytán hozatván, nemcsak a bűnösségről s a büntetésről; de a gonosztettel összefüggésben álló magánjogi kérdésekről, kártérítésről, a vagyon elkobzásáról s több eféle mellékkörülményekről is határoztak. Ily esetben az illető felektől függött a vagyon elkobzás elengedését, mint kegyelmi ügyet, folyamodás után szorgalmazni, a mennyiben mint a kivégzettek természetes örökösei vagy rokonai, azok hagyatékához igényt véltek tarthatni. A magánvádlónak azonban viszont jogában állott az ítélet akár bűnügyi, akár magánjogi része ellen, ha magát általa terhelve érzette, fölebbezéssel élni. Tiquet ur, ki neje ellen mint magánvádló szerepelt, az ítélet ellen fölebbzéssel élt, a mennyiben részére csak százezer livrésnek haszonélvezete lett oda ítélve, ő pedig kárpótlás fejében (valjon sértett becsületeért vagy testisérelmeiért azt nem tudjuk), még huszezer livrest követelt kivégzendő nejének hagyatékából. A parlament,

hova az ügy fölebbezés folytán jutott, az első bíróság ítéletét a bűnvádi részben helybehagyta, magánjogi részét azonban megváltoztatván, a vádló s felperesnek a kívánt összeget kárpótlásul megítélte.

Ezen szennyes pénz kérdés, mely oly kiáltó ellentétben állott a szomorú tragoediával, melynek véres megoldása még hátra volt, a könnyelmű párisi közönségben is a legnagyobb visszatetszést szülte. Tiquet ur, úgy sem halálos sebeiből, csakhamar felüdülván, fiával s leányával Versaillesben a király lábaihoz borult, s kegyelemért esedezett neje számára. Midőn a király ebbeli, aligha őszinte kérelmét megtagadá, egy huzomba arra kérte, hogy legalább engedné meg, hogy nejének minden vagyona ő reá szálljon. Tizennegyedik Lajos ez utóbbi kérelmét teljesíté, környezetéhez azonban odavetőleg megjegyzé, miszerint Tiquet ur második kérelme által első kérelmével szerzett érdemét önmaga elenyésztette.

Férjénél nagyobb buzgalommal s őszinteséggel szorgalmazták a szép asszony kegyelmezését testvérje s kedvese, kik mindent mi tőlük kitelhetett elkövettek, hogy nővérüket, illetőleg kedvesüket a vérpadtól megmentseék. Összeköttetéseiknél fogva, oly pártfogást birtak a bájos büntetésért kieszközölni, hogy végre a király is haj-

landónak látszott kegyelmi jogával a rideg igazság menetét megakasztani, ha a párisi érsek *de Noailles*, ki azon időben nagy tekintélyben állott, a kegyelmezésnek ellen nem szegül. De az érsek a királyt a kegyelmezés veszélyes következményeire oly hozzáadással figyelmeztetvén, miszerint a gyóntatók mást sem hallanak, mint ledér nők vallományait, kik férjeik élete ellen törnek, s hogy ha ezen nyilvánásra jutott gonosztett boszúlatlan hagyatnék, nem volna férj, kinek élete biztonságban volna, reá birta a királyt, hogy a felterjesztett halálosítéletet királyi szavával szentesitse.

A jogerejüvé vált végítéletnek kihirdetése s végrehajtása egy és ugyanazon napra volt kitűzve. A nézők számára az alkotványok a Grêve terén már készen álltak, mert egész Páris sietett az egyaránt híres, mint szerencsétlen asszonyt végperczeiben szemlélhetni. Reggeli öt órakor börtönéből a kinzó-kamarába kísértetett le. Még nem tudta a parlamenti ítélet tartalmát, miért is lementében kíséretétől kérdé, mikor járna már végére ügye? — „Elég korán,“ volt a hideg ki-
térő válasz.

A kinzóeszközökkel bőven butorozott setét boltozatos kamarába leérvén, a büntetőügyekbeni helytartó fogadta az elítélt nőt, hogy neki

a királyi rendeletet kihirdesse. Furcsa érzések támadhattak a szerencsétlen asszony kebelében, midőn az előtte álló bíróban, egykori imádójára ismert, ki a világ szava szerint, a szép asszony kegyeiben is részesült vala.

A bíró parancsára térdeire borult, hogy annak rendje szerint halgassa a királyi rendeletet, melyet a bírósági tollnok szokott egyhangu modorban előtte felolvasott. Hidegvérüleg, anélkül hogy színét változtatná, majd minden megindulás nélkül hallgatta végig halálos ítéletét; mintha nem is őt illetné a dolog. A bírói rendtartás értelmében, az ítélet felolvasása után az azt kihirdető bíró köteles volt, az elítélt bűnöst egy alkalmi beszédben megfeddeni, s őt bűneinek megbánására, nemkülönben czinkos társainak fölfedezésére inteni. A büntető ügyekbeni helytartó czifra képekben figyelmezteté a hajdan és most között fenforgó rémes különbségre; emlékezteté az egykori szép napokra, melyekben életét bőség s vigasságban töltötte, élvezvén minden gyönyört és földiboldogságot, a mit szive kívánhatott s mi érzékeit gyönyörködtetheté; s a bekövetkezett szomorú napokra, a vérpadra, mely halottas ágya leend, s a keserű halálra, mely pár óra múlva életének véget vetend. Mindenre kérte, használná fel a rövid időt mit még e világon töltend, s

tenne nyílt vallomást, hogy magát s őt is megkímélje azon fájdalomtól melyeket érzendenek, ha kénytelen lenne őt a kinzóvallatásnak alá vetni.

Ezen eljárás, mely aligha volt helyén, merőben eltéveszté a célbavett hatást. A szerencsétlen nő, a helyett, hogy lelkében megtörve kérelmét teljesíteni s a mindkettejökre oly kínos jelenetnek véget vetni sietett volna, büszkén fölemelte szép fejét s tiszta csengő hangon válaszolá:

„Igaza van uram! A mai nap nagyban különbözik azoktól, melyeket egykor értem. Ma én állok térden ön előtt; hajdan pedig ön borult térdre előttem. Azok szebb, jobb napok valának; de azok emléken immár rég tul vagyok. Oly kevésbé tartok azon pillanattól, mely nyomorult életemnek véget vetend, hogy inkább utána, mint boldogtalanságom megváltása után vágyódom. Hiszem s reménylem, hogy ugyanazon szilárd kitartással fogok a vérpadra lépni, melyet eddig kihallgattatásom s halálos ítéletem kihirdetése alatt tanusítottam. A számomra készített kínok előtti félelem sem fog engem reábirni, hogy bűnösnek valljam magamat oly büntett iránt, melyet soha el nem követtem.“

Nem maradt egyéb hátra, mint a reá szabott kínvallást a question a l'eau-t (vizzel való kérdést) fogamatba venni. Ezen, leginkább nőknél

használt kivallatás a következő eljárásból állott. Az ezen kínzásra ítélt, mezitlenre vetkeztetvén, egy a fal mellett lévő fapadra ültetett. Karjai s lábai a falba erősített vaskarikákba szorítottak, mire hosszuszáru tölcser szájába illesztetvén, szép csendesen jó mennyiségű viz töltetett beléje. A rendes kínzásnál a vallatottnak nyolcz, a rendkívülinél tizenhat itcze vizet kelle ilyformán lenyelnie. Ezen sokáig tartó műtétel után, az elítéltek annyira ki voltak merülve, hogy őket e célból rakott tűz mellé, meleg matrácra fektetni, s meleg borral eszméletre hozni kellett, hogy így az ítélet rajtok végrehajtassék, mi rendszerint öt hat órával a vallatás után történt.

Már az első pint viz által a gyengéd testalkatu delnőnek okozott kínok oly fokra hágtak, miszerint azok kényszerhatása alatt kivallotta mindazt, a mit a fentebbiekből tudunk. Azon kérdésre, valjon Mongeorge kapitány bűnös merényleteiben részt vett-e vagy róluk tudomással birt-e, határozottan válaszolá : „Eléggé óvakodtam, nehogy e részben előtte valamit fölfedezzek ; mert ha ő ezt tudta volna, irántam való tiszteletének, még pedig mind örökre, vége leendett.“

A vallás vigasztalásait, mikben őt a sainte-sulpicei lelkész részesíté, a keresztény megadás

minden jeleivel fogadta. Utolsó megbízása volt, miszerint gyóntatója, férjétől, nevében bocsánatot kérjen.

Azon kivégzések között, melyek XIV. Lajos korában Párisban történtek, egy sem csöditett nagyobb tömeget össze, mint Tiquet asszony kivégezése; úgy hogy még több nép gyült egybe, mint a brinvilliersi marquisnő halálos napján. A Gréve terére nyíló ablakok roppant árákon voltak kibérelve, a háztetők kíváncsi nézők seregétől ellepve, s azon utczák, melyeken keresztül a menet vonult, oly zsufoltak valának, hogy bennük többen agyonnyomattak.

A memoireirók tanúsága szerint, a szép delnő soha sem volt szebb, mint midőn egyszerü fehér ingben, s fehér főkötővel fején, mely alól felbomlott dus hajzata setét fürtökben omlott le márványsima vállaira. Midőn tekintete annyi ezer néző merev tekintetével találkozott, mélyen lehuzta szemébe főkötőjét, s halvány arczát mellére lehajtá. Az egyháziférfin, ki őt utolsó menetén kísérte, a szerencsétlen nő hanyatló bátorságát a vallás vigasztalásai által újra felébresztette volna, visszatolta fővegét s tekintetét a bámuló tömegen minden dacz vagy kihívás nélkül nyugodtan, majdnem derülten jártatta. Bűntársa, Moura kapus, vele szemben ugyanazon tali-

gán ült, ettől szelíd hangon bocsánatot kért, hogy miatta ugyanazon utat kell megtennie.

Öt órákor estve a menet a Gréve terére ért. De egy rögtön támadott zápor a végrehajtást egyidőrefölfüggeszté. A zápor patakonként omlott le, az alkotvány deszkázata oly sikamlóssá lön, miként azon a bakó szilárdan meg sem állhatott.

Hogy a reá mért kinok poharát fenekig ki-
űritse, a gyengéd delnő kénytelen volt a szabad-
ég alatt, könnyü gyolcs öltönyében a záporban
kitartani, mely kényes testét kinosan sebzette.
Szemlélnie kellett mindazon szomorú előkészüle-
tet, mit különben azon fátyol, mely a kivégzendő
szemeire a halál félelmében borul, el szokott ta-
karni. Sem a fekete posztóval letakart kocsi,
melyben saját fogata volt befogva, s mely tete-
meire várt, sem a kapus kivégeztetése, mely sze-
mei előtt ment végbe, nem volt képes lelkének
szilárd tartását pillanatra is megindítani.

Valahára szétváltak a setét felhők, s az áldozó
nap utolsó sugárai véres ragyogvánnyal világíták
be a nézőkkel zsufolásig telt tért. Tiquet asszony
kezét nyújtá a bakónak, ki öt francia könnyü-
séggel a vérpad még mindig csuszó lépcsőzetén
felsegitette. Felérván, megcsókolta a törzshöz tá-
masztott fényes bárdot, haját viasszasimitotta, s a
törzset, melyre fejét lehajtandó volt, a lehetőleg

alkalmasb helyzetbe igazítá; mindezt annyi könnyüséggel, kellemmel és illedékkel végzé, miszerint könnyelmű párisi népet részvétre ragadta, sőt mondhatni el is bájolta. Ugyanazon kellemmel borult térdeire, s hajtá le szép fejét a halálos törzsre. A ritka bájak, melyek e pillanatban a törvény végrehajtója előtt leplezetlenül feltárultak, a véres munkához szokott bakó ércz szivét is meginditák. Keze remegett, ötször sujtott bárdjával áldozatára, míg végre ötödik csapásra a fej az alkotványra legördült.

A házasságtörő s férjgyilkos asszony feje az alkotványra lön rettentő látványul kitűzve. De az ezáltal czélba vett hatás el lön tévesztve. A párisi nép a helyett, hogy e véres látványnál borzalommal telt volna el, nem győzte a kivégzett bűnös asszonynak szép fejét eléggé bámulni. Az arcz vonásai állítólag meg sem változtak, sőt hinni akarták, hogy az élő Tiquetnő feje nem volt oly szép, mint minőnek halála után látszott.

Pedig e szép fő egy negyvenkét éves szenvedélyes asszony vértelen feje volt.

Férje, nejének tetemét minden lehető tiszteséggel eltakarittatá, s azzal vigasztalta magát, hogy nejének összes vagyonát maga részére elfoglalta, s azzal számos adósait, kik őt már a végletekig zaklatták, kielégithette.

A párisiak élénk részvétet tanusítottak a kivégzett asszony szerencsétlen kedvese Mongeorge kapitány iránt; ki a szomoru kivégeztetés ideje alatt kétségbeejtő lelkifájdalmaktól gyötörve a versaillesi park magányaiban bolyongott. Se a király vigasztalásai, se az egész városnak iránta tanusított meleg részvéte nem volt képes azon buskomorságot eloszlatni, mely egész valóját elfoglalá, s mely miatt végre külföldi utazásban kellett szóródást keresnie.

Igy végezte be pályáját Carlier Angelique a vérpadon; valamint kivégeztetése a párisi ujság vadászó közönségnek pikáns érdekű látványt nyújtott: úgy képezé vészteljes sorsa és szomoru vége a közönséges részvét tárgyát hosszú ideig. Még sokáig, ha a szerencsétlen nő sorsa szóba jött, a párisi delnők ajkain lehetett hallani: „Kár a szép asszonyért“ melyekre azonban gunyos mosoly szállt, ha Tiquet tanácsos ur neve említettett.

A bérszolga, ki oly döntő befolyást gyakorolt a per kimenetelére, s a szép nő vészes sorsára, mert maga magát a bíróságnak feladta, életét megmenté ugyan, de életfogytiglani gályarabságra ítéltetett.

A többi bűnrészesek részint ideiglenesen részint végkép fölmentettek.

JEGYZETEK.

*) *Muglen Henrik* (Kovachich Sammlung kleiner ungedr. Stücke. Ofen, 1805 91. lap) *Chronik der Hunnen LXX.* fejezetében mondja :

— — derselbe ritter viltzian was ee gewesen bei her mates von trensch und von dem kumen zu dem Kunige, was weyses rates und der Kunig het yn lieb.“ — *Dlugoss Historiae Polonicae libri XII.* Lipse MDCCXI fol. 1003. lap :

„Erat quidem inter Barones Hungariae quidam nobilis Felicianus nomine vir primum sortis mediocris et qui superiori tempore in Matthiae de Trenczino . . . obsequiis moratus ab eo in gradum potiore et praecipium fuit evectus. Quo relicto a regis Caroli obsequia se conferens favore largitioneque regis celebris inter barones primores habebatur. Regis insuper Caroli animum — adeo devinxerat, ut quaque Regis abdita et penetralia pro quolibet tempore sibi paterent.“

b) Kláráról mondja Dlugoss id. h. „in curia Reginae Elisabeth inter virgines nobilium Reginam concomitantium morabatur pulchritudine et forma excellens, facile aliarum omnium decorum pervincebat.“

c) *Dlugoss* szerint id. h. Kázmér „secundo calendas maii 1310“-ben született, Visegrádi tartózkodása 1330-ba esik, tehát husz éves volt.

d) *Dlugoss* id. h.

Muglen : do der Kunigin bruder der Kunig von polan, Kasmer genannt sein (Feliczián) tochter ym besloffen het mit der kunigin Willen.“

*) *Fessler* Gesch. d. Ungern III. 115 lap. *Horváth* Magy. tör. II. köt.

*) *Dlugoss* id. h.

*) Az oklevelet *Kovácsich* : Supplementum ad vestigia comitiorum apud Hungaros Budae 1798 I. k. 268 lap közlötte először annak olvasása szerint l. alább.

*) *Bél* Nót. Hung. Nov. III. 476.

*) *Fessler*. id. h. III. k. 124. lap.

*) *Dlugoss* id. h.

*) *Gayot de Pitaval* : Causes célèbres et interessante Paris 1794. I. k. 43. lap. *Hitzig* : Der neue Pitaval I. kötet.

*) Neuer Pitaval I. köt.

*) Causes célèbres I. köt.

Neuer Pitaval II. köt.

*) Causes célèbres IV. k. I—X. 58. lap.

Neue Pitaval I. köt.

TÖRTÉNETI OKIRATOK:

Et Documenta damus
Ovidius Metamorph. I.

Zaach Feliczián nemzetsége fölött hozott büntető-ítélet.

Kelt Wissegrádon 1330. évi Sz.-György napján.

Pannonici regni universae Nobilitatis communitas Baronum et Procerum ac Primatum identitatis conformitas, de detestabili et inaudibili criminæ lesæ Majestatis in Sententiam proferendam, aeternumque duraturam Congregatio : Unversorum notitiæ præsentium videlicet et futurorum ac posterorum præsentī pagina declarant ac præsentis decreti insinuatione manifestant eo modo, ut dum primitus miserabile Regnum Ungariæ sui veri Rectoris tramite prorsus destitutum infinitimarum tribulationum et angustiarum fluctuationibus exagitatum, jam ad tyrannidem principali desiderantium potentia et insultu a sui veri Gubernatoris clypeo liberatum et protectum inter circumjacentia Regna quasi Regnorum regina præsidente Carolo gloriosissimo Rege Ungariæ foecundiore pacis et diu desideratæ tranquillitatis pulchritudine jubileis orga-

nis laetabundum gratularetur in suoque bono statu congauderet; Ecce huius modi pacis stabilitati Felicianus filius Zah de genere Zah, cuius patentis nominis vocabuli interpretaatio incentive dolorem significare videtur, inundans fomes infamiae, perfida sordes generationis Regnicolarum, plebis abiectio, coelestis Curiae abhominatio, viae virtutis funestus gladius et pudor orbis, quasi ex abyssi puteo erumpens, qui a primaevis suis annis usque ad gradus senectutis suae detestabili cogitatu in multorum hominum consanguineorum et conprovincialium morum interemptione et cruentatione in contumeliam que divini nominis et perniciem, ac perniciosum scandalum Regnicolarum multiplicare non sivit dies suos ipsius contagiosae diffamationis probrosa seditio dum in regiae Aulae Majestatis ipsum Dominum nostrum Regem cum Excellentissima Domina Nostra Regina *Elizabet* filia serenissimi Principis Domini *Wladislai* Inclyti Regis Poloniae, ac Ducibus *Lajos* et *Andre* prolibus suis tertia feria proxima post Octavas Festi Dominicae Resurrectionis committeretur, insatiablem suae cupiditatis insaniam sacri cruoris effusione cupiens satiare, licet ab eo tempore, quo a caterva *Mathaei* quondam de *Trincinio* notorii infidelis Regni sequestratus collateralium Infidelium regiae Majestatis adhae-

rens applausit, non solum dignitatum ac beneficiorum honore eundem dicti Domini Nostri Regis benignitas insignivit, verum etiam ab omnibus, maleficiorum generibus contra ipsum via et omni veritatis tramite redundare volentes ex speciali favorabilitatis praerogativa protegendo defensavit. Quid plura? quanto cum regalis Celsitudo dignitatum titulis gratuito favore completebatur, tanto ad atrociora et sevae crudelitatis insana maleficiorum genera incitabat, quanto dilectionis favor terrenae felicitatis bravio sibi applaudebat, tanto innoxiorum cruentationibus, diisque excidiis congaudebat. Qua regiae liberalitatis mansuetudo cuius proprium est ex suscepti sui regiminis officio excessus cuiuslibet vindicare, tanta sufferre non valens, dignitatum privatione edomare intendebat, nec tamen iuxta excessus sui qualitatem poena debita sententiae capitalis quam non semel, sed si possibile foret, virum maleficum et cunctorum malorum generibus plenissime inbutum reviviscere et denuo mori posse centesimo numero supplicium dirae necis supportare meruisset, vindicavit. Quorum omnium beneficiorum immemor, sed solummodo dignitatis suae ablationem omnibus praemissis beneficiis praeponderans, vulpinae dolositatis astutiae, domum regiam ingrediens, ausu temerario

Domini sui naturalis et Reginae velut canis insania infectus morsu, celeri vibrato et evaginato gladio cruore se deterisit, per quod praedictus Dominus noster Rex manu dextera grave vulnus suscepit, praedicta vero Domina Nostra Regina perpetuae, prohdolor! privationis manus dextrae maculam deflet et deplorat. Cuius inquam Feliciani contagiosa et crudelis impietatis vesanies non solum divinae Majestati, sed et coeli Civibus, ac hominibus cunctis odiosa, dextra Domini, qui perpetua mundum ratione gubernat, faciente virtutem frondosae vitis stirpem et regiae propaginis originem exterminare penitus cupiens et animo desiderante ac anhelante supplicium mox meruit dirae necis supportare. Nam ibidem armorum inaudibili plaga una cum filio suo dolorosae doctrinae suae nequitia educato praemissi nefandissimi et detestabilis criminis perpetrati principe sic peremto per canes, quorum vesania fuerat infectus, mutabilitati rationabilitatis in canum furoris rabiem conversus, ad plenum exterminio devoratus exstitit; ipsius quippe regalis benignitatis pia patientia cunctis Nobilibus nobis et Baronibus ac Primatibus Regni sui, cuius inquam potentiae divina favente clementia Regum et Principum, circumjacentium regnorum genera curvabantur, superborum elata corda et cornua

dejiciebantur, non solum suas sed et aliorum injurias juxta exigentias demeritorum vindicantis gladii, de iura suscepti regiminis gestans ulciscendi facultatem in praedicti morbidi et inpudici canis generationes, consanguineos et proximos et qualibet affinitate sibi connexos manus non injiciens ultionibus iniuriarum suarum vindicativas ipsius detestabilis criminis lesae Majestatis iniuriam producens exposuit, dexteramque manum suam diro vulnere, in contrarium praemissorum beneficiorum eidem Feliciano per ipsum Dominum Regem impensorum laesam ac sua et ipsi Dominae nostrae Reginae, nec non duorum filiorum suorum praescriptorum vestimenta sacri cruoris effusione fere in toto iuxta aquae inundationem indebitae simul cum quaternis digitis ipsius Dominae nostrae Reginae, et capillis dictorum filiorum duorum per ensem dicti Felicianis incisis in medio nostri propria astans in persona demonstravit, et tam horrendi sceleris et violentae manualis injectionis nefandissimum et inaudabile facinus inpune non transire satisfactionis congruentiam praestari sibi postulavit iuris moderamine mediante. Verum quia praenominatus Felicianus singulari ferocitate ultramorem humanae conditionis pejora semper praeteritis flagitia coacervando, multorum et innumerabilium

hominum et comparitum suorum haereticae pravitatis enormitatae inbutus innocentum sanguinum effusione insatiabilis voraginis sitim extinguere non valens, non solum se, sed omnes Hungariae Regni cohabitatores decolorare per veri et naturalis Domini sui cruentationis asperionem, nisi divini consilii providens altitudo, de sua benignissima providentia et misericordia habenas suae periculosae pestilentialitatis, praesumptionis et perversae cogitationis refranans, ac in altissimis habitans humiliaque tantum prospiciens, comodius praeordinasset, intendebat Igitur Nobiles Regni cum Baronibus et Proceribus, videlicet *Joannae Drugeth Palatino* Judice Cumanorum, *Comite Simigiensi, Tolnensi, Bachiensis, Albensi, Zemliniensis* et de Ungh, *Thomas Wojwoda Transylvano*, *Comite Orodiensi, Chongradiensi* et de Zounuk, *Bano totius Slavoniae, Joanne Bano de Machow* *Comite de Barania* et de Budrug; *Demetrio* Magistro Thavernicorum Regalium et *Comite Trenciniensi, Paulo* filio Simonis Judice Curiae regalis pietatis, *Deseu* Judice Curiae Dominae Reginae, *Magistro Wilhelmo* *Comite Scepusiensi, Jauriensi* et de Zarand, *Joanne* filio *Babonich*, Magistro Thavernicorum Dominae Reginae, *Magistro Wilhelmo* *Comite Ujvariensi, Sirmiensi* et *Borsodiensi, Danch* *Comite*

de Turocz, Zoliom et de Arva, *Jouanne* rector
 Castri Novi Montis Pesthiensis, Comite Musini-
 ensi; *Dionysio* Magistro Dapiferorum Domini
 Regis, Nicolao dicto *Trentul* Comite Posoniensi;
Nicolao filio Stephani Comite Zaladiensi, *Laczk*
 Comite Siculorum, secundo Magistro Agazonum
 regalum, *Posa de Zech* Comite de Haran, *Ladi-*
slao et *Eghardo* Comitibus Boziniensi, *Dionysio*
de Futagh Bihariensi, *Deseo* fratre Dame Comite
 de Bereg, *Stephano* filio Dionysii Comite Vasva-
 riensi, *Dominico* Comite, *filio Osth* Comite Vesz-
 primiensi; *Emerico de Beche* Comite Barsiensi et
 aliis quam plurimis Honores et Dignitates Regni
 tenentibus ac jam nominati Barones nobiscum
 aequa proportionem, quorum Sigillorum imposi-
 tionibus approbantes perpetuo praesentes robo-
 ramus ne premissae diffamationis nota aliqualis
 Regnum suum et nos denigret et ne praedicti
 Domini nostri naturalis cruentationis nefandis-
 simae severitatis crimen totum suum Regnum
 decoloret et ne praecellen. fidelitatis praerogati-
 vam Ungaricae Nationis detestabilis ignominiosi-
 tatis macula deformet, ne ipsius Infeliciani besti-
 alitas, insaniae rubigo infectivas sinceræ fide-
 litatis favore perfulgenti rubiginet, ne alicuius
 temporis in eventu alii simili importunitatis con-
 tumelia in suum Dominum naturalem sacri

chrismatis unctione manibus quorumlibet correctivis sequestrati, manus violenter extendant injectivas sed huius sententiae editio perpetua transeat cunctis in exemplum in ipsius Feliciani flagitiosum, et contumeliosum facinus ac nefarissimum crimen exstirpandum et exterminandum plurimorum dierum, providae deliberationis maturiori consilio et tractatu unanimiter confugien. et conformiter, in eum, filios et filias, generationem, neptes et nepotes aut qualicunque affinitatis gradu annexos talis sententiae vigore flagran. praescriptive plectentes duximus condemnari. quod primo et principaliter universae generationis suae homines usque ad tertiae lineae generationis gradum sibi annexi dirae necis supplicio condemnentur, filii vero et filiae carnalium sororum praescripti Feliciani ac filiarum suarum ipsam capitalis sententiae vindictam supportabunt. Fratres quoque et proximi maritorum filiarum jam dicti Feliciani extra Curiam Regiam perpetuo exclusi in eorum proprietatibus pacifice maneant et idemnes, nec Regiae Majestati aut Baronibus suis adherent. Regiam Curiam ullo unquam tempore audeant subintrare. Si qui vero horum huius detestabilis criminis consocii reperti fuerint evidenter comproban. supplicio mortis puniantur, possessionibus et Bonis juxta

Regiae Majestatis voluntatem priventur universis. Ceteri autem eusdem Generationis Zah ultra tertiam lineam oriundi perpetuae servituti juxta Regiae Majestatis dispositionem redigantur, Possessionibus omnium hominum praedicta ratione capitali sententia condemnatorum et in perpetuam servitutem redactorum Regiis manibus perpetuo devolutis. Neptes et nepotes dictarum sororum suarum carnalium huius condemnationis macula expertes fieri volumus eo instant. praesertim, quia innumerabiles Domine praefatae nefariae generationis legitimae matrimonialis copulationis foederatione alienis Generationibus sunt coniunctae, ne per hoc status disturbetur, maritos dictarum Dominarum et easdem ac filios et filias, nec non haeredes eorundem nullo modo praemissis condemnationibus applicari innotamus, nempe ut ipsius generationis homines ubique in Regno exquiri et investigari subtiliori via valeant inter terminos huius Regni in quolibet Comitatu per Comitem conprovincialem et Judices Nobilium, ac Nobiles cuiuslibet provinciae generalis Congregatio proclamata celebretur et si qui non damnati Feliciani praemissi Generationis homines in primo, secundo vel tertio gradu diligenter investigando reperti fuerint, per Conproventiales Domino Regi et Curiae Regiae

transmittantur praescripta poena condemnandi, Bonaque et possessiones ejusdem universae similiter Regalis clementiae manibus perpetua stabilitate applicentur. Alii autem Consangvinitate dicti Feliciani ultra tertium gradum si qui fuerint sciscitati, nominibus eorum et possessionibus ac facultatibus per ipsos Comites, Judices et Comprovincionales Nobiles ad Fidelitatem Regiae Coronae et Regno debitam inscriptis praeputen, et juxta Regni Nobilium ac Baronum deliberationem in regiam perpetuitatem perpetuo redigantur, Universos etiam cuiuscunque conditionis, sexus, status et aetatis homines praemissi detestabilis facinoris auxiliares, consiliarios, fautores, aut alio quovis modo participes veraciter exquisitos capitalis sententiae vindicta punient. Bonis et Possessionibus ipsorum ut praetactum est, universis privandos applicamus et ad subtiliorem adhuc investigationem praemissorum Consiliariorum et auxiliorum Regiae Majestatis providentia et sui Barones ac alii elaborent et repertis ac requisitis ex certo documento praemissi criminis participibus nominibus illorum in scriptis positus in Regni praesentiam capti adducantur, praemissis poenis et possessionum privationibus condemnandi, Relatoribus praemissorum nefariorum sub taciturnitatis ve-

lamine conservatis. Praecavendo autem in posterum, ne regiae Majestatis Diadema et Regni status tam inaudibili offensa iniurietur et hoc sacrae regiae Coronae ac Regni vacillationis succrescat derogamen, personas facinorosas publicae diffamationis nota decoloratas Dominorum suorum notorios infideles compertim offensores vel occisores, scelerosa crimina inpie vel dirae crudelitatis severitate insatiabiliter et inhumaniter perpetratores, confractores et Ecclesiarum consternatores, publicos spoliatores, innocentum sanguinum effusores a regiae Majestatis Curia sequestran. et excluden.; regiae providentiae svademus consulentes judiciiarii rigoris modamine praemissorum scelerosorum facinorum crimina contra offensam patien. juxta excessus sui qualitatem dumtaxat iudicia literaliter convincantur. Illi autem regiae administrationis curiam subserviant et commorentur quos fidei puritatis et sincere fidelitatis constantia, morosae et modestae virtutis honestas recommendat. Datum in Wissegrad XXII. die Festi B. Georgii Martyris, Anno Dominicae Incarnationis M.CCC.XXX. Regni autem ipsius Domini nostri Regis Anno similiter XXX.

Tilh Arnold halálos itélete

kelt a toulousi parlamentből 1560. sept. 12-kén.

Vu le procès fait par le juge de Rieux à Arnaud de Tilh dit Pansette soy disant Martin Guerre prisonnier à la Conciergerie appellant, du dit Juge e. c. t.

Dit a était que la Cour a mis et met l'appellation du dit du Tilh et ce dont a était appelé au néant; Et pour punition et reparation de l'imposture, fausseté, supposition de nom et de personne, adultère, rapt, sacrilège, plagiat, larcin et autre cas par le dit du Tilh commis resultans du dit Procès. La Cour l'a condamné et condamne à faire amande honorable, au devant du lieux d'Artigue et ilec à genou, en chemise, tête et pieds nuds, ayant la hard au col et tenant en ses mains une torche ardente, demander pardon a Dieu, au Roi et à la Justice, aux dits Martin Guerre et de Rols Mariez et ce fait sera le dit Tilh delivré au mains de l'Exécuteur de la

haute Justice, qui lui fera faire les tours par les rues et carrefours accoutumés du dit lieu d'Artigue et la hart au col l'ammenera au devant de la maison dudit Martin Guerre pour ilec en une potence, qui à ces fins y sera dressée, être pendu et étranglé et après son corps brulé, Et pour certains causes et consideration à ce mouvant la Cour elle a adjudgé et adjuge le biens du dit Tilh à la fille procrée de ses oeuvres et de la dite de Rols sous prétexte de Mariage faususement prétendu, supposant le nom et personne du dit Martin Guerre et par ce moyen decédant la dite de Rols de trait les frais de Justice. Et en outre a mis et met hors de procès instance les dits Martin Guerre et Bertrande de Rols; ensemble le dit Pierre Guerre, oncle du dit Martin et a renvoyé et renvoie icelui du Tilh au dit Juge de Rieux pour faire mettre le présent Arrêt en execution selon sa forme et teneur.

Prononcé judiciairement le 12 jour de Septembre 1560.

**Carlier Angelique férjezett Tiquetnő s
büntársai fölött hozott büntető ítélet.**

Kelt a parisi parlament üléséből 1699. június 17-kén.

Vu par la Cour le Procès criminel fait au Châtelet par le Prévôt de Paris et son Lieutenant, à la Requête de Messire *Claude Tiquet* Conseiller en ladite Cour, Demandeur et Accusateur, contre Dame *Angélique Nicole Carlier* épouse séparée quant aux biens dudit Sieur Tiquet; *Jaques Moura* ci devant Portier de ladite Dame Tiquet; *Claude Desmarques* ci devant Soldat au Régiment des Gardes dans la Compagnie du Sieur de la Barre; *Auguste Cattelain* servant les étrangers; *Philippe Langlet*, dit S. Germain, laquais de ladite Dame Tiquet; *Jeanette Lemmirant* femme de chambre et *Claude Roussel* autre laquais de ladite dame; *Jean Desmarques* pauvres gentillome, ci devant employé dans les Gabelles en Poitou; *Marie Anne le Fort* femme de chambre de ladite Dame; *Jeanne Bonnefond* fille debauchée, prisonnières

en la Conciergerie du Palais; *Magdlaine Mellozet* veuve *Leon*, Eccuyer, autrement dite la Chate-lain; *Margerite Lefevre* servante à la cuisine chez la Dame Tiquet, *Jean Loiseau* Cocher de la-dite Dame et *Marie Biarche* femme de René Cherneau; *Grandmaison*, Soldat dans la Compa-gnie des Grenadiers du Sieur Mongeorge défen-deurs et accusés; et encore contre le dit Grand-maison et le nommé Seigneur son neveu; *Saint-Jean* Soldat dans la Compagnie du Sieur de Villiers; un autre *quidam* vetu de brun; deux autres *quidams* absens fugitifs, contumax et de-faillans; sentence rendue sur le dit Procès par le dit Juge le 3 juin présent mois et an, par la-quelle la dite Carlier et ledit Moura auroient été declarés dûëment atteints et couvaincus d'avoir de complot ensemble médité et concerté de faire assassiner le dit Sieur Tiquet; et pour parvenir au dit assassinat, fourni à plusieurs fois diffé-rentes au dit Cattelain les sommes de deniers mentionnés au Procès, pour réparation de quoi et autres cas dudit Procès, condamne, savoir la-dit Carlier d'avoir la tête tranchée sur un échaffaut, qui pour cet effet sera dressé sur la place de Grève et le dit Moura pendu et étranglé, tout que mort s'ensuive à une potense, qui pour cet effet sera placé en ladite Place de Grève; son

corps mort y demeura vingt-quatre heures, puis portés au gibet de Paris tout et un chacun leur biens acquis et confisqués au Roi, ou à qui il appartiendra sur iceux préalablement pris la Somme de 10,000 livres au profit du Roi, au cas que confiscation n'ait pas lieu et 100,000 livres de réparation civiles dommages et intérêts envers ledit Sieur Tiquet, dont il aura la jouissance sa vie durant, et la propriété appartiendra aux deux enfants de son mariage et au dépens du Procès et avant l'exécution seront ladit Carlier et ledit Moura appliqués à la question ordinaire et extraordinaire pour apprendre par leur bouche la vérité d'aucuns faits résultants du procès et les noms de leurs complices; sursis au jugement de Procès à l'égard de tous les autres accusés et mêmes à l'égard des contumaces jusque après ladite exécution; à la prononciation de laquelle sentence, ladit Carlier et ledit Moura auroient interjetés appel, Requête dudit Sieur Tiquet à ce qu'il ou la Cour déclarerait ladite Dame son épouse convaincue il fut reçu appellant de ladite sentence en ce qu'elle n'adjudge que la somme de 100,000 livres en propriété à ses enfants; et l'usufruit au suppléant; émettant adjuger outre la dite somme celle de 150,000 l. l'y condamner solidairement avec tous les

autres complices sur laquelle Requête auroit été ordonné qu'en jugeant il y serait fait droit. Ouis, interrogés ladic Carlier et ledit Moura sur leur Causes d'appel et les dit Claude et Jean Demarques, Cattelain Loiseau, Roussel, Lefort, Bonnefond, Millotet, le Fevre, Biarche sur les cas resultant du Procès : **La cour** a dit qu'il a était bien jugée par le Lieutenant Criminel, mal et sans griefs appellé par les dits Carlier et Moura et l'amenderont; faisant droit sur l'appelle interjeté par le dit Tiquet ayant aucunement égard à sa Requête; ordonne que sur les biens confisqués de ladite Carlier, il sera préalablement pris la somme de 20,000 livres de réparations civiles outre les 10,0000 livres adjugés par ladite sentence, desquelles 20,000 l. la propriété appartiendra audit Tiquet, condamne lesdits Carlier et Moura au dépens de Cause d'appelle et pour execution du présent Arrêt ladite Cour renvoie ledits Carlier et Moura pardevant ledit Prevôts de Paris et son Lieutenant Criminel au Châtelet. Fait le 17. Juin 1699.

17

TARTALOM.

	<i>Lap.</i>
Csejthevár asszonya. 1610	1
A kalóz király. 1722	14
Lesurqueus. 1794	71
A damascusi zsidó üldözés. 1840	111
Struensee. 1772	148

Csejthevár asszonya.

1610.

A büszke Csejthe várnak
Hatalmas asszonya
Nehézkes álmakat lát,
Ha megjő alkonya.
Garay.

A regényes bájakkal pazarul ékesített Vág völgy jobbfelén, Pöstyén világhírű gyógyforrásaitól pár órajárásnyira, egy halmokkal változó lapályból büszkén emelkedik fel hazánk hajdankorában oly hirneves Csejthe vára.

Gyönyörű táj foglalja körül az egykori főuri lakot, melynek komor falai mutatják, hogy hajdan szebb s jobb napokat is látott. Nyugat s észak felé hatalmas félkörben a Kárpatok óriás bérczei égig meredeznek, hol kopáron, hol setét fényvesek által borítva, melyek komor színét csak helyenkint mérséklék az itt ott oasisek gya-

nánt kiváló hegyi-legelők; nyugatra a sebes-folyású Vág ezüst szalagként szeldeli a zöldelő völgyet, míg délnek tág lapály nyílik Pozsony felé.

A csejthei várhoz mint felső Magyarország számos egyéb várai s várromjaihoz, nem egy történeti emlék van csatolva, bár eredetük s első építőjük gyakran az őskor homályába visz. Midőn V. László uralkodása alatt, a cseh martalócok vitéz, de vad csapatjaikkal a felvidéket nyugtalaníták, Csejthe a magyarok birtokában maradt, s midőn Mátyás király a zsebrákok hatalmaskodásainak véget vetendő, őket egyik fészükéből a másik után kiüzné, a parasztok által futás közben elfogatott híres Zvéla szintén Csejthére Szénás László várkapitányhoz kísértetett.

Különbféle viszontagságok után a Báthoriak s később az Erdődyek birtokába jutott.

A tizenhetedik század elején, midőn a delelőben levő török hatalom Magyarországon uralkodott, midőn Esztergam és Buda, Sz. István s a nagy Mátyás király székhelyeiről a félhold ragyogott, a magyar főurak s a nemesség nagy része elhagyván a török-tatár hadak, szabad hajdúk s német zsoldos csapatok által versenyt sarczolt alvidéket, a Kárpátok között s sziklaváraiban

keresett s talált menhelyet; hol a megmentett ősi vagyonnal, azon rövididejű fegyverszünetek tartama alatt, miket a török kapu időnkint engedett, fényes ünnepélyeket ült s ősi szokás szerint sirva vígadott.

Ez időtájban a felvidékre visszavonult főurak közül *Nádasdy Ferencz* Vasmegye főispánja s királyi főlovászmester, a nagy nádor *Nádasdy Tamás* fia volt az, kinek udvarában a legfényesebb családok ivadéki megfordultak s kinek neje a büszke *Lindvay Báthoryak* ivadéka *Erzsébet*, mind szépsége, mind családi összeköttetései által a főuri társadalom gyújtópontját s vezérlőjét képezé. Szépségre anyjukra ütött leányait *Zrinyi Miklós* a költő s *Homonnay Györgyhöz* nőül adván, ezáltal ugysis fényes családi összeköttetései fényben s hatalomban még inkább gyarapodtak.

A kor divatozó szokása szerint, a főuri udvarok a körüllevő vidékek nemessége s nevezetesen azok ifjúságára nézve, iskolák hiányában képző intézetekül szolgáltak; így lön, hogy a gazdag urhölgy körül is a vidéki nemesség hajadoni közül, a házi szolgálatok teljesítése végett, számosan gyültek, daczára annak, hogy a nem csak büszke, de gögös nő egész környezetével zsarnokilag sőt kegyetlenül bánt. Oly nagy volt ugyanis

ez időben a hatalmas családok tekintélye és befolyása, hogy mindezen körülmények ellenére kitüntetésnek s szerencsének tartották a szülők, ha gyermekeiket a csejthei udvarba juttathaták.

Míg férje élt, akár mert ez nejének zsarnoki szenvedélyeit meg birta fékezni, akár más, előttünk ismeretlen okoknál fogva, környezete s különösen cselédsége iránt tanusított szigora ismeretes volt ugyan, de a nélkül, hogy nagyobb szerű panaszokra alkalmul szolgált volna. 1604. évi január 4-én férje őseihez elköltözött s a magyar törvények szerint Erzsébet, mint özvegy, férje terjedelmes jószágainak birtokában maradván, a leggazdagabb s leghatalmasb asszonynyá vált széles Magyarországon. Hatalom s azzal való visszaélésrei vágy minden időben karöltve járván, nem lehet csodálni, hogy férje halála után Erzsébet sziláj indulatainak az előbbieknél is csekélyebb gátokat vetni látta szükségesnek, s hogy kegyetlenkedéseinek már-már emberélet is nem egyszer esett áldozatul. Ezen gyászos események, kapcsolatban a vár nőkörnyezete között minél gyakrabban előforduló halálozásokkal, az untalan kül- s belháboruk zaja daczára a közfigyelmet végre mégis magukra vonták, s a szülők, kik gyermekeiket a csejthei várban biztonságban hitték,

azok sorsa iránt aggódni kezdettek. Növelte ezen aggodalmakat azon fogadás, melyben a gyermekeiket Csejthén felkereső szülők részesültek. Némelyek ugyanis Csejthére indulván, ott kérdésükre, egészségesek volnának-e magzataik, rendszeren válaszul nyerék, hogy ennyi s annyi idővel előtte meghaltak, midőn ezzel be nem elégedvén, tovább tudakozódtak, micsoda betegségben s meddig sinlődtek, kik ápolták, minő orvosok gyógyították stb. hol kitérő, hol daczos feleleteket kaptak, s a várból ki is utasítottak. Végre némely kesergő szülő legalább a sírt kívánta látni, hova szülöttjeik eltakarítottak, de sem ebbeli kérelmüknek, sem annak, hogy a sirokul mutatott hantok felnyittassanak, hely nem adatott.

Mindez nem volt alkalmas a támadt gyanut eloszlatni, mely ezáltal mindinkább gyarapodott s új meg új tápanyagot nyert. A hatalmas özvegy azonban bízva a zavaros idők nyomása alatt zsibbasztott igazságszolgáltatás erélytelenségében s családi összeköttetéseiből eredő nagy befolyására támaszkodva, az ellene emelt panaszok s a ránehezedő setét hirrel daczolhatni vélt. Egy ideig valójában uglátszott, mintha a büntető igazság karja csak lefelé birna hatni, de rövid arra, hogy ily magasrangú s állásu

egyénekig felérhessen. A szerencsétlen szülők panaszukkal az ország különböző hatóságaihoz s nagyaihoz, sőt magához a helytartóhoz is fordultak, de anélkül, hogy kétségbeeső panaszaik viszhangra találtak, anélkül hogy valami eredményt szültek volna; az egész országban nem találkozott ember vagy bíróság, mely a támasztott gyanu folytán a történetek után nyomozni s ezáltal hatalmas családok boszuját magára vonni merete volna. Nem maradt tehát a buslakodó szüléknek egyéb hátra, mint az esetet a királynak magának följelenteni s a legfelsőbb helyen kegyelemként kérni azt, mit más viszonyok között törvény útján egyszerűen követelhettek volna. De oly nagy s messzeható volt a főrangú hölgy befolyása, miszerint többrendű s ismételt panaszoknak kellett a trón zsámolyához jutni, míg végre Báthory Erzsébet ellen a támasztott gyanu fölötti vizsgálat elrendeltetett.

A vizsgálat, az akkor szokásos szabálytalan bűnvádi eljárás szerint, s a gyanúba vett nő személye s rangja iránti kiméletből nagy titokban folyt, s miután az iratok soha közzé nem tétettek, mint sok más régiebb korból származó bűnpe-reknél az emlékirókhöz kénytelenítettünk fordulni, kik ellen, bár kortársak s oly helyzetben voltak is, hogy a dolgokról maguknak helyes tu-

domást szerezhettek, mégis mindenkor kétségek támadnak; annál inkább, minthogy elbeszéléseikben gyakran nem különbözteték meg eléggé azt, mit közvetlen tudomásból meritettek attól, mit hallomásból vettek.

A Báthory Erzsébet ellen megindított vizsgálat *Závodsky György*, Thurzó nádor titoknokának jegyzetei szerint hajborzasztó dolgokat hozott napvilágra, melyek, ha csak tizedrészek is igaz, setét színekben tüntetik föl azon társadalmi állapotokat, melyek között egy főrangú nő ily tettekre vetemülhetett, s melyek között lehetséges volt büntársakat ily tettekre találni s azokat éveken át folytatni. ^(a.)

A vizsgálat folytán kiderült, miszerint Báthory Erzsébet környezetét, melyhez a legszebb hajadonokat szokta kiválogatni, minden kitelhető módon zaklatta s gyötörte, apró elvételekért egyes hajadonokat arczul csapott, megvesszőztetett, hajuknál fogva felakasztatott, s egyiket, kire különösen neheztelt, mellét mézzel bekenetvén, egy éjjelre kertjébe a szunyogok s méhek martalékául kikötetett. Mindezen kegyetlenkedéseknél nagyobb azon büntette, miszerint állítólag meleg embervérből fürdőt készítettett s azt használta volna. Báthory Erzsébet ugyanis heves véralkatú s mellette a végletekig hiu nő levén,

férje halála után, hogy buja vágyait, kielégítthesse új házasságra kívánt lépni. E végre korának kellemetlen nyomait a pipereasztal mesterségei segélyével elsimitani igyekezett. Minden mestersége azonban sem volt elégséges számára oly férfit szerezni, ki őt a gazdag urhölgyet rideg özvegységből kiváltani akarta volna.

Egykor, midőn egyik komornáját a pipereasztal körül elkövetett hibáért megbüntető, arczul csapná, történt, hogy a szegény hajadon megrepedt ajkából egy csep vér asszonyának kezére fecscent, ki ezt letörülván, tapasztalta, hogy a bevérzett hely, sokkal fehérebb és fényesebb volna, mint kezének egyéb része. Ezen magában véve jelentéktelen esemény azon boldogtalan eszmére vezette a hiuságtól elvakított nőt, nem lehetne-e ifjú szüzekből vett meleg vér által egész testének ifjú erőt, ifjú szépséget s bájtkölcsönözni. A rettenetes gondolatot két vén nővel *Ilona* s *Dorottya* asszonynyal kik bizalmát birták közölvén, ezek a helyett, hogy őt ezen örült gondolatról lebeszélni s azt fejéből kivenni igyekeztek volna, abban nem csak megerősítették, sőt dús jutalom ígérekkel lekötöztetvén, az ádáz terv kivitelére segédkezet nyújtani készeknek nyilatkoztak.

A vár alatt annak sziklatalajába roppant kiterjedésű üregek voltak kivájva, melyek hosszú

folyósok, csarnokok, boltozatok, kamarák és fülkék labirinthusi tömkelegét képezték s a középkor zavarteljes napjaiban a vár lakóinak, tűzmentes raktárakul, biztos menhelyek s viszont foglyaik számára kemény börtönökül szolgáltak, később pedig boros pinczékül használtattak. Ezen több emeletben egymás fölött elnyúló földalatti helyiségekre figyelmezteték Dorottya s Ilona asszonyukat, mint oly helyiségekre, melyek e czélokra legalkalmasabbak volnának, mert azok sokkal mélyebben feküdtek, semhogy a leölendő áldozatok rémsikoltása s halálhörgése a felszínre felhallathatott, volna s melyekben a szerencsétlen áldozatok hulláit is minden föltűnés nélkül úgy el lehetne takarítani, hogy legkisebb körülmény sem árulná el a történeteket.

E két gonosz nön kívül, kik minden roszra készeknek mutatkoztak, volt Báthory Erzsébetnek egy hűséges János nevű szolgája, kit gyermekkorában felfogadván, udvarában felneveltetett. Ezen *János ficskó* név alatt a vidéken ismeretes szolga, ép oly rut, mint daemoni jellemű egyéniség volt, de mert asszonya iránt föltétlen hűséggal viseltetett, testi lelki rutsága daczára, annak kegyét teljes mértékben birta. A gonosz nők borzasztó háromsága önnön erejében talán eléggé nem bizván, gonosz merényük véghezvi-

telére erős férfi karokra kívánt szert tenni. Báthory Erzsébet tehát e szolgájára vetette szemét, ki asszonya által a borzasztó merény titkába avattatván, pillanatig sem habozott a néki szánt véres szerepet felvállalni.

A helyiség kiszemelve, a szerepek kiosztva lévén, Erzsébet alig várhatta a pillanatot, melyben a varázserejűnek hitt vérfürdőből kilépve, hanyatlófélben levő női keceit üdülve s megifjodva fogja szemlélhetni. A pincze kulcsait kérelmükre a nevezett gonosz nőknek adá át, kik első áldozatul azon komornát hozák javaslatba, kinek vércsepje asszonyukat azon pokoli eszmére vezette. Az előre meghatározott időben alkalmas ürügy alatt Erzsébet a pinczébe küldé ezen komornáját, hol János Ficzkó s czinkos társai éhes s vérszomjas farkasokként vártak martalékjukra. Alig hatott a semmi rosztat nem sejtő boldogtalan hajadon a pincze homályos folyosójába, midőn János Ficzkó hiúzként rávetette magát, vaskarjaival földre sujtá s az előre kiszemelt kamarába hurczolá. Hasztalan volt a boldogtalan sikoltása, melyet csak a penészes falak hangoztattak vissza, mélyebb volt a hely, semhogy szava emberi fülekhez érhetett volna. Pokolbeli szülöttekhez illő hidegvérűséggel vetköztették le az asszonyok áldozatjukat, s midőn ezzel elkészültek,

János Ficzkó felhasította ereit, melyekből a kifolyó piros vért Dorottya és Ilona fogták fel az előre elkészített medenczébe.

Még alig lehelte ki utósó soháját a boldogtalan leány, midőn Erzsébet a meleg párolgó vér-fürdőbe lépett.

Az ördögi fürdő után, tükörbe vetvén tekintetét, örült hiúsága, vagy mint Bél mondja, az ördög csalfa mestersége elhiteté vele, miszerint e gonosz orvosság által megszépült s megifjódott. Csak az első lépés nehéz, tartja a francia közmondás, s a tapasztalás is azt tanusítja, hogy az első sikerült gonosztett ellenálhatlan erővel új gonosztettekre ragadja a szegény bűnöst, ki az erkölcs útjáról letérvén, mint őseink hitték, az ördög hatalmába vettete magát.

Az első fürdő képzelt hatása a kor haladó hanyatlása előtt csakhamar eltűnedezett, de a helyett, hogy ezáltal a használt szer hasznatlanságáról meggyőződven, azzal föl hagyott volna, azt ismételni kezdette. A nevezett asszonyok ezért nagy ígéretek által távolabb vidékekről számos fiatal leányt keritettek e célra, kik egy ideig Csejthén szolgálatba lévén, egy napon a pinczébe küldettek, honnan többé vissza nem kerültek.

Ha forrásainknak hitelt adhatunk, Báthory

Erzsébet kegyetlenségeinek s daemoni hiuságának körülbelül hat év alatt közel hatszáz leány esett volna áldozatul.

De az isteni boszú, mely sokáig késedelmeskedett, végre elérte a maga nemében majdnem magán álló bűnös főuri hölgyet. Thurzó György nádor ugyanis, 1610-nek vége felé, midőn a már korábban folyamatban levő vizsgálatból Báthory Erzsébet bűnös volta iránt nyomos gyanu okok fejlődtek ki, magához vevén Zrinyi Miklóst és Homonnay Györgyöt Erzsébet vejeit, s *Megyerit* Pozsonyból Csejthére ment, hol vizsgálatot tévén, Erzsébetet egyik szolganőjének meggyilkoltatásán tetten érték.

A nádor ez ügy elintézésére, saját elnöklete alatt *Szörényi Tivadar, Ordódy Gáspár, Lehóczky György, Záthureczky János, Hrabovszky Miklós, Borcsicsky János, Hliniczky Gábor, Prusinszky Mihály, Marsovszky István és Miklós, Zalenky György, Kozáry Benedek, Akacs István és Draskóczy János*, mint ítélő birákból rendkívüli törvényszéket alkotott, mely a vizsgálat eredményei s a helyszinén eszközölt nyomozások alapján, *János Ficzkót* fejének vesztésére, *Dorottya és Ilona* asszonyokat máglyára, Lindvay Báthory Erzsébet ő nagyságát pedig életfogytiglani börtönre ítélte. ^(b.)

Czinkos társai 1612. január 7-kén Bittsén az ítélet értelmében kivégeztettek; maga pedig saját várában börtönbe vettetett, hol is 1614. augusztus 21-én éjjeli borzalmas lelki furdalások között e világból kimult.

A kalóz király.

1722.

Végtelen messzeségben, csak a csillagos égtől övezve terül el előttünk a pusztaság a tenger hatalmas rónája. Honoljon bár fölötte templomi csend, vagy keljen csatára a szelek tábora, a látvány mindenkor nagyszerű s megható leend.

Az el-eltűnedező láthatár, a nagy természet nagyszerű tüneményei a korlátlanság magasztos érzetével egyaránt töltik be a pusztaság a tenger fiának kebelét; de a tenger maga hatalmas közlekedési eszköz lévén, fiainál a korlátlan utáni vágy határozottabb alakot ölt, mint a szárazföldi rónaságok lakóinál, s a körülményekhez képest, hol békés szabadlétre fejlődik, hol féktelenséggé fajulván, a kalóz életben nyilvánul, mely nagyszerűsége a pusztákon üzött rabló életet messze fölülhaladja.

A kalózok a világtörténelemben nem csekély

szerepet jádszottak, s valamint a világoralgó Róma hadsereget kénytelenült a kisázsiai kalózok ellen küldeni, úgy a normannok hada előtt a hatalmas frank birodalom is remegett s a tengeri *geux*-ök maroknyi néppel még azon fejdelemmel is mertek kikötni, kinek birodalmában a nap soha le nem nyugodott. E világhírű kalandorokkal hatalomra s dicsőségre nézve vetekedtek ama kalózok, kik *fibustierk* nevezete alatt a 18-dik század végén s a mult elején az Atlanti tengeren a hajózást veszélyezteték.

A 17-dik század vége felé a spanyol tengeri erő hanyatlásnak indulván, merész martalóczoknak kedvező alkalom nyílt, az amerikai gyarmatokból az anyaországba visszatérő spanyol hajók kifosztogatása által dús martaléokra szert tenni. A spanyol birodalom gazdagságát irigylő többi tengeri hatalmak, hogy azt aláássák, elintezték maguk is támogaták e merész kalandorokat, míg ezek végre oly hatalomra emelkedtek, mely minden tengeri kereskedést üzö népekre veszélyessé vált.

Az első *fibustierk* normandiei kalandorok valának, kik S. Domingo szigetnek öböldus partjain alkalmas gyűl- s menedékhelyet találtak. Itt egyesültek a puszták bölényvadásaival, (buccanierkkal) kik a spanyolok által szorongat-

tatva, félig vad, félig állati életet éltek. A közös veszély csakhamar szilárd kötelékül szolgált a világ minden részéről ide vetődött kalandorok között, kik egyenlő mértékben szabadok, sem isteni, sem emberi törvénynek nem hódoltak, s csak a dolog természete által kényszerítve hajtották meg magukat a fegyelem szabványai alá, de ezt is csak addig, míg a tervezett vállalat foganatosítása forgott kérdésben. Vezéreket választottak ugyan, de ezek inkább személyes tekintélyük által, mint állásuknál fogva parancsnokoltak. Idővel hősök támadtak közöttük, kik hirükkel a félvilágot betölték. Dieppei származásu *Le Grand* volt az első, ki ötven elszánt legénnyel silány hajocskán kiindulva, a spanyol kereskedelmi hajósereg egy gallionáját szerencsésen elfoglala. Egy sikerült merény száz ujra bátoritá fel a kalózokat; az elfogott hajók, ha jók voltak, kicseréltettek, ha nem, úgy elsüllyesztettek. Az elfogott hajók legénysége csak ritkán konczoltatott fel, sőt a legtöbb esetben a matrózok önkényt a kalózokhoz állottak, hol féktelen szabadság, kalandok, dus martalék s végnélküli dözsölés kínálkozott. Ily körülmények között hajóseregük napról napra mind számban, mind erőben gyarapodott.

Be nem elégedvén, hogy az Atlanti tenger

amerikai partjainak hosszában százmérföldre uralkodtak, erejükbe bizakodva, lóháton és gyalog a szárazföldön is rablókalandokra jártak. Egész Délamerikát összebarangolák, kényük szerint hol sarczot szedve, hol rontva, pusztítva mindent, mit utjokban találtak. Néha megerősített városokat sem átkodtak megtámadni s szerencsájöktől segítve, Panamat, Porto Ricot és Vera Cruzot ostrom útján meg is vették. *L'Olonais* csak husz legénynyel Havanna kapuihoz eljutott, s midőn a megrémült spanyolok első ijedelmükből magukhoz tértek, kénytelen volt ugyan sajkáján gyorsan visszavonulni, de visszavonulása közben sikerült neki a kormányzó által utána küldött hajót elfogni. A hajó legénysége egytől egyig kard élére hányatott, csak a bakó, kit a kormányzó, hogy az elfogandó kalózokat nyomban felkösse, a hajóval küldött, kapott kegyelmet, s azon gunyizenettel küldetett vissza : miszerint bakóra szükségük nincsen. E merész főnök azonban sajátságos véget ért, egy kalandozás alkalmával ugyanis, vad indiánok által elfogatván, leöletett s a veresbőrűek gyomrában találta sírját.

Vállalataik bármi nagyszerűek voltak is, minden időben rablókalandok maradtak ; ők martalékot akartak szerezni, de hódítani nem.

Jelszavuk volt : szabadság és élvezet, s ezért a nyert martalékot egymás között felosztották ugyan, de csak azért, hogy azon minél előbb tudhassanak. A kalózok erkölcsi elve volt : Élvezd a pillanat gyönyörét, mert nem tudod tied-e a holnap. Ki józan maradt, midőn társai féktelen dözsölésbe merültek, árulás gyanuját vonta magára; s ki megunva a végtelen kalandokat, szerzeményével tőlük visszavonulni s nyugalmas életmódot folytatni akart : az árulónak tekintett.

Igy történt, hogy ritka bátorság s rendkívüli tehetségek pusztarombolásban lettek elfecsérelve, s hogy bármi kedvezők voltak is a körülmények, egyetlen jeles vezérüknek sem sikerült az akkor spanyol Amerikában egy új, hatalmas és független birodalmat alapítani. Minden jelességük dacára egyetlen vezérük sem bírt azon szellemi fensőséggel, mely nélkül országokat alapítani s kormányt szervezni nem lehet. Világuk kezdettől végig a szabad tenger maradt; a szárazföld csak nyughelyül szolgált, holaddig mulatoztak, míg dus martalékjukat dözsölés és szilaj tivornyában el nem költötték, s a szükség őket új kalandokra új merényekre nem kényszeríté. Egyetlen alkalommal gondoltak a jövőre s tettek kísérletet némi társadalmi rend megalapítására. Asszonyokban

teljes hiányt szenvedvén, a párisi salpétriereből egy egész hajóval nőket hozattak maguknak, de ezektől ivadékot várni nem lehetett. Ugylátszik, hogy ez csak pillanatnyi, futólagos eszme volt, mely oly gyorsan eltűnt, mint keletkezett. Mert közöttük bármi lazakötélkü házasság együttlétnek legkisebb nyomára sem találunk, határtalan szabadságszeretetük minden köteléket bármi szent, bármi kedves legyen is, gyűlölt, s ezért családot nem ismerő köztársaságuk oly társadalmi állapotot valósított, minő csak az óvilág regekorában s a középkor első századaiban helyenkint létezett.

* * *

Azon számos vezér között, kik a kalózat történetében nevüket megörökiték, mind tehetségre, mind szerencséjére s hatalmára nézve elsőrendű csillag gyanánt válik ki *Roberts Bertalan a kalóz király*.

Roberts Bertalan, kinek sorsában a kalózélet fény- és árnyoldalai egyaránt tükröződnek, mielőtt kalóznak állt, kormányos volt egy rabhajón, midőn ez egy híres flibustier, *Davis* által elfogott, ki akkor a „*Le Rodeur*“ nevű kalózhajón vezényelt. Nem nagy fáradságba került a tett és

dicsvágy által izgatott kormányost a kalózok részére megnyerni, hol számára hír, név, kalandok s dús vagyon jutalmul kínálkozott. Uj bajtársai között csakhamar annyira kitüntette magát, hogy midőn Davis a portugalliak ellen harczolván, elesett, a Rodeur legénysége Robertset választá kapitányának. Csak egyetlen szavazat kelt fel ellene s ez is csak föltételesen. A kalózok közül az ugynevezett lord Sympson kiköté magának, hogy kapitánya pápista ne legyen, s így látjuk a vallási szakadást a civilisatio kebeléből a tenger féktelen fiai közé kihatni s körükben feltünedezni. E sajátságos kikötés oka azon körülményben rejlett, miszerint Sympson atyját, Monmouth fölkelése után, a kegyetlen országbíró Jefferies, föl akasztatta, mi Sympsonban engesztelhetlen gyűlöletet támasztott minden ellen, a mi a katholicismussal összeköttetésben állott.

Roberts a beléje helyezett bizalomnak fényesen megfelelt. Csekély erővel egy portugalli erődöt támadott meg, s azt, valamint egy kis parti várost, romba lövette. Miután néhány németalföldi hajót hatalmába ejtett, szerencsés csilagzata egy egész kereskedelmi hajósereget hozott útjába. Negyvenkét dúsan megrakott hajóból állott mely Todos-los-Santosból, két hadihajó kíséretében Lissabonnak tartott. Roberts merészen a

hajósereg közé hajóz s a látszólag leginkább megrakott hajó kapitányát magához hivatja. A mint ez a Rodeur földézetére ér, Roberts határozott hangon tudatja vele, miszerint, ha élete kedves előtte, ne merészeljen megmocczanni, mert a legkisebb zajra, ő legénységével együtt menthetlenül felkonczoltatnék. A jó kapitány látván mily kezek közé került, nagy ijedtében legjobb akarattal sem birt volna egy árva szót is szólani, míg Roberts a megrémültet nem biztatá, hogy bántalma nem lesz, ha a hatalomnak fejet hajt s az igazat megvallja. „Mi a szerencse vitézi vagyunk, szólt a kalóz király, s töled nem kívánunk egyebet, mint hogy mutasd meg nekünk azon hajót, mely véleményed szerint a legdúsabb rakományyal bir. Ha igazat szólsz, sem neked, sem legénységednek vagy hajódnak legkisebb bántása sem lesz, de ha hazudsz s bennünket megcsalsz, úgy ezen fényes gyilok ízével fogsz megismerkedni s azután ihatsz sósvizet, mennyi beléd fér. Válasz!”

A kapitány a rettenetes ficzkók láttára, kik dult arczokkal, véres ingekben s fényes késeket villogtatva fogták körül, nem gondolkozott sokáig, hanem a kalózoknak egy feléjük evező hajóra mutatott, melyen 150 főnyi legénység és negyven ágyú volt. A Rodeur a kérdéses hajónál

jóval gyengébb volt, de Roberts odavetőleg mondá : „Bajtársak, hisz ezek csak portugalliak. Rajta!“ s bátran a kijelölt hajónak tartott.

Midőn a két hajó oly közelségre jutott egymáshoz, miszerint szócsön keresztül átszólni lehetett, a fogoly kapitánynak a másik hajóra át kelle kiáltani, miszerint bátyjával a kapitánynyal szólni kíván s vennék át a földélzetre, mert fontos közölni valója volna. A felelet kedvező volt : „csak tessék közeledni, a kapitány kész.“ Csak hamar azonban észrevették a kalózok, hogy cseljüket észrevétetett s hogy időközben a másik hajó legénysége védelmi állapotba helyezte magát. Nem volt veszteni való idő, Roberts nyomban a másik hajó oldalára tör, azt megmászsa s heves, de rövid tusa után, melyben a portugalliak sokat, a kalózok csak két legényt vesztettek, a hajó meg volt víva.

De az elfogott hajóról hangzó vészlővések s a támadó csatazaj a többi hajó figyelmét is felébreszték, s a két hadihajó a kalózhajónak vitorlázott. Ez azonban oly lassan s ügyetlenül, vagy mint a kalózok hitték, oly gyáván történt, miszerint ezek időt nyertek az egyenetlen harczra előkészülni. Elinte Roberts saját s a megvivott hajóval üldözői elől elhajózni akart, de látván, hogy az utóbbi nehézkes s lassan vitorláz, mind-

két hajóval csatarendbe állt. A hadihajók parancsnokáinak nem volt kedvük s bátorságuk ily elszánt legényekkel csatába ereszkedni, mit a kalózok észrevevén, a váratlan szerencsét használva, martalékjukkal bátran elvitorláztak.

Oriási martalékkal, mert a megvívott hajón dúsz árurakományon fölül 4000 moidores s a portugalli király számára szánt drágaságok találtattak, — a kalózok a guyanai partok felé vitorláztak. Az Ördögszigeteken a kormányzó, a kereskedelmi telep, a lakosok s különösen a nővilág tárt karokkal fogadta a merész kalandorokat. A rablott holmikkal hatalmas vásárt ütöttek, s éjjel nappal öröm és vigaság között telt el. Midőn már élelmi szereik fogyóban volnának, hírét veszik, hogy egy gazdagon megrakott brigantine ezen partok felé hajóz. Azt felkeresendők azonnal felvonták vitorláikat s a sík tengerre szálltak. Estve a kormányos a hajót a láthatár szélén feltalálta. Roberts, ki minden merészebb vállalatot személyesen vezényelt, negyven legénynyel a sloopra ült s a brigantine után iramodott. Annyira meg volt győződve, hogy másnapon a kérdéses hajót eléri, miszerint még a szokott elővigyázatról is, megnézni, valjon van-e elégséges élelem a hajon, megfeledkezett. Elbizottsága ez alkalommal kárára ütött ki, mert a brigantine a kalózokra ismervén, sikerült neki

az éj homályában üldözői elől szerencsésen megmenekülni. Nyolcz napig vihar s tengerfolyás ellen harczolva, Roberts s legényei azon vették magukat észre, miszerint hajójuktól már vagy harmincz mérföldnyire eltávoztak, s a szél még mindig ellenkező irányban fujt. Hasztalan törekvés után Roberts horgonyt vettetett s csolnakán néhány legényét a Rodeur után küldé, hogy azt veszélyükről értesítsék és segélyül hívják.

A hátramaradottak helyzete borzasztó volt. Élelmük majd végkép elfogyott s vízben is hiányt kezdtek szenvedni. Legjobb esetben öt-hat nap alatt érkezhettek vissza a kiküldött csolnak vagy a Rodeur, s addig a sivár tengeren a délszaki nap égető heve alatt, minden tevékenység nélkül vesztegelve, éhség és szomj kétszeresen nyomasztó volt. Hogy szomjan ne vesszenek, néhány deszkadarabból tutajt rögtönöztek s azon két elszánt legényt a legközelebbi partra küldének hogy számukra egy hordó vizet teremtsenek elő.

Ezen nyaktörő merény annyira mennyire sikerült is; a csekély mennyiségű víz a legénységet a szomj kínai alól fölmenté, de a kiküldött sajka rettentő hirrel tért vissza. A Rodeur, valamint az elfogott portugalli hajó, miket alkapitánya Kennedy parancsa alatt Roberts hátrahagyott, nyomtalanul eltűnt, senki sem tudta, hova. Rettenetes

volt az elhagyottak dühe, kik e rémhír hallatára a pokol valamennyi ördögére fogadták, hogy véres boszút fognak az árulókon állani. De a legközelebbi pillanat, melyben eszméltre jöttek, érezteté velük, miszerint első s legsürgösb teendőjük önfentartásukról gondoskodni. Roberts annyi balszerencse közt sem veszté el bátorságát s törékeny járművével egyenest a nagy nyugatindiai utnak tartott.

Deseada sziget magaslatára érve, két sloop-pal találkozott; éhség és kétségbeesés által felbőszült legénységével támadást merészelt, s rövid harcz után mindkettőt elfoglalá. Tovább hajózáván, Barbadoes előtt egy bristoli kereskedő hajóval találkoztak, melyet szinten elfoglaltak. E martalék már tetemesb volt. A hajót s annak legénységét három nap mulva szabadon bocsáták; mely nagylelkűség azonban kárukra vált.

A barbadoesi kormányzó, a visszatérő hajó által a történekekről értesülván, más hadihajó hijával egy bristoli gályát 24 s egy sloopot 10 ágyúval fegyverzett föl, s Rogers s Greves kapitányainak parancsot adott a merész rablók után sietni. Az üldöző hajók csakhamar felfedezték a Rodeurt; de most az egyszer a kalózok szemé csalódott. Roberts társai az üldözőket uj prédának vélték, melyet a szerencse nekik szánt. Gyorsan meg-

fordítottá Roberts hajóját s a két ellenséges járműnek vitorlázott, miket ő s népe kereskedelmi hajóknak tartott. Egypár ágyulövés volt a jel, melylyel üldözőiket megadásra fölszólíták. A hajók csendesen maradtak s a felszólításra nem feleltek; midőn azonban a kalózhajó népe, hogy ellenét meg-rohanja, csáklyáit ki kezdte tolni, a gálya s a sloop agyúi egész erővel kezdtek megdörögni, s az üldözők harsány csata kiáltása tudatá Roberts-sel, miszerint könnyű préda helyett, kemény ellenre bukkant. Roberts e váratlan fordulatra nem veszté el bátorságát, lélekjelenlétét. A tulnyomó erő ellen pillanatig hevesen védte magát, majd megfordítá hajóját, minden vitorlát kifeszített s egész erővel tova sietett. Üldözői követték, az ágyuzás szakadatlanul folyt, s a kalózok menthetlenül veszve valának, ha Roberts gyorsan el nem határozza magát. Heves tüzelés után egyszerre elnémultak a kalózhajó ütegei, Roberts minden ágyúját s egyéb nehéz jószágát a tengerbe vette, mely veszélyes művelet ügyes legényeinek a csatázás közben is sikerült s az így megkönnyült sloop nagy előnyt nyervén, csakhamar eltűnt üldözői előtt. Ez idő óta halálos gyűlölettel viselt Roberts Barbadoes ellen, s az onnan való hajókkal, ha azokat megkeríté, természetétől különben idegen kegyetlenséggel bánt el.

Miután az első ijedséget kiheverték, rendtlen bátorsággal New-Founland felé vitorláztak. Árboczaikon fekete lobogót lobogtatva, dobpergés és trombita szóval a Trepasi kikötőbe hajóztak. Huszonkét hajó legénysége egyetlen kalóz elől annyira megijedt, miszerint a kikötőben horgonyzó hajóikat cserbe hagyván, a szárazra menekültek. Rosz kedvük s kielégítlen boszúvágy oly kegyetlenségre ragadta a kalózokat, mi teljesen hasztalan vala. A kikötőben talált hajókat, egyetlen gálya kivételével, melyet a rablók maguk számára megtartottak, részint felgyújtották, részint elsüllyesztették, nem különben a halász, sajkákat is. Ezzel be nem elégedvén, partra szálltak, az ültetvényeket elpusztították s a halászkunyhókat is fölperzselték.

Roberts az elfoglalt bristoli gályát 16 ágyúval felszereltette s rövid időre rá tiz francia hajót fogott el. Ezek egyike a „Szerencse“ (La fortune) ez időtől fogva jól felszerelt főhajója maradt, melynek fejében a kárvallottaknak a bristoli gályát engedé át.

A New-Founlandi partok mentében többrendű jófogás után a merész legények Nnyugatindiáknak vitorláztak, élelmezésüket ép oly furfangos mint furcsa módon eszközölvén. Az állítólag Afrikába szándékozó és élelmi szerekkel megrakott hajók

rendesen a kalózok kezei közé kerültek, s általuk rövid ellenállás után elfoglaltattak s rakományuktól kifosztatván, ismét szabadon bocsáttattak; de a rossz világ azt hitte, hogy e hajók rövid ellenállásukért már előre jól meg voltak fizetve, s a rossz világnak igaza is volt. Saint-Christoph révén azonban a kalózoknak élelmiszerek vásárlása megtiltatott, miért is Roberts nagy haragra gyulván fényes nappal a kikötőbe hajózott, a várost összelövette s a kikötőben talált két hajót fölégette. E kellemetlenségért dús kárpótlást nyertek a kalózok Sainte Bartheleminen, hol a kormányzó s az előkelőbb lakosság a gazdag martatalékkal betérőket tárt karokkal fogadák. Itt a lehető legnagyobb megtiszteltetésben részesültek s előzékenységgel tartattak, vigalom vigalomra következett s azt mondják, hogy a városi szépek a tengeri hősök szerelmét minden áron vetekedve igyekeztek elnyerni, hogy így osztott kegyeikért pazarul megjutalmaztassanak.

Kényük kedvük ki levén töltve, újra kifeszíték vitorláikat s a siktengerre szálltak. Mindjárt távozásuk napján egy rhodesi brigantinet, s csekély harcz után egy jól felfegyverzett németalföldi hajót foglaltak el. Mindkettőt vontatóra fogván, Guadeloupe előtt czirkáltak, hol merő pajzánságból két francia kereskedelmi hajót

összeégettek s innen Domingo egyik kikötőjébe betértek járműveik kijavitása végett.

Azon idő, míg hajóik kijavittattak, a legsivább tivornyában tölt el. A rhum, melylyel bőségben voltak, czukorral édesítve patakokban folyt, csak ritkán lehetett közülök valakire akadni, ki ittas nem lett volna, a ki pedig józan maradt, az mint árulás gyanujában levő, társai által szigorú őrizet alatt tartatott. E végnélkül való dözsölésre a főnökök egyike, *Glasby Henrik*, a „*Jó szerencse*“ parancsnoka, ráunt s még két társával domingói tartózkodásuk ideje alatt elosont. De alig vették észre eltávozásukat a kalózok, utánuk siettek, s az üldözötteket elfogván, fölöttük törvényt ültek. Glasby s társai halálra ítéltettek; az első jeles tehetségei s tengerészeti ismeretei folytán kegyelmet kapott, társai azonban minden kegyelem nélkül az árboczokra felakasztattak.

Annyi sikerült merény után, miket a nyugat-indiai szigetek környékén végbevíttek, ugylát-szik, mintha e vad ficzkók már a szüntelen kedvező szerencsére is ráuntak volna, mert nem lehet képzelni, hogy a folyton gyarapodó kereskedés elégtelen lett volnaszüntelennövekedő bir-vágyukat kielégíteni. Vakmerőségük többé veszélyt nem ismert; élelmiszereknek bőségében voltak, mert a pazarul fizető tengerfiaknak min-

den nemzetbeliek vetekedtek élelmi s egyéb szükségleteket szállítani. Uj, másnemű keresetre vágytak, mely által a rablott jószággali terhes kereskedéstől szabadulhassanak, s e végből azon kereskedelmi hajókra vetették szemüket, melyek arannyal megrakva, Afrika partjaitól visszatértek.

Két jól felfegyverzett hajóval, a „*Bonne Fortune*“ s a „*Commodorral*“ kelt Roberts nagy afrikai utjára, hogy Guiana partjain tetteinek új színhelyet nyisson. De az átmenetet sem akarták tétlenül hagyni; a mi utjokba került, azt megtámadták, lefoglalták s kifosztották, vagy a körülmények szerint, ha éppen jókedvükben voltak, bántalom nélkül elbocsátották.

Nem volt többé külső ellenség, melytől tartottak volna, de minden külellennél veszélyesebb baj keletkezett társaságuk kebelében, e veszélyes baj volt az ugyis laza fegyelemnek folytonos tágulása, mely bajt a szakadatlan egymást követő fényes és szerencsés vállalatok előmozdították. A bajtársak függetlenségi vágya vad féktelenséggé fajult, mindegyik azt hitte, hogy főnökével egy rangban áll, mindegyik magát kis királynak képzelte, s már csak a fenyegető veszély vagy dús martalékkal kecsegtető merény birt elég vonzerővel, a végbomlásnak indult rendet s fegyelmet pillanatokra helyreállí-

tani. De ekkor is többnyire ittasan s tántorogva végzik kijelölt teendőiket s lakomáik gyakran véres tusákkal végződtek.

Hasztalan volt Roberts minden intése s törekvése, legénységét legalább az annyira veszélyes részegeskedéstől tartóztatni. Hasztalan volt minden törekvése, a féktelen csoport már vezetőjének sem akart engedelmeskedni. Roberts az ellenszegülés folytán felháborodva, szigorral lépett föl, a részegeket vasraverette s midőn ez sem akart használni, az engedetleneket keményen megbotoztatta. Midőn ebbeli kemény eljárását társai szemére lobbantanák, daczosan válaszolá, hogy ő, sem embertől sem ördögtől nem tart, de ha egyik vagy másik a fenytetés által sértve érzi magát, késznek nyilatkozik, mindegyiknek egytől egyig a mint szárazra érnek, karddal vagy pisztolylyal elégtételt adni. E lovagias föllépése pillanatra enyhíté ugyan a fenytetés által ellene támadt elkeseredést, de annak visszahatását meg nem akadályoztathatta. Midőn még vagy 400 tengeri mérföldre voltak az afrikai parttól, egy setét éjjelen a „Jó szerencse“ eltűnt, hogy többé vissza se térjen. Ki sem gondolt ez elhagyásra, s nem volt jelenség, mely azt sejdítettette volna.

A „Jó szerencse“ gyors vitorlázó levén, a veszteség is felette érzékeny volt, de Roberts azért

sem bátorságát nem veszté, sem előre jól kiszámított tervével föl nem hagyott. A Senegalnak az Atlanti tengerbe ömlésénél czirkált, hol a francia kormány egyedárúságként élénk mézga-kereskedést folytatott. Királyi hajók horgonyoztak a folyó torkolatán, hogy jelenlétük által a kalóz-sdugárúságot akadályozzák. Két kis hadihajó a mint Roberts hajóját megpillantá, azt felfegyverzett csempészhajónak tartván, üldözőbe vette. Rövid csatározás után csakhamar észrevették kellemetlen tévedésüket, de már akkor késő volt, s mindketten kénytelenek valának magukat a sokkal erősebb kalózhajónak megadni. A kalózok a nagyobbik hajót saját használatukra megtartották, s azt „*Ranger*“-nak keresztelvén vele SierraLeona folyamába hajóztak, hol a folyó egyik öblében a Commodort újra megkátrányozták, hogy nagyobb merényekre készek legyenek.

Itt vették azon kedvező hirt, hogy azon két angol hadihajó, mely azon partokat őrzé a „*Fecske*“ (Hirondelle) s a „*Weimauth*“ t. i. már egy hónappal ezelőtt elvitorlázott, s még csak karácson táján fogna visszatérni. Nyomban üldözőbe vették a part ~~hosszában~~ vitorlázó kereskedelmi hajókat s többeket kifosztogattak. Robertsre nézve a legkedvesebb martalék azonban egy a királyi afrikai társulat tulajdonát képező gyönyörű fregatt

volt, az *Onslow*, melyet a flibustierk azon pillanatban leptek meg s foglaltak el, midőn a kapitány legénységének nagyobb részével éppen partra szállott. Roberts a hátramaradt legénységet is a partra akarta szállíttatni, de a tengerészek valamint a sorkatonák égre földre kérték, hagyná őket a hajón s venné fel serege közé. A víg s kalandos élet, mely a kalózoknál kínálkozott, sokkal kecsegtetőbbnek tetszett nékiek, mint rendeltetésük a Cap Corso helyőrségét erősíteni. A matrózok kérésének minden vonakodás nélkül hely adatott, de a bucanierk oly határozott ellen-szenvet tanusítottak a katonák fölvétele s szabad tengerészeknek szárazföldi patkányokkal közössége ellen, miszerint Roberts kénytelen volt kérélmüket eleinte visszautasítani. Ők azonban esedezésüket oly kitartással s oly buzgalommal folytatták, miszerint Roberts végre merő könyörületből megengedé nekik, hogy tengeri rablókká lehessenek; azon megszorítással mindazáltal, miszerint a földézet hátulsó részén teendik szolgálatukat.

Ugylátszik a flibustierk elve volt, hogy hajóseregüket ne igen nagyszámra szaporítsák. Ujonczaik számosak valának, s az elfogott hajók legénysége is gyakran kész levén a kalózok közé szegődni, könnyű szerrel nagyszámu hajórajt ál-

lithattak volna ki. De törekvésük inkább kevés, de jó s gyorsan vitorlázó s legénységgel jól meg-
 rakott hajó birtokára volt irányozva. Nem szám-
 ban, de bátorságuk s ügyességükben biztak. Ro-
 berts ez alkalommal is a maga módja szerint
 nagylelkűnek mutatkozott. Gee kapitánynak, ki
 az Onslow-n vezényelt, az elfoglalt hajó s el-
 csábitott legénységeért kárpotlás fejében régi
 hajóját a „Commodort“ engedé át. A Rangerrel
 s az új fregatteal, melyet a „Királyi Szerencse“
 (Royal Fortune) nevére átkereszteltek, Calabarba
 hajóztak, hol 15 lábnyi mély csatornában s egy
 nagy zátony által védve, fáradalmaikból kipi-
 hentek s a martalékon osztóztak. De még e pihe-
 nés ideje alatt is, időtöltésből három angol hajót
 sikerült elfogniok.

A calabari szerecsenek vonakodtak a partjuk-
 ra kikötött fehérékkel kereskedésbe ereszkedni,
 mert hallák, hogy rossz emberek, tolvajok s rab-
 lók volnának. Ezen eljárás a büszke kalózkodó vé-
 leménye szerint kemény megtorlást érdemelt, s
 hogy más feketék a calabariakon maguknak pél-
 dát vegyenek, negyven fegyveresből álló csapat
 partra szállt s az ágyuk dörgése alatt a töme-
 gekbe csoportosult feketéket föladásra szólítá.
 Ámbár a hajó telepei a sűrű tömegbe halált szór-
 tak, ez mégis bizva tulnyomó számában, ellen-

állt. Midőn azonban észrevennék, hogy az általuk a támadókra irányzott nyilzapor daczára alig egy-két fehér hullott volna el, s a többiek vérszemet kapva feltartóztatlanul előrenyomulnának, futásnak eredtek s a közel meredekségekre menekültek, hova üldözőik őket nem követhették. A kalózok boszúból a szerecsenek védtelen kunyhóit gyújtották föl, hátrahagyott háznépeiket pedig felkonczolták. E kegyetlen tett folytán nem volt többé remény, hogy a szerecsenektől élelmet vásárolhassanak, s így kénytelenek voltak hajóra szállni s más partokon kikötni, hol a lakosok nem vonakodtak rablóknak is jó pénzért élelmiszereket szolgáltatni.

A kalózok által végbevitt merények közül azonban a legvakmerőbb volt a „*King Salamon*“ (Salamon király) hajónak elfoglalása. Az ellenkező szél s vízfolyás miatt a kalózok ágyúikkal a megveendő hajóhoz nem közeledhettek. Ezt látván, husz legényt egy csolnakba ültettek s ezek fényes nappal neki mentek a hajónak, mely számos ágyúival s erős legénységével a maroknyi csapatot könnyű szerrel megsemmisithette volna. De a legénységet a merész bucanierk látára páni félelem fogta el. Hasztalan bátorította a hajó parancsnoka, Trahern kapitány legényeit, hasztalan vetette szemükre gyávaságukat, ha ily maroknyi népnek sikerülne egy nagy hajót el-

lentállás nélkül elfoglalni, hasztalan sütötte el fegyverét a közeledőkre. Kormányosa a fedélzetre gyült hajósnép előtt fennhangon kijelenté miszerint oly pokolbeli ördögökkel, minők a kalózok, csatázni nem fog s fegyverét a tengerbe vetette. A megrémült legénység a kormányos példáját követte, s miután a kapitány egy maga husz ember ellen magát nem tarthatta, pár percz alatt a hajó a kalózoknak hódolt. E siker nem volt többé bátorságuk s ügyességük műve, hanem azon varázs eredménye, melyet vakmerő s szerencsés tettek hosszú sora a győzők valamint a győzöttek kedélyében előidéz.

Véres tetteik híre mind számukat, mind erejüket elleneik szemében nagyobbítá. Ha százan voltak, úgy egy mérföldnyi távolban ezernek tartattak, tetteik az elbeszélők által annyi hozzáadással s czifrasággal adattak elő, miszerint nyaktörő voltakon kívül még valami lehetlenség is előfordult. Egyébiránt minden veszélyes merényre önkénytesek jelentkeztek, minél nyaktörőbb volt a vállalat, annál többen vállalkoztak, mert a dicsőségen s a martalék illető osztályrészén felül, minden önkénytes, ha a merény sikerült, közkölségen új ruhát kapott.

Rablási vágyuk, határtalan tivornyázásuk s mindenféle kicsapongásaikon kívül pokoli jelle-

mük azon dülási szenvedélyben nyilvánult, melyet néha minden helyes ok nélkül elleneiken töltöttek. A King Salamonról csak azt foglalták le, mire épen szükségük volt, a többi dús rakományt pedig merő dultvágyból a tengerbe vetették. Egy ugyan e napon elfogott kis hollandi hajónak merő pajzánságból árbocztát vágták le; a hajón talált drága kolbászokat nyakukba akaszták s miután ezen ötleten pokoli kaczajra fakadtak, azokat szintén a tengerbe vetették. A kapitány aprómarháját szemeláttára mind leölték, azt nagy hahota közben megfőzték, s a lakomához kárpótlásul a kapitányt is meghíván, a busongót ütlegekkel arra kényszeríték, hogy gyálázatos dalaikat velük karban énekelje.

Ezen hallatlan vakmerőséggel elkövetett rablások az egész partvidéket felriasztották; az angol és hollandi kereskedelmi ügyelőségek egymást e tettekről értesítvén, vigyázatra inték és segélyezést ígértek. Roberts erről értesülvén, elérkezettnek látta az időt, melyben távoznia kell, ha csak bizonyos vesztének nem akarja magát kitenni.

De előbb még egy nyaktörő merény által kívánt rémületet s ijjedelmet gerjeszteni. E végből kis hajóhadával Whydah nevű kikötőbe hajózott, gonosz foglalkozásának minden rémjleit kitar-

ván. A legmagasb árboczról Sz. György lobogója lobogott, a többi árboczokra s a hajók kötéltetére fekete selyem-zászlók voltak felvonva. Az egyikre emberi csontváz volt festve, mely jobb kezében főveny órát, baljában két keresztbe tett csontot tartott. A váz mellkasán dárda volt keresztül döfve, melytől a vérző szív a váz lábaihoz hullt. A másik fekete lobogón egy rémséges alak volt látható, kezében lángpallost emelve, lábaival pedig emberi koponyákat összeráncolva. E rémképek láttára a kikötőben horgonyzó 11 angol, franczia s portugalli hajó legénysége annnyira megijedt, miszerint első lövésre megadta magát, s később nyolcz font porarannyal kénytelenültek kapitányaik hajóikat kiváltani. Hogy eziránt magukat a hajótulajdonosok előtt annak idején igazolhassák, a kalózok által a fölvelt váltságdíjról bizonyítványt adtak ki. E furcsa okmányok tartalma e következő volt :

„Mi, a szerencse vilégei adjuk ezek rendjében tudtul mindenkinek a kiket illet, miszerint nyolcz font poraranyt N. hajó váltságdíja fejében N. kapitánytól valósággal felvettünk légyen s ennek fejében a nevezett hajót szabadon bocsátottuk.

*Miről is kiadtuk ezen sajátkezű aláírássunkkal
s pecsétünkkel megerősített levelünket.*

Kelt január 13-kán 1722.

Bart. Roberts s. k.

Henry Glasby s. k.“

Csak egy angol hajó, a *Tuskésdisznó* nem akarta magát kiváltani, s ezért föl is gyújtatott. A hajó néger-rabokkal volt megrakva, Fletcher nevű kapitánya Roberts azon felszólítására, váltaná ki hajóját, sértett büszkességgel viszonzá, miszerint soha sem fogna ily gyalázatos alkura lépni. Mások azonban azt állíták, hogy Fletcher azért nem lépett ez alkura, mert hajója nem ért nyolcz font poraranyat. Így állván a dolog, mindenek előtt a rakományt kellett volna partra szállítani. Roberts e végre sloopját küldé el, de miután a kirakodás így csak lassan folyt, a kalózoknak pedig veszteni való idejük nem volt, Roberts nem sokat teketóriázott, hanem a hajót úgy a hogy volt, felgyújtatta. Nyolczvan néger-rabnak, kiket még ki nem szállított s kik kette-sével voltak összelánczolva, azon szomorú választása maradt, a hajóval megégni vagy magát a hullámokba vetni. Egyrésze tompa elszánásban a hajón maradt s a lángok martalékja lett,

másik része ugyan a tengerbe vetette magát, de a számos czápahal, melytől a déli tengerek hemzsegek, egytől egyig felfalta a szerencsétleneket.

E czélnélküli kegyetlenségre Robertset a szükség kényszeríté, legalább azzal mentegeté magát, ez alkalommal ugyanis az angol tenger-nagy egy levele jutott kezébe, mely által az állomások a kalózok hollétéről értesítették s nékiök a kalózok üldözése meghagyatott. Tudta, hogy a „Fecske“ utána küldetvén, őt üldözőbe vette, s az egybehívott haditanács a rögtöni visszavonulást jelelte ki egyetlen mentőszerűl. A kalózok Anna Leona szigetének tartottak, de kedvezőtlen szelek folytán Lopez fokára visszavonulni kénytelenültek.

A rettegett „Fecske“ Ogle kapitány parancsa alatt végre 1722. február 5-kén a Lopez fokának magaslatán megjelent. Már azt hitte a kapitány, hogy csalatkozott, mert egy az öbölből érkező hollandi hajótól hallá, hogy öt órával előbb ott semmi idegen hajót nem látott; midőn egyszerre egy ágyulövés benne gyanut ébresztett, s másnap reggel távcsövén át három hajót pillantott meg, melyek minden kétségen felül rablóhajóknak látszottak. Feléjük akart hajózni, de egyrészt az ellenkező szelek akadályozák ebbeli szándokának kivitelében, másrészt egy közelben

levő veszélyes zátonytól, az ugynevezett francia szirttől tartván, visszaforduló mozgást tett. A kalózok e mozgást visszavonulásnak tarták, melynek oka rettegett nevük előtti félelem volna s eszeveszett vakmerőségben Roberts a Rangernek parancsot adott, miszerint a megpillantott hadihajót üldözőbe vegye.

A Roberts társai ellen folytatott perből kiderül, miszerint a kalózok a Fecskét egy czukorral terhelt portugalli hajónak tartották. Czukor és rumban több nap óta hiányt szenvedtek, úgy hogy csak a főhajó legénysége ivott puncsot, a többi legénységnek pálinkával kellett beelégednie. Ezért mondá Roberts : „Ott van czukor! Rajta legények, töltsétek meg zsebeiteket s igyatok a mennyi tetszik.“ A főhajóról számos önkényes szökött a sajkába, hogy a Rangernek tulnyomólag ujjonczokból álló legénységét mind számra, mint bátorságra nézve erősítsék.

A Fecske parancsnoka örömmel vette észre a kalózok tévedését, s hogy őket ebben megerősítse gyors visszavonulást szinlett, míg végre őket oly távolra csalta, melyben hátramaradt társaik az ágyú dörgést többé nem hallhatták. A vakmerő kalózok egyszerre felvonták fekete lobogóikat s vad kurjantások között nyilsebességgel a Fecskének repültek. E pillanatban meg-

nyiltak a lőrések, a hajó oldaltelepei megdördültek a fedélzetre gyült kalózok tömegében borzasztó pusztítást idézvén elő. Fekete lobogójuk lelövetett, de már a következő pillanatban ismét fenn lobogott. A brit hajó megfordulván, tulsó oldalán levő ágyútelepei egyszerre a kalózokra dördülnek; e második sortüzelésben a kalóz lobogó újra ledől, s a hajó legénysége között rémitő zavar keletkezik. Némelyek rum, vér s düh által felbőszülve boszút akarnak állani s az angol hajót rohammal bevenni, míg a józanabbak látván az ellen tulnyomó erejét, vitorláikat felvonni s menekülni igyekeznek. Midőn a vakmerőbbeknek már-már sikerülne hajójukkal csákyatávolra az ellenhez közeledni, egy jól irányzott ágyúlövés szétzuzza árboczukat, mely nagy robajjal a tengerbe zuhan. Ezzel veszve van minden, még a remény is a fődélzeten harczolva, hőshalállal végezni be pályájukat. Némelyek a tengerbe veték magukat, hogy legalább fogságba ne essenek; mások ellenben fekete lobogójukat a tengerbe sülyeszték, hogy így a győzőket a legdicsebb diadalmi jeltől megfoszszák, vagy hogy kalózságuk legfontosabb bizonyítéka a bíróság kezébe ne kerüljön. Midőn az angolok az elfoglalt hajó fődélzetére léptek borzasztó látvány tűnt fel előttük, mindenfelé párolgó vértócsák,

s azokban fetrengő csonkult sebesültek, ágyúgolyók által borzasztón szétzuzott hullák, füstölő vitorlarongyok, tört fegyverek, véres forgácsok borzasztó rendetlenségben szerteszélyel heverték. A Ranger legénysége 10 született francziából, 77 angolból s tiz négerből állott, s ezek a két óráig tartó csatában 10 halottat s 20 sebesültet vesztek. De a hajó elfoglalásával a harcz még nem volt végkép befejezve.

Mig Ogle kapitány a foglyókat sajkáján saját hajójára átszállítaná, egyszerre nagy füstoszlopot lát a tiszti osztály tájáról felgomolyogni. A kapitány tartván, hogy a kalóz hajó a tüzelés által meggyult, oltó legénységet rendelt a veszélyezett helyre. A tűznek semmi nyoma sem látszott, de egy fellobbant löporos hordó körül öt a löpor által egészen megfeketült alak fetrengett égbe kiáltó szidalmakat s szivszaggató nyögést hallatván. A boldogtalanok kétségbeesvén, egy löporhordó fenekét ütötték ki azt körülállták s hogy magukat s velük a hajót is szétrobbantsák, egyikök pisztolylyal belelőtt; de a csekély mennyiségű löpor egyéb eredményt nem szült, mint hogy a kétségbeesett kalózokat borzasztó módon összeégette.

A Ranger parancsnoka Skyrme, kinek czombját egy ágyúgolyó elsodorta, nem akarta engedni, hogy öt bekössék. Mindaddig hadonázott kard-

jával maga körül, míg a tetemes vérveszteség folytán el nem ájult. Később, midőn bekötöztetvén, a brit hajóra kellett volna átszállíttatnia, annyira szabódott miszerint, több erős matróz kellett a vérző csonka kalóznak megfékezéséhez.

A foglyok közül némelyen meg nem szüntek zúgolódni s káromkodni, sorsukat s elleneiket átkozván; mások ellenben tompa kedvetlenségbe s merev közönyösségbe merültek. Mindnyájan selyem szövetekbe s drága gyolcsba finom, sőt pompás módon voltak öltözve; mindnyájukon drága aranyórák, gyémánt gyűrűk s egyéb drágaságok találtattak.

Egy brit hajóstiszt a foglyok egyikénél ezüst pipát pillantván meg, kérdezé : nem ő volna-e az elfogott hajó hajósmestere.

„Roszúl gyanítja, válaszolt daczosan a kalóz, én hajósmester vagyok a „királyi szerencsén“ Roberts kapitány alatt.“

„Azért mégis fel fogják kötni ő kegyelmét hajósmester uram,“ felelé a hajóstiszt.

„A hogy kegyelmednek tetszik,“ felelt a kalóz s hátat fordított a vele beszélgető tisztnek.

A tiszt kérdésére : mint lobbant fel a löpor, mely arcát ugy elcsúfitotta?

„Mindnyájan meg vannak babonázva a bolondok, válaszolt a kalóz, miattuk veszett oda szép

kalapom, mert midőn fellobbant a löpor, a karzatról a tengerbe vetett, s hosszúsörű kastor kalapom az ördögé lett.“

„Mire való neked most már szép kalapod?“

„Nem sokra uram, az igaz,“ volt a nyers felelet.

Midőn a matrózok őt levetköztetnék, kérdé tőle a tiszt, valjon a főhajón levők szintoly ördögös ficzkók volnának mint ő?

„Százhusz darab, válaszolt daczczal egy másik kalóz, Main Wilmos, ezek a legmegátalkodottabb ördögök, kik valaha a világon voltak. Be szeretném, ha közöttük lehetnék.“

„Azon nem kételkedem,“ felelé az angol.

„Istenemre netek a meztelen igazság,“ szólt kaczagva Wilmos, midőn őt egészen meztelenre levetköztették.

A tiszt egy másik kalóztól, ki feketére perzselt arczzal egy zugban guggolt, kérdezvén: mikép vetett lobbót a löpor? a kérdezett nevén *Bell Roger*, mogorván viszonzá: „John Morris lőtt a hordóba, s ha ő nem teszi, úgy én tettem volna.“

Bell Roger a legvadabb s legszilajabb egyénnek mutatkozott. Borzasztó kínjai, egyetlen nyögést, egyetlen sohajt sem birtak megátalkodott kebeléből kisajtolni. Ördög pokolra fogadta, hogy ne merje senki bekötni sebeit, s ha mégis

megtennék, lefogja a kötegeket tépni. Midőn azonban az elfolyó vérrel ellenállása gyengült, sebeinek beköttetését többé nem akadályozhatta. A rákövetkező éjjelen hagymázba esett, Roberts vitéztetteiről szólt, s bajtársaihoz ordítá, ne hagynának fel bátorságukkal, majd eljövend Roberts, hogy széttörje rablánczaikat. Hogy lecsendesüljön, megkellett verni, mire még nagyobb dühbe jövén, letépte kötegeit, sebei megüszkösödtek s ő másnap rá kimult.

Ily rabokat kézi békóval s lábtuskókkal kelle lebilincselni, s még így is merészségük s kétségségségük folytán mindentől lehetett tartani. A Fecske parancsnoka ezért a raboknak csak egyik részét hozatta át hajójára, a többieket őrizett mellett a Rangeron hagyá; miért is a Rangert, melyet eleinte elégetni akart annyira-mennyire kiigazította s azon később a partmentében felszedett francziákat, kiket a kalózok kifosztogattak, küldé vissza honukba.

A Fecskének még csak február 9-kén sikerült a többi kalózhajókat fölfedezni. Előtte való estén Roberts egy angol kereskedelmi hajót a Neptunt, fogott el, mit az angolok jó előjelnek tekintettek, mert szerencsés fogás után a kalózok rendszerint tivornyát csaptak, mi ellenállásukat gyengítette, a támadást pedig megkönnyítette.

Február 10-ének reggelén Roberts, *Hill* kapitánynyal, az elfogott hajó parancsnokával bő reggelinél ült, midőn híret vette, hogy nagy árboczok, duzzadt vitorlákkal a fok mellett feltűnedeznek. Roberts lelki nyugalmát soha sem veszté el, s most is poharát kiüritve, a hirmondónak tréfás hangon kezdé fejtegetni a lehető eseteket. Véleménye szerint valószínűleg a hajó rabhajó, s ez jó préda, vagy a visszatérő Ranger, vagy ha valóban a rettegett Fecske volna, úgy az bizonyosan menekvő félben van a Ranger elől, mely azt üldözi, s így két tűz közé szoruland. Ha végre, folytatá gunyorral, a hajó oly ellen volna, mely őket keresi, úgy lesz bajtársainak annyi hátorságuk, hogy vele szembeszálljanak.

Egyik kalóz, ki egykor a Fecskén szolgált s mint szökevény a rablók közé állt, volt az első, ki a veszedelmes hajót felismerte s a kapitánynak mondá, miszerint ez sebes vitorlázó s parancsnoka, ügyességéről híres férfiú.

Roberts ekkor sem veszté el hidegvérüségét, bár aggodalomra elég oka volt, mert legénységének nagyrésze részegen hevert körül. Riadót vertett s díszöltönyébe vetette magát. Aranynyal dúsan himzett selyem ujjasban, két pisztolylyal veres övében, gyémánt keresztbe végződő nehéz aranylánczczal nyakán, így lépett a hajó födélzetére,

kerek kalapjáról hosszú veres toll lengedezett, jobbában fényes kardját villogtatta. Büszke magatartással, mint valami hatalmas tengernagy, jártatta körül tekintetét, pillanatig sem kételkedve győzelmén.

A fenyegető veszély megketőztette lelki erejét, s különben is gyors elhatározású levén, csata-tervét legényeivel nyomban közölte. „Mindenekelőtt megkísértjük az ellen mellett elvitorlázni, kitartjuk sortüzelésüket s azt nyomban viszonzuk. Ha árboczaink elesnek s hajónk sülyed úgy azt partra vettetjük, mindenki menekszik a hogy tud s a négerek közé rejtőzik. Ha ez sem sikerül, úgy az ellenséges hajóra rohanunk s azt velünk együtt a légbe röpitjük.“

A kalózoknak ezuttal is majdnem sikerült volna a menekvés. Az ellen sortüzelését kitartotta a hajó, s a fecske mellett elvitorlázva a tüzelést minden ágyújából erélyesen viszonzta. Ha a vitorlák kifeszítése vagy a kormány körül elvétel nem történik, a kalóz a hadihajó elől elhajóz s megmenekül, de ez nem történt s a hatalmas hadihajó s a sokkal gyengébb bucanier között elkezdődött az élethalál-harcz, mely gyorsabban végződött, mintsem az utóbbiak elszántságától várni lehetett volna. A sors akarta, hogy egy puskagolyó Robertset torkon találja, mely

életének nyomban véget vetett. Halva egy mellette lévő ágyura borulván Stephenson a hajó kormányosa melléje termett, s midőn rajta semmi sebet sem venne észre, felhívá, kelne fels küzdjön mint férfihoz illik. De csakhamar észrevevén tévedését, s látván, hogy hullához szól, bánat és fájdalom annyira elfogta egész valóját, miszerint, a pillanat veszélyéről s kormányáról megfeledkezvén, a szeretett vezér hullájára borult s zokogva s káromkodva kiáltozá „meghalt, megvan halva!“ Egy másik kalóz a haszontalan kiáltozót lábával eltaszítá, kapitányának hulláját felkarolta s ruhástól, kincsestől s fegyverestől a tengerbe vetette, hogy teljesítse Roberts kívánatát, ki élteben többször nyilvánítá, miszerint így s nem máskép kíván eltemettetni.

Roberts midőn elesett, alig volt negyven éves. Kik ismerék, ellenség vagy barát, őt tökéletes tengeri hősnek, királynak rajzolák; természete minden komorság mellett nemes vonásokkal is birt, jelleme királyi volt. Arczvonásai élesek s jellemzők valának; barna arczsine az egyenlítő alatt majdnem feketére sült; fekete kondor hajzata s szikrázó sas szemei ellentállhatlan, mondhatni igéző hatást gyakoroltak mindenkire. A csatahalál, melylyel pályáját bevégezé, felmenti azon kötelesség alól életéről s tetteiről az ítélő

biróság előtt számot adni. A mit róla tudunk, az csak szakadozott, tulzottan kifestett mondatöredék. Annyi bizonyos, miszerint nemes jellemmel s ritka tehetségekkel birt, hogy nem született rablónak, de függetlenségi s határtalan dicsvágy, mely parancsolni igen, de engedelmeskedni nem tudott, már az ifjú lelkét is zaklatták s vakmerő tettekre ragadták. Oly szörnyek s pokolbeli lények között, minők a flibüstierk valának, tökéletesen betölté helyét, hova őt a sors állította; de bár első volt közöttük jelleménél fogva, mégis jó egy fejjel vált ki a bűn sarába sülyedt társai közül. Szükség nélkül soha senkit sem bántott, az emberéletet kitelhetőleg kimélte, kitsem kényszerített csapatába állani, sőt a mennyiben tőle függött, szabadon bocsátá társai közül azokat, kik a kalózálet fáradalmait meguntván, békes foglalkozás után s haza kívánczoktak.

Roberts volt csapatának éltető lelke, s midőn elesett társai tompa kétségbeesésbe s teljes tétlenségbe sülyedtek. Sem harczra sem menekülésre nem volt többé bátorságuk, fegyvereiket maguktól elvetvén, kegyelemért esedeztek. De a győzők nem hittek a kalózok ígéretének, Ogle kapitány hajójával illő távolságban tartá magát s csak csolnakát küldé át, hogy a foglyokat áthozza. Ily körülmények s ily szilaj ellenekkel

szemben az elővigyázat helyesnek mutatkozott. A brit hajósok, midőn a kalózhajó födélzetére léptek, azon több égő kanóczot szerte heverve s a kalózokat két pártra szakadva találták, melyek közül az egyik kétségbeesvén a hajót légberöptíteni akarta, a másik ellenben akár gyávaságból, akár, mert tagjai kevésbbé bűnösöknek hitték magukat, ezt minden módon megakadályozni igyekezett.

A kalózhajón 40 ágyú s 157 legény, közöttük 45 szerecsen volt. A csatában csak három kalóz esett el, a többi elfogatott. Ezen fölül 2000 font sterling értékű porarany találatot. De a Rangeron elfogott kalózok osztályrésze, mit ezek állítólag a főhajón hagytak nem került elő; sőt midőn a Fecske a Cap Corsonál hátrahagyott kis Rangert is, melynek legénysége a főhajóra szállt elfogta, azon sem birtak, minden kutatás daczára a mondott aranypor hiányzó részére akadni. Még folyt a csata, midőn Hill kapitánynak sikerült Neptunjával szép csendesen elvitorlázni, miért is rajta száradt a gyanú, hogy ő, kit a kalózok meg-raboltak nem tartotta véteknek, a rablókon ön hatalmilag magát kármentesíteni, s hogy a hiányos aranyporral elillant légyen. Feketelobogóikat a kalózok még a csata közben tépték szét s vetették a tengerbe.

A foglyok állapota a legnagyobb elővigyázatot s a legszorosb őrzést igényletette. Csak a legkisebb rész bánta meg valóban tetteit s adta magát öszintén meg. A többség, midőn az első rémület mámorel elmúlt s eszmélni kezdett, átkozta az elhamarkodást, melylyel magukat feladták, szitkozódott, káromkodott, fenyegette a győzőket s gunyolta bűnbánó társait. Szilajságuk a legszigorubb rendszabályokat tette szükségessé. Mindnyájan vasra verettek, kezük s lábuk erős lánczczal összezsátoztatott, békóikkal pedig kettesével összefűzettek. A hajó azon része mely börtönül szolgált czölöpökkel lön körülkerítve s előtte éjjel nappal harmincz legény töltött pisztolylyal s kivont gyilokkal ált őrt.

Vad danáik s undok tréfáik a kettőzött fedélzeten is keresztül hallatszottak. Az ókor hitregéi az időben a hajós nép között meglehetősen el lévén terjedve, egyikük majdnem meztlen állapotuk fölött gunyolódva mondá: „Mindenünket elvettétek, még egy obolust sem hagytatok zsebünkben, hogy Charonnak megfizessünk. Hogy szállhatunk majd át a tulsó partra?“ Mások a nékik naponta kiszolgáltatott kenyéradagokat mérlegelték, azon gunyos megjegyzéssel, miszerint azért kapnak oly keveset, hogy megsoványodjanak s hogy így majd a kötél is gazdál-

kodhasson a kapitány, mert a minők most, akár czérnaszálra is fel lehetne őket akasztani.

Megesett, hogy a foglyok közül valamely rossz érzelmű megátalkodott gonosztevő egy töredelmes bűnbánóval lön összevasalva; mi furcsa jelenetekre szolgált alkalmul. Így Sutton nevű czégéres gonosz, egy ily bűnbánóval egy vason lévén, midőn ez folytonosan imádkozott, zsoltárokat énekelt, mellét verte s könyeket hullatott, kihívólag kérdezé : „Mit gondolsz, mit fogsz ezzel elérni.“

„A mennyországot!“ szólt sóhajtva a kérdezett.

„Mit, a mennyországot? riadt rá Sutton, tudod, nem ilyen miszörű embereknek való az a mennyország. Minékünk a pokol való, ott rangunk és méltóságunkhoz illő módon fogunk föllépni s ha bevitorlázunk, jó Roberts kapitányunkat tizenhárom üdvölvéssel fogjuk köszönteni.“

Midőn e gunyolódás daczára a szegény bűnös imádkozni s énekelni meg nem szünt, társai forma szerint folyamodást nyújtottak a hajó parancsnokához, melyben kérték, hogy ő közülök elvétessék, minthogy nem érdemes hősök társágában maradni, kiknek nyugalma s derűltségét untalan jajgatása és kiabalása által zavarja. Ha pedig ez nem lenne megengedhető, úgy

a rend tekintetéből legalább dalkönyve vétesék' el.

Minden elővigyázati rendszabályok daczára két veszélyes zendülés tört volna ki, ha árulás és kedvező körülmények azokat még jókorán meg nem hiúsították volna. Azon rablók közül, kik a Fecskén fogva tartattak *Moody, Asphlant, Magnes, Mark* s többen összeesküvést hoztak létre, mely szerint bizonyos meghatározandó éjelen kitörni, a tiszteket leölni, a hajót elfoglalni s uj az előbbinél is rettenetesebb kalózcsoportot alakítani szándékoztak. Egy a hajón szolgáló ifju mulatott megnyertek s ez volt a közvetítő. Midőn egy este a hajónak börtönül szolgáló részire ment, hogy ott a vezetőkkel a kitörés idejét meghatározza, egy az összeesküvésbe nem avatott rab az összeesküdtek között folytatott beszédet meghallgatta s magát a kapitánynál jelentetvén, az összeesküvést fölfedezte. A hajó legénysége egész éjen át fegyverben maradt s midőn reggel vizgálat tartatott, az összeesküvés világos nyomaira akadtak. Több fogolynak sikerült békóit titkon keresztül ráspolni, úgy hogy támadásra képesekké váltak. A meghiusult összeesküvésnek más következménye nem volt, mint hogy a foglyok ezután még szorosabban őriztettek.

A Fecske egyik tisztje csekély számu legény-

séggel az elfoglalt kalózhajón, a „Királyi szerencsé“-n Sz. Tamás szigetének hajózott, hogy ott némely készleteket vegyen föl, melyek Cap Corson, hova a főhajó is szándékozott, hiányzottak. Az ezen hajón lévő foglyok kevesebbé veszélyeseknek látszottak, miután csak négy sebesült kalózból s néhány a kalózok alatt szolgálatot tett szerecsenből állottak, kikhez a kalózok egykori sebésze *Skudamore* járult. Ez utóbbi ellen legkisebb gyanu sem volt s orvos létére azon törvényszék előtt, mely társai fölött ítéletet volt hozandó, kegyelemre leginkább számithatott. Ily körülmények között szabadon járt kelt a hajón, a betegeket ellátta, sőt a parancsnokkal egy asztalnál ebédelt. Mindazáltal ő volt az, ki itt is összeesküvést hozott létre; könnyű szerrel megnyerte ügyének a szerecseneket s a sebesült kalózokat, őket figyelmeztetvén, miszerint okosabb legyen a szabad tengeren újra szerencsét próbálni, mintsem az akasztófán meztelen száradni. Egyik sebesült azonban másképp számított, s azon véleményben, hogy nagyobb s biztosabb hasznára lesz, ha az összeesküvést fölfedezi, mint az esetleges siker, melyet úgy is az állati szerecseneknek kellene köszönni, míg ellenben meghiusulás esetén a jelenleginél még nagyobb bajtól kellene tartani, társait elárulta.

Igy ezen merény is meghiusult s a foglyok szerencsésen Cap Corsora szállítottak. Ezen pillanattól fogva egész lényük megváltozott, nem káromkodtak többé, de imádkozni kezdtek. Ez azonban, mint később bebizonyult üres képmutatásnál nem volt egyéb, mi által bíráik szívét megindítani s a halálbüntetést kikerülni igyekeztek. Tervük azonban nem sikerült, mert a bíróság sietett ily veszedelmes gonosztévőket perbe fogni, mely mint a törvény ily esetben engedi sommásan, lehető rövidséggel folyt. A kalózok legnagyobb része egyetlen körülményt hozott fel védelmére. Ugyan is azt állították, miszerint bajtársaik által halálos fenyegetés és erőszakkal a kalózásbani részvételre kényszerítették; mi, Roberts többé nem élván, főleg azoknál, kik még nem rég vétettek föl a seregbe, nyomós védokul tekinthetett. E védelmi ok azonban csak kevésnek használt, a megállapított tényálladékból kiderülvén, miszerint Roberts akarata ellenére senkit sem kényszerített a kalózok közé állani, de igen, hogy számosan csak ismételt kérelmükre vétettek általa föl. Sőt voltak, kik a jövődőről sem feledkezhén meg, Robertsrel megegyeztek, miszerint őket szinleg kényszeritse, bár szabad akaratl s önszántukból léptek csapata közé.

Az angol büntető per szokott formáságai

nagy részt mellőztettek; mindazáltal a bírák nagy elővigyázatot tanusítottak és szigorú igazságot szolgáltatottak ki. A legnagyobb nehézség abból állt, miszerint a rablás tényének megállapítására a megraboltak tanúsága kívántatott; mely azonban hiányzott, előállítására pedig ily távolságban gondolni sem lehetett. *Dennis György* a kalózok egyike, ki fogságának ideje alatt jó magaviseletet s őszinte bűnbánatot tanusított, azon esetre, ha élete biztosíthatnák tanúul felajánlotta magát. Mivel azonban méltán attól lehetett tartani, miszerint Dennis, csak hogy életét megmentse szerencsétlen bűntársait oly bűnökkel is vádolandja, melyeket talán el sem követtek, a bírák gondos megfontolás után ezen ajánlatot elvetették.

Míg a bíróság a kalózok büntetteinek egyenként, hely s idő szerinti megállapításával, a bizonyok beszerzésével foglalkozott, új nehézség támadt a bíróság illetékessége iránt.

Ha a vádba a kalózáson fölül a rablás büntette iránti vád is fölvetetik, a bíróság tagjainak eskü alatt kellett kijelenteni, miszerint a kérdéses ügyben közvetlenül nincsenek érdekelve. Ez esküt azonban a bírák közül jó hiszemben egyik sem tehetette le, mert mindnyájan kisebb nagyobb mértékben az afrikai kereskedelmi társu-

lattal összeköttetésben álltak, már pedig, a kaló-zok által elkövetett rablások s károsítások legnagyobb részben az afrikai társulat vagyonát érdekelték. Ily körülmények között nem maradt egyéb hátra, mint a rablás vádját végkép elej-teni, s a vádat egyedül a kalózás büntettségére szo-ritani, mely a britt hadihajó megtámadása s legénységének tanuzása által teljesen be volt bi-zonyítva. Ellenben a kalózkodás előéletétől s az azokban netán elkövetett gonosztettektől szintén el lön tekintve. Hogy a kalózás büntettségének tényálladéka megállapíttassék, három ténykörül-mény lön kiválasztva, mely a kalózkodás fogalmát tartalmazá, u. m.

1) szabad akaratból összeállítás, törvénytelen hatalomnak felállítása végett ;

2) valamely hajónak megtámadásában s ki-rablásában önkényes és tetteges részvét ;

3) a préda felosztásánál osztályrésznek el-fogadása.

Ezáltal az egész per nagy mértékben egy-szerűsített ugyan, de a foglyok abbeli kifogá-sának, miszerint kényszerítve szolgáltak a kaló-zoknál, hogy csak azt tették, mire halálos fenye-getések által kénytelenítették s a támadásnál az erőhatalomnak engedve, csak azt cselekedték, mi nekiök különösen meghagyatott, főleg újabb időben

fölvett kalózkodnál, helyt adni kellett. Így sokan tagadták, hogy a csata közben az ágyuknál szolgálatot tettek volna, hogy a királyi hajóra löttek volna stb. Ennél fogva a bíróság kénytelen volt, a kalózás két esetét a Ranger megtámadását s a „Királyi szerencse“ védelmezését egymástól megkülönböztetni, s ennek folytán minden egyes kalózt külön perbe fogni s ellene külön ítéletet is hozni. Ezáltal a teendők felhalmozódtak ugyan, de annyiban még is a bíróság könnyebbségére vált, a mennyiben a kalózkod közül csak a főczinkosokat kellett halálra ítélni, azokra pedig, kik csekélyebb mértékben voltak terhelve, csekélyebb büntetést is lehetett szabni.

A kalózás büntette egyébiránt az angol hadi hajó legénységének tanuságán fölül több, a legutóbbi időben kifosztott hajó kapitánya által is be volt bizonyítható; nemkülönben összehangzó előadásaik folytán el lehetett választani a főbűnösöket a tömegtől, mely azok parancsának föltétlen engedelmeskedett. Azok, kik tanácsukban a teendők fölött végeztek, tréfás czimzettel, a *lordok házának* neveztettek. Többen, kik a fedélzeten fegyverrel kezükben elfogattak, csak szerencsétlen foglyoknak bizonyultak, kiket a kalózkod hajóikra nem annyira rablás mintsem különböző hajós szolgálatok teljesítése végett vévén föl

akaratjuk ellen letartóztattak. Így taláztatott közöttük négy cseh (?) zenész, kik az Isten tudja minő viszontagságok folytán hatalmukba kerültek. A kalózok ugyanis szerették a zenét s valahányszor sikerült merény fölött vig áldomást ültek, mindannyiszor éjjel nappal szakadhatlan szólt a zene, ha pedig a szegény zenészek a vigaságba belefáradván lankadni kezdtek, szidalmakkal és ütlegekkel kényszerítették művészetük lelkesebb gyakorlására.

Kiderült továbbá a vizsgálat folytán, miszerint minden ujoncz a kalózok közé való fölvétele alkalmával a szerződési czikkelyeket aláírni tartozott, melyek értelmében az illető magát az előljárók iránti feltétlen engedelmességre kötelezé. Ezen előjárókszabadon választattak, a megválasztottnak azonban rendszerint jogában állott a tisztséget, melyre érdemesnek taláztatott, el nem fogadni, mert tiszteknek a martalékból nagyobb osztályrészt jutván, elegenden találkoztak, kik, a megürült helyet szívesen betöltötték.

Oly vállalatoknál, melyekhez a legénységnek csak egy része kívántatott, a névsorok szerint történt a felhívás, rendesen azonban önkénytesek jelentkeztek, ha a felhívottak közül egyik vagy másiknak nem lett volna kedve a vállalatban részt venni. Ha a merény rendkívüli nyere-

ménynyel kecségtetett, úgy önkénytesek fölös számmal is jelentkeztek, s ilyenkor nem ritkán kemény dulakodásra került a dolog; mert a közvetlen résztvevőknek nagyobb osztályrész jutott.

A törvényszék legelől a hat fő bűnös ellen hozta ítéletét, melynek értelmében *Sympson David*, *Magnes Wilmos*, *Hardy Robert*, *Sutton Tamás*, *Moody Kristóf* és *Asphlant Balint* akasztófára ítéltettek. A halálbüntetés súlyosításául hulláik lánczokon a tengerpart mentében fölállítandó bitofákra akasztatni rendeltettek.

Túl mennénk feladatunkon, ha az egyes kalózok pereivel s azok eredményével foglalkozni akarnánk, mindazáltal szabadjon néhány esetet felemlitenünk, mely a flibüstierk társulatának jellemére s szerkezetére nem csekély világot vet.

A vádlottak között volt *Philips Wilmos* is, a „Salamon király“ egykori főhajósmestere, ki midőn a kalózok hajójára rohantak, a helyett, hogy védelemre gondolt volna, első kiáltá fel: „ki verekedhetnék ily ördögökkel? s fegyverét elvetvén, rossz példája által a hajó legénységét annyira demoralizálta, miszerint a hajót a kalózok kardcsapás nélkül elfoglalhatták. Ő erre azonnal a kalózok szolgálatába állott s a britt hajó megtámadásában fegyveres kézzel részt vett. Védel-

mére felhozá, miszerint ő talpig becsületes ember, kit ádáz sorsa sodort a kalózok közé, s hogy ha nem volna most a távol Afrika partjain, elég tanút birna előállítani, kik ezen tényt bebizonyítanak, s hogy kapitányára egyedül azért nem hivatkozik, mert jellemével soha sem tudott megbarátkozni, s végre, hogy csak kényszerítve állt a kalózok szolgálatába. Ez utóbbi körülményt azonban szintén nem birta igazolni. Gyáva söt árulóhoz illő magaviselete, melyet a Salamon királynak megtámadtatása alkalmával tanusított, ellene szólt; példája hangolta le a legénységet, maga pedig az elsők közül volt, ki egykori kapitányának hajóját fosztogatni sietett, kapitányát mindenkép gyalázta s végre a királyi hajó ellen fegyveres kézzel harczolt. Mindezen bűnös voltát tanusító körülmények alapján halálra ítéltetett s felakasztatott.

Glasby Henrik, kiről fentebb emlékeztünk, sok bajt s fejtörést okozott a bíróságnak. Glasby a kalózéletre ráunván, czinkos társait Amerikában elhagyá; de általuk elfogatván, egyedül rendkívüli tengerészeti tudománya miatt nyert a kalózoktól kegyelmet. De Glasby az elfogott főhajó alparancsnoka, a kalózok között Roberts után első volt s a csataközben vezényelve fogatott el. Mindazáltal több körülmény javára szólt. Így

többen, kik azelőtt a kalóz hajón fogva valának, tanusították, miszerint ő volt az, ki velük lehető szelidséggel bánt s őket társainak vad dühe ellen ótalmazta; némelyeknek kiváltását elősegítette, sőt mások váltságdíját sajátjából is pótolta. Habár tiszt czimével sőt alkapitányi ranggal birt is, mindazáltal parancsainak a hajósnép nem igen engedelmeskedett, tekintélye is nagyon csekély volt. Többek előtt alattomban oda nyilatkozott, hogy a kalózéletre, mely jellemével s hajlamával össze nem fér, rég ráunt. Voltak rá tanuk, miszerint egyik másik hajót, melyet a kalózok ismeretes dulvágyuknál fogva felakartak égetni, közbenjárása által, megmentett. Két szerencsétlen seborvosnak, kiket a kalózok elfogtak s csapatjukbai beállásra kényszeríteni akartak, szabadon bocsáttatását eszközölte ki. — Be volt bizonyítva, miszerint kétszer tetteleg a kalózok közül megszökött, de mindannyiszor elfogatván, alig kerülte el a halált, s csak azért nyert kegyelmet, mert tengerészeti ismeretei folytán a kalózkokra nélkülözhetlenné vált. Tekintélyét azonban végkép elvesztette, nem volt szabad nékie a hajót elhagyni s habár főbbrangu tiszt volt, mindazáltal társai, sőt alattvalói által is szüntelen gyanus szemmel tartatott. Végre teljes bizonyereü tanuvallomások által be volt bizonyítva,

hogy az utósó csatában nem vezényelt, sőt még az ágyukat sem ő süttette el; a legénységet ellenállásra fel nem szólitotta, sőt fegyverét sem lőtte ki. Roberts halála után, kinek csak a meny-nyiben kellett betüszierint engedelmeskedett, ő parancsolta meg a hadilobogó levételét. Ő neki s erélyes fölléptének lehetett köszönni, hogy a hajót a kétségbeesett kalózok légbe nem röpítették. Ő volt az, ki e végre megbízható embereit a löporos kamara elé rendelte, s midőn néhány örült égő kanócczal a löportárnak rohanna, maga csavarta ki a kanóczot kezeikből s oltotta el. A britt hajóról átküldött tiszt, midőn a kalózhajóra szállt, Glasby után, ki aránylag szelid jelleméről ismeretes volt, kérdezősködött s őt a legénység kétségbeeső részével heves tusában elegyedve találta; s a dühösek megfékezése s a hajónak megmentése csak egyesített törekvéseiknek sikerült.

Mindezen teljesen bebizonyult körülmények tekintetbe vétele mellett s minthogy köztudomásu volt, hogy a kalózok főleg kitanult tengerészeket szoktak borzasztó fenyegetésekkel körükbe való állásra birni, az ítélő bíróság Glasby Henriket nem önkénytes, hanem kényszerült rablónak tekintette s mert kényszerkötelességét mások irányában mindig lehető kimélettel telje-

sitette, s társaságukból ismételve megszökni akart — teljesen fölmentvén, szabadon bocsátotta.

Skudamore a „Királyi szerencsés“-hajóssebész, ki a Rangeron lévő foglyokat lázzadásra akarta birni, minden külmiveltsége daczára, valamenyi tanu bizonyítása szerint a legszilajabb cinikosok közé tartozott. Midőn *Roles* kapitány hajója, melyen ő mint sebész szolgált, a kalózok által elfogatott, önkénytesen ajánlotta föl szolgálatát. *Moody*, a kalózok egyik főnöke, fölvétele mindenkép ellenezte, úgy annyira, hogy eziránt közöttte s Roberts között egyenetlenség támadott, mely végre párbaj által lön elintézve; s csak midőn Roberts *Moodyt* megsebesítette, vétetett *Skudamore* a kalózok csapatába föl. Kalózzal lön tehát azon szerződés megpecsételve, mely őt a kalózokhoz csatolá. Fölvétele után azonnal a legdurvább szemtelenséget tanusítá, csúfságból meghagyá egykori kapitányának, ha Londonba visszatérend, juttatná köztudomásra új alkalmazását; midőn pedig a kalózok *Roles* kapitányt a hajójára vissza bocsáták bucsuzáskor azt kívánta neki, hogy sülyedne mielőbb a tenger fenekére. Ő volt az első hajóssebész, ki a kalózok sorába annak rendje szerint fölvetetett, az addig alkalmazottak csak bizonyos időre voltak

szegődtetve, melynek letelte után ismét elbocsáttattak. Skudamore e kitüntetésre büszke volt s a szerződési czikkelyeket oly vad vidorsággal írta alá, mely még a szilaj tengerfiakat is bámulatra ragadta „reménylem, úgy mondá, hogy ép oly nagy gazember vagyok, mint ti ördögök között a legnagyobbik“ s ebbeli nyilatkozatainak egész maga viselete megfelelt. A történetek nyomán bűnösnek [találtatván, szintén halálra ítéltetett.

Hasztalan igyekezett egy másik kalóz, nevén *Davis Vilmos* magát szerencsétlen sorsával men-
tegetni. Ő ugyanis matróz létére azon királyi hajó szállásmesterét, melyen szolgált, czivakodásban tetteleg megbántotta, mire hogy fenyegető kemény büntetés alól meneküljön, megszökött s a partvidéken lakó szerecsenek közé menekült. Ezek szokásait s életmódját elfogadván nyelvüket megtanulta s végre egy szerecsen leányt nőül is vett. Néhány nappal lakodalma után azonban száz üveg punchért nejét egy rabkereskedőnek adta el; Sierra Leonen eddig ezen szokás ismeretlen lévén, tette rosztaltatott s ő a szerecsenek bozúja elől megszökni s magát az afrikai társulat kormányzójának védelme alá helyezni kénytelenült. Az eladott szerecsennő rokonai azonban nyomára jutván az aljas tettnek, a kormányzónál panaszt emeltek,

ki is a dolgot megvizsgálván s a feketék vádját alaposnak találván a szökevényt, hogy rajta maguknak elégtételt vegyenek, kiszolgáltatta. A szerecsennő rokoni azonban a bűnöst nem végezték ki, hanem hasznosabbnak találták őt bizonyos Joszel nevű kereskedőnek rabul eladni; ki Davisnak megígérte, hogy ha két évig hiven szolgálja, őt szabadon fogja bocsátani. Mielőtt azonban a kérdéses idő eltelt, megjelent Roberts kalózaival a Sierra Leone partjain s Davis jónak látta Roberts pártfogása alá állani, mely számára zajos örömet ígért, hogy végre az akasztófára juttassa.

Összesen 52 rabló ítéltetett halálra s végeztetett ki; 74 fölmentetett; 2 föltételesen halálra, 37 Botanybayba való deportációra ítéltetett, 32 részint a csatában esett el, részint a fogságban halt meg. Minő ítélet hozatott a négerekre arról a perirományokban említés sem tétetik; valószínű, miszerint beszámítás alá nem eshetőknek, s a mik előbb voltak, *árunak* tekintettek.

A kivégeztetések nem egy napon, hanem mint nagyszámuk is magával hozta, illő időközökben történtek. A főbűnösök Magnes, Moody, Simpson, Sutton, Asphlant és Hardy voltak az elsők, ezek úgy haltak, miként éltek, bátran, anélkül, hogy félelem vagy bánat legcsekélyebb jelét is mutatták volna. Csak Sutton szava volt gyenge,

majdnem elhaló, minek oka tetemes vérömlés volt, melyben kevés nappal halála előtt szenvedett.

Lelkész nem lévén közelében, egy vallásos sebész erkölcsileg kötelezve érezte magát ennek helyét pótolni, s az elítélteket bűneik nagyságára s megbánására azon hozzáadással figyelmeztetni, miszerint a bűnök bocsánatára mindenekelőtt szükséges, hogy a bűnös bűnét megbánja s a büntetés igazságos voltát elismerje. Az elítéltek azonban ezen lelkivigaszokkal nem sokat gondoltak, némelyek iszonyu szomjuságról panaszkodtak s vizet kértek, mások viszont kérték a katonákat, adnának nekik sapkákat, mivelhogy az égetőn tűző napsugarakat nem képesek kitarítani. Midőn a buzgó sebész mindinkább lelkükre kezdte beszélni, az elítéltek kiabálni s szitkozódni kezdtek, panaszkodtak az ellenük hozott ítélet szigorúsága ellen s kívánták, hogy bíráik is egykor hasonló sorsra jussanak. „Szegény ördögök vagyunk mondák s felkötnek bennünket, míg mások, kik nem kevesebbé bűnösök, csak hogy máskép, kikerülik az akasztófát s gazdagságban, becsületben élnek.“

Hasztalan volt a buzgó sebész minden igyekezete az elítéltek vad daczát szelidebb érzelmekre változtatni s figyelmüket más trágyakra

irányozni. E végre előéletük iránt kérdezősködött. Némelyek daczosan felelék, hogy ahhoz semmi köze, a törvényszék elítélte őket s ők már csak Istennek tartoznak tetteikről számot adni. Mások mélyen hallgattak. Így mentek daczosan egész az akasztófához, mely a tenger partján volt fölállítva. Időről időre azon panaszkodtak, hogy az ut irgalmatlan rossz s mellette hosszú, Hardy pedig a fölött dühösködött, hogy kezei hátra köttettek. Ő már mint mondá eleget látott felakasztatni, de ez eljárás uj s az angol szabadalakkal ellenkezik. — Ily érzelmekkel mult ki a hat gonosztevő.

A többiek közül a nagyobb rész valódi bűnbánatot tanusított, mely annál nagyobb lön, minél közelebb jöttek a vesztőhelyhez. Bűneik nagyságát beismerték, valamint a reájuk mért büntetés igazságos voltát is; bocsánatot kértek azoktól, kiket megbántottak, vagy megkárosítottak, imádkoztak és zsoltárokat énekeltek. Még Skudamore az ezelőtt oly daczos sebész is, a bűnbánók sorába tartozott. A kivégzettek legnagyobb részt husz egynéhány éves legények voltak, a legidősebb alig volt 44 éves.

A flibustierk még ezután is fentarták magukat egy ideig, de tekintélyük Roberts éleste s a „Királyi szerencse“ elfogatása által nagy lökést

szenvedett, míg végre a britt tengeri hatalom kifejlődésével s egyeduralkodásával nagy színhelyükről a sík tengerről végkép eltűntek, nyomtalanul mint a barázdák — miket büszke hajóik egykor az oceán zöld síkjába szántottak.

L e s u r q u e s .

1794.

A francia köztársaság IV. évének floréal havában, a keresztényvilág 1796-ki május havát irta, egy fiatal jómagabiró douaii polgár *Lesurques József*, családjával Párisba költözött, hol addig kívánt tartózkodni, míg gyermekeinek nevelését bevégezné. Vagy harmincz éves lehetett, katonai kötelességét d'Auvergne ezredben kitüntetéssel teljesítette, majd haza bocsáttatván, mint irodafőnök szülővárosában díjtalanul szolgált hazáját. Most teljesen szabadon s igen kellemes helyzetben találta magát. Saját s nejének vagyoná vagy 15,000 frankot jövedelmezett évenként, sem dicsvágy sem egyéb szenvedély nem nyugtalanította, s egész törekvése oda volt irányozva, hogy gyermekeit derék és hasznos polgárokká nevelje.

Még csak néhány napja, hogy Párisba érkezett, s Monnet jegyző házában egy igen csinos lakást bérelt ki magának, melyet a lehető legcsinosabbra butoroztatott.

Floreál 4-én *Lesurques* egyik földije *Guesno*, douaii birtokos, az újból érkezett tiszteletére egy nagy reggelit rendezett, a *Rue des Boucheries* nevű utczában, hova még két más fiatal ember is vendégül hivatalos volt. A négy fiatal ember, koruk azon furcsa divata szerint voltak öltözve, mely *incroyable* gúnynéven ismeretes. Csinosan font czopfokat, ezüst sarkantyus kappencsizmát, hatalmas szemüvegeket viseltek s parányi pálczákat forgattak kezeikben. Két hosszú óraláncz csüggött ki mindegyikök mellényzsebéből s nagy mennyiségű csörömpölő ékszer, inkább gazdagságuk, mintsem jó izlésük mellett tanuskodott.

Guesno az érkező iránt különösen le volt kötelezve, mert Douaiben kevés idővel ezelőtt 2000 frankot vett tőle kölcsön, mit még csak néhány nappal előbb fizetett *Lesurques*nek vissza.

Lesurques a jelenlévőknek elbeszélte személyes s családi viszonyait, előadta terveit azon kijelentéssel, miszerint örvendezni fogna, ha a vig társaságot kényelmesen felszerelt szállásán legközelebb fogadhatná.

A vendégek között volt egy magas termetű karcsu növésű fiatal ember, korára mintegy 25 éves lehetett, neve *Couriol* volt. Szépnek lehetett volna őt mondani, hacsak borzas szemöldek által

árnyalt setét fekete szemei egész arcának rideg, söt kemény kifejezést nem kölcsönöztek volna. Volt tekintetében holmi alattomoság, mit hasztalan igyekvék azáltal elrejtteni, hogy annak, kivel beszélt tekintetét kerülgeté. Couriol tulajdonképpen nemis tartozott Guesno társaságához, ő azon pillanatban lépett be, midőn a társaság éppen asztalhoz ült, s Richard urat a ház tulajdonosát, hova Guesno szállni szokott, jött meglátogatni. Richard a társasághoz tartozván, látogatója is Guesno által vendégül hivatott meg.

Miután Lesurques, élettervét és szándokát egész nyíltsággal előterjeszté, Couriol néhány szavat ejtett közbe, melyeknek keserű és reménytelen hangja, merő ellentétben állott válogatott diszes öltözetével s azon feltűnő étvágygyal, melylyel a reggelihez látott. A mondott szavak annál nagyobb feltűnést okoztak, mennél komolyabban s mintegy gondolatokba elmerülten folytatá Couriol az ételek körüli tevékenységét.

„Ez mind igen szép s jól van kigondolva, de ki tudja mit hoz a holnapinap! szivemből kívánom uram, folytatá Couriol, hogy nyugalom s szerencse iránti ohajtásai teljesüljenek. De akkor ön volna a köztársaság legszerencsésebb embere; mert öt hat év óta, nem létezett oly valaki, bármi magas állással, bármi gondtalan helyzettel

birt is, ki csak egy héttel előbbre tudhatá mi fogná öt érni.“

A reggeli mintegy kétórai időt vett igénybe s már dél is elmúlt, midőn a négy társ a Palais Royalba ment, hol az akkori Rotonde du Caveau-ban kávé szörpöltek, mely műtét bevégeztetvén, a társaság szétozlott.

A most elbeszélt esemény után negyed napra v. i. floreál 8-ikának reggelén a charentoni barrieren lévő őrség négy tiszt külsejű urat látott kilovagolni. Eléggé csinos paripákon nyargaltak, bár könnyű volt azokban bérlovakra ismerni. Élénk beszélgetésben voltak, tréfáztak s egész magukviseletük tanusítá, miszerint nincs más céljuk, mint a szép tavaszi napot szabadban tölteni. Ha azonban az őrt álló katona, vagy a mellettük elhaladók a négy lovasat jobban szemügyre vették volna, úgy nem kerülhette volna el őket azon sajtószerűség, mely egész jelenségükön előmlött s a lovak gyorsabb fordulatai közben bizonyos gyanus csörgést is kellett volna észrevenniök. A lovasok ugyanis, hosszú kabátjaik alatt derékhöz szorítva hosszú kardokat viseltek.

Utolsónak mogorva külsejű fiatal ember lovagolt, mélyen fekvő szemeivel mereven tekintvén maga elé, társainak vidorságában részt nem

vön. E mogorva lovas *Couriol* volt, kit Guesno reggelije óta ismerünk.

Déli tizenkét s egy óra között a mondott lovasok *Mongerón* faluba értek, mely kies tájtól környezve a *meluni* út mentében fekszik. Egyikök előre vágatott, hogy számukra a póstamesternél ebédet rendeljen. — *Evrard* vendéglős szerint oly jó izün láttak az ebédhez, mint azt kiéhezett utasoktól méltán várni lehet. Ebéd után pipát s dohányt kértek s egy ideig kényelmesen dohányozva csevegtek. Onnan a kaszinóba mentek, hol négy findzsa kávét ittak meg.

Délután három órakor felkerekedvén, lóra ültek s a setét bükköktől árnyékolt országuton, *Mongerontól* a senarti erdő felé tartottak. Élénk beszélgetésbe ereszkedve, paripáikra alig ügyeltek, melyek is lehetőleg lassu lépésben mendegéltek.

Igy értek *Lieursaintbe*, egy festőileg szép fekvésű helybe, mely IV. Henrik vadászkalandja s azon patriarkalis fogadás által nevezetes, melyben itt *Michaud* molnár részesíté.

Itt rendkívül sokáig tartózkodtak, mert az egyik lovasnak, azon lánczocska, melylyel akkori divat szerint a sarkantyú csizmájához volt csatolva, leszakadt, a másiknak lova pedig egyik patkóját elvesztette. A mint *Lieursaintbe* értek

az első lovas Chatelain asszony limonádés boltja előtt megállott, kávéát adatott magának s egypár erős szálat kért, hogy az elszakadt sarkantyulánczát összekösse. Chatelain asszony a lovas kívánságát teljesíteni sietett, miután azonban a jövevény igen ügyetlenül fogott a dologhoz, *Grosstete* nevű szolgálóját hívta elő, ki a leszakadt lánczot erős zsineggel csakhamar jól összekötözté.

A többi lovas e közben *Champeaux* korcsmároshoz térvén be, bort adatott magának. — A szolgálatkész korcsmáros maga vezeté el a patkóját vesztett paripát a falu kovácsához, s miután ez azt megvasalta, mind négyen Chatelain asszonynál találkoztak, hol egy ideig tekéztén, ismét a mondott vendéglőbe tértek, itt újból ittak, majd lóra ülven estve, fél nyolcz óra tájban Melunnek visszatértek.

A mint *Champeaux* a vendéglőbe visszatért, egyik asztalon kardot látott heverni hüvelyestől. Lovászát hívta elő, szaladna az urak után, kik közül egyik vagy másik a kérdéses fegyvert magával vinni felejtette. A lovasok azonban már annyira távoztak, hogy őket többé gyalog elérni nem lehetett. Egy óra múlva ugyanazon lovas kinek sarkantyuláncza elszakadt, nagy vágztatva jött a korcsmároshoz, hogy ott felejtett kardját vissza kérje. A mint kardját hevenyébefelkötötte,

egy korty pályinkát ivott, majd sebes vágatva ismét a meluni uton eltűnt.

Ugyanezen pillanatban a lyoni szekérposta tért be Champeauxhoz, hogy lovat váltson. Körülbelül kilencz óra lehetett s már egészen bese-tétedett.

Miután a lovak váltása megtörtént s a posta-vezető új postalegényt kapott, nyomban elindult a meluni utnak, mely a sennarti erdön keresztül Lyonnak vezetett. A szekérpósta azon időben egyszerű hintó volt, melynek belsejében a pósta-vezetőn kívül csak egy személyre maradt hely. Ezen helyet körülbelül harmincz éves férfiú foglalta el, ki az nap reggelén *Laborde* selyemkereskedő neve alatt Lyonra jegyeztette be magát.

Lieursainttól vagy egy órajárásnyira az ut cserjével sűrűn benőtt mély völgybe száll le. Itt két ut keresztbe metszi magát, mely hely, a „*két korcsmához*“ czimeztetik. Miután a hintó a völgybe sebesen legördült, a póstavezető lassan hajtatott, hogy a meglehetősen meredek magaslatot elérje. Ezen pillanatban két legény lépett ki a cserjéből megragadta a lovak zabláját, s a kocsit az utról félre vezette. Két más egyén ugyan e pillanatban a szerencsétlen postalegényt támadá meg s néhány jól irányzott kardcsapással halva teríté le a nélkül, hogy csak egy árva

szót is szólhatott volna. Feje egyetlen hatalmas vágással ketté volt hasítva, egy másik csapás által jobb kezének feje vágatott le s fölöslegül a szerencsétlennek melle is több vágással három helyen behasíttatott.

A hintóban lévő futár a megtámadott legénynek segélyére nem lehetett, mert ugyanazon pillanatban, midőn a lovak s a kocsis megtámadtatott, uti társa *Laborde*, törével döfte keresztül, úgy hogy szótlanul halva terült el a kocsiban. Mintha haláláról kétségeskednék, a gyilkos a megölt hullájára vetette magát s a legközelebbi pillanatban áldozatának fejét majdnem egészen lekanyarította.

A büntettek, most már öten feltörték a póstaszekéren lévő ládát s az abban talált egész összeget, mintegy 75,000 frankot bankjegyekben, utalványokban s ezüstpénzben lefoglalták.

A gyilkosok, gonosztettük végbevitele után egész nyugalommal a fővárosba tértek vissza. Az, ki a póstalegényt támadá meg saját paripáját adá át a futár gyilkossának, maga pedig a póstafogatból egy lovat választott ki magának. Másnap reggel, mintegy 4 és 5 óra között az öt lovas a rambouilleti barrièren nyargalt be.

Még ezen elvadult korban is, midőn mindenféle gonosztettek napirenden voltak, midőn a

chouanok Bretagneban, az ördögi chauffeurök déli Franciaországban garázdálkodtak, ezen, a főváros közelében, élénk országuton határtalan vakmerőséggel elkövetett rablás nagy meglepést s rémületet szült. Még az napon a hatóságok a tettesek kinyomozásához fogtak, felkeresvén minden nyomot mely felfedezésükre vezethetne. Azon pósta-ló, melyen az egyik rabló Párizsba visszatért s melyet ez a Boulevardok közelében eresztett el a Place royal szomszédságában fogatott el.

Egy uttal kitudódott, hogy más négy ló fáradtságtól remegve s izzadtan mintegy 5 órakor reggel *Muiron* lókibérlőhöz kétember által kísértetett. Előtte való napon ugyanezek bérelték ki a lovakat s *Muiron* őket ismerte is. Az egyiket Bernárdnak nevezték, s ez rögtön elfogatott, a másik Couriol volt, kinek, valamint többi társainak menekülnie sikerült.

Az út mentében tett nyomozásokból kiderült hogy a tettesek öten valának. Azon négy egyén személyleírását, kik floréal hó nyolczadikán a charentoni barrièren keresztül Párisból kinyargaltak, azon vendéglősök előadásaiából, kikhez utközben betértek, meglehetősen biztossággal lehetett megállapítani. Az ötödik tettes személyét, ki Laborde név alatt a kocsiban ült s ki mint ké-

sőbb kiderült Durochatnak neveztetett, a postatisztek oly részletesen birták leírni, miszerint előadásaik nyomán pontos személyleírását lehetett elkészíteni.

Couriol, ki Bernarddal a lovakat a lóbérlőhöz visszavezette, Párist elhagyá és Chateau-Thierrybe ment, hol Bruet polgár házában lakást bérelt. Esetleg Guesno üzleti ügyekben Chateau-Thierryben megfordulván, szintén *Bruet* polgárnál tért be. A rendőrség Couriol nyomába ért, Bruet háza körülvéttetett s Couriol, Guesno és Bruet letartóztatván, Párisba kísértettek. Az elsőnél arany s ezüst pénzben, utalványokban s bankjegyekben tetemes összeg találtatott, mintegy ötöd része annak, mit a szerencsétlen postafutár magával vitt. — Guesno s Bruetnek sikerült máshol létüket oly kézzelfoghatólag igazolni, miszerint nem sokára ismét szabadon bocsátattak.

Az elővizsgálattal *Daubenton* polgár, a pont-neufi városi járás békebirája lön megbizva. Daubenton épen elbocsátotta Guesnot, őt másnap reggelre magához rendelvén, hogy a Chateau-Thierryben tőle elvett papirokat neki vissza szolgáltatassa. Egyuttal meghagyá *Heudon* segédjének, miszerint azonnal Mongeron és Lieursaintbe kocszván, az ott található tanukat másnapra Pá-

risba berendelje; hogy őket azonnal kihallgathassa.

Guesno, kinek érdekében állott okmányait, minél előbb kézhez vehetni, már másnap reggel a békebíró hivatalába sietett. Utközben Lesurquesel találkozott, ki őt rábeszélése folytán a hivatalig elkísérte. Midőn a hivatalba értek Daubenton még nem volt jelen s ezért az előszobában ültek le, hogy ott a békebíró bevárják s vele mindjárt belépte alkalmával szólhassanak.

Daubenton azonban nem a főajton, hol reá Guesno s Lesurques várakozott, hanem egy kis mellékajton jött hivatalszobájába. Jó ideig ült már itt különféle okmányokat forgatván, hogy majd a tanukihallgatásra elkészüljön. Mintegy 10 óra tájban Heudon segédje lépett be, néki hírül adván, miszerint a künn levő tanuk közül, két nő határozottan állítja, hogy a gyilkosok közül kettő velük együtt az előszobában ül. Csalódásra nem lehetne gondolni, minthogy az egyik tanu őket Mongeronban a másik Lieur-saintben látta s személy-azonosságuk kétségen fölül volna.

Mindezek daczára a békebíró az egészt csalódásnak tartá, mert a lehetlenségig határos lett volna a gyilkosok szemtelensége, kik minden képzelhető ok nélkül, azon pillanatban, midőn a

vizsgálat javában folyt a tanuk s a bíró előtt megjelenni merészeltek volna. A bíró a két tanut egyenkint bebocsátá. Az első tanu *Santon* Evrard mongeroni vendéglős cselédje egész határozottsággal kijelenté, miszerint a künn várakozó egyének között kettő ugyanaz legyen, kik floriál nyolczadikán még két más egyénnel Mongeronban gazdájánál a mongeroni vendéglősnél ebédtek, s hogy nem is csalódhatnak, mert ebéd közben ő szolgált fel nekiök. A másik tanu Chateain asszony szolgálója *Grossetéte*, ugyanezt hasonló bizonyossággal állítá. Róla sem lehetett feltenni, hogy csalódnék, mert ő volt az, ki az egyik lovasnak sarkantyuját megerősíté, s így közelről látta, sőt érintette is. Ezen felül a lovasok gazdasszonyának termében vagy egy óráig tekéztek s így elég alkalma volt, az idegeneket közelről szemlélhetni.

A derék békebíró a két nőnek lelkére köté, gondolnák meg jól mit mivelnek, mert tanuskodásuktól két polgártársuk becsülete s élete függ, melynek vesztéért, ha csalódnának ezen s a más világon is reájuk nagy felelősség háromolnék, felkérte egyszersmint őket miszerint, szedjék össze emlékezetüket s vizsgálják meg jól azokat kiket majd befogna hivatni.

Először *Guesno* lön bebocsátva, majd *Lesur-*

ques is. Daubenton jó negyed óráig társalkodott az utóbbival, mintha semmi sem történt volna, majd elbocsátá őket oly hozzáadással miszerint Guesno okiratait azonnal kifogja küldeni.

Daubenton úgy látszik a megelőző szóváltás folytán, a két barát ártatlanságáról megvolt győződve, de a nevezett tanuk megmaradtak előbbeni előadásuknál, hogy nem csalódnak s hogy az előttük megjelent egyének, a rablók czinkosai legyenek. Mit volt mit tennie, jobb meggyőződése ellenére kénytelen volt a tanuk előadásait jegyzőkönyvbe venni s Guesno valamint Lesurques letartóztatását elrendelni.

A vizsgálat most ellenük is megindított s fájdalom nagyobb gyorsasággal, mintsem az igazság kinyomozására kedvező lett volna, be is végeztetett.

A mongeroni s lieursainti tanuk, kikkel Lesurques és Guesno szembesítettett, majdnem kivétel nélkül reájuk vallottak. Santon szolgáló nevezetesen a lehető legnagyobb határozottsággal állítá, miszerint Lesurques volt az, ki ebéd után utalványokban akarta a számlát kifizetni, míg a magas barna (Couriol) ezüst pénzzel fizetett. — Ugyanazon határozottsággal bizonyítá Champeaux a lieursainti vendéglős, nejével együtt, hogy Lesurques volt azon lovas, ki sar-

kantyuját megigazíttatá s ki később visszanyargalt hogy ott felejtett kardját elvigye. Hasonlóképen felismerte őt *Lafelin* a mongeroni kocsmáros lovásza s egy lieursainti *Alfroy* nevű nő. Nemkülönben *Charbaut Lőrincz* földmives, ki a négy lovassal egy szobában ebédelt, Lesurquesben azon lovasra vélt ismerni, ki huszárcsizmán ezüstös sarkantyukat viselt, melyek apró lánczczal voltak megerősítve.

Elfogatása napján Lesurques egyik barátjának a következő levelet írta, mely azonban felfogatván az iratokhoz csatoltatott :

„Barátom, mióta Párisban vagyok csak kelemetlenség ért; de nem vártam s nem is várhattam azon szerencsétlenséget, melybe keveredtem. Te ismersz s tudod valjon képes vagyok-e arra, hogy magamat valamely gonosz tettel beszenyiezzem. Lehetséges-e? A legundokabb büntetssel terhelnek. Borzadok, midőn rágondolok. A lyoni futár gyilkoltatási ügyébe kevernek. Három asszony s két férfiú, kiket nem ismerek, de lakhelyüket sem (mert tudod, hogy Párisból még ki nem jöttem) elég szemtelen azt állítani, hogy engem ismernek, s hogy én voltam az, ki a rablók elé nyargaltam s hozzájuk betértem. Tudod, hogy mióta Párisban vagyok nem ültem lovon. Jól tudod minő következménye lehet az ily val-

lománynak, s hogy nem másra megy ki a dolog mint engem törvényes modorban a világból ki-pusztítani. Segíts rajtam, támogasd emlékezetemet. Emlékezzél vissza hol voltam vagy micsoda személyekkel jöttem össze Párisban t. i. azon idő alatt, melyben a szemtelen hazugok engem Párison kívül látni akartak (ugy hiszem, hogy a mult hó 7. vagy 8-dik napján volt) hogy ezen gyalázatos árulkodókat összezuzhassam s mind-azon büntetést reájuk gördítssem, melyet a törvény ez esetre szab.“

Végül felsorolá azon személyeket, kiket a nevezett napon látott, *Tixier* polgárt, *Cambrai* tábornokot, bizonyos *Eugénie* kisasszonyt, *Ledru Hilair* polgárt, nejének fodrászát, azon kézműveseket, kik lakában dolgoztak, házának kapusát. „Felette leköteleznél, így fejezé be levelét, ha többször meglátogatnád feleségemet s őt vigasztalnád.“

A régi iratok között lévő levél ugy látszék eredménytelen volt.

Lesurques, Guesno, Couriol, Bernard, Richárd (kinek házában Guesno Párisban lakott), és *Bruer*, Chateau-Thierryből, a büntető törvényszék elé állíttattak; a három első, mint a rabló gyilkosságban tettesek vagy büntársak. Bernard, mind segéd, a mennyiben ő volt az, ki a négy lo-

vat szerezte; Richard, mert Couriolt s annak kedvesét Brebon Magdolnát házában elrejté s a rablott javakat vagy azok részét elfogadta; Bruer végre mert Chateau-Thierryben Guesno és Couriolnak menhelyet nyitott.

Az esküdtek előtt folyt tárgyalások alkalmával a tanúk kivétel nélkül megmaradtak Lesurques és Guesno azonossága iránt tett vallomásaiknál. Guesno és Bruernek sikerült ügyes védelem folytán büntelenségüket bebizonyítani. Nevezetesen Guesno a tett idejekori máshollétét még egyszer meglepő módon igazolá.

Lesurquesnek e részben kevésbbé kedvezett a szerencse. Tizenöt tanura hivatkozott, mind megannyi tisztos és becsületes polgárok valának s ezért ártatlansága érzetében meglepő nyugalommal lépett a törvényszék színe elé; de az alibi iránt ajánlott bizony nem sikerült.

Legrand gazdag aranyműves, s Lesurques földije tanusítá, miszerint Lesurques a végzetes napon v. i. floréal 8-án a délelőtt nagy részét nála töltötte. Ha ez való volt, ugy nem lehetett estve a gonosztett színhelyén, mely sok órajárásnyi távolban fekszik Páristól, vagy jobban mondva nem lehetett egyike azoknak, kiket délben Mongeronban, délután Lieursaintben láttak. *Legrand* vallományát erősíté *Aldenof* ékszerárus is.

Ledru Hilair és *Chausfer* azt állíták, miszerint vádlott a nevezett napon egyik rokonánál, a ki szinté Lesurquesnek neveztetett, s Montorgueil utczában lakott, velük együtt ebédelt. Előadták továbbá, miszerint ebéd után Lesurquesel kávéházba mentek, ott liqueurt ittak s estve hazakísérték. *Baudart* festész a mondott napon ugyanazon vendégséghez volt hivatalos, de meg nem jelenhetett, mert nemzetőr léte szolgálatban volt. Estve azonban Lesurques őt meglátogatta s vele társalgott, míg ez végre nyugodni ment. Annak igazolására, hogy az időben nem csalódott, előmutatta azon jegyet, melylyel floreal 8-ára szolgálatba hivatott. Ezen fölül valamennyi kézműves, ki Lesurques házában dolgozott tanusítja, hogy a nevezett két napon 8 és 9-ikén többször lakában látták.

Most azon kérdé merült föl, valjon a vallományaikban annyira különböző tanuk közül, kinek kelljen hitelt adni? A vallomások összeegyeztethetők nem válnak s egyik vagy másik tényálladékok valónak kellett elfogadni. Az esküdtek véleménye má-már Lesurques részére hajlott, midőn egy közveeső szerencsétlen mellékkörülmény az egészügynek más fordulatot adott.

Legrand, Lesurques tanuja, baráti buzgal-

mától indittatva, vallományának még nagyobb hitelt kölcsönzendő, arra hivatkozott, hogy a mondott napon v. i. floréal 8-kán, délelőtt Alde-nof ékszerárussal üzletet csinált, s hogy az könyvébe be van jegyezve.

Az illető kereskedelmi könyvek előhozattak, de az eredmény egészen más volt, mint az, melyet Legrand könyveitől várt. A könyvek megtekintetvén, bennük igazítás nyomaira akadtak. Az ügylet a könyvbe be volt ugyan jegyezve, de floréal hó 9-ikéről, a kilenczes azonban ki volt vakarva s fölébe még hozzá más tintával nyolczas volt írva!

Lesurques sorsa e pillanatban látszott eldőntve. Bámulat, majdnem iszony kifejezése tükröződött a jelenlevők s nevezetesen az esküdtek arczán.

Az elnök Legrand tanútól ezen hamisítás magyarázatát követelte, mit ő a bíró felfogása szerint kielégítő módon nem adhatván, letartóztatása elrendeltetett. Legrand oly irányban megtámadva, hol azt legkevesebb várta, az elfogatási parancs hallattára elhalványult, lélekjelenlétét elvesztette, hebegni kezdett s előbbi előadását visszavonta. Kijelenté továbbá, miszerint egész bizonyossággal nem tudja, valjon épen floréal 8-kán látta-e Lesurquesöt, s hogy a ke-

reskedelmi könyvében a keletet csak azért változtatta meg, hogy előadásának nagyobb valószínűséget s hitelt kölcsönözzön; egyébiránt szerencsétlen honfijának ártatlanságáról meg van győződve. Csak azon benső meggyőződés, miszerint barátja biráinak tévedése folytán ül a vádpadon, birta őt valótlán előadásra, hogy halálos veszélyben forgó életét megmentse s az osztó igazságot birói gyilkosságtól megója.

Ezen boldogtalan pillanattól fogva birák s esküdtek egyaránt Lesurques ellen voltak elfogulva. Minden, mi részére mentségül felhozott, merő koholmánynak s összebeszélésnek tekintett, hogy a gazdag férfit, kinek annyi barátja volt, a büntető igazság jogos boszuja alól kivonassék s a bíróság kijátszassék.

Csak Lesurques maradt rendületlen, mennél vészesebben alakultak a körülmények, annál nagyobb nyugalmat tanusított.

Az esküdtek visszavonultak, hogy ítéletüket kimondják, midőn rögtön egy nő, kinek arczán a legnagyobb belső megindulás jelei mutatkoztak, örültségig határos szenvedélyességgel a tömegen átnyomul s az elnöktől kihallgatást kér. Lelki ismerete, ugymondá, nem engedte nyugodni, s neki jönnie kellett, hogy a bíróságot egy borzasztó tévedéstől megója. Az ingerültségtől reszkető nő

az elnök elé vezetteték, s színe előtt kijelenti, miszerint, minden bizonnyal tudja, hogy Lesurques ártatlan, hogy a tanúk a meglepő hasonlóság által tévedésbe ejtve, őt a valódi tettessel fölcserélik, kit ő ismer s ki nem Lesurques, hanem *Dubosq*nak neveztetik.

Legrand szerencsétlen előadása annyira elfogulttátette a bírakat s az esküdteket, miszerint a boldogtalan nő megjelenése sem birt többé megkövült érzelmükre hatni, s megjelenésében egyebet nem véltek látni, mint holmi végkisérletet, melylyel a szerencsétlen Lesurques baráti a bíróságot tévedésbe ejteni s őt a bizonyos haláltól megmenteni igyekeztek. A nő szenvedélyes izgatottsága, előadásának hitelessége ellen tanuskodónak tekintetvén, a bíróság eltávolítását találta szükségesnek; megfoghatlan vaksággal feledvén, hogy éppen ezen nő vallományaiban s izgatott voltában a legmagasabb igazság rejlett. E nő *Brebon Magdolna*, Couriol kedvese volt, s a bíróság figyelmét kikerülte azon nagy fontosságu körülmény, hogy midőn Lesurques mellett tanuskodnék hallgatagon kedvese ellen bizonyított; már pedig képzelné nem lehetett, hogy ezt tenni akarta volna, ha csak lelakismeretének nyomása nem kényszeríti a ránézve oly végzetes igazság kivalására.

A visszavonult esküdtek kis vártatra újra beléptek a tárgyalási terembe. *Couriol, Lesurques, Bernard, Richard* bünösnek találtatott. *Guesno* és *Bruer* fölmentetett. Az első három halálra, Richard 24 évi gályarabságra ítéltetett.

E szörnyü ítélet hallatára Lesurques meglepő nyugalommal fölemelkedett helyéből s bíráihoz fordulva a szavakat mondá : „Ment vagyok azon büntöl, melylyel vádoltatom! Polgártársak! ha rettenetes dolog, országuton rabló gyilkosságot elkövetni, ugy nem kevésbbé rettenetes oly embert halálra ítélni, ki teljesen ártatlan!“

Couriol is fölállt s szót emelt : „Igen én bünös vagyok, s bünömet beismerem. De Lesurques ártatlan s Bernárd nem vett részt a gyilkosságban.“

Négyszer ismételte ezen nyilatkozatát s ezen fölül börtönéből levelet intézett bíráihoz, melyben a tett fölötti fájdalmát s bánatát nyilvánítván, kijelenti, miszerint Lesurques őt nem ismeré. „Büntársaim *Vidal, Rossi, Durochat* és *Dubosq*; a Lesurques s Dubosq között létező rendkívüli hasonlatosság vezette tévuttra a tanukat.“

Brebon Magdolna is újra jelentkezett a bíráknál s korábbi nyilatkozatát megújítá. Előadásának hitelesebbé tétele végett, két más egyén ta-

nusitá, miszerint a nevezett nő előttük Lesurques elítéltetése előtt már nyilvánította, hogy Lesurques a tettesekkel semmi összeköttetésben sem áll; s hogy ő Dubosqali feltűnő hasonlóságának áldozata leend.

Couriol nyilatkozata, ki bár magát bűnösnek vallotta, Lesurques ártatlansága mellett oly buzgón emelt szót, végre még is kételyeket támasztott a bírák kebelében. Mi birhatta őt arra, hogy szemben a halállal hazugságot mondjon? A bíróság az esetet a directoriumnak följelentvén előlegesen az ítélet fölfüggesztését kérte. A directorium azon eszmétől, hogy ártatlan ember kivégeztessék mélyen meghatva, a törvényhozó testülethez fordult; mert a történteken változtatni a bíróságoknak többé hatalmába nem állott. A directorium a törvényhozó testülethez intézett ikenetében a kivégzés fölfüggesztését s annak eldöntését, mi légyen ily esetben teendő követelte. Az üzenet következő szavakkal végződött: „Lesurques tehát vérpadon csak azért haljon meg mert az egyik bűnöshöz hasonlít?”

A törvényhozó testület nevezetes végzése a következő volt:

„A törvényhozó testület napirendre tért át; tekintetbe vevén, miszerint minden törvényesen ment végbe; miszerint egyes eset a korábban

szorosan meghatározott alakzatok sérelmét nem igazolhatná; s hogy valamely esküdtszék által törvényes módon hozott ítéletet, ily jelenségek alapján megváltoztatni, annyit tenne, mint az igazság s egyenlőség iránti fogalmakat halomra dönteni.“

A kegyelmi jog meg lévén szüntetve Lesurquesre nézve nem volt többé sem mentség sem remény. Végzetes sorsát nyugalommal s elszántan viselte el. Halála napján levelet írt nejének melyben a már hanyatló köztársaság stoikus bátorsága még egyszer fellobbanik.

A levél eképen hangzott:

„Kedves barátném! senki sem kerülheti el végzetét. Engem törvényes módon meg fognak gyilkolni. Legalább oly bátorsággal fogok a halállal szembe szállani, melyet oly embertől, minő én vagyok, várni lehet. Ide rekesztve küldöm fűrtjeimet. Ha gyermekeid felnőttek, osszad el közöttük. Ez az egyedüli örökség mit hátra hagyok.“ Egy barátihoz intézett iratban pedig mondá: „Az igazság napfényre nem jöhetett, s én egy tévedés áldozatául esem.“

Még egy nevezetes levelet írt, melyet a hirlapokba iktattatott s mely a valódi gyilkoshoz volt intézve, kinek neve Couriol vallománya folytán kitudódott.

„Te, úgy szólt a levél, kinek helyében nekem kellend meghalnom, elégedjél meg életem áldozatával. Ha valaha a bíróság kezei közé kerülsz, gondoldj három gyermekemre — kiknek neve megvan gyalázva — gondoldj kétségbeeső anyjukra s vess ezen hallatlan szerencsétlenségnek véget, melynek nincs más oka, mint azon végzetes hasonlatosság, mely közötted s közötttem létezik.“

1797 évi márczius 10-ke volt az ítélet végrehajtására kitűzött nap. Épen nagy csütörtök volt. Lesurquesöt szokott nyugalma pillanatra sem hagyá el. Kivégeztetéséhez tetőtől talpig fehérbe öltözött, ártatlanságát akarván ezáltal jellemezni.

A Conciergerie börtönéből a Gréve terére vezető uton, Couriol, ki Lesurques mellett ült, harsona hangon kiáltá a néphez. „Én bűnös vagyok! De Lesurques ártatlan!“

Az alkotvány már Bernárd vérétől volt pirosva, midőn Lesurquesre került a sor. Lesurques a hóhérnek adta át magát mondván : „Megbocsátok biráimnak. Megbocsátok tanuimnak, kik tévedésükkel elvesztettek. Legrandnak is megbocsátok, ki nem csekély részben oka annak, hogy törvényes uton meggyilkoltatom. Meghalok, újra szentül fogadván, hogy ártatlan vagyok!“

Az ítélet végrehajtatott, a sértett törvénynek elég volt téve; valjon a valódi igazság kiderült-e, s a summum jus nem volt-e, mint oly gyakran megesik, summa injuria? ezen kérdés megoldására szolgáljon a következő.

Igazságtalanság volna hinnünk, hogy akkor, midőn Lesurques mint a lyoni posta kirablásában állítólag vétkes társ kivégeztetett, mindenki, a bíróságok, valamint a közönség Lesurques ártatlanságáról meglettek volna győződve. Ezt hinnünk nem lehet, mert ez esetben felkell tennünk, miszerint lehetett volna holmi kibuvó ajtót találni. Ha a törvény hajthatlan vala, nem lehetett semmi csel, semmi erőszakhoz folyamodni? Nem lehetett volna egyetlen embert sem találni, ki a rabtartókat megvesztegetvén, Lesurquesöt megszöktette volna? Lehetlen lett volna holmi utczai zavart előidézni s utközben őt megszabadítani s a nép közé eltüntetni? A törvény s a méltatlanul feláldozott élet meg lettek volna mentve.

De minden jelenség arra mutat, hogy épen a szükséges meggyőződés hiányzott; csak gyanu s kétség támadott az ítélet igazságos volta ellen, s ennek nem volt elég ereje a törvény kérlelhetlen betűje ellenében, mihez a törvényhozó testület vas szigorral ragaszkodott. Miután az évenként

változó alkotmányokat állandósítani nem lehetett, legalább a joghoz ragaszkodtak. Ezt akarták az állami élet minden hullámvázai fölé emelni, hogy legyen legalább egyetlen intézmény, mely a végtelen váltakozások közepette, az államnak s a társadalomnak támaszul szolgáljon. Oly vélemény, melyhez maiglan ragaszkodnak Franciaországban, melyre emlékeztetett Thiersnek a juliusi forradalom után a bíróságok ügyében tartott beszédje, melyben a francia kamarát fölkérte, miszerint, ha minden inog is, legalább a bírák rendjét hagyná érintetlenül, mely egy negyven évig tartó forradalom hullámvázai között szilárd maradt.

Lesurques a vérpadon kimulván, egész magatartásával a sokak által már táplált kétséget ártatlansága iránt bizonyosságra fokozta. Ezek között volt Daubenton békebíró is. Ő volt az, kinek eljárása Lesurquesöt a vérpadra juttatá, ő érezte magát hivatva arra, hogy ha már a boldogtalan életét meg nem menthette, mindent elkövessen, hogy legalább emlékét megtisztítsa. Ez csak úgy történhetett meg, ha a többi gyilkosok, kiket Couriol leírt, kézre kerülnek. A lelkes meretes férfiú életének feladatául tekinté a három egyént a mennyiben erejétől tellett, kinyomozni.

Két év telt el, a nélkül, hogy Daubenton a tettesek legcsekélyebb nyomára akadhatott volna. Éjjel nappal átlapozta azon lajstromokat, melyek a gonosztevők s gonosztettek fölött vezetettek s melyek a párisi központi hivatalba érkeznek. Végre kitalálta, hogy ugyanazon Durochat, ki 1796 floreal 8-kán Laborde álnév alatt a lyoni postakocsiba beiratta magát s a postafutárt az említett keresztuton leszúrta, jelenleg egy újabb időben elkövetett lopás miatt a Sz. Pelagie-féle börtönben ül. Midőn ezért 14 évigleni gályarabságra ítéltetett s el lett volna szállítandó, Daubenton a korábbi büntettért ellene vádat emelt. Azon postatisztek, kik háromévvvel előtte őt a postakocsiba szállani látták, újra Párisba hivattak s oly jól emlékeztek az emberre, miszerint nyomban ráismertek.

Az új vád folytán vizsgálatétel végett Versaillesba kísértetett. Daubenton maga ment vele, négy csendőr és Masson törvényszolga kíséretében. Grosbois közelében egyik faluban a fogoly reggelizni kívánt, mert mint mondá, előttevaló nap reggelitől fogva mitsem evett. A legközelebbi korcsmában, melybe betértek Durochat négyszem közt kívánt a békebíróval szólni. Daubenton kérelmére hajolt, s a csendőröknek valamint a törvényszolgának meghagyá, misze-

rint távoznának, s hasztalan figyelmezteté Mason arra, minő balga, sőt veszélyes dolog volna ily kipróbált gonosztevővel egyedül maradni.

A békebiró behozatta a reggelit, s egy asztalhoz szemközt ült le Durochat-tal. A szolgáló a a törvényszolga meghagyása folytán kettejüknek csak egy kést hozott. Daubenton kezéhez vette a kést, hogy azzal egy lágy tojást felnyisson. Durochat szemmel tartá a békebirót mondván: „Ön aligha nem fél biró ur!” — „Kitől?” felelt Daubenton. — Tőlem, mert hiszen késsel fegyverzi föl magát.” — „Itt van, felele a biró s a kést Durochatnak nyújtá át mondván: „Messen ön nekem egy szelet kenyeret, s azután mondja el mi mondani valója van a lyoni postafutár meggyilkoltatása tárgyában.”

A biró páratlan nyugalma és az iránta tanúsított bizalom általmélyen megindittatva, felkelt Durochat, letette az asztalra a kést, mely után imént vészes vágygyal nyulni látszott, mondván: „Ön derék ember polgártárs! Im itt a kés, én úgy is már veszett ember vagyok. Igen én követtem el. Mindent meg fog tudni.”

Erre teljes, minden irányban kielégítő vallomást tön; mely egyébiránt Couriol vallományaival mindenben megegyezett. Szerinte Vidal volt ezen merénylet tulajdonképi indítója. Büntársak

valának, *Durochaton* kívül *Couriol*, *Rossi* másképp *Bérolly*, *Vidal* és *Dubosq*. A kivégzett Bernard a négy lovat szerezte. Midőn a gyilkosság elkövetése után Párisba visszatértek, azonnal megtörtént az osztály, minek folytán Bernard kívánta s megis kapta a martalék egy ötödrészét. Lesurquesről mitsem tudott s nevét csak kivégeztetése után hallotta emlegetni. Végre kijelenti, hogy *Couriol* elfogatásáról értesülvén, tanácsosnak látta Párisból késedelem nélkül eltávozni.

Ezen vallományától a törvényszék előtt sem tért el. Figyelmeztetvén, hogy a lieursainti s mongeroni tanuk Lesurquesre vallottak, hogy ez akkor eziüstös sarkantyukat viselt, hogy Lieursaintbe egyik sarkantyuja megoldódott s ő azt fonállal megerősítette, végre, hogy ugyanazon sarkantyú a tett színhelyén feltaláltatott, oda nyilatkozott, hogy mindez így történt s hogy *Dubosq* volt, a kin ez történt. Ő a gyilkolás közben vesztette el sarkantyuját s midőn társai őt erre figyelmezteték, letépte a másik sarkantyút is s azt magától elvetette. Egyébiránt megjegyzé, hogy azon napon, melyen a büntett elkövetett, *Dubosq* szöke vendég-hajat viselt!

Pár napra reá *Vidal* is befogatott. Ez mindezt tagadott, ámbár a mongeroni s lieursainti tanuk ráismertek. — Egyik tanu egyszersmind

kijelenté, miszerint az első vizsgálat folyamában csalatkozott, a mennyiben Guesnot Vidallal fölcserélte. Durochat Vidallal szembesítettvén, ez utóbbi makacsul tagadott mindent, kijelentvén, hogy életében ez uttal látja először Durochát. Ez azonban korábbi vallományaához ragaszkodott s tompa közönnyel végezte be pályáját a versaillesi vérpadon.

Négy évvel a gyilkosság után a köztársaság VIII. évében *Dubosq* is elfogatott. Ez büntettek sorában megrögzött gonosztevő volt. Ifjúságában gályarabságra ítéltetvén, a forradalom alatt lerázta lánczait s megszökvén, különböző nevek alatt Francziaországot összebarangolta, minden felé rablásokat követvén el. Vidallal együtt tagadott mindent. Kettejük ellen közösen indított a hünper. Közös börtönben voltak letartóztatva, melyből azonban megszökni törekedtek. A kísérlet egyrészben sikerült. Miután a mérész tettesek két vastag falon szerencsésen áttörtek, az utczára kellett ugorniok. A 25 lábnyi magasból tett ugrás Vidalnak sikerült, Dubosq azonban lábát törte s újra befogatott. Daubenton újra mindent elkövetett, hogy a szökevényt kézrekeritse. Oly megrögzött gonosztevő minő Vidal volt, folytonos lopások által utját magaráulta el, s ezért nemsokára ismét befogatott;

de azon pillanatban, melyben Vidal újra befogatott, Dubosq ismételve s most több szerencsével tört ki börtönéből. Vidal befogatása után nyomban törvényszék elé állíttatott, halálra ítéltetett s a nélkül hogy vallott volna, ki is végeztetett.

Vége a köztársaság IX. évében Dubosq is kézrekerült s a törvényszék elé állíttatott. Szöke vendéghaját tettek fejére s a mongeroni s lieur-sainti tanuk, azonnal ama lovasul ismerék föl, kivel a szerencsétlen Lesurquesöt fölcserélték. A törvényhozó testület egyik tagja *Parrault* polgár is, ki azon napon Mongeronban a vendéglőben a tettesekkel egy asztalnál ült s Lesurques ellen tanuskodott, kénytelen volt bevallani, miszerint rendkívüli hasonlatosság létezett Lesurques s az vádlott között. Ugyanezt vallotta Alfroit asszony s még más tanuk is, mely vallományok a már kivégzettek vallományaival egyetemben az esküdteknél valamint a bíráknál legkisebb kétséget sem hagytak felmerülni ezen személyek azonossága ellen. Ámbár Dubosq most is mindent makacsul tagadott, egyhangulag bűnösnek ítéltetett s ventose havának 3. napján, a köztársaság X. évében kivégeztetett.

Vége sikerült az utolsó bűntársat *Rossit* a nagy olaszt, ki valódi nevén *Beroldin*ak nevezetett, befogni. Madridból, hol diplomatiái megke-

resés folytán elfogatott, Versaillesba kísértetett, s itt halálra ítéltetvén, a vérpadon mult ki. Gyón-
tató atyjának következő tartalmu iratott hagyott
hátra : „Ezennel kinyilatkoztatom, miszerint a ne-
vezett Lesurques ártatlan volt. Ezen nyilatkoza-
tom azonban, melyet gyóntató atyámnak adok
át, csak hat hónapra halálom után tétessék
közzé.“

A boszuló igazság karja végre elérte a bün-
tetteseket kivétel nélkül, *Bernard, Couriol, Duro-
chat, Vidal, Dubosq, Rossi* a vérpadon multak
ki, *Richard*, ki, mert Couriolnak menhelyet adott,
24 évigleni gályarabságra ítéltetett, itt bűnhö-
dött a gonosztettbeni részvéteért.

Ily formán Daubenton végre elérte azt, mire
minden törekvése irányozva volt, azon gyászos
meggyőződést, miszerint Lesurques csakugyan
ártatlan létére lön kivégezve. E meggyőződést most
ezeren osztották, talán az egész közönség, mind-
azáltal e meggyőződést Franciaországban sem
ötven évvel ezelőtt, sem ma nem szabad nyilvá-
nitani. Nem szabad kimondani, hogy az esküdtek
tévedtek s hogy így az igazságszolgáltatás gyil-
kosságot követett el. A közvádoló nyomban föl-
lépne, uj büntett volna elkövetve s uj vizsgálat
tétetnék a merész nyilatkozó ellen folyamatba.
Az egyenes ut helyett mellék utakra kellett az

illetőknek lépni, nehogy a törvényes jog teréről lemaradjanak.

Lesurques bánatos özvegye s vele családja nem hagyta feledésbe menni a gyászos eseményt; a pernek fölülvizsgáltatásáért folyamodtak, kérvén, hogy Lesurques emléke s vele becsülete visszaállíttassék, s hogy a legfőbb birói hatóság kijelentse, miszerint az ítélő bíróság hibázott s hogy Lesurques a birói tévedés szánandó áldozata volt.

A tényálladék minden irányban fel volt derítve s megállapítva s a kivégzett gonosztevők valományai, valamint a mongeroni s lieursainti tanuk visszavonásai minden kétséget megszüntettek. Ez utóbbiak szentül fogadták, miszerint Lesurques személyében tévedtek. Lesurques özvegye s családja azonban e körülményre nem hivatkozott, a megmásíthatlan s végrehajtott ítélet utjokat állta. A kérelmezők, természetes szent jogukat mellőzve, pusztá formasértéshez kénytelenültek ragaszkodni. Minden kétségen felül be volt bizonyítva, miszerint csak öten követték el a gyilkosságot, azon utas t. i. ki Laborde név alatt a lyoni szekérpóstára jegyeztette be magát s ki a postafutárt meggyilkolta s azon négy lovas, kik Mongeron és Lieursaintben ebédeltek, kávéztak s kik később a szekérposta utját állván,

a postalegényt összevagdalták. Az államügyészi vád csak ezen öt személy ellen irányoztatott, s mindazáltal Bernardon kívül, ki a lovak beszerzéseért életével lakolt, hatan végeztettek ki. Világos volt tehát, hogy kelletténél egy emberrel több lön elítélve és kivégezve. Erre alapíták az egész eljárás semmiségét.

Daubenton, hogy az eljárása által Lesurques s családjának okozott kárt, a mennyire tőle telhetett jóvá tegye, Lesurques családjának fennemlitett törekvéseit minden irányban előmozdítani igyekezett. E célnak szentelé az igazságszolgálatában töltött életének végső éveit s vagyonának nem csekély részét is. Az igazságügyiminiszternél egy iratot nyújtott be, melyben az esküdteket, a bírakat s a törvényhozó testület eljárását igazolá, valamint azt, hogy akkor oly s nem más ítélet hozatott. Couriol előadásai azon időben még nem birtak oly erővel, hogy azoknak alapján a törvények által világosan meghatározott utról letérni lehetett volna. A nyomozások folytán napfényre került s törvényesen megállapított ennyi új ténykörülmények folytán azonban ideje, hogy a kormány Lesurques perének megvizsgálását rendelje el: „Calas esete s azon esetek úgy mondá, melyekben királyaink hasonló új vizsgálatokat elrendelének, nem voltak oly

meglepők mint ez; az áldozatok ártatlansága mellett szólott vélelmek csekélyek s jelentéktelenek valának azokhoz képest, mik ez esetben fenn forognak.“

De ezen fölülvizsgálati jog a francia büntető törvénykönyvben többé nem létezett s a törvényhozás, mely akarta, hogy az esküdtek nyilatkozata sérthetlen legyen, azt vélte, hogy a társadalomnak az akkor még új intézmény iránti bizalmát renditené meg, ha megengedné, hogy az esküdtek is tévedhetnek.

Lesurques özvegye s gyermekei azonban nem engedték magukat elriasztani. De sem a directorium, sem a consulság, sem a császári kormány, sem végre a restauratio nem adott, kérelmüknek helyet. — Egy tehetséges író *Salgues M.* hasztalan szentele életéből tíz évet arra, hogy az elítélt ártatlanságát hirdesse, hasztalan szólt ez ügyben lelkes szavával *Merilhou* s más tekintélyes jogászok; a legellenkezőbb elveken alapuló kormányok megannyian lehetlennék tartották a folyamodóknak természetes igazságukat kiszolgáltatni.

A summum jus summa injuria még más irányban is kiáltó színben mutatkozott. Lesurques bűnösnek ítéltetvén, az elrablott pénz s a perköltségek megtérítésében elmarasztaltatott.

Vagyona az államkincstár részére elkoboztatott. Ezért irhatá méltán a boldogtalan Lesurques halála előtt, bár vagyonos volt, nevének : Gyermekeimnek nem hagyok fűrtjeimnél egyebet hátra. Vagyonát sem birta családja visszanyerni. A kormányok minden kérelemre azzal válaszoltak, hogy a valamely ítélet folytán rendelt birságok, a mint a kincstárba befolytak, abban maradnak és senki sem követelheti azokat vissza, mert az ítéletet magát senki sem változtathatja meg. Vagy : nincs reá törvény, mely rendelné, hogy valamely tévedésből elítélt azon polgári szégyen alól földoldassék, mely az elítéltetéssel összekapcsolatik, vagy mely rendelné, hogy az ily elítéltől beszedett birság visszaszolgáltassék.

Kegyelem után XVIII. Lajos és X. Károly uralkodása alatt egy részét az apai örökségnek visszakapták Lesurques gyermekei. A juliusi forradalom után újra a kamarák elé terjeszték panaszaikat. A kérdés majdnem minden ülésen szönyegre került, az északi megyék követei, honfiuk mellett erélyesen fölléptek, Crémieux a damascusi zsidók buzgó védője pedig a királyhoz a család nevében egy emlékiratot nyújtott be, melyben a fölülvizsgálási eljárásra vonatkozólag a büntető perrendtartás illető szakaszaihoz három pótszakasz hozatala iránti törvényjavasla-

tot mellékelte. A követkamra 1834 márczius 10-kén tartott ülésében ezen beadványt tárgyalás alá vette s heves vitatkozás folytán az igazság és pénzügyi miniszterekhez utasította. Ott hever talán maiglan, legalább nem jött köztudomásra, hogy e részben valami intézkedés tétetett volna.

Lesurques ártatlan létére, gonosztevő gyanánt verpadon fejezte be életét; e gyászos igazságról most már mindenki meg van győződve, de fájdalom, mit használhatott a késő meggyőződés, midőn, eltekintve a vagyon elkobzási kérdést, mely más törvényhozás értelmében méltányosabban oldathatott volna meg, a főveszteség, többé pótolható, a családjának okozott seb többé orvosolható nem vala.

Ha Lesurques azon egyetlen boldogtalan volna, ki ártatlanul a bíróságok rossz akaratának, ügyetlenségének vagy tévedésének áldozatul esett, úgy hajlandó lenne az ember e rendkívüli eseményt a régi pogányok módjára egy, még az istenek fölött uralkodó kérlelhetlen fatum végzettségének tekinteni s bár sajgó kebelével a változhatatlanban megnyugodni; de midőn a történelem tanúsága szerint, az ily esetek száma, mióta ember embertársa fölött vérhatalmat gyakorol, ezerekre, talán százezerekre rug, melyek legnagyobb része csak azért ment feledésbe, mert az igazság későn

vagy soha sem került napvilágra, vagy, mert senkinek sem állott érdekében a kivégzett emlékének tisztába hozatala végett föllépni; nem lehet mély sajnálatunkat ki nem fejezni a fölött, hogy az emberi mívelődés a kereszténység szellemétől átlengve s megszentelve, oly fokra még nem emelkedett, melyben ily esetek a lehetlenségek sorába tartoznának. Hazai törvényhozásunkban a halálbüntetés még szükségesnek tartatott ugyan, de annak foganatosítása, a mennyiben a rendes büntető eljárásról van szó, annyi föltételhez van kötve s annyi elővigyázati intézkedések által van környezve, miszerint tekintve magas uralkodóink kegyelmezései hajlamukat, oly eset, minő Lesurquese volt, ma már majdnem a lehetlenségek körébe tartozik. — De ezt csak a rendes eljárásról lehet mondani; a rendkívüli büntető eljárásnál s nevezetesen a rögtönbiráskodásnál azon eset, hogy gonoszlelkű vagy tévedésen alapuló tanubizonyok folytán a bűnös helyett ártatlan bűnhődhetik, épen nem tartozik a lehetlenségek közé; annál kevésbé, minthogy a rögtönbiróság a büntetőper alakzataihoz szorosan nincsen kötve, határozatai csak egyszerü szó többséggel hozatnak, ha az illető bűnös, rendszerint halálra szólnak s ellenük többé semmi jogorvoslatnak sincs helye.

Igaz, Lesurques fölött nem törvénytudó bírák, hanem esküdtek hoztak ítéletet; de ha a körülményeket fontolóra vesszük, meg kell vallanunk, miszerint tévedésük menthető s hogy jogilag képezett bírák is hasonló tévedésbe eshettek volna.

Legrand kereskedelmi könyveiben talált hamisítások, a máshollét ajánlott bizonyának meghiusulta, azon látszólag bizalmas viszony, melyben Lesurques Richarddal s Couriollal találtatott, oly nevezetes és nyomatéku bűnjelenségek valának, melyek a tanuknak a ténykörülményekkel, minden irányban összehangzó vallományait a bizonyosságig erősítik. Az egész bűnvizsgálat sarkalatos hibája ugylátszik abban rejlett, miszerint azon körülmény, valjon Lesurques oly jellemű s oly viszonyban volt-e, hogy ily gonosz tett elkövetésére képesnek lehetne tartani, nemcsak kellőleg föl nem derítettett, de majdnem egészen mellőztetett. Ki tudja, ha a vizsgáló bíró ezen körülményre inkább ügyelt volna, ha a védő védelmét erre fekteti, nem lett-e volna más kimenetele Lesurques perének. Minő indokok birhattak volna egy mivelt, feddhetlen életű vagyonos embert, kinek csak saját vagyona után 10,000 frank évi jövedelme volt, arra, hogy utonálló rablóná váljék, hogy kettős gyilkosság után

75,000 franknyi összeg fölött még hatodmagával osztozkozzék; — a periratok s a tárgyalások e kérdésre feleletet nem adnak.

Lesurques esete mindazáltal hatalmas intésül szolgál arra, mennyi elővigyázattal szükséges eljárni ott, hol a vádlott személy-azonosságának bizonyáról van szó s mindenekfölött ott, hol e bizonytól emberélet tétetik függővé. A legtisztább, legbensőbb meggyőződés csalódhatik ott, hol megelőző elfogultság vagy a felizgatott képzelet káprázati két személy általános hasonlóságát támogatják, mint ez Lesurques s Guerre Márton esetén oly meglepőleg tapasztaltatott.

A damascusi zsidó üldözés.

1840.

A szentföldön levő katolikus zárdák a leg-
régibb időktől fogva a római szentszék közvet-
len felsősége s felügyelete alatt állván, időről
időre, nyugatról kapják új avatonczaikat. Ezen
zárdák a nyugatiak előtt több részben elsőséggel
birnak; nem annyira a tudományok mívelése,
mint azon számos felebaráti cselekedetek folytán,
miket hitvallásrai tekintet nélkül, kiterjedt mér-
tékben gyakorolnak. A zárdák ezen felül az egye-
dűli vendégfogadók, hova idegen utasok száll-
hatnak. A szentsirhoz zarándokló hivek e zár-
dáknak minden időben igaz felebaráti szeretettel
fogadtatnak; itt szegény, boldog, bizton számít-
hat arra, hogy helyet találанд, hova fejét pihe-
nésre lehajtsa, s hol, ha a szokatlan égalj vagy az
ut fáradalmait kórággyra vetették, gyengéd ápo-
lásban sőt orvosi segélyben soha sem fog szü-
kölködni. A zárdáknak gyakorlati iránya lévén,
a barátoknak nem szabad éltüket tétlen elmélke-
désben tölteni, hanem mindegyik valamely mes-

terség vagy művészet avvagy hasznos tudomány üzése által életét felebarátinak hasznára fordítani köteles. Így találni közöttük mindennemű mesterembereket, gyógyszerészeket, sebészeket s orvosokat.

A damaskusi latin szertartásu zárdában 1840 körül *Tamás* nevű, Szárdiniából származó kapuczinus barát tartózkodott, ki harmincz három évig folytatott orvosi gyakorlata s különösen a himlő-oltás sikeres eszközlése folytán, egész Damaskusban *Tamás páter* neve alatt ismeretes volt. Orvosi gyakorlata s nevezetesen a himlő-oltás igen szépen jövedelmezett neki, úgy hogy a zárdai szabályok daczára tetemes vagyont szerzett, a nélkül azonban, hogy bőkezűségéről sokat tudott volna a világ. Közhasznu működésétől eltekintve, magán jelleme nem volt minden szep-lőtől ment, a mennyiben néha a mértékletesség parancsait nem épen baráti szigorral tartotta meg, magatartása merész és felfuvalkodott, beszédmódja pedig nyers és kiméletlennek mondatott.

Egyszerre azon hír terjedt el Damascusbau, miszerint Tamás páter 1840 február 5-én eltűnt s vele ifju erőteljes szolgája is, ki őt minden-hova elszokta kísérni. Pénze s egyéb vagyonában semmi hiány sem volt.

Az eset roppant zajt s megütközést okozott, minek folytán *Ratti Menton gróf*, a francia ügyelő, mint a kinek védelme alatt a katolikusok állottak, kötelességének tartá az eltűnt barát iránt nyomozásokat tenni.

A nyomozások folytán kiderült, miszerint Tamás páter az említett napon a zsidóvárosba ment, több zsidó ugyan azt állitá, de senki sem látta, hogy onnan ismét kijött volna. *Tehát*, ez volt a közvélemény, a zsidóvárosban kellett eltűnnie, elvesznie, ott kellett meggyilkoltatnia, még pedig a zsidóváros lakosai a zsidók által; ezen következtetés a közvéleményben csakhamar meggyőződéssé vált. Ennek folytán csak az volt a kérdés, mi módon ment a gyilkosság végbe, s ki volt a tulajdonképi tettes.

Az ausztriai ügyelő jelentése szerint ki tudatott — miszerint Tamás páter és szolgájának Hassan pasa piaczn czivakodása volt, mely verekedéssé fajult s melybe a török lakosság csöcselése elegyedett. De ezen esemény figyelembe nem vétetvén, a város egyéb részeiben semmi nyomozás sem eszközöltetett.

Ratti-Menton gróf, hogy a vizsgálatot minél erélyesebben folytathassa, a syriai kormányzó *Sheriff* pasától kieszközölte, miszerint minden eszköz, mi a tettesek kitudására szolgálhatna,

rendelkezése alá bocsáttassék; az ausztriai ügyelőtől pedig azon engedélyt kapta, hogy azon zsidóknál, kik ausztriai alattvalók, házmotozásokat tarthasson.

A vizsgálat javában folyt, midőn egyszerre a franciaügyelőnél *Mohammed-el Telli*, egy, az adósok börtönében letartóztatott török jelentkezett, ki azt ígérte, hogy ha őt börtönéből kiszabadítandja, a gyilkosokat föl fogja fedezni. A francia ügyelő közbenjárására Mohammed azonnal szabadon is bocsáttatott, mire a zsidóvárosban egyik házat a másik után gyanusnak mondott. Ratti-Menton gróf fegyveresek élén s a török népsöpredéktől követve házról házra járt s a gazdag zsidókat sorra megmotoztatta.

Ily körülmények között a török népség vakbuzgalma s a zsidók elleni gyűlölete fölébredvén, egész Damascusban a legnagyobb felindulás s ingerültség kezdett uralkodni.

Egy *Negrin* nevű zsidó borbély volt az első közt, kik mint gyanusak letartóztatottak. Kihallgattatván, ellenmondásokba keverte ugyan magát, de a gyilkosságról semmit sem akart tudni s az abbani részvétet kereken tagadta. Három napig az ügyelőségben egyre faggatták, vallaná meg az igazat s födőznél fel a bűnösöket. A borbély ennek daczára azonban egyre tagadott míg

végre negyednapra az egyiptusi hatóságoknak kiszolgáltattott. A török bíróságok nem sokat teketóriáztak, hanem kinzással kezdték meg a vallatást; mi közben Mohammed-el-Telli kétszer felkérte, vallaná ki az igazat. A baráti kérelem s a fején eszközzésbe vett kinzás használt, a horbély vallani kezdett, vallotta pedig a következőket:

Február 5-én estve egy dúsgazdag kereskedő *Arari Dávidnak* szolgálja jött hozzája, meghagyván neki, miszerint Dávidhoz menjen. Itt ő a házi uron kívül még hat gazdag izraelita kereskedőt és rabbit talált egybegyűlve, ugymint *Arari Dávidon* kívül, *Arari Józsefet*, *Aaront* és *Izsákot*, *Mussa Abul Áfiát*, *Salonati Mojszest* és *Laniado Józsefet*. A szoba egyik szögletében kezén lábán összekötve Tamás páter feküdt, szája kendővel volt betömve. A kereskedők őt (Negrin) felszólíták ölné le az ott fekvő barátot, ő azonban becsületes ember léteire meghagyásukat teljesíteni vonakodott; minek folytán, megparancsolták neki, hogy a történetekről egy árva szót se szóljon s ennek fejébe 600 piasztert kézbesítvén neki, elbocsátották.

Ezen vallomás folytán az egyiptusi kormány *Arari Dávidot* s a vele nevezett hat kereskedőt s rabbinst, kik, mellesleg mondva, a leggazdagabb zsidó lakosok valának, nyomban elfogatta.

Felszólíttatván, vallanak meg az igazat, égre földre esküdtek, miszerint mindannyian ártatlanok s az egész eseményről mit sem tudnak. Elkezdődött tehát a törökös vallatás. Mindenekelőtt a botozással kezdték, de mivel a vallatandók vén emberek valának, s tartani lehetett attól, hogy az első csapásokba bele hálnak, még mielőtt valamit kivallottak volna, más alkalmasabb kinzásokhoz fogtak. Az öreg embereknek 36 óráig egy huzomban talpon kellett állani a nélkül, hogy alhattak volna. Erre megkérdeztetvén tagadtak. Néhányan közülök megkorbácsoltattak de már a huszadik csapásnál eszméletlenül össze-rogytak. A franczia ügyelő azt hitte, hogy a korbácsolás nem elég erélyesen történt, miért is a vádlottak kívánata folytán újra korbácsoltattak; de hiába, mert mindnyájan tagadnak, egyikök sem akar valamit beismerni.

Időközben sikerült Arari David azon szolgálját, ki állítólag a borbélyt urához hívta kézre keríteni *Murad-el Fallad* azonban, ez volt neve, szintén tagadott. Ellene mint erősebb férfiu ellen keményebb kinzások vétették eszközzésre. A nilusi ló bőréből készült ostorral addig verték, míg husa bőre darabokkal foszlott le testéről s midőn ez sem volt elég, megkékült véres testét jeges vízzel locsolgatják. — Ily hajmeresztő kinok

végre megtörték lelki erejét, vallani kezdett; igen ő volt az, ki ura parancsára a borbélyért ment.

De kinzói e vallománynyal be nem elégedtek; többet akartak megtudni. Új korbácsolással fenyegeték, majd ígérték neki, miszerint ha vallana, bántása többé nem leend. — Félelem és reményről indítatva vall tovább, megvallja azt a mit a borbély vallott s még azon fölül is. Urának s a hat dus gazdag vén zsidónak parancsára ő a borbélylyal együtt ölték meg Tamás pátert; ő volt az ki a borbély segélyével a hullát darabokra vagdalta, a koponyát s a csontokat összezúzta s a véres darabokat egy távollevő vízvezetésbe vetették.

A borbély ugyanazon kinok között s ugyanazon ígéretek folytán, végre a szolga által előadott toldalékot is beismerte.

Ratti-Menton gr. a kérdéses vízvezetést nyomban megmotoztatta, a borbélynak s Arari Dávid szolgájának kalauzul kellett szolgálni. Mindkettő azonban annyira összevissza volt verve, miszerint se állni, se ülni, se járni nem birtak; s targonczán kellett őket a kérdéses helyhez szállítani. Ott egyebek között, valóban csontdarabokra s egy süveg vagy csuha maradványaira is akadtak. Az orvosok miután a csontokat megvizsgálták oda nyilatkoztak, miszerint a föltalált

csont töredékek között embercsontok is volnának. Ezek azonnal Tamás páter csontjainak tekintettek s mint ilyenek a szokásos egyházi szertartások között a kapuczinusoknál eltakarítottak.

Arari Dávid szolgája, Murad el Fallat a kinok folytán azt is vallotta, miszerint a páter kicsorduló vérért *rézedénybe felfogták* s vallási célokra palaczkokba levonták. A népbe erre felébredt a régi babonás hit, mely szerint, a zsidók husvétkor keresztény vért isznak vagy azt a husvéti savanyitlan lepényekbe elegyítik. Egyszersmint hire járt, hogy a fiatal s dúsgazdag zsidó kalmár *Picciotto*, egy ily palaczk keresztényvért bátyjának küldött volna, ki azon időben ausztriai ügyelő volt Aleppóban.

A vízvezetésben föltalált csontok a két vén zsidó kalmárnak előmutattak, de a várt borzadály minden érdekeltek nagy bámulatára kimaradt, a vádlottak tagadták a tettet, melyekről vádoltattak s fennen állíták ártatlanságukat. A felbőszült néptömeg nyomása alatt az egyiptomi hatóságok mindent elkövettek, hogy a büntettest bármi módon fölfedezzék. A vallatásoknál használt kínzások borzadálylyal töltik be az ember kebelét, nem elég hogy 900 csapásig terjedő lábbotozások fordultak elő, tüzesített vasat húztak a vádlottak husán keresztül s azt mindaddig ki s

be nyomták a sebben, míg a kinzott eszméletlenül össze nem rogyott. Egy azon időben ott megfordult német utazó tanúsága szerint a boldogtalanok egyikét csak azzal lehetett vallomásra bírni, hogy órákon át jéghideg vízbe mártogatták. A többi hat vén kalmárból ugyanazon vallomást a nilusi lóbőrből készült ostor csikarta ki. Pieritz, egy akkor Damaskusban tartózkodó térítő, a zsidók ellen használt kínzásokat következőkép osztályozza. A vádlottakat

1) megkorbácsolták,

2) jéghideg vízbe mártogatták,

3) fejüket egy erre való gép által összeszorították, annyira, hogy a szemek üregeikből egészen kidióztak,

4) három napig talpon állniok kellett egy huzomban, minden támaszték s minden pihenés nélkül, s ha álom vagy fáradság folytán össze-rogytak, az őrt álló katonák szuronyaikkal bök-dösték fel őket;

5) füleiknél fogva egy nagy udvaron végig hurczoltattak, míg orrukon szájukon vér folyt ki.

6) Tüskét szurtak a körmök alá.

7) Szakáluk lepörköltetett, míg a bőr is le foszlott.

8) Orruk alá égő gyertya tartatott, úgy hogy a láng az orlyukakon fölszállhasson.

E nyolczrendbéli kinzásokon felül egyebeket is használtak, melyek oly borzasztók s gyalázatosok miszerint azokról szólni sem lehetne.

Az eddig a legválogatabb kinzások által kicsikart vallományokkal azonban a francia ügyelő be nem elégedett, hanem hivatalos túlbuzgóságtól elragadtatva minden áron a palaczkokba csapolt vért akarta előkeríteni. A két öreg zsidó közül mindegyik ez utóbbi körülményt magára nézve tagadta s másik társára fogta. Az utolsó *Mussa Abul Áfia* nem birta többé az irtóztató gyötrelmeket kitartani s nagy kinjába kijelentette, miszerint törökké akar lenni. Ezen ajánlata elfogadtatott ugyan, de azért folyton ostromozták míg végre félig hagymázban a Damaskusi fő-rabbit *Antibi Jakabot* jelelte ki, mint azt kinek ő a vérrel telt palaczkokat átszolgáltatta. Ez is befogatott, megostoroztatott, de minden nemű kinvallatások daczára állhatatosan kijelenté, miszerint a kérdéses vérről mit sem tud.

Sajátságos s a maga nemében örökké nevezetes marad azon vallomány, mit a boldogtalan *Mussa Abul Áfia* jegyzőkönyvbe adott. Mert ez újra megerősíti azon régi tapasztalást, miszerint a legártatlanabb emberből kinzások által, bármi vallományt s úgy a hogy a vallató kívánja lehet kisajtolni. Tartalma a következő:

„Meghagyják nekem, mondanám meg mit tudok Tamás páter meggyilkoltatásáról s miért lettem mozlemmé; kénytelen vagyok tehát megvallani az igazat. Antibi Jakab a főrabbi, mint egy kéthétrel az esemény előtt mondotta nekem : Tudod, hogy nekünk vallásunknál fogva vérre van szükségünk; én ez iránt már megegyeztem Arari Dáviddal, hogy zsidóházban vért kaphassunk, neked is jelen kell lenned, hogy nekem a vért elhozzad. Én erre válaszoltam : Uram nincs nékem annyi erőm, hogy vért láthassak folyni. Felelé a fő rabbi : Hiszen az áldozatszobán kívül is állhatsz, ott fogod találni *Selanikli Mojzest* és *Laniató Jussofot*. Igen mondtam. Achach hónapnak tizedik napján, más félórával napnyugat előtt, ép midőn a sinagógába mennék találkozék Arari Dáviddal ki mondá nekem : Jere velem haza, szükségünk van reád. Válaszoltam. Előbb imádságomat akarom végezni, azután jövök el hozzád. Mondá ő : Nem, most kell jönnöd. — Követtem. — Tamás páter, mondá nékem van ma nálam; őt fel fogom áldozni; ne félj semmit. — Beléptünk a házba. A szobában, melybe léptünk uj butorok voltak. Tamás páter megköztözve a jelenlévők között feküdt. Napnyugat után egy más butorzatlan szobába mentünk, hol Dávid a Tamás páter torkát kezdte elmetszeni,

Arari Áron és Arari Izsák pedig végére jártak. A vért csöbörben fogták fel s azután palaczkba csapolták le. Erre meghagyták nekem, hogy a vért a főrabbihoz vigyem. Vettem a palaczkot s lementem a főrabbihoz, ki az udvaron várakozott. A mint feléje mentem, szobájába vonult, hova követtem. Itt van mit tőlem kívántál mondám, vedd át. Vette ő erre a palaczkot s azt egy könyvvállásra tette. Erre hazamentem. — Elfelejtettem mondani, hogy midőn Arari házából távozám a barát hullája még érintetlen volt. — Mondtam pedig Dávidnak s testvérének, hogy rosszul választották áldozatjukat, mert Tamás pater pap s közönségesen ismeretes levén, eltünté zajt fog okozni s nyomozásokat előidézni. Ők pedig felelék : senki sem fog erről valamit megtudni, a ruha elégettetik, a hulla pedig fel fog daraboltatni, s a mieink által darabonkint a csatornába vettetni. A mit első alkalommal elvinni nem lehet, az a titkos lépcső rejtekében marad, ne aggodj semmiről. A mi Tamás páter szolgáját illeti, Isten látja lelkem, hogy nem tudom mi lett belőle. — Szerdán reá Arari Dávid, Izsák és Józseffel a bakal (szatócs) boltja előtt találkoztam. Kérdé Izsák, Dávidot : Mint ment végve az egész, Dávid pedig felelé. Ne törődj semmivel, mindennek végére jártunk. Midőn pedig suttogva

beszélne, eltávozám, mert nem sok szólásom volt az előkelőbb zsidókkal, az Arariék pedig ezek közé tartoznak. A mi a vért illeti, ugy az a husvéti kenyér elkészítéséhez kívántatik. Vádoltattak már máskor is ily tettekért a zsidók s törvény előtt is állottak. Van egy könyvük, melynek neve *Serir Hadurut*, mely a vérről szól. Ma, midőn az Izlam világossága szállt rám ajánlom magam azok ótalmába s kegyelmébe *kiknek kezében van a hatalom*.

Mohammed Muselmani.“

Miután már a vért előteremteni nem lehetett, legalább még néhány bűntársat kívántak fölfedezni. Arari Dávid szolgája miután a vallomásba belekezdett, vallott a mit és a mennyit csak tőle kívántak. A páternek megöletése után, azt vallá, hogy M. Farhi dús izraelitához küldetett oly meghagyással, miszerint a barát szolgáját ugyanazon módon végezzék ki, mint annak urát. Ezen meghagyást ő teljesítette is; jelen volt ez alkalmal az ifju *Piciotto Izsák*. Másnap ugyan ez négy más zsidó u. m. *Marad Farhi*, *Meir*, *Assan Farhi* és *Stromboli Áron* kíséretében, kik megannyian előkelő zsidók valának, urához Arari Dávidhoz jöttek s vele tudatták, miszerint Tamás páter szolgáját Meir házában ugyanazon módon leölték mint a pátert magát. Utóbb Murad el

Fallad ebbeli előadásától eltérőleg azt állítá, miszerint az inas is Arari házában lön kivégezve.

Az ifju Picciotto, egy ausztriai ügyelőnek fia, mint ilyen, az ausztriai ügyelőnek védelme alatt állott. A francia ügyelőség megkeresése folytán az ügyelőség börtönébe kísértetvén, ott vizsgálat alá vétetett. Kereken tagadta, hogy a kérdéses büntetthben legtávolabban részt vett volna, s a tett helyétöli távollétét, leginkább egy Macson nevü angol tanusága által be is bizonyítani igyekezett, kit ő ép ezen napon u. m. február 5-én estve, feleségével együtt meglátogatott. De Arari Dávid szolgája ismét bővitette vallományát. Valamint a páter megöletésénél jelen volt, ugy hasonlólag szolgájának meggyilkolásában is állítólag részt vett. Állítása szerint ez is megköötztetett, valamint ura ugy ő is hét személynék u. m. a fenebbi négyen fölül *Picciotto*, *Abul Áfia Jakab*, s *Menachem Farchi József* jelenlétében leöletett. Picciotto a Scherif pasa előtt tartott kihallgatása alkalmával oly higgadtan viselte magát s a francia ügyelő beavatkozását oly határozottan utasítá vissza, miszerint már magatartása is büntelen volta irántnémi részben kezességet nyujthatott volna.

Ezen időponttól fogva a botrányos esetben diplomatikus kérdések szövödtek be. Ratti Men-

ton gróf Picciotto kiszolgáltatását kérte, hogy a bíróság elé állíttassék s illetőleg hogy ostorzás, hideg zuhanyfürdők s minden kigondolható kínzások által vallomásra kényszeríttessék. — Az ausztria ügyelő állása napról napra kényesebbé vált. Egyedül állott szemben a végletekig felingerült keresztény népséggel s a zsidó-gyűlölettel telt s az események által felizgatott török néppel, a francia ügyelőséggel s az egyiptusi hatóságokkal. Ő azonban mindezen fenyegető körülmények daczára az Ausztria s a török kapu között kötött szerződvényekre támaszkodva, Picciottót kiadni vonakodott. Az ingerültség ez által nőttön nőtt, az ügyelőt azzal gyanusíták, hogy zsidó s hogy maga is a kérdéses büntettségben részes. Házát kémek vették körül, kik a ki s be menőkre ügyeltek s a feladás bünburjánja nagyban tenyészett.

Mindenki hitte vagy legalább akarta hinni a gyalázatos mesét, mit a közvélemény koholt s mit a boldogtalanokból kinok csikartak ki. De hogy a középkor setét századaihoz illő kép minden részben kiegészíttessék, még jósok és jövendölökhöz is folyamodtak, kik részint azt mondták a mi ugy is közhirül keringett, részint boszuvágytól vagy irigységtől indítatva egyes házakra utaltak, melyek megmotóztattak vagy egyes sze-

mélyekre, kik mint gyanusok nyomban letartóztattak. Midőn mind ez az óhajtott sikerre nem vezetett, a zsidó gyerekeket, számra hatvanhármat fogdosták össze s őket 30 napon át fogva tartották. Mi volt e kegyetlenség célja, azt bizonynyal nem tudni, vagy azt várták, hogy 4—10 éves gyermekek szüleik ellen fognakvallani, vagy azt, hogy a gyermekeik sorsáért aggódó szülők önmagukat adandják fel.

Hasonló elfogultsággal jártak el azon tanuk ellen, kik a vádlottak részére s javára szóltak, a mennyiben minden előnyozás nélkül mint hamis tanuságot tevők s hitszegők keleties kegyetlenséggel megis büntetettek. *Karasch Farach* és *Javoh Issák*, kik azt állították, miszerint február 5-ének estvéjén Tamás pátert a zsidó városon kívül látták s az utóbbi, hogy vele s szolgájával egy óra járásnyira a zsidóvárostól a Salachiába vezető uton találkozott s velük beszélt is, azonnal letartóztatták s az utóbb nevezett azonnal kinvallatás alá vétetett, mely közben kiadta lelkét. Egy másik zsidófiu, ki szintén merészelte állítani, hogy Tamás pátert a kérdéses napon a zsidóvároson kívül látta volna, oly irgalmatlanul megkorbácsoltatott, miszerint 24 órára reá szintén kimult.

A pap szolgája az egyik előadás szerint Meir

Farhi házában meggyilkoltatván, Ratti Menton gróf az annak közelében lévő vízvezetésekét fölbontatni rendelte. Az Antilibanon hegységein eredő patakok látják el ugyanis a szükséges vízzel azon számtalan szökökutat, melyek részint Damascus téreit diszíték, részint a mór házak belsejében a tikkasztó lég hűsítésére szolgálnak. Minden házban vagy legalább annak közelében találtatik egy ily vízvezetés. Meir Farhi házában közelében levő csatornában a francia ügyelő egy halmaz csontot, egy alaktalan hus tömeget, s egy fél czipőt, mások szerint egy derékövet talált. Ezen utóbbi ruhadarabot, mely legalább is harmincz napig vízben ázott, az eltűnt szolgának testvérje, mint bátyja sajátját állítólag fölismerte! Az egész lelemény a francia ügyelőségre vitetett, hol lelkisméretesen megvizsgáltatván, a jelenlevők nagy bámultára kiderült, miszerint a föltalált csontok korán sem ember, hanem birkacsontok valának.

A zsidók lakásai megmotoztattak, de a nélkül, hogy a vizsgálók valami gyanus jószágra akadtak volna. Ratti Menton gróf most azon keresztények házait is megmotoztatta, kik ausztriai alattvalók lévén, az ausztriai ügyelőség védelme alatt állottak; s a nevezett gróf hivatalos buzgalma általannyira elragadtatott, miszerint a keleti

szokásokról megfélelkeztvén éjnek idején fegyveresek élén a kereszténynők háló szobájába tört, hogy állítólag elrejtett zsidókat felkutasson.

Mindezen hallatlan eljárás daczára a szolga állítólagos gyilkosait előteremteni nem lehetett; ők számos hittársaikkal együtt még jó korán elhagyták a várost, hol bizonyos veszedelemnek voltak kitéve. De a francia hatóságközbenjárása folytán a szökevényekre formaszerű hajtóvadászat intéztetett, melyen rokonaikat kézrekeríteni, s mindennemű kintatások által őket a kiszemelt áldozatok rejtekének fölfedezésére bírni sikerült. Félelem és rettegés tölté be Damascust; a börtönök telve valának rabokkal s viszhangoztak azon boldogtalanok jajveszékeléseitől, kik hihetlen kinokkal vallomásokra kényszerítettek. Meir Farhi neje, gyermekestől börtönbe vettetett s a vallatók pokoli eszélyességgel az anyai sziv hatalmára számítván, nem rajta, de gyermekén kezdték meg az iszonyu vallatást. Gyermeke lábain botoztatott, s az anya, női s nemzői szeretete által egy ideig ide oda hányatva egy ideig még boldogtalan magzatja jajjainak is ellent bír állani. De végre a kötelességek borzasztó tusájában az anyai szeretet győzött a nő hűségén, a háromszázadik csapásnál lelkének ereje megtöretett s fölfedezte férjének rejtekét. Ez nyomban elfogatott, de azon

kínokra gondolván, melyekkel társaitól a vallományok kicsikartattak, még mielőtt kinztatás alá vétetett volna, mindent bevallott, a mit vallatói tőle kívántak. Assan Farhi rejtekében elfogtatván, egy héten át a franczia ügyelőségen szép szerével vallattatott, de midőn a szellemi kínzás eredménytelennek mutatkozott, a török hatóságoknak szolgáltatott ki. Talpára alkalmazott csapások, kízópad, s más egyéb erélyes eszközök őt is vallomásra birták, melyet azonban, magát büntelennek vallván, az egyptomi alkirálynak irt levelében, a mint alkalma volt egész terjedelmében visszavont. A zsidóváros hatvan éves vén kapusa szintén kérdőre vonatván, halálra botoztatott, életével lakolván azon bűneért, hogy Tamás páter meggyilkolásáról mitsem tudott.

Mig ezek történtek, a két fővádltban az ártatlanság érzete erőt vett a kínok s az azok előtti félelmen; visszavönták egész vallományukat. Hasztalan volt minden ostorzás, minden kínzás, tántoríthatlanul megmaradtak utóbbi nyilatkozatuk mellett. A 80 éves Arari Dávid, társai között legidősebb, s Laniado József a kínzásokba behaltak; az utóbbi máshollétét akarta utólag bebizonyítani, de mig az általa tanukul felhívott két keresztény kalmár Khasbinból Damascusba érkezett volna, a boldogtalan e világból kimult.

Igy álltak a dolgok, midőn egy német utazó, ki e nevezetes perről a legrészrehajlatlanabb tudósításokat tette közzé, Damascusba érkezett. Az egyiptusi uralom által előidézett inség és nyomás, a fenyegető keleti háboru, a pestis, mely szerte dulongott, a kereskedésnek zárvonalak általi veszélyeztetése, mind háttérbe szorult a gyilkosság állítólagos rémmeséje s a zsidóüldözés kegyetlensége elől. A körülmények nem csak rendkívüliek, de hallatlanok valának, egy keleti város tösgyökeres moslem népessége egy kereszténynek meggyilkolása miatt dühösködve, s ezen az örülésig felingerült, tudatlan népsöpredék élén vezetőül képviselője azon államnak, mely magát a polgarisulás előbajnokának tartja s tartatni kívánja.

A damascusi zsidók helyzete napról-napra aggasztóbbá, sőt veszélyesebbé lön, a népkebelében az egykor szenvedett nyomások s zsarlások emléke fölébredt s réges-régen táplált gyűlölet s az irigység, melyet zsidók által birt kincsek támasztottak bő alkalomra talált, vélt vagy igaz bántalmakért bosszút állani s azon daemoni gyönyört élvezni, mit a vagyontalan érez, midőn a dús gazdagot kincshalmazai mellett rettegni s remegni látja. Az üldözések terjedelemben napról napra növekedtek s annyi föladás történt, miszerint már a teendők halmazánál fogva szabályos

eljárásra többé gondolni sem lehetett. Mohamed-el-Telli a közvádoló, csak azért lön szabadon bocsátva, mert a zsidókat feladta. A borbély ámbár önmagát is bűnösnek vallotta, szabadon bocsátatott, sőt büntelennek nyilvánított, mert a többi zsidókat a vádbeli tények elkövetésével terhelte. Ily körülmények között csodálni nem lehet, ha a nép alsó rétege s minden jelentéktelen ember felhasználni sieté a kedvező alkalmat részint, hogy korábbi büntetteiért bűnbocsánatot nyerjen, részint hogy a zavarban s közrémületben magának vagyont szerezzen, legnagyobb részben pedig, hogy egykori sérelmek miatt, magánboszuját ellenein a legborzasztóbb s legkényelmesebb módon töltse. Ibrahim pasa kormánya pedig, bár látta a végtelen nyomort s az égbekiáltó igazságtalanságokat, mik az ő védelme alatt, sőt segélyével végbementek, mit sem tett, hogy azokat megakadályozza, mert a kilátásban lévő vagyonek kobzások bő jövedelmet ígértek a megürült pénztáraknak. Emlékezünk még azon gyászos jelenetekre, melyeknek polgarisult államokban, hol az ujkori felvilágosodás és miveltség sok régi babonát s előítéletet kiirtott, egy évtized előtt hasonló események alkalmával tanui valánk s így könnyű elképzelni minő alakot ölthetnek ily üldözések keleten, hol

nemzeti s vallási valamint polgári különbség nélkül egyenlő tudatlanság és sötét babona uralkodik.

Ratti Menton gróf, azt még ellenei is elismerék jó hiszemben — de azon szerencsétlen elővéleményben cselekedett, miszerint Tamás pátert a damascusi zsidók ölték meg, és senki más a kérdéses tettet el nem követhette. — A mennyiben azonban egy durvaságáról hirhedt keleti igazságszolgáltatáshoz fordult s annak minden kegyetlenségeit egy, századok óta szenvedő néptörzs ellen felidézte, nem csak küldetését téveszté szemé elől, de egy másik nyugati hatalom szerződésszerű jogai ellen is vétett, annak védenczeit idegen s illetéktelen helyihatóságok biráskodása alá akarván vonni.

Egyesek, valamint egész osztályok üldözése s mindennemű kegyetlenség keleten sem új, sem meglepő nem vala; a keleti ember Istenbe vetvén minden bizalmát, ily csapásokat, a sors kérelhetlen rendelvevényeiként fogad s némán fejte hajt azelőtt, mit elkerülnie vagy eltávolítania nem áll hatalmában; de hogy ezen kegyetlenségek fő tényezője, indítója egy polgárisult keresztény állam hivatalos képviselője volt, s a mohamedán népség vakbuzgalmát ő szitotta fel eljárása által, ez hallatlan s keleten is eddig ismer-

retlen tüneményt képezett. Hogy Mehemed Ali a mamelukkokat orozva megtámadtatta s halomra lövette, ezer meg ezer nubiait halálra kínoztattott s egyesek vétke miatt egész falvakat felkonczoltatni nem irtózott, az borzalommal tölt el bennünket, de már keleten az így szokott lenni, a pasa ítelt s indokául ott állt mindenható akarat. Itt azonban a keleti kegyetlenség nyugati igazságszolgáltatás színe alatt követtetett el s e hazug mázt a francia ügyelő hevedése s elfogultsága kölcsönözte, pedig nincs égbekiáltóbb igazságtalanság, mint a mi az igazságszolgáltatás színe alatt követtetik el.

Nem lehet csodálni, ha ily körülmények között az egész világ minden zsidó népessége a francia ügyelőben egy új Hámánt látott, ki Izraelt elakarja pusztítani heted iziglen, s hogy ellene oly vádakkal is léptek föl, mik részint a dologhoz nem tartoztak, részint bajosan voltak bebizonyíthatók. Ámbár előélete nem volt minden homálytól ment, a mennyiben az előtt egy párszor csőd alá került s Tiflisből botrányos magaviselete miatt az orosz kormány megkeresése folytán hivatott el; annyi bizonyos, hogy vakbuzgalma mellett a legnagyobb önzéstelenséget tanusította s őt megvesztegetni lehetetlen volt. A zsidók nagy szorultságukban bármi kin-

cseket is készek lettek volna feláldozni, csak hogy a végpusztulással fenyegető vést árva fejükről elhárítsák. Nem szenved kétséget továbbá, hogy a dúsgazdag zsidók, a följük tornyosult végveszély elől bármi áron menekülendők, szép szóért s jó pénzért hamis tanukat is állítottak, s hogy mindennemű cselszövénnyel a vihar ellen dolgoztak, de ki vethetné ezt szemükre midőn ily veszélybe s ily igazságszolgáltatás kezei közé kerültek. Meglehet, hogy régi bűnök, és régigonosztettek is terhelék Izrael népségét, hogy ez üldözésben az isteni boszu nyilatkozott, mely késlelkedve bár, de végre mégis eléri a gonoszokat s az apák bűneit megbünteti fiaikban; mindez azonban nem mentheti, annál kevesebbé igazolhatja Ratti Menton gróf eljárását, ki nem volt a török törvényszék közvádlója, hanem a mivelt franczia nép képviselője. Egy keresztény papon elkövetett egyes gyilkosság, habár büntelen maradt, sokkal csekélyebb rossz, mint azon irtóztató kegyetlenséggel végbevitt zsidóüldözés, még akkor is, ha a számtalanok között, kik általa sujtattak, esetleg a valódi bűnöst is elérte volna a kiérdemlett boszu. A török s egyiptusi hatóságokat igazán vádolni nem is lehet, ők ugy cselekedtek, mint azt természetük s érdekük magával hozta, s a mint azt tőlük várni lehetett.

A francia ügyelő alatta lévő tisztjeiben buzgó s mindenre kész eszközökkel birt. Ilyenek valának az egykori ügyelőségi ügynök *Baudin*; egy aleppoi születésű tolmács, nevén *Salins Ferencz*, ki ezen hivatalos teendőjén kívül, mint feladó, kém, izgató-ügynök és tanu szerepelt s egy lazarista pap *Tusti* atya, ki ez alkalommal, az ausztriai ügyelő jelentése szerint „a damascusi zsidókon isteni mesterének halálát látszott megboszulni akarni, ki üldözőinek megbocsátott.” — Így lehetett, hogy egy keresztény arab *Schibli Ajub*, különben elvetemült egyén, feladási tehetsége miatt a francia ügyelőségnél szívesen fogadtatván, nagy befolyást nyert s azt arra használta fel, hogy a zsidóktól szenvedett méltatlanságokért rajtok boszut álljon.

A mi a további vizsgálati eljárást illeti az minden okszerű törvénykezéssel homlokegyenest ellenkezett. Miután már számtalan vádlott vérig ostoroztatott, halálra kinoztatott, jutott még csak a bíráknak eszébe az állítólagos büntett indokát fürkészni. Régi hagyomány, miszerint a zsidók husvétii kenyerükbe keresztényvért elegyitenek s hogy ez a Talmudban, mint szabály foglaltatnék. Hogy kinyomoztassék valjon e szörnyüség a zsidó vallás rendeli-e vagy sem, tizenkét írástudó egymástól külön szobába záratott,

hogy a Thalmudot hevenyében lefordítsák. — Ibrahim pasa zsoldosai alatt nyögő, a pestis által dult, s kinzatott zsidók jajveszékelései s a vakbuzgó népesség vad rivalgásától visszhangzó Damascus alig volt ily nagyszerű tudós munka végbevételére alkalmas helyiség. De, hogy is lehetett várni, hogy a 12 roppant kötetet képező a legtöbb zsidó előtt is érthetlen munka, minden előkészület és segédeszköz nélkül rövid idő alatt lefordíttassék. Elég helyre akadtak, mely a más vallást követők ellen gyűlöletet lehelt, de egyetlen határozott szabályt sem, mely kereszténységnek vallási czélokrai fordítását vagy ehhez hasonló valamit rendelt volna.

Mig a bíróság csak azon nyomokat vizsgálta mik a zsidókat terhelék, egészen megfélekezett azokat kutatni, melyek más irányban mutatkoztak. Az ausztriai ügyelő s Pieritz nevű térítő állítása szerint, Tamás páter eltűnése előtt néhány nappal kemény feleselésbe elegyedett egy török öszvérhajcsárral, ki felindulásában megesküdött, miszerint „a páter nem más, mint az ő keze által fog meghalni.“ Ezen vita tettlegességekre fajult úgy, hogy a páter szolgája szükségesnek találta abba elegyedni, miért is a törököt torkon ragadta s addig rázta, mig vért nem kezdett hányni. Ugyanekkor Tamás páter a moslemet

vallásával együtt megátkozta, mely balga eljárás folytán valamennyi török volt, mind felbőszült s ezek közül egy kalmár, nevén *Abu Yekyek elKaphar*, a mint Tamás páter eltűntének hire elterjedt, minden képzelhető indok nélkül felakasztotta magát.

De még a török népség józanabb s értelmesb része is a francia ügyelőt azzal vádolta, hogy a Törökországban divatozó büntető eljárástól tetelesen eltért, hogy sok elhamarkodásnak lön oka s oly foglyok kivégeztetését is sürgette, a kiknek bűnös volta koránsem volt kielégítőleg bebizonyítva. Tekintélyes törökök rosztalták, hogy ez ügy, mely egy egész bujdosó népfajnak erkölcsát magában foglalta, egy hevenyében alkotott félig közigazgatási tanács elé vonatott s ez által lett volna megbirálandó. Midőn egy híres német utazó, ki akkor a helyszínen tartózkodott, Damaskust elhagyá, állítása szerint valamennyi igazságszerető s elfogulatlan lakos a zsidók bűntelenségéről meg volt győződve; csak a francia ügyelő folytatta még makacsul a vizsgálatot s a vádoskodást.

Az ausztriai ügyelő, az első időben s az általános izgalom közepette, azon szilárd magatartása miatt, melylyel fejedelmének alattvalóit s védenceit oltalmazta, nem csekély mértékben

veszélyben forgott. Szerencsére, Merlato, ki annak előtte tengerész tiszt volt, elég bátorsággal birtag társának követeléseit szilárdan s hajthatlanul visszautasítani s annak, valamint a felbőszült s vakbuzgó keresztény s mozlem népségnek ellentállani. Ő sem az ifju Picciottot nem szolgáltatta ki, sem nem mulasztá fáradhatlan törekvései által a szerencsétlen izraeliták baját a mennyire tőle tellett, enyhíteni. Végre sikerült neki a többi hatalmak ügyelőiből egy nemét a tanácsnak alkotni, mely Ratti-Menton gróf tevékenysége ellenében ellenzékét képezett. Fáradozásainak eredménye csakhamar mutatkozott, a korbácsolások s kivallatások megszűntek s Merlato közbenjárására több fogoly, kinek büntetlensége mellett a közvélemény hangosan nyilatkozott, szabadon bocsáttatott. A per vége felé Tamás páter állítólagos gyilkosai közül már csak az Arari testvérek, a bátor Mussa Salonichi s a szerencsétlen renegat Abul Afia tartatott fogva, a szolgálgyilkosai közül pedig már csak a két Farhi testvér volt letartóztatva.

Igy álltak a dolgok, midőn az üldözések híre homályos tudósításokban Európába eljutott. A zsidók erre egyhangu felkiáltással válaszoltak, s a századok óta szétszórt, nyelv és szokásokban, sőt hitben is egymástól eltérők egy nemzetként

mutatkoztak. Minden nagyobb városban, Londonban, Párizsban, Bécsben és Lipcsében a zsidók nagy tevékenységet fejtettek ki, egy részt, hogy a közönséget a vád képtelenségéről, s a tény lehetlenségéről meggyőződésre bírják; más részt, hogy szerencsétlen hittársaik javára a hatalmaságok közbenjárását kieszközöljék. Az első irányban a nemzeti buzgalom célján túl ment; a mennyiben a vádbeli tett *lehetősége* tagadtatott. Tulbuzgó védők annyira mentek, miszerint tagadták, hogy a Thalmud ily nemű rendeletet tartalmazhatna, míg mások ezek ellenében azt vitaták, hogy a Thalmud európai kiadásaiából többrendű borzalmas hitágazat és szabály rég kihagyatott, mely az eredeti, keleten forgó példányokban maiglan is foglaltatik.

Ha e részben a zsidóság döntő eredményt kivíni nem birt is, úgy annál sikeresb volt a nagyhatalmaknak föllépte. A francia követkamrában az érdekükben tett indítvány eredménytelen volt ugyan, a mennyiben Thiers az akkori miniszteri elnök diplomatiái védvek alá vonult vissza, érdekében inkább állván a francia ügyelő tekintélyét csorbitlanul föntartani, mintsem néhány, habár ártatlan izraelitának ügyét, mihez közvetlen semmi érdeke sem volt, áldozatokkal felkarolni s enyhíteni. Az angol parla-

mentben hasonló tekinteteknél fogva szintén csekély eredményt idéztek elő az e tárgyban folytatkozások. De a francia ügyelőt kivéve, valamennyi hatalmasságnak képviselője Alexandriában Mehemed Alinál a damascusi zsidók ügyében közösen felléptek, s az ügynek újabb s részrehajlatlan megvizsgálását szorgalmazták. Még erőlyesebben léptek föl az európai izraeliták a meny nyiben közvetlenül követséget küldöttek keletre, melynek élén Londonból *Sir Moses Montefiore* és *Crémieux* ügyvéd állott s mely a Rottschhild ház pártfogolása alatt, nagy kísérettel Alexandriába utazott. Közreműködésüknek sikerült is Mehemed Alit a damascusi zsidók büntelensége iránt jobb meggyőződésre birni. Ki is hatalom szavával az egész pert megsemmisítette, a még fogva levöket pedig szabadon bocsáttatta.

Ha az ily szörnyü váddal terhelt zsidóság vallási s erkölcsi törvényeinek tisztaságára Mehemed Ali rendeleténél jobb s erősb védvet nem birna felmutatni, ugy a kérdés korán sem volna megoldva, söt kételyekre elég tér nyílnék. Igaz, hogy az akkori egyiptusi alkirály francia befolyás alatt állván, e hatalmasság iránti tekintetből alig határozta volna magát ily lépésre, ha a zsidók ártatlanságáról nem lett volna meggyőződve; mindazáltal nem lehetlen, söt nagy való-

szinüséggel is bir, miszerint azon okok, melyeket a pénzsomjáról s fukarságáról hirhedett alkirálynál a Rotthschild ház felhozott nyomosságukra a francia befolyást is, mely ugy is csak másodrendüleg volt e tárgyban érdekelve, nem csak ellensúlyozni, de legyőzni is képesek valának. *Mehemed Ali* nem esküdtszék s legkisebb nyoma sincs, hogy ő magának jobb meggyőződést szerzendő netalán az ügyet félhivatalos uton megvizsgáltatta volna. De ily vizsgálat ellen a francia ügyelő határozottan tiltakozott is, kijelentvén, miszerint egész befolyását fogná felhasználni arra, hogy azt megakadályozza. Határtalan nehézségek után, a két küldött szorgalmazása folytán végre Mehemed Ali hatalom szavával a damascusi zsidó üldözésnek véget vetett s az ottani zsidóknak *szabadságot s békességet* biztosított; a pert ép oly keletiesen fejezvé be, mint a mily törökösen megkezdett. Cochelet a francia főügyelő a fentebbi kitételek helyébe, *kegyelem és szabadon bocsátást* akart az illető rendelvénybe becsuztatni, ebbeli kicsinyleges törekvése azonban meghiúsult.

Bármi kétségesek, ingatagok s a vallási s pártnézetek által elferditve, vagy elhomályosítva jutottak is reánk mind ezen adatok, ugy, hogy alig találkoznék európai bíróság, mely azok alap-

ján megnyugvással ítéletet merne hozni; annyi mindazáltal kétségen kívül áll, hogy 1) sem a *tárgylagos tényálladék* vagyis, hogy Tamás páter és szolgálja meggyilkoltattak, 2) sem az *alanyi tényálladék* v. i., hogy ha valóban meggyilkoltattak, kik voltak a tettesek, végre 3) sem az ily tett *indoka* nem volt bebizonyítva s így hiányoztak mindazon föltételek, melyek nélkül elmarasztaló ítéletet hozni nem lehet.

Tamás páter hullája, melyen a gyilkosság jeleinek látszatnia kellett, föl nem találtatott. Csontokat talált ugyan a vizsgáló bizottmány, de az, hogy azok valóban Tamás páter csontjai valának, mivel sem volt bizonyítva, azok ép úgy más valamely meggyilkolt vagy különben meghalt ember csontjai lehettek. Sőt nem is lehetlen, hogy a páter állítólagos csontjai, mint azok, melyek szolgájának csontjaiként elismertettek birkaesontok valának.

De föltéve, hogy meggyilkoltatott s hogy a feltalált csontdarabok a meggyilkoltakéi valának, a vádlott zsidók bűnös volta semmi által sincsen bebizonyítva, mert azon vallomások, miket a tanúk hajborzasztó kinok között s szabadságuk reménye fejében tettek, ép oly kevésbé birhatnak bizonyerővel, mint a vádlottaknak osztorzás s minden nemű kinok között kicsikart

vallománya, melyet még azon fölül egytől egyig visszavontak.

Végre azon *indok* sincsen kipuhatolva, mely a vádlottakat azon szörnyű tett végbe vitelére birta volna. Hogy rablógyilkosság nem követte-tett el, kétségtelen, mert Tamás páter vagyona-ból mi sem hiányzott, nem lehet tehát a tettnek más oka, mint boszúvágó vagy vallási vakbuz-galom. Miután az első lehetőségre nézve nyomozás nem tétetett ez iránt adatokkal sem birunk, az egész vélemény az utóbbi indok lehetősége, vagy létezése körül forgott. Hogy a vakbuzga-lomnak hasonló kicsapongásai, korunkban föltét-lenül lehetlenek volnának, mint azt a zsidók vi-taták, állítani nem lehet. A zsidó írók, kik ez időben Európát röpiratokkal elárasztván, a vád-beli tettet a lehető cselekedetek sorából kitörölni igyekeztek, ügyük érdekében nem helyesen cse-lekedtek. Ha Európában a tizenkilencedik szá-zadban a nép, csapások idején, mint például a kolera első fölléptekor, jó hiszemben, borzasztó kegyetlenségekre s babonás cselekedetre birt ve-temedni; miért volna lehetlen, hogy keleten, mely minden időben a vallási rajongás és a legseté-tebb babona őshazája volt, hasonló véres tettek el ne követtetnének, föltéve, hogy valamely hitrege, vagy vallási hagyomány az ily kegyetlenséget

Isten előtt kedves cselekvénynek nyilvánítaná. Ki ismeri annyira a damascusi zsidók miveltségi s erkölcsi állapotjait, hogy ennek alapján ily tettet erkölcsileg lehetetlennek kellene kijelenteni; ki tudja valjon roppant gazdagságuk folytán európai mivelődés lett-e náluk honossá, vagy pedig csak arra szolgált, hogy tompa vakbuzgalmukat, az ősi babonáságot fentartsa s gyarapítsa. Ki tudja valjon Ratti Menton gróf vagy pedig Merlato ügyelő ismerte-e jobban a damascusi zsidóság miveltségi fokát. Egy híres német tudós *Schubert* tanár azonban kijelenti, miszerint ezen borzasztó mese merő ellentétben áll a keleten élő zsidóság szokásaival. *Delaborde* francia utazó pedig, a francia kamarában szintén a damascusi zsidók jellemét magasztalta.

A zsidók által vitatott azon tagadólágos állítás, *hogy a Thalmud ily nemű szabályokat nem tartalmaz*, nincsen bebizonyítva, de ép oly kevésbé van bebizonyítva, annak ellenkezője v. i. *hogy ily vagy hasonló thalmudi rendelet léteznék*. A zsidók legnevezetesebb s leghíresebb vallásoktatói ezen általuk merő koholmánynak nyilvánított állítás ellen tiltakoztak; a híres zsidó bölcész *Mendelsohn Mózes* mindenre, mi előtte szent, esküvék, hogy hitsorsosi között, ily gonoszságról soha sem hallott, hogy az soha törvényes parancsul nem

tekintetett s hogy soha ilyesmi el nem követte-
tett. A zsidóság szószólói azt állítják, hogy azon
mózesi szabály „Ne egyél vért, mert a vér az
élet“ a szigorubb zsidók által annyira kiterjeszte-
tik, miszerint, ha valamely tojásban csak egy
csepp vér is találtatnék, azt mint tápot elvetik.
A keleti zsidók rideg orthodoxok lévén, közöttük
a legcsekélyebb szabványnak elhanyagolása su-
lyos bűnül tekintetik, s ezért épen közöttük le-
hetlen, hogy ily gyalázatos tan követőkre talál-
hatna. De föltéve, hogy a zsidóknak a husvét
kenyérhez ember vérre szükségük volna, mennyi
keresztényt kellett volna alattomban leölniök
annyi századok alatt, mikről mit sem tudunk,
hogy maguknak ezen nélkülözhetlen szükségle-
tet beszerezzék. Jelenleg a földkerekségen kö-
rülbelöl *öt millió* zsidó lakik szétszórva, mennyi
keresztény vérnek kellett volna folynia, annyi
századok alatt. Vagy képzelhető-e, hogy a zsidók
annyi nélkülözés és lemondás után néha-néha el-
lenállhatlan ingert, vágyat éreznek a tiltott jó-
szág után; de mint történt, hogy épen a damas-
cusi zsidók s épen 1840-ben vétettek ezen kísér-
tetbe? Gazdagságuk volt-e azon rugó, mely őket
a tilos élvezetre ingerelte, mely oly sokáig elér-
hetlen volt előttük. S ha épen 1840-ben a damas-
cusi zsidók részéről keresztény vérnek kellett fel-

áldoztatnia, miért kellett épen Tamás páternak áldozatul esnie? Mellőzve azt, hogy áldozatoknál az ókor s minden nemzet babonás véleménye szerint ifju egyének tisztább s édeses vére kedvesebb áldozatul tekintetik, s hogy keresztény kisdedeket könnyű szerrel lehetett volna elsikkasztani, mi birhatta a zsidókat arra, hogy épen egy leélt agg férfit vére után szomjazzanak, ki egyébiránt tekintélyes orvos létére közismert egyéniség volt, úgy hogy előre láthaták, miszerint eltűnésének szükségkép figyelmet kellend ébresztenie s nyomozásokra alkalmat szolgáltatni. Végre nem szabad felednünk, hogy a páter állítólag február 5-kén öletett meg, husvét pedig a zsidóknál ez esztendőben april 18-ra esett, a husvéti kenyérnek tehát két és fél hónapos megromlott s megrohadt embervérrel kellett volna készíttetnie, mi alig képzelhető.

Ennyi fáradság, önkény és kinzásnak semmi legkisebb eredménye sem volt, a mennyiben sem a tény, sem a tettesség, sem annak indokai nem lőnek bebizonyítva; de föltéve, hogy a tett, melyről a damascusi zsidók vádoltattak, való volna is, nem lehetett volna azt súlyosabban büntetni, mint ezen igazán török igazságszolgáltatás által. „Mily embertelenségek követtettek el nyolcz hónap alatt, mond egyik e tárgyról szóló író, az

teljesen talán soha sem fog napfényre kerülni; pirulnunk kell azonban azon gondolatra, hogy ezen embertelenségeket európaiak s keresztények idézték elő s a zsidóüldözés rémségét még növelni is igyekeztek.“

S t r u e n s e e.

1772.

A mult század második felében Dánhonban is, mint Európa egyéb államaiban politikai reformok léptettek életbe, de az indítóerő, mely az átalakulást szükségesnek tartotta, nem a nemzet belsejéből eredett, hanem egyes férfiak agyából származott, kik koruk uralkodó eszméitől áthatva, azokat fölülről lefelé akarták életbeléptetni; nem tekintvén arra, valjon az ezen reformok által érintettek, ily átalakulásokra eléggé el voltak-e készülve vagy sem.

Dánországban az országos és társadalmi állapotok az azonkori emlékirók tanúsága szerint épen nem voltak kielégítők. Az 1660-ki forradalom, melynek folytán az országgyűlés eddigi befolyásáról lemondván, önkényt és szabad akaratból, a híres *lex regia* által a koronára korlátlan törvényhozói s végrehajtó hatalmat ruházott, nem szülte meg azon eredményt, mit tőle az ország jólétére vártak. Kifelé az ország a szomszéd nagyhatalmasságoknak kénytelenült engedni,

kik követeik által tetemes s az országot lealázó befolyást gyakoroltak. Belül pedig a polgári osztály, mely ez átalakulás főtenyézője volt, mit sem nyert, a nemesség pedig, mely ellen a forradalom intéztetett, törvényes befolyásától megfosztatván, azt törvénytelen módon, mindennemű cselszövények által, visszaszerezni igyekezett.

A közigazgatás sajnos állapotban sinylődött, a mennyiben az ország legfőbb méltóságai után a nagyok csak azért esengtek, hogy önző céljait bármi módon előmozdítsák. A pénzügy sem volt kedvező, — a kereskedelem a magas vámok s azok szüntelen ingadozása által szenvedett, a becsületes kalmártól a magas vámok kérlelhetlen szigorral hajtattak be — míg az ország nagyai nem átalakodtak saját érdekükben dugárusságot nagyban üzni. Minthogy nem lehetett annyi becsületes egyént találni, mennyi a királyi jövedelmek behajtására s kezelésére szükséges lett volna, kénytelen volt az állam jövedelmeit bérbe adni. Ezen fölül roppant sikkasztások és elfecsérlések is történtek. Mesterségesen előidézett gyáriparra, minden kedvező eredmény nélkül, töménytelen pénzüsszegek pazaroltattak. Francia kalandorok ezrenként tódultak az országba s állami s hadi szolgálatba lépven, a bennszülötteket a legjövedelmesebb állomásokból kiszorították. A hajó-

had pénz szüke miatt hanyatlásnak, a hadsereg pedig épen bomlásnak indult. Újjá szervezésére *St. Germain* gróf hivatott meg, ki azonban oly rosszul oldotta meg feladatát, miszerint azt hitte a nép, hogy ő a franczia udvar érdekében szándékosan rontotta össze a hadsereget; minek folytán el is bocsáttatott.

Ily viszonyok között mult ki V. Fridrik király 1766 január havában. Kellemes külseje, nyájas modora miatt tágasb körökben is tiszteltetett, de minden jó tulajdonságai mellett sem birt az országos bajokon segíteni. Mint trónváltásoknál szokás, az új fejedelemtől VII. Keresztélytól a régi bajoknak orvoslását várta az ország.

A tizenhét éves fejedelem, koronaherczeg korában szorgalmas tanuló volt, s észbeli tehetségei ritka előhaladásokat tettek. Férfias s kellemes külseje, deli termete, s méltósággal párosult könnyűség, kedvező benyomást tettek környezetére. Szellemdus, finom és ildomos magaviselete által kitünteté magát, de mindezen szép tulajdonok a gyakorlatban nem voltak még érvényesítve s kérdéslön, vajlon a reményteljes fejedelem, ki eddig nevelőjének kormányja alatt volt, az állam élére állván, megmaradand-e eddigi erényes törekvései mellett, vagy pedig átengedi magát azon csáboknak, melyek minden ifju uralkodót környeznek.

Az új fejedelem egyéniségéhez kötött szép remények csakhamar meghiusultak. A közvetlen környezetében lévő személyek közül egyik sem birt elég erővel, vagy jóakarattal őt az igaz ösvényen, melyen megindult, tovább vezetni; sőt némelyek épen ellenkező törekvéstről vádoltattak.

A meghalt király anyja, az *anyakirálynő*, tapasztalás által mivel s az országos ügyek elintézésében eléggé avatott hölgy iránt az ifjú király nagy tisztelettel és szeretettel viseltetvén, mindenki reménylette, hogy ezen tisztas aggnő tekintélye jótékony hatással leend az ifjú királyra. De befolyása nem volt elég erős s ő nem sokára a közügyektől végkép visszavonult. Különböző életkor s eltérő világnézetek között s az ifjú királynő *Sarolta-Matild* között bizonyos idegenkedést szültek, minek folytán unokája tőle mindinkább eltávozott.

A király mostoha anyja az *özvegykirálynő Julia Mária* braunschweigi hercegnő kezdettől fogva mostoha fia iránt ellenségeskedéssel viseltetett, mi annál bajosabb volt, mert nem épen mulékony indulatban, hanem magában a viszonyokban gyökerezett. Mostoha fiának léte ugyanis akadályozá saját fiának Frigyes hercegnek trónra léptét; s a szép angol hercegnővel

kötött házassága még a jövő eshetőségeitől is megfosztotta. Uralkodásra vágyó szenvedélyes s mellette félékény nő léteire visszavonultságában csak bajjal bírta elrejteni azon mély gyűlöletet, mit a király s annak neje ellen táplált, ki őt ezenfölül szépsége s ifju bája által háttérbe szorítván, női hiuságát is bántotta. Itt befolyásról, vezetésről szó sem lehetett, az ellenséges indulat határozottan ki volt fejezve, csak az illedelm igényei akadályozák még a haragos érzelmek nyílt kitörését. — A király maga határozott bizalmatlansággal viseltetett mostohája iránt, minek természetes oka egy magában véve jelentéktelennek látszó eseményben gyökerezett. Midőn egykor gyermekkorában Friedensburg mellett levő tón csolnakozás közben nyugtalankodnék, a kamarások egyike vízbevetéssel fenyegeté, ha veszteg nem marad. A koronaherczeg ennek daczára sem fogadván szót, a sajka lebegése miatt vagy esetleg a vízbe bukott, melyből ugyan rögtön kivonatott, de azóta nem hagyott fel azon gyanuval, miszerint ez mostoha anyja által ellene tervezett merénylet lett volna, hogy így a koronát Frigyes herczegnek megszerezze.

Sarolta Matild a király neje, angol herczegnő s csak két évvel ifjabb volt férjénél, kivel már atyja életében el volt jegyezve, de hosszantartó

párttusák folytán csak akkor jött Dánországba, midőn férje már a királyi széket elfoglalta. Kelem, szépség s szellemdús volta által tündökölvén, környezetét részben elbájoló, részben féltékenyenye tévé, mindezen ritka tulajdonai daczára a fiatal király szívére hatni nem birt, minek némi részben oka az ifju király azon rögeszméje lehetett, miszerint magasrangu férfiuhoz nem illik — saját nejét szeretni! — Az ifju királynő természeti adományai s szép miveltsége folytán uralkodásra volt hivatva, hivatását, midőn arra alkalom nyílt, nagyrészben be is töltötte, de anélkül, hogy ebbeli hatalmát férje jellemének nemesbitésére fordította volna, s anélkül, hogy ő, ki férjének országa fölött uralkodott, igyekezett volna, férjének szíve fölött is uralkodni.

Dánország ez időben nem igen bővelkedett oly férfiakban, kik elég képességgel s becsületességgel birtak volna, hogy a királyt s benne az államot jobban, mint ezelőtt kormányozzák. Jobbak hiányában, vagy mert a cselszövők eleinte nem birtak még a király gyengéit kilesni, a régi ügyérek állomásaikon meghagyattak.

Báró *Bernstorff* a külügyér ritka becsületességű, szép tehetségekkel bíró finom modoru, tapasztalt s tevékeny ember volt; szerencsétlenségére kisszerűségek iránt nagyon is érzékeny

lévén, nem birt azon jellemszilárdsággal és kitarással, mit magas állása igényelt. Felületes sugalmak, néha idegen udvarok figyelmetlenségei képesek valának őt legjobban kigondolt terveinek kivitelétől elriasztani. Fabius Cunctator politikáj át követvén, az idegen hatalmasságok egymás ellen törő befolyása között ingadozott; s hogy az ügyek állásáról jól értesülve legyen, drága pénzen minden udvarnál magánügynököket tartott, kik őt a helyzetről folyton tudósították. A régi diplomatia kisszerű tekintetei által mintegy lebilincselve, önállósággal s nagyszerű nézetek nélküli államférfiu létre, nem birt azon tulajdonokkal, melyekre az ifju királynak szüksége lett volna.

Moltke gróf a hadügyminister V. Frigyes alatt legnagyobb befolyással birt. Minden hatóság előbb neki tett titkos jelentést, mi előtt azt a királyhoz juttatta volna. A többi ügyérek is mielőtt véleményüket és javaslataikat a király elé terjesztették, kénytelenek valának őt előre mindenről értesíteni. Minden tekintélyesebb családban kémeket tartott, mi által képessé vált, minden ellene tervezett cselszövényt még csirájában elfojtani, vagy azt legalább idejekorán megakadályozni. Ezen eljárása miatt féltek tőle s gyűlölték is. Nehogy a király bizalmát elveszítse, csak ritkán tá-

vozott el környezetéből s akkor is csak néhány órára. Gyanakodó, félénk és érzékeny volt s a tetetés mesterségében fölülmulhatlan. Ez mintegy második természetévé vált, úgyhogy még akkor is, ha látta, hogy azt kivel beszél, nem bírja többé tévedésbe hozni, színeskedését mégis folytatá, híven, hogy kivel dolga volt ugyanazt teszi. Ennek folytán néha maga is csalódott, ha tudniillik megessett, hogy holmi őszinte emberrel volt dolga. Hogy vagyónát öregbitse s családját emelje, közhasznú vállalatokat vett pártfogása alá a mennyiben azokból reá haszon nézett, óriási terjedelemben csempészetet üzött s ezen felül franczia zsoldban is állott. Ily kedvezőtlen színekkel festék őt az angol jelentések, melyek részrehajlók lehetnek; annyi mindazáltal kétségtelen, miszerint Moltke gróf nem volt az, ki ifju fejedelmét bölcs királylyá képezhette volna. Ritka emlékezőtehetsége, az ügyek elintézésébeni rendkívüli jártassága s a művészetek iránti hajlama jellemének fényoldalait képezék. Az ifju király gyanuval viseltetett iránta s mértéktelen hatalmának egy részétől megfosztá, anélkül hogy tekintélyén csorbát ejtett volna.

Thott gróf, a belügyminister sem tehetségei, sem tekintélye által nem tündöklött, de becsületes és értelmes államférfiu létére, állomását kitelhetőleg töltötte be.

Többet lehetett várni *Reventlov* gróftól, ki egykor a király nevelője majd pénzügyér volt. Elhatározott, szilárd jellemű egyéniség, munkában fáradhatlan, senki által sem hagyta magát tévutra vezetni, dán hazafinak tartatott, ki azonban minden hazafisága daczára franczia érdeknek hódolt s nyakassága s heveessége által magának s másoknak sokat ártott. Önféjü lévén kartársaival folyton viszázkodott s ezért a királyra nem hathatott. A király attól tartván, hogy Reventlov azon tekintélyt, mivel egykor mint nevelője birt, továbbra is fenntartani kívánná, tőle különösen idegenkedett.

Alig telt el néhány év s nagyszerű változások mentek végbe. Az ország reményei eltűntek, más király, más udvar állt az ügyek élén; zavar, nyugtalanság, a jövő iránti bizonytalanság uralkodott, zsibbasztólag hatván a kedélyekre. Az ifju király egyetlen reményt sem valósított, környezete mindent elkövetett, hogy az ügyek iránti érdekét s munkakedvét rontsa. Szakadatlan szórakozások s zajos vigalmakba sodortatva, lassankint minden tevékenységre reáunt. Ki volt itt a bűnös, s valjon ezen elrontási rendszer előre kidolgozott terven alapult-e, — arról hallgat a történet, — e kényes kérdést az emlékirók pedig csak távolról merik érinteni. Ezen csábításokat

elősegíté a király ritka észtehetsége, ki a körülötte lévő közepszerűségeken fölülemelkedett; s határtalan kevélysége, melyet semmi vallásos érzelem nem mérséklelt. A szigorú nevelés korlátaiból kiszabadulván, a vallás tanait nem csak megvetette, hanem azokat ki is gunyolta. Heves természetétől elragadtatván, tanácsosainak gyengéit s gyarlóságait nyilván ostorozni nem átallá, mi közben feledé, hogy szeszélyének s élczeskedési vágyának tért nyitva még gyengébb tehetségeknek engedett befolyást, s hogy környezetének tekintélyét lerontván, saját tekintélyét is elveszté míg kicsapongásai folytán testi ereje végkép kimerült s szellemére is éj borult. Szóval a szép, deli s reményteljes fejedelem testi és lelki erejét elfecsérelvén, rövid egypár év alatt, testben erőtlen, lélekben eltompult kábává vált. Csak szórakozás és multság után vágyván, minden tevékenységgel sőt minden komoly gondolattal felhagyott s a külső illem kívánalmairól lemondván, sívár, gyermekies játékokban találta minden örömét. Két tiz éves fiú, egy szerecsen s egy fehér voltak naphosszant a király játszótársai, ezek társaságában törte össze a királyi palota ablakait s fejezte le a kertben felállított márványszobrokat.

Ily lelkiállapot kétszeres csapás volt oly országban mint Dánország, melyben a híres lex

regia folytán minden közbeeső hatalom és közlöny le volt rontva a nélkül, hogy okszerű igazgatási szervezet a hiányzó közlönyöket pótolta volna. A király lelkiállapotának javulása tekintetéből még egy kísérletet tettek. E kísérlet egy külföldi utazás volt, melyet a király angol és frankhonban tett, s mely roppant pénzbe havonként 80,000 söt némelyek szerint 200,000 tallérba került, mi az ugy is gyenge lábon álló pénzviszonyokra természetesen kellemetlen visszahatást gyakorolt. Midőn a király 1769-ben országába visszatért ugy látszott, mintha az utazás folytán mind testi mind lelki állapota javult volna. Magatartásában több illetet, beszédjében komolyságot tanusított, de azon remény, hogy a szüntelen szórakozásokra unva az ország gondjai veendik figyelmét igénybe s hogy jövőre munkásan töltendi idejének egy részét, meghiusult. Könnyelmősége, minden rendes tevékenység iránti idegenkedése, minden vallásos érzelemnek megvetése, határtalan önfejlősége s az emberi természet minden nemesebb indulatja iránt táplált gyanakodása sokkal mélyebb gyökereket vertek egész lényébe, semhogy az őt környező szerencsétlen viszonyok között kedvező irányban átalakulhatott volna. Miért is a mint észrevette, hogy tekintélyes ereje elveszett, önkényt, minden

ellentállás nélkül engedé királyi hatalmát annak át, ki azt magához ragadni bátorkodék.

A cselszövényeknek tág kapu nyílt. A pártok törekvései csak azon kérdés körül forogtak *ki* uralkodjék? de minő elvek s minő rendszer szerint, azzal senki sem törődött.

Friedensburg várában önkénytelen visszavonultságban élt az özvegy királynő, szeretett, de nem épen jeles tehetségű fiával Frigyes herczeggel, irigy szemmel nézvén a királyné, a szép Sarolta szerencsését s hiuz módjára szemmel tartván az udvaron folyó csatározásokat, cselszövényeket s ki-kitörő keményebb harczokat. A király mindinkább növekedő tehetlensége rég táplált reményeit éleszté, míg azon körülmény, hogy a királyné fiat szült azokat újra lelohasztá. Ez esemény növelte azon nő iránti gyűlöletét, ki őt minden irányban háttérbe szorítá s boszankodása annyira ment, miszerint már nagy erőlködésébe került az ifju királyné tiszteletteljes magaviseletét tettetett nyájassággal viszonzni. Egykori hívei elhidegültek, sőt tőle vissza is vonultak; kénytelen lön ujakról gondoskodni, mi eleinte nehéz feladat volt, mert az udvaroncok benne már csak az alkonyodó napot látván, a kelőnapnak fordultak, mely a szépség s hatalom káprázó fényében mind magasabbra emelkedett. De a

cselszövények zilált tömkelegében a legügyesebb sem birta mindég kitalálni azt, kihez csatlakozhatnék legbiztosabban. Ezen viszonyok labodázást idéztek elő, s midőn a kelő nap sugárai nem mindegyikre egyenlő melegséggel sütöttek, midőn némelyek sértve érezték magukat, egyik is, másik is Friedensburgba zarándokolt, mert ha itt fényes kilátások nem is, legalább lehetőség reménye kecsegtetett.

Az ifju királyné szende visszavonultságban töltötte az időt, míg férje külföldön utazott s mert az ember hinni szereti a mit remél, visszatértekor ő is azon hiedelemben élt, hogy a király javulva tér vissza honába s családi körébe. De a királyné reményében csakhamar csalatkozott, s azon sivár ifjak serege, kik a király unalmát elüzendők körüle gyűltek, nem csak az ország, de családja iránt ébredő vonzalmát is legyőzték s tőle mindinkább eltávoliták. Kegyencze Holc gróf volt a csélcsap sereg vezetője a sivár tivornyák s orgiák főrendezője s míg a szerencsétlen fejedelem ezekben erejének végmaradványait is elpazarlá, a boldogtalan királyné magára hagyatva siratta gyászos sorsát s valószínű, hogy ekkor csiráztak lelkében azon tervek, melyekkel magát s a mindinkább sülyedő országot a közvélszből megmenteni igyekezett.

Ily viszonyok között, lassan s észrevétlenül a királyi bizalom palástja által védve s takarva egy férfit kezdett fölemelkedni, ki születés, vagyon s szellemi tehetségeinél fogva nem birt igényt a középszerűségnél magasabb helyekre. Ez igénytelen egyéniség *Struensee János Frigyes* a király udvari orvosa volt, ki őt külföldi útjában elkisérvén, szerény állásánál fogva az udvaroncok figyelmét kikerülve, a kedvező körülményeket fel tudta használni arra, hogy urának s királynának föltétlen bizalmát megnyerje.

Struensee 1737-ben Hálában született, hol atyja mint protestans pap települt le, ki 1757-ben Dánországba meghívást kapván, kivándorolt. Frigyes fia harmadik gyermeke volt, s már gyermekkorában nyílt ész s tüzes vállalkozó szellem által tüntette ki magát. Tizennégy éves korában az egyetemre ment, hol az orvosi tanulmányoknak élván, 19 évvel a tudori méltóságot elnyeré. Atyja kívánatára Altonában telepedett le, hol jeles tehetsége a tudományok minden ágában szerzett jártassága, szellemdús modora s kellemes külseje által csakhamar szép gyakorlatra tett szert. De bármennyire ki volt esze képezve, szive azon szűkkeblű pietisticus irány befolyása alatt, melynek szülői hódoltak, parlagon maradt, s ő, ki a protestans vallás rideg tanaiban semmi lelki tá-

pot nem talált, Voltaire, Helvétius és Rousseau iratainak olvasása folytán sem a vallás, sem az erkölcsiség szabványai iránt tiszteletet nem táplált. Élvhajhászó életmódja őt jövedelmező gyakorlati daczára adósságokba verte s elégtelenségében mindenféle tervek valószínűsítésével foglalkozott. Keletindiába akart utazni, midőn jóakarói *Ranzau Aschberg* gróf és *Brandt* ur ajánlatára 1768 a királyt orvosaként utjában elkíséré. Itt alkalmat nyílt kellemes társalgó létére a király kegyelmét annyira megnyerni, miszerint a következő évben mint fejedelmének titkos, de nagy befolyással bíró kegyencze tért vissza az országba s udvarhoz.

A király látszólagos kegyencze *Holk* gróf volt, mindenki hozzája csatlakozott, még a ministerek is, kik a fény s mulatság után vágyó könnyelmű udvaroncztól mit sem tartottak, míg a királynő észbeli tehetségei és határozott jelleme aggodalommal töltötte be lelkeiket. *Holk* a királyt ugyanazon elvekben erősíté meg, melyek ellen a királyné egész erejével harczolt. Ha törekvései sikerülnek a király s neje között lévő szakadás minél inkább nagyobbodván, az első egészen *Holk* hatalmába kerül vala.

Sarolta, minden szépsége s szivhódító bája daczára eleinte magányosan elszigetelve állott. A király közönye folytán nem sokat lehetett a ki-

rálynétől várni, s az udvaroncok serege csak a pillanatnak hódolván, a szép királynétől végkép elpártola. Gyér volt azok száma, kik szeretetreméltóságától elragadtatva, vagy finomabb tapintattal a jövődöt sejtve hozzá csatlakoztak. A királyné gyenge támaszukban nem igen bizott, jól ismerte a helyzetet s tudta, hogy ő csak úgy szerepelhet, ha férje bizalmát és vonzatát bírja s hogy az egyedüli ut, mely e célhoz vezethetett, Holk bukása.

Minden könnyelműsége s gondtalansága daczára érezte Holk, minő viszonyban áll a királynéhoz. Ifjúkori pajzánsága által elragadtatván, ezen ellenszenvet legkevesbbé sem igyekezett mérsékelni, sőt érdekesnek tetszett neki, hogy a szép királyné által gyűlöltetik. Észrevévén, hogy a királyné hasonló mértékben Struenseet is gyűlöli, kedve telt a királynét Struensee jelenléte által lehetőleg boszantani, mivégre úgy intézte a dolgot, hogy valahányszor a király nejénél látogatást tön, Struensee megannyiszor elkísérte.

A kegyencz nemtelen boszuja saját kárára ütött ki. A királyné nemének sajátságos tapintatával csakhamar megbirta különböztetni Struensee tiszteletteljes tartását, a fiatal gróf szemtelen merészségétől. Figyelmét nem kerülte el, hogy Struensee nem csak házi orvosa volt a királynak,

de tanácsadója is, még pedig nem csak magánügyeiben, s hogy urának teljes bizalmát bírta. A királyné közelében Struensee viselete által igyekezett tanusítani, mennyire nehezére esett, a királynét jelenlétével bántani. Ez a királyné ellen-szenvét mérséklé, társalgásához szokott s idővel leereszkedéssel s kegyelemteljesen kezdett vele bánni. Holk s a ministerek ezt észre sem vették, vagy legalább figyelmükre nem méltatták. A trónörökös 1770-ben beoltatván, Struensee vállalta magára ez azon időben még veszélyesnek tekintett műtétet, s feladatát oly jó sikerrel végzé, miszerint a koronaherczeg nevelésével megbízott, értekezleti tanácsossá, a király s a királyné felolvasójává neveztetett. Ez új viszony folytán alkalmanylt a királynéval többször s egyedül társalkodni s tanuságos beszélgetései s vonzó lénye nem maradhatott hatás nélkül a szenvedő királynő szívére. Nem sokára enyhet, vigasztalást, sőt élvezetet talált társaságában.

Végre hinni kezdé, hogy Struenseeben azon férfiura akadt, ki őt terveinek kivitelében segítheti. E végre teljes, korlátlan bizalmával tisztelte meg s legtitkosabb vágyait kitárta előtte. Struensee a szép esdeklőnek mindent megígért. A király fölött már teljes hatalommal bírván, azt arra használta fel, hogy a királyt nejével ki-

békitse, minek folytán a király neje iránti magaviséletét megváltoztatá s a királyné iránt bizalmat tanusított, mit az eszes asszony csakhamar felhasználni igyekezett. Struensee s a királyné közreműködésének első eredménye Holk gróf eltávolítása vala.

Ez esemény az országlárokat könnyelmű gondatlanságukból fölkelte, s minthogy az ifjú királynétól mindnyájan tartottak, minden törekvésüket oda irányozák, hogy a befolyásos orvost a király környezetéből eltávolítsák. De törekvésük nem sikerült, pedig eleinte csak egy másodrendű személy *Warnstadt* kamarai ifjoncz ellen volt irányozva, ki Holk helyébe lépett. A királyné e törekvésnek határozottan ellenszegült, még pedig sikeresen, miből látszott, hogy a királyra befolyással birt, még pedig mint mindenki láthatá, Struensee által.

A ministerek csak magukról gondoskodtak mindegyik csak saját állomását akarta megtartani, de bár egyik sem bizott a másikban, a királyné és Struensee előtti közös félelem mindnyájukat szövetségre birta. Ezen válságos időben Bernstorff grófnak segély kínálkozott az orosz követ Filossoff személyében, ki késznek nyilatkozott őt minden erejével a felvergődött kegyencz ellenében támogatni. Az orosz követ ez időben a dán

udvarban nagy hatalommal bírt s két egymás után következő diplomata ezen befolyást a legnyersebb modorban gyakorolta. *Saldern* ügyér, Filosofof elődje háborgós természete, sértő s felfuvalkodott modora által mindenütt, hova jött kedvetlenséget idézett elő. Diplomata létére nem áttallotta a szokott udvariasságról megfélekezve, kimondani miszerint „bottal kezében“ (le baton à la main) fog a ministerekkel szólni. Ez annál sértőbb volt a dánok nemzeti érzületére, mert *Saldern* alacsony származásu holsteini volt, ki holmi becs-telen tettért honát elhagyni kénytelenült. *Saldern* hasonló modorban akart egykor Nagy Fridrik udvaránál föllépni, de az erélyes fejdelem által csakhamar az illő korlátok közé utasított. Ezen parancsoló hang minden igaz hazafit mélyen sértett, különösen a királynénak esett zokon szerencsétlen férjét a külhatalmak előtt is annyira lealázva látni. A király utazása előtt még nagy keserűséget kelle miatta szenvednie, a mennyiben főudvarmesternője *Plesz* asszony, ki igen tisztos hölgy vala, rögtön az udvartól s a fővárosból száműzetett, mert a királyné meghagyása folytán a királyt azon lealázó helyzetre figyelmezteté, melybe az orosz követ iránti függetegsége folytán került, a király pedig elég tapintatlan volt ezt *Saldern*nek maga elmondani.

Filosoffof egészben véve Saldernnél sokkal derekabb ember volt, de akár mert elég világismerettel nem birt, akár mert császárnéjának hatalmától s fényétől kelletén túl el volt telve, nem találta szükségesnek a diplomatia finomabb formáihoz ragaszkodni. A szokásos udvariasság elhanyagolása annyira ment, miszerint egy alkalommal, midőn a király bizonyos Goerz grófot hadseregében alkalmazott, nem átkodott következő sorokat a királyhoz intézni. „Udvarom meghagyása folytán később vagyok felséged udvarát elhagyni s minden közlekedést megszakítani, sem hogy megengedjem, miszerint ezen veszélyes cselszövő az udvarban éljen.“ A királynét az orosz érdekek ellenének, Struenseet pedig személyes ellenségeül tekinté. Struensee miatt egy előkelő hölgy kegyéből kiesvén, magát Struenseen nyilvános és lealacsonyító bántalom által boszulta meg. Ez a rajta elkövetett bántalmat a követ szent és sértetlen személyén meg nem torolhatta, de Filossoffof jól tudta hogy a szenvedett gyalázatot soha sem fogja elfeledhetni.

Filosoffof ismételve és sürgetőleg ajánlotta fel segélyét. Ismételve figyelmezteté Bernstorffot mennyire szükséges ezen veszedelmes embert az udvartól eltávolítani, megígérvén, miszerint Katalin császárnőt rá fogja bírni, hogy egész tekin-

télyével a közös terv létesítését támogassa. Bernstorff az ajánlatot akár hazafiság, akár sértett büszkeségtől indítva visszautasította s így az utolsó kedvező pillanat is elmúlt, hogy többé vissza ne térjen.

Struensee s a királyné hatalmas léptekkel haladtak előre sikamlós pályájukon. Egy Schleswigbe tett utazás alkalmával Holknak az udvartói száműzetése elrendeltetett, férjének ingatag jelleménél fogva a királynő nem ok nélkül tartott attól, hogy Holk régi befolyását ismét visszanyerhetné. Ő és huga *Lübe* asszonyság a királyné főudvarmesternője egy időben távolittattak el. Helyébe *Brandt* a király egykori kegyencze hivatott meg, kiről fel lehetett tenni, miszerint föltétlenül Struensee érdekében fog működni. Még merészebb intézkedés volt *Ranzau-Aschberg* gróf visszahívása; kit Struensee jó barátjának tartott s kiről tudta, hogy egyaránt ellene Bernstorffnak, valamint az orosz politikának. Ezen merész tett sikere azon körülménynek volt tulajdonítandó, miszerint a király Ranzau társaságában mindig jól érezte magát.

Ranzau veszedelmes ember volt, ki mint ellenfelelmesebb volt, mintsem barátságában bizni lehetett volna. Előkelő dán családnak sarjadéka, Angolhonban neveltetett, de ugymond az angol

követ jelentésében, „bajosán lehetne gonoszabb s elvetemültebb jellemet képzelni. Rendkívüli képzelő tehetséggel s szellemi élénkséggel bir, élczes és messzelátó tervek s intézkedések kigondolásában termékeny. Zilált vagyoni állapota képezi azok titkos rugóját. De a mit ma tervez, azt holnap már elfeledi vagy maga kigunyolja. Nagyon veszedelmes volna, ha vigyázatlan s meggondolatlan magatartása ellenségeinek kezébe nem játszaná, miáltal legmerészebb vállalatai is megbuknak.“ Ranzau, Katalin s a pétervári udvar ellen határozott gyűlölettel viseltetett, minek nagy oka volt. Azon cselszövényekben ugyanis, melyek III. Péter meggyilkoltatását megelőzték, Katalin őt szintén használta, ő Orloffal együtt dolgozta ki a terv egyik részét, mely azután végre is hajtatott. A történetek után a várt jutalmat meg nem kapván, sőt hideg és megvető bánásban részesülvén, rémséges államtitkok birtokával fenyegetőzött.

Ranzau nem sokára oly hatalmasnak látszott, miszerint mindenki őt tekinté a királyné pártjának fejéül. Most bánta még csak az öreg Bernstorff, hogy Filossoffof ajánlatát visszautasította. Mindenre kérte, térne vissza Kopenhágába, de hasztalan. Oroszország mindenható befolyásának vége volt s midőn Filossoffof visszatért, nem te-

hetett egyebet, mint tanuja lenni az ellenpárt diadalmainak. Bernstorff tudta mi vár reá, de természeténél fogva nem tudta magát elhatározni, valjon a reá mért csapást megelőzze-e vagy azt bevárja. Végre az utóbbit tartá czélszerűbbnek. Épen egy nagy országos dolgozattal volt elfoglalva, midőn a királyi rendelvényt vette, mely őt eddigi hivatalától fölmenti. Hivatalomtól elvagyok mozdítva! mondá a jelenvolt szolgálhoz, Isten áldja ez országot s a királyt.

Bernstorff, ha nem is a legtevékenyebb, de mindenesetre legbecsületeseb országlár volt ezen időben. Bukását azonban nem egyedül Ranzau gyűlölete, a királyné ellenséges indulata, s azon körülmény, hogy Struenseenek utjában állott, vagy mert Oroszország hatalma előtt meghajolt, okozta. Eddigi kartársai is cselszövények és áskálódásaikkal ellene munkálkodtak. Így Rosenkranz minister Bernstorff titkos ellene minden erejével Bernstorff megbuktatásán dolgozott, nem gyanítván, hogy bukásában csakhamar követendi. A készülöben lévő palota-forradalomnál különböző szálak folytak egymás mellett és egymásba; személyes előszeretet és ellenszenv, valamint boszúvágyon kívül, azon nemesebb szándék sem hiányzott a korhadtt közigazgatást átalakítani s az országot a külföld iránti lealázó függetetgségből felmenteni.

Sarolta királyné törekvései győztek. Férje teljesen uralta; Struensee, Ranzau, Brandt s még néhányan mindenhatók valának nem csak az udvarnál, de az egész országban is, kedvük is volt hatalmukkal lehető legnagyobb terjedelemben élni. Az, ki ebbeli szándokukat egyedül korlátozhatta volna, a királyné, maga is diadalának gyönyörérzetétől elragadtatva elérkezettnek hitte az időt, melyben annyi nehéz látogatás és megaláztatásért kárpótlást nyerhessen. Azon bájos szendeségről, mely őt szépségénél inkább diszitette, lemondani látszott s oly vigalmakba s szóródásokba vetette magát, melyek magaviseletét szükségkép gyanusították. A helyzetében annyira szükséges elővigyázatról megfeledkezett s tiszta öntudatánál fogva még ott sem vélt tévedni, hol már a rágalom hangosan emelte föl szavát.

Ezen izetlenséget legelőbb s leginkább érezé az angol követ, ki a királyné védelmére levén Londonból küldve, hivatva volt a királyné pártját lehetőleg támogatni. Ezen felül feladata volt odahatni, hogy a dán udvar a francia érdeknek ne engedje át magát újra, már pedig az oroszok elleni ellenséges kérdésben e szándok világos jelet látta az angol kabinet. A diplomatai körök az egész palotaforradalmat az orosz politika ellen irányzott demonstrációnak tekinték; hogy ezzel

kapcsolatban nagyszerű belreformok is terveztek s hogy nemzeties cél volt a fő dolog, azt a diplomatai körök vagy elhanyagolák vagy pedig csekélyebb jelentőségűnek tarták, semhogy figyelmükre méltatták volna. Ily körülmények között, aggodva jelenti az angol követ, hogy a királyné a lehető legkorlátlanabb hatalommal bír s minden lehető ellenörködéstől ment. Kérte és tanácsolta, miszerint a királyné angol részről úgy Nagybritannia, Dán és Oroszország közötti szövetség fontosságára figyelmeztessék s arra bírassék, hogy Oroszországot ne csak személyes gyűlöletének szempontjából tekintse. Struenseenek a királynérai nagy befolyása félreismerhetlen, de „minthogy semmi határozott rendszernek nem hódol, úgy reménylhető, miszerint alkalmas bánásmód által személyes előítéleteinek felhagyására bírathatik.“

Az angol követ már-már a dolgok mélyére látott, midőn későbbi sürgönyeiben azon emberekről szólt, kik a királyt környezik s kiknek tanácsával él. Ez emberek az egész országban utáltatnak s gyűlöltetnek — nincs egyetlen rang, vagyon vagy befolyás által kitűnő család, mely sértve vagy megbántva nem volna, a hangulat az egész országban felette rossz s attól kell tartani, hogy mindezek csak valamely kedvező alkalomra

várnak, melyben ellenszenvük kitörhessen. Az angol követ előre érzette a bekövetkező válságot, de úgy látszik, mintha a gyűlölt és utált emberek alatt nem annyira Struenseet, mint inkább Ranzaut s pártfeleit értette. Struenseet oly embernek tartá, kit szilárd rendszerhez nem ragaszkodván, udvara részére még meglehetne nyerni.

Holk és nővérének bukását gyorsan követte a tengernagy *Lauerwig* grófnak, az idős *Holk* grófnak, ki kamarai elnök volt s az ifjú *Bernstorff* nak elbocsátása. *Thot* és *Rosenkranz* is elbocsájtattak. A haditanács elnöksége *Hauch* tábornoktól elvétellett s Ranzaúra ruháztatott. Ez a diadalmas párt hive, *Göhler* tábornok és *Schach-Rathlou* báró az államtanácsba léptek. Külügyiministernek egyelőre senki sem neveztetett ki, az idegen követek pedig értesítették, miszerint ügyeikben közvetlenül magához a királyhoz, még pedig írásban forduljanak. E rendszabály által az orosz minister cselszövényeinek akarták utját állani, ki hasztalan önté ki haragját végtelen panaszokban s fenyegetésekben. A rendszabály a többi követeket is sujtá s az angol követ is keserűn panaszkodott, hogy öt hónapi tartózkodása alatt alig birt tiz szót szólni a királynéval.

Mig ezen, a nemzet minden rétegére kiható rázkódás, minden kebelben bizonytalan félelmet

s rettegést gerjesztett, az ifju királyné szerencsés tanácsadójával közös törekvéseik gyümölcseit élvezé. Kellemes szórakozások közben, mintegy tulvilági gyönyörben folytak le éltének ezen rövid boldog napjai.

Struensee szerencséjének érzetétől mindazáltal nem engedte magát tétlenségbe ringatni. Érzette, miszerint szerencséjének s jövőjének záloga a király kegye s személye, miért is azt mindenkép megszilárdítani s minden ellenkező külbefolyás ellen elsánczolni igyekezett. A boldogtalan fejedelem lelke oly tompa kábaságba sülyedt, miszerint önakarátát vesztvén, szükségkép annak játékszerévé kelle válnia, ki azt megragadni kívánta. Hogy minden ellenkező befolyás ellen védve legyen, minden társaságtól elzáratott, Brandtnak pedig feladatává tétetett, minden lehetőt kigondolni, hogy a kiélt férfinapjait a legkellemesb módon eltölthesse; mely hivatalra Brandtot hajlama s tehetsége kiválólag képesíté.

A legközelebbi fontos lépés a király azon parancsa volt, miszerint nem akar ministereivel többé élőszóval tanácskozni, s egyszersmind meghagyott, miszerint minden előterjesztések hozzá írásban tétessenek, melyre az elintézés is írásban fog kiadatni. Ezzel a király zártsága törvényesített.

Hasonló erélylyel és határozottsággal lépett

föl Struensee a külföld irányában. A dán követ ki Szt. Pétervárra azon utasítással küldetett, hogy a történteket lehető kedvező színben tüntesse elő, oly választ hozott magával, melyet a közönség előtt eltitkolni szükségesnek látott. Ranzau gróf ennek daczára fennhéjázólag s nagy hangosan kürtölé, miszerint udvarának végre sikerült az oly régóta szégyenére hordott orosz jármot lerázni. Midőn a kedélybajban sinylődő orosz követ elhivatott, a királynál bucsufogadást kért, ez megtagadtatott s ő a nélkül, hogy a királyi család bármely tagját látta volna kénytelenült elutazni, s még sem következett be nyílt szakadás. *Osten* gróf az uralkodó párt által, soknak nem csekély bámulatra külügyérnek neveztetett. *Osten* az orosz udvar hive volt s az új átalakulások fölött egy védiratot szerkesztett, mely Pétervárra küldetett. Az orosz udvar más fontosabb teendőkkel levén elfoglalva, megnyugodott s *Osten* okiratát azon megjegyzéssel vette tudomásul, miszerint addig, míg a királyné, Ranzau és Struensee tulnyomó befolyással birandnak, Oroszország a dánudvar iránt bizalommal nem viseltethetik.

A királyné pártja, vagy igazabban Struensee kifelé szabad tért nyervén, hozzáfoghatott azon nagyszerű változások foganatosításához, melyeket a belviszonyokra nézve tervezett. Az állam-

tanács eltöröltetett. Ez volt azon egy államtestület, mely az 1660-ik évi nagy átalakulást is túl érte. A feltétlen királyi hatalom ellenében ezen tanácsadó hatalommal bíró testületbe a rendi s állami jogoknak legalább egy bizonyos mértéke menekült. A törvények értelmében, jogában állott a király kiskorúsága esetére a kormányzást a király gyámjaival együtt gyakorolni. Büszke öntudat lelkesíté egyes tagjait, kik a hatalmas svéd senatus módjára, bizonyos értelemben a király s a nemzet között közvetítőkül tekinték magukat. Az államtanács kiváltsága volt, a nemesek pereiben itélni s a dán nemesség annál többet tartott ezen tanácsra, mert benne nagy politikai jogainak végmaradványát tisztelte.

Az államtanács eltöröltetése azzal indokoltatott, hogy az államtanács a korlátlan egyeduratság elvével össze nem fér. A rendelvény, melylyel megszüntetett egy 1770 deczember 27-én kelt, a király által *egész terjedelemben sajátkezűleg írt királyi leirat volt*. Eredménye az összes dán nemesi rend elkeseredése volt, mely Struensee hatalmának sirját ásta. Az államtanács helyébe léptetett *titkos értekezleti bizottmány* merő szemfényvesztés vala, még tanácsoló hivatása is a lehető legszűkebb korlátok közé volt szorítva.

Ez többé nem az összes párt, hanem egyedül

Struensee műve volt, kinek gondolatjai s terve az ifjú királyné terveivel összeolvadtak. Ranzau ki volt játszva, az államtanács megszüntével minden törvényes befolyása oda veszett. Büszke nemes létére e rendszabály által mélyen sértve érezte magát s méltóságát vesztvén, Struensee barátjából annak legelkeserültebb ellenségévé vált. Schak-Rathlou is, az államtanács némi korábbi megszorítása folytán neheztelvén, alig elfoglalt méltóságairól lemondott. Nagy haragjában minden nyugdíjról is lemondott, s vagyonos nem lévén, a fővárost elhagyá, s falura költözött. Benne Struenseenek új kérlelhetlen ellene támadott.

Mindezek daczára megkezdett pályáján bátran minden tartózkodás nélkül haladott előre Struensee. Panning kabinetttitkár, ki az orosz követ zsoldjában állott, elbocsáttatott s az ügyeknek a király elé terjesztését magának tartotta fenn. *Ahlfeldt* gróf, kitől az udvar félt, a nép pedig kedvelt, Oldenburgba helytartóul küldetett. Minden kormánytestületekből a volt ministerek hivei kiküszöböltettek. Minden bármi csekély korlát, mely az állam szerves intézetei által a királyi hatalmat környezé, lerontatott s a dolgok sajátságos láncolata folytán egy husz éves fiatal asszony, egy alacsony származású idegen s néhány tekintély nélküli fiatal ember kezei közé került a legkor-

látlanabb hatalom, mit képzelni lehet; s ezen nagy átalakulás néhány hónap alatt ment végbe.

Élescszü s minden előítéletől ment államférfi léteére Struensee csakhamar felismerte a dán kül- és belpolitika hiányait, azokat gyökeresen kiirtani volt dicsvágyó szándoka.

A külpolitika javítására már eddigis sok törént. A Franciaország által fizetett segélypénzen alapuló francia befolyás V. Frigyes halálával majdnem végkép megszűnt. Az orosz befolyástól Struensee Dánhont a fentebbi módon felszabadította ugyan, de mindazáltal nem akart a szomszédnagyhatalmassággal szakadást előidézni. A diplomatiái viszonyokat illő tekintélylyel s határozottsággal akarta folytatni, s ezért eltérőleg Ranzau hivalkodó modorától, nem hiesztelte ki, hogy Dánország a reá gyalázatot hozott orosz jármot lerázta. De másrészt Bernstorffnál bátrabb s önállóbb jellemű levén, a lealázó függeteget tiszteségesebb engedelkenységgé kívánta átváltoztatni. Oroszország külhatalmát elődeinél helyesebben ítélvén meg, jól tudta hogy a török háboru, belforrongások s az udvar határtalan fényüzése által pénzvisszonyaiban kimerült államnak a többi északi hatalmasságok barátságát könnyelműen kockára vetni nem lehet: ezért Katalin czárnő haragját nem költötte fel, de midőn hire

járt, hogy egy orosz hajóraj volna utban, hogy a dán királyt mindenható kegyenczének elbocsátására kényszerítse, nyomban három sorhajót és két fregattot fegyvereztetett föl. Az orosz hajóraj kimaradt ugyan, de Struensee nagy horderejű erkölcsi diadalmat vívott ki. Schwédhonra nézve hasonlóképen bölcs és békés indulatot tanusított, a két skandináv állam vetélykedése ellen nyilatkozván, felhagyott az eddigi alacsony gyakorlattal, vesztegetések által a schwéd senatusban a dánoknak kedvező ellenzékot szerezni. — A francia udvar irányában keletkezett meghidegülést barátságosabb viselet által megszüntetni igyekezett, azon elvet igyekeztvén foganatosítani, miszerint Dánországnak idegen udvarokra nézve nem kell más befolyást gyakorolni akarni, mint a mely a dán alattvalók kereskedelmének előmozdítására szolgál. A követségeknek rendeltetése nem az, hogy fényt üzzenek, hanem, hogy az általuk képviselt állam javát mozgatsák elő.

A belügyre nézve tett intézkedései s azon mód, melylyel azokat hevenyészve életbeléptetni akarta, sokat ártottak ügyének. Megrögzött elméletek, kényurias akarat s személyes érdek a jó-akaratu szándokkal együtt járván, annak tisztaságát nem csekély mértékben háborították. Mindezekelőtt az egész államgazdászathoz takarékos

kezelést akart behozni, miért is minden ezzel ellenkező terv mint helytelen félrevettetett. Hogy a király minden pillanatban pénzügyének állapotáról tudomással birhasson, elrendeltetett, miszerint minden királyi jövedelem egy közös pénztárba gyűjtessék. A természetményekbeni adók megszüntettek s pénzbeli adókká változtattak. — Azon gyárak s kereskedelmi vállalatoktól, melyek önmagukat is saját erőből fenntarthaták, az államsegély elvonatott. A tulságos fizetések és nyugdíjak megszorítottak, az udvar fölösleges költségei megszüntettek s mindennemű kiadásra egy bizonyos összeg állapított meg, melyet egy esztendőben sem lett volna szabad meghaladni. Az igazságügyben is nagyszerű életbevágó változások tervezettek, a törvényszékek száma leszállított, a törvényelőtti egyenlőség kimondatott, a perut megrövidített, a birói díjnak a birói személyzet közötti felosztása megszüntetett. A hadügyben s a tengerészetben is többrendű reformok tervezettek, az utóbbira nézve, elvül lön kimondva, hogy a hadihajóraj jó karban tartandó ugyan, de nem szaporítandó.

Mig a belügyekben tervezett reformok ezerek érdekét sértették, addig a nemesség ellen intézett rendszabályok ezen hatalmas rendnek gyűlöletét keltették föl Struensee ellen. Struensee azt taná-

csolá a királynak, ne tartana sok nemesembert udvaránál, mert ez az ország kárára volna, a mennyiben az udvarhoz a nemesség azon czélból jő, hogy ott szerencsét csináljon, a fővárosi költséges s fényűző életmód által vagyonában tönkre jut, s a tartományokból sok pénz elvonatik. De a kormányra s az uralkodóra nézve is előnyösebb, ha a nemesség a helyett, hogy a fővárosban összezsúrdulván, unalmában a kormány intézkedéseit bírálgatja s gáncsolja, a vidéken földmiveléssel foglalkozik és jószágait jobb karba helyezi. Ezen felül minden hivatal nélküli címet, mely üresedés esetén hivatalra igényt adott, valamint a dolog nélküli hivatalokat megszüntette.

Ezen, általában helyes elvek azonban Dánhonban még alig voltak idején, s ha igen, Struensee ezen elvek fennen hirdetése által azon nagy politikai hibát követte el, miszerint egyesek helyett egy tekintélyes és vagyoni állapotánál s értelmiségénél fogva hatalmas rendet maga ellen felingerelt.

De rendszabályai folytán még más ellenei is keletkeztek. Pazarlás és fényűzés ellen dolgozott ugyan, de a mellett, hogy a köznép kegyét hajhászta, nagy költséggel közmultságokat rendezett, melyeket a kopenhágai polgárság a tisztos-

ségesről megszokott fogalmával nem igen birt
összegyeztetni. Azon elve, miszerint az ember
természetes szabadságával ellenkezik, erkölcsi cse-
lekedeteire a mennyiben ezek a társadalomra
közvetlenül káros hatással nincsenek, befolyást
gyakorolni s azt törvények által gátolni, a kopen-
hágai polgárság rendszeretetének ép oly kevésbé
tetszett, mint egyenlőségi elve a nemességnek.
Nyilvánított indoka volt, a fővárosi életet lehető-
leg kellemessé tenni s ez által vagyonos idegene-
ket letelepedésre csábítani. Valjon elhallgatott
célja nem volt-e a belföldieket az élvadászat
örvényébe sodorni, hogy így politikai gondola-
tokról megfélemedkezzenek, nem tudjuk, mindazál-
tal lehetséges, sőt ha más kényuralommal bírók
eljárását vesszük tekintetbe, valószínű is.

A most érintett tervek, nevezetesen a pénz-
ügyre vonatkozók lázas sebességgel léptettek
életbe. Az udvarnokok fizetései és nyugdíjai le-
jebb szállítottak. *Moltke* gróf s vele együtt számos
palotahölgy, apród, lovász elbocsáttatott. A tör-
vényszéki díjak a királyi pénztárba behuzattak,
míg a bírósági személyzet állandó fizetései vala-
mi csekélylyel javítottak. A pénzügyi, vám és
kereskedelmi külön testületek egy bizottmányba
olvasztattak. Nem sokára reá a főváros tanácsa is
feloszlattatott s helyébe két polgármester korlá-

tolt hatalommal neveztetett. A *harminczkettesek* tanácsa, mely a polgárságot képviselé s a városi tanács ellenőrzésére volt hivatva s mely az 1660-ki forradalmat is túlélte, feloszlattatott. A háromszáz legényből álló lovastestőrség szintén megszüntetett, a tisztek más ezredékbe soroztattak, a legénység, mert más testületben szolgálni vonakodott, elbocsáttatott. Ezzel együtt a költséges ménesek is megszüntettek, a bennük találtató lovak pedig eladattak.

A feloszlattott testőrök dühösködtek. Struensee ekkor adá gyengeségének első jelét, addig nem nyugodván, míg azok parancsnoka Ahlfeldt nevű gróf szintén el nem bocsáttatott. A reformok folytán sokan kenyerüket vesztették, ehhez járult a rendkívül kemény tél folytán keletkezett nagy drágaság; a tenger be volt fagyva s a legszükségesebb élelmi cikkekben hiány mutatkozott; a mindenfelé keletkező nyomor éles panaszokban fakadt ki s ügyes ellenek már ekkor is a roszhangulatot annak okozója ellen fordithatták volna, ha egyetértés létezett volna közöttük.

Most az egyszer még győzött Struensee egy oly nagy és jótékony intézkedés által, melynek hasznos volta még ellenei által is közönségesen elismertetett. A parasztság felszabadítását, mit korábbi királyok fontolóra vettek, sőt már meg

is kezdettek, azt ő életbe léptette. A jobbágyok által birt telkek tulajdonukba bocsáttattak, a robot s egyéb uri szolgáltatások részint megszorítottak, részint megszüntettek. A jobbágyság fölszabadítása legelőször a királyi uradalmakon vétett foganatba, de nem sokára más uradalmakon is követésre talált. Az ide vonatkozó rendeletek, Struensee egyéb intézkedéseihez képest, higgadt mérséklettel adattak s a megváltás alkalmával mindkét rész jogai méltányló tekintetbe vétettek. Struensee a jobbágyi viszonyt végkép meg akarta szüntetni, de a földesurak ellenzésétől tartván, ezt nem merte megkísérteni, voltak ugyanis oly jobbágyhelyiségek, melyek jótévő uraságaikon csüggvén, a törvény által nyert jogaikról önkényt lemondtak s a régi viszonyt újra föléleszték. Már ebből is láthatta volna, hogy minden reformjai bármi jótékonyak volnának magukban véve, Dánországban még időelőttiek. De Struensee erre nem ügyelt s a külföld előtt szerzett híres dicsősége által el hagyta magát csábíttatni.

Még egy tekintélyes embernek kellett megbukni, ez a kabineti titkár *Schumacher* volt. Schumacher sem udvaronc, sem cselszövő, sem Struensee ellensége nem volt, sőt mindenki széptehetségű, becsületszerető, érdemtelen férfinak ismerte; annál nagyobb meglepetést szült elmozdítása

még azoknál is, kik Struensee baráti voltak. De bármi kellemetlen volt, e lépést meg kellett tennie, ha terveit foganatosítani akarta. E végre a rendeleteknek rögtön s meglepőleg kellett hatniok, de számos tervei még mielőtt megjelentek, Schumacher titkára, által elárultattak. Ez ugyanis, a dolog kitudódván, nyomban elbocsáttatott, de Struensee többé urában sem bízhatott s így ennek alattasának vétkeért kellett lakolnia.

Ily körülmények között Struensee ellenei napról napra szaporodtak, míg hivei s baráti távol sem gyarapodtak oly arányban, miszerint reájuk támaszkodva ellenségeivel bizton szembe szállhatott volna. Struensee azonban igaz ügyébe, saját erejébe, elleneinek nyomorú voltába s királyi asszonyának kegyébe vetvén minden bizalmát, barátokra s szövetségesekre nem igen számolhatott. Két testvérét hivatá az országba kik ugyan derék s értelmes emberek, de idegenek valának, visszahívta St. Germaint, de ennek sem pártja, sem becsülete nem volt az országban. A dán testőrök parancsnokává nevezteté hívét *Falkenschiöld* ezredest; ez ugyan váltig hive maradt, de az nem sokat használhatott neki.

Egyedüli s főtámasza a királyné volt. Barátnéja volt az első, ki ingadozni kezdett nem Struensee iránti szerelmében, de szerencsájuk iránti hi-

tökben. A királyné herczegasszonyt szült, Struensee s Berger orvos egyedül nyújtották a szükséges segélyt, mi számtalan gonosz megjegyzésekre szolgált alkalmul. Mig az özvegy királyné titkos kárörömmel telt el, a szép Sarolta királynét rettenetes sejtelem fogta el, a jövő előtt kezdett remegni, attól tartván, hogy nem lesz többé képes szívének veszélyes titkát magába zárni. Végre udvarhölgyei között egyre talált, kiben megbizott, kinek szívének titkát fölfedezheté s kitől vigasztalást várhatott. Euben kisasszony a benne helyezett bizalomra méltónak mutatkozott, s a szerencsétlen királynőnek feltétlen hűséget s titoktartást fogadott.

Az özvegy királyné a kis herczegasszony keresztanyjává lön, s ez alkalommal annyi jóakaratot s baráti vonzatot birt szinlelni, miszerint az ifju királyné ezáltal még egyszer csalódásba ringatá magát. Kérte Struenseet lenne elővigyázóbb; s ritkábban látogassa meg őt, hogy így a támadó veszélynek még annak idején elejét vegye. Struensee megfogadá s szavát is állta; de az elhangzó hírekkel lassankint az elővigyázat is eltűnt s a nyugtalan, meleg érzelem ismét megragadta a kormányt ott, hol a hideg észjavalta ildomosság oly igen szükséges lett volna.

Struensee tetteleg két királyság korlátlan ura

az államéletnek irányadója s titkos rugójává lön. De Struensee jelleme a neki jutott szerencsének nagyságát nem ütötte meg. Nem hiába mondotta róla atyja. „Fiam királyának kegyét nem fogja elbirhatni.“ Struensee nem elégedett be tetteges hatalmával s befolyásával; hatalmának birtokában annak ragyogványa s anyagi javak után kezdett sovárogni. Magát s Brandt barátját grófi méltóságra emeltette, s eddigi czimével meg nem elégedvén „*titkos kabinet-ügyérnek*“ nevezte ki magát. Czime uj volt, de uj s meglepő volt rendelvényileg kiszabott hatásköre is : királya által meg lön bizva a felség *szóval adott parancsait írásba foglalni* s azokat királyi aláírás *nélkül* is a titkos pecsét alatt a ministeriumokhoz intézni; ez utobbiaknak egyuttal meghagyatott, miszerint ezen rendeleteknek is föltétlenül engedelmeskedjenek, ha csak ellenkező királyi rendelet nem létezik. — A király lelki állapota ekkor már anynyira meggyengült, miszerint ezen meggondolatlan s minden ildomossággal ellenkező intézkedésért egyedül Struenseet érheti a felelőség. Dánhonban ekkor egy törvényesen korlátlan királyon kívül nem csak tetteges, de törvény erejénél fogva korlátlan ministere is volt, mi sem addig sem azóta még elő nem fordult. — Ezen tapintatlan tett által a királyi kabinet titka a nemzet előtt

fölfedeztetett s a királyi tekintély, melyben Struensee egész hatalma gyökerezett, alapjában alá-
 ásatott. Struensee dicsvágya már minden korlá-
 tokon túltört, ildomosságát merészség váltotta
 föl.

Még ezzel sem elégedvén be, nem tekintve az
 ország törvényes viszonyaira s a nemzet mivelt-
 ségi állapotára, *sajtó szabadságot* hirdetett. A
 külföld bámulta a szabadelvű ministert; de a
 sajtó idétlen termékei tanusíták, hogy a sajtósza-
 badság még idő előtti adomány volt s hogy
 Struensee elleneinek kezébe új veszélyes fegy-
 vert szolgáltatott. Az ország csipős és nyers tar-
 talmu röpiratokkal lön elárasztva, melyek az
 ujitásokat, a gyűlölt ministert, végre a király s a
 királyné személyét is hevesen megtámadák.
 Struensee eleinte az aljas megtámadásokat meg-
 vetette, de midőn a féktelen sajtó a trónig szórta
 mérges nyilait, kénytelen volt erélyesen föllépni.
 A gunyirók ellen kemény törvények hoztak
 s a bűnösök ellen fogamatba is vétettek. Ez pilla-
 natra hatott, a gunyiratok eltűntek, néma csönd
 állt be; de számos érdek lön megsértve s a sebek
 nem akartak behegedni. Félelem s gyanakodás
 fogta el Struensee hiveit, a nemzet átkozta nevét,
 gyűlölte s gyalázta hatalmát; lelkiereje pedig,
 mire ily körülmények között kétszeres szüksége

lett volna, épen akkor kezdé elhagyni; mint a következő eseményből kitünik.

Algir ellen hadi vállalatot terveztetett, mi végre háromszáz norveg tengerész hivatott meg Kopenhágába, de mert a tengerészeknek csak azon naptól fogva jár a zsold, melyben hajóra szállnak, egyelőre zsoldot nem kaptak. Hat héti nyomorodás, mely alatt sokszoros kérelmeik siker nélkül maradtak, kétségbeeső határozatra birta őket. Összeesküdtek s nagy számmal Hirschholm királyi mulatókastélynak indultak, hol az udvar épen tartózkodott. A király s a királyné vadászaton volt. A matrózok daczosan kijelenték, miszerint magával a királylyal akarnak szólni, neki akarják panaszait előterjeszteni. Harmincz dragonyos kivont pallossal lön ellenük kiparancsolva, de a tengerészek szinten fegyverhez nyultak s csak nagy ügygyel bajjal sikerült a király egyik főhadsegédének a zajló tömeget lecsendesíteni s panaszaiuknak orvoslását megígérván, őket hazatérésre birni. A felzendült matrózoknak tett ígéretek teljesítették, de Struensee elég gyenge s ügyetlen volt, a törvény egész szigorát a hajóraj parancsnoka *Ruhmor* altengernagy ellen alkalmazni, ki a matrózzendülés miatt elbocsáttatott. A matrózok fennen kérkedtek, hogy őket nem merik megbüntetni, mindennemű garázdálkodásokat vit-

tek végbe s általános zendüléssel fenyegetőzve állapotuk javulását követelték.

Ily körülmények között az udvar nagyszorultságban volt. Struensee attól tartott, hogy a zendülés tüze tovább harapózhatnék s ezért azon furcsa gondolatra jött népvigalmak által a matrózokat lekenyerezni. A matrózok királyi költségen nagyban ettek, ittak, mulattak s bortól ittasan vígan tértek vissza a fővárosba; a nemesség s polgárság pedig összedugta fejét suttogván — Struensee fél.

Az özvegy királyné udvarán örömmel hallották ezen hirt, s újra felébredt a rég szunyadó remény, de a királyné s fia lehető óvatossággal jártak el, jól tudván, miszerint egyetlen vigyázatlan lépés a rég szőtt terveket megsemmisíthetné s őket is a legnagyobb bajba hozhatná. Az özvegy királyné egyelőre arra szoritkozott, hogy az ifjú királynő és Struensee ellen kelő gyűlöletet titkon éleszsze a régi elleneket megkérlelje s új hiveket szerezzen. *Thott* gróf boszankodott az ujitókra, de sokkal becsületesebb jellemű volt, semhogy összeesküvésre alkalmas lett volna. *Osten* a külügyér Struenséével összeveszett s elbocsáttatását többször kérte; de a sima s hajlékony diplomata merész s elhatározó lépésre nem volt használható. *Ranzau* a tett embere volt, ő, ki segédkezet nyújtott, midőn III. Péter orosz császárt

előbb trónjától megfosztani, majd a világból kipusztítani kellett; ki a vén Bernstorffot megbuktatta és Struensee s a királyné kezébe az uralmat játszotta, a nyugtalan lelkü kalandor, ki mindenkor bátran s szerencséjébe bizakodva lépett föl, ez volt az, ki palotaforradalmak rendezésére hivatottnak látszott. Az özvegy királyné azonban éles eszével átlátta azon bajokat is, mik Ranzau szövetségével jártak. Határtalan kevélysége, változékony kedélye, sőt az utolsó időben nyert siker is gyanussá tették. Ranzau dühös boszút lehelte az ifjú királyné és Struensee ellen, de az özvegy királynő attól tartott, hogy Ranzau más tervek kivitelén törekszik, melyek sem Struensee hatalmával, sem az özvegy királynő uralkodási vágyával nem értek meg. Megelégedett azzal, hogy hizelgés által részére hajlitsa addig, míg jobb vagy olcsóbb segélyerő nem mutatkoznék.

Struensee tudta a történeteket, az általános forrongás, a matrózok zendülése, egy élete ellen irányzott merény hire, félelmet s nyugtalanságot költöttek lelkében. Falragaszok találtattak, melyben fejére díj tűzetett ki, mi kétségtelenül egyedül cselből történt, hogy a hatalmas minister, ki félni kezdett fejét veszítse. A csel sikerült, lelki bátorsága s ereje meg volt törve; setét aggasztó sejtelmek nyomták el kedélyét. A királyné lá-

baihoz borult s elbocsáttatását kérte, de az ifjú királyné el nem fogadta, sőt elszánt magatartása által arra birta Struenseet, miszerint megfogadta, hogy szándokának foganatosításáról lemond.

Az uralkodó párt intézkedései mind inkább elárulták a félelmet, mely őt elfogta. Az udvar háromezrédre tagolódott. A Hirschholmon tartózkodott. Ez újra szemet szurt a menyinyiben a nép mondá, hogy a király saját országában saját népe ellen őrizteti magát. Ha az udvar a fővárosba jött, soha sem tudódott előbb, melyik kapun fog bevonulni. A norvég tengerészek hazaküldettek és Struensee, ki kezdetben oly bátran lépett föl az orosz udvar ellen, most ezzel kezdett kacérkodni. A belügyek vitelében eddigi határozottságát ingatagság váltotta fel, a megkezdett változásokkal felhagyott, elbocsátásokat visszavett, rendeleteinek hangját mérsékelni, oly embereknek, kiket megvetett vagy kiktől félt, hizelegni kezdett. Kétszerű fogásokkal élt, hogy a főváros népségének kedvét megnyerje, mind hasztalan, tekintélye el volt temetve.

A következő téli idő az udvart hirschholmi nyári lakának elhagyására kényszeríté; de Struensee nem találta célszerűnek vagy nem mert a fővárosba menni. Az udvar Kopenhága közelében

levő Fridrichsburgba költözött, még egy erőszakos intézkedés hatását bevárván. Mintha Struensee hanyat-homlok vesztén dolgoznék, testvérjét alig hogy az országba jött, pénzügyministerré akarta tenni.

Ez ugyan, nem tudni mi okból, abba maradt, de egy más nem csekélyebb horderejű hibát követett el. Struensee nem bízott a norvég testörserégben, mert ezek a dánoknál hevesebb véralkatúak lévén, az önkénynek, ha ellen nem állhattak csak zugolódva hajtottak fejet. Egy, 1772 december 23-ról kelt kabinet-irattal az öt századból álló csapat feloszlattatott s a legénységnek a többi ezredekbei besoroztatása elrendeltetett. A testőrök elbocsáttatásukat, vagy egy új külön testületnek alakítását kérvén, a királyi parancsnak engedelmeskedni vonakodtak; midőn pedig annak végrehajtására sorkatonaság lőn kirendelve, nyílt zendülés tört ki, Kopenhága utczáin vér folyt, s a föllázadt tömegek a városon keresztül rohamlépésben Friedrichsburgnak nyomultak. Iszonyu rettegés fogta el az udvart; csak engedékenységgel lehetett a csendet helyreállítani. Fridrichsburgban a zendülőket az őrségen levő tiszt azon kijelentéssel fogadá, miszerint a király kérelmüknek helyt adott; de egyszersmind megparancsolá, miszerint azonnal a városba visszatérjenek. Ezt

megtették ugyan, de a zaj s izgatottság még egy egész napon s éjen át tartott. A testőrök addig meg nem nyugodtak, míg mindegyikök a király sajátkezű aláírásával ellátott elbocsátó levelet, három tallér utravalót, s egyenruhájukat ajándékosan nem kapták, s a hadipénztárból nyert előlegek megtérítése alól föl nem mentettek. Ennyit birtak zendülésükkal kicsikarni. Midőn másnap reggel hazaindultak a polgárság oly érzékeny bucsut vett tőlük, mintha legjobb barátjaik távoztak volna el. A városi parancsnok Gude tábornok a népet le akarván csendesíteni, lováról lerántatott, a kíséretében levő tisztek pedig becsstelenségekkel illettettek, némelyek meg is sebesítették. A norveg katonák minden rakoncátlankodástól tartózkodtak ugyan, a csend mindazáltal csak másnap reggel állt nagy nehezen helyre.

Nehézkes tikkasztó légkör borult a főváros s az egész országra. Mindenki érezte, hogy valaminek jönnie kell, hogy nagyszerű csapásnak kell bekövetkeznie, de mely tájról jöjjön, arról senki sem tudott magának számot adni. A diplomácia kellemetlenül érezte magát, nem tudta merre forduljon, mit támogasson, vagy mi ellen működjék. Az angol követ Struensee bukását közelinek tartván, nehogy a királyné is bukásába sodortassék, őt lemondásra akarta bírni s e végre még

pénzbeli ajánlatokat is tett. De hasztalan, Struensee s a királyné minden ebbeli ajánlatot vagy tanácsot kereken vissza utasítottak.

A hatalmas ügyér érzette, miszerint a reá nehezült gondokat ellenei előtt el kellend rejtenie s e végre a királyné akarata ellen az udvarral a fővárosba visszatért. A királyné remegett, midőn a székvárosba beérkeztek, nemének sajtóságos előérzetével sejdíté a szomorú jövőt. Struensee a királyi vár s fegyvertár körül az őrseget megkettőzteté, dragonyosok éjjel nappal meztelen pallossal czirkáltak az utczákon s hire járt, hogy minden ezred hatezer kemény töltést kapott, valamint, hogy a vár előtt levő ágyuk is megtöltettek.

A kormány intézkedései fennen tanusíták, hogy az élén álló férfiak már nem mernek előbbre menni s hogy érzik, miszerint a nemzetet megsértették s hogy a nép boszujától kell tartaniok. Minden arra mutatott, hogy a nemzet minden rétege alattomos forrongásba jött, de senki sem mutatkozott még, ki az uralkodó hangulatot saját céljaira felhasználni készülödnék. Sok beszéd, semmi elhatározás, sok csoport, semmi főnök, nagy elkeserültség, de semmi bátorság; sok gondolat, semmi terv; így jellemzi egyik kortárs a Dánországban s különösen a fővárosban uralkodó

hangulatot. Számtalan ellennel birt Struensee, de hiányzott a közöskapcsolat, mely őket összefűzte volna. Mindegyik kész lett volna a másikat megbuktatni, a mint reá többé szüksége nem leendett. A szívek boszuval teltek el, de a félelem a boszut is féken tartá, a sok beszéd daczára, mindenki szépen engedelmeskedett.

A nép gyűlölte Struenseet, gyűlölte elhamarkodott intézkedéseieért, gyűlölte mert idegen volt, s mert nemzeti előítéleteit nem tisztelte, sőt a dán nyelvet is a közügyek tárgyalásából kiküszöbölte. Mindez azonban még elégtelen volt a mindenható ügyér megbuktatására.

A hangulatot az eddig mellőzött özvegy királynésaját s fia érdekében kívánta fölhasználni, s ezért szövetségesekre igyekezett szert tenni. Ilyenekül kínálkoztak *Köller* és *Eikstädt* ezredesek, *Guldberg*, a fiatal herczeg titkára, *Beringskiöld* és *gróf Ranzau*. *Köller* ezredes egyik barátját Struensee mélyen megsértvén, az boszut forralt ellene. *Köller* szálastermetű, határozott jellemű, heves véralkatu, bátor, de egyszersmind nagyszájú katoná volt. Az 1771-ik év végső napjaiban az özvegy királynénál tisztelkedett és sejtván min törí eszt, valamint hogy tártkarokkal fogadandja azt, ki elég bátor lesz a kebelébe rejtett érzelmeket nyíltan kimondani, mint önzéstelen hazafi rövid

de éles körvonalakban rajzolta le az általános bajt s kérte a királynét, vetne véget a mostani állapotoknak s valami erős tettel mentené meg a hanyatló birodalmat; mivége szolgálatját is felajánlá. Az özvegy királyné örvendő vette e hirt, esküjét fogadta s titoktartás föltéte alatt terveibe avatta.

Bármilyen jó nyereség volt is Köller, a terv kivitelére elégtelen volt; hatalmas, tekintélyes és elhatározott ember kellett az özvegy királynénak ki a tervezett merényben ne csak karjával, de eszével is helyt állhasson. Ezen ember volt *Ransau*. Gyűlölte az ifjú királynét Struenseevel együtt, kit ő segített a polczra s ki célját elérvén, őt el ejtette; gyűlölte nem csak ezért, de büszke főnemes létére is; mert Struensee intézkedései a nemesség hatalmának s a kormányzásbai tetteges, habár nem törvényes befolyásának elnyomására voltak irányozva. S miután egyszer másnak málmára dolgozott, nem akarta magát másodszor e veszélynek kitenni. A hatalom birtoka kedves volt előtte, de nem csak Struenseét akarta attól megfosztani, hanem bár csak ábrándozva oly intézményekre gondolt, melyek által jövőre azon lehetőségnek, hogy a hatalom egyes jövevény ember kezébe kerüljön, eleje vétessék. A királyságnak oly módon leendő korlátozását tervezé,

mint az Svédhonban a senatus által eszközöltetett. Ily körülmények között tervei, az özvegy királyné terveivel csak bizonyos határig vágtak össze, azon túl ismét szétágaztak. Az özvegy királyné, ki Struensee esetleges bukása után a korlátlan hatalmat magához kívánta ragadni, ezért Ranzaut nem avatá be teljes bizalmába s arra szorítkozott, hogy Struensee elleni boszuját szítsa, megtiszteltetések által pedig ragaszkodását növelje.

Az angol követ merő személyes részvétet tanusított a királyné s hive Struensee iránt. A francia és a svéd követ az ügyér helyes külpolitikáját érdekükre kedvezőnek tartván, a kormányban bekövetkezhető változást küldöikre balkövetkezésünek tarták s a vihar eloszlatását óhajtván, őszintén, minden tőlük kitelhetőt megtettek, hogy a bonyodalmakat, ha csak lehet ismét kiegyenlítsék. Sprengporten a svéd követ Ranzaut, ki most sem tudta szándokát s terveit kellőleg palástolni, maga részére kívánta megnyerni. Előterjeszté, mily nagy veszélylyel járna ármányainak foganatosítása, ki tudja minő kezekbe jöhetne a hatalom s hogy sokkal czélszerűbb lenne a hatalmasokat jobb utra téríteni, mintsem veszélyes gyűlöletüket magára vonni. Ranzau háborgós, de egyszersmint ingatag lévén,

a svéd követ tanácsára hajolt. Meglátogatá Struenseet s beszéd közben a közügyekre térven át, őszintén szólt vele, figyelmezteté az uralkodó elégtelenségre, elleneire s bizonytalanállására. Struensee az eddigiek folytán elbizakodóvá vált, megköszönte részvétét, s a fejtegetett aggályok fölött mosolyogva, eredmény nélkül bocsátá el a hivatlan tanácsadót. Ranzau még egyet kísértett meg; Falkenschiöld ezredes, Struensee bizalmát birta, ezt igyekezett tehát a viszonyok tarthatlanságáról meggyőzni; de ez is mosolyogva fogadta s Struenseehez utasította. Látván, hogy jó tanácsa figyelembe sem ívétetik, boszura lobbant s miután már maga pártfőnök nem lehetett, sietett legalább oly párthoz szegődni, melynek segélyével ellenein boszút állhatott.

Az özvegy királyné ily hangulatban találván Ranzaut, s ingatag természetét ismervén, sietett a fontos férfit pártjához csatolni s a vasat verni mig tüzes. Minden napi késedelem nagy változást idézhete elő, mi annál veszélyesebb volt, mert Köllerbe nem lehetett feltétlenül s tartósan bízni. A hadsereg ismeretes főnökei Struenseenek köszönnén állomásaikat, rájuk számítani nem lehetett; hogy mindazáltal Kölleren kívül még valakibe bizhassék, helyes tapintattal Eikstädt dragonyos ezredest, eddig jó formán ismeretlen

egyént választá. Ez vagyonos, de csekély tehetségű ember volt ugyan; a várőrséget képező lovasság azonban parancsa alatt állván, a merény kivitelére nézve nagyfontosságú lehetett. *Eikstädt* az özvegy királynénak benne helyezett bizalma, kérése s azon váratlan körülmény által, hogy jelentéktelen emberből politikai jelentőségre emelkedjék, elragadtatva, csak hamar a királyné pártjához szegődött.

A szükséges előzmények megtétetvén, minden előre meg lön állapítva.

1772 január 16-kán a királyi színházban álczás tánczvigalom tartatott. Az összeesküvés kitörése ez éjre volt kitűzve. A várban Köller ezrede volt őrsön. Aggasztó nyugtalanságban várta az özvegy királyné a válságos éj bekövetkeztét. Előre élvezte a rég szomjazott boszú gyönyörét, de szive rettegett, midőn azon el láthatlan következményekre gondolt, ha a merény meghiusul. Az elégületlenek száma ezerekre rugott, de nem volt, ki az özvegy királyné vagy fia Fridrik herczeg iránt vonzalommal viseltetnék; még szövetségesei sem viseltettek iránta valódi tisztelettel s önzéstelen hűséggel. Titkos félelmét fiának félénk jelleme, Köller heves buzgalma, Ranzau könnyelműsége és Eikstädt kétséges bátorsága eléggé igazolák. — Minden arra

mutatott, hogy a vállalat a legcsekélyebb körülményen megbukhatik.

A tánczvigalom csendesen ment végbe. Az ifju királyné gondtalan derűtséggel mozgott a vendégek között s végül Fridrik herczeggel tánczolt, ki pár óra mulva őt koronájától, hatalmától megfosztani s mindazon fényből s dicsőségből, mit ifjuság, szépség szellemi fensőség s korlátlan királyi hatalom nyujthata, végtelen bánat, gyalázat és gyászos rabság örvényébe taszítani készült. Struensee felei a királylyal kártyáztak, utolsó játéku volt. Sajátságos körülmény, hogy a külföldi követek közül az angol követen kívül egy sem volt jelen.

Egy órakor éjfél után a vigalomnak vége volt. Mély síri csend honolt a királyi vár termeiben s folyosóin. Három órakor éjfél után Köller ezredes tisztjeit az örterembe gyűjté s egy az özvegy királyné s Fridrik herczeg által kiállított okiratot előmutatván, katonás hangon tudatta velük, miszerint parancsot kapott Mathild királynét s hiveit letartóztatni. Röviden, megindulás nélkül, parancsoló hangon tudatá velük a vett parancsot s a feladat hallatára félelem vagy titkos örömtől meglepett tisztek minden megjegyzés nélkül engedelmeskedtek. Köller a tisztekkel az özvegy királynéhez megy, hol Fridrik hercze-

get, Ranzau grófot s a herczeg titkárát Guldberget találja, ki, miután theológiát tanult eleinte mint francia nyelvmester élt, majd a herczeg tanítójává s végre titkárrá lön. A hivalkodó Ranzau utolsó pillanatban ingadozni kezdett. A bál előtti délutánon meglátogatta Struensee testvérjét, hogy neki az egész tervet fölfedezze; ezt hon nem találván, meghagyá cselédségének, hogy ha visszatér, küldenék hozzája, mert fontos közleni valója volna. Köllernek pedigizené, hogy köszvényes rohama miatt nem jöhet. Struensee testvére más napra halasztá a látogatást, Köller pedig Ranzaunak vissza izente, ha jönni nem képes, vitesse magát, különben egy csapat gránátost fog érte küldeni. Ranzau azonnal jött.

Időközben Eikstädt ezredes dragonyosaival körülvétette a várat s megparancsolá, miszerint se ki, se be senki se bocsáttassék. A város kapui szintén bezárattak.

Az özvegy királyné, Fridrik herczeg, Ranzau és Guldberg a király hálóterméhez mentek. Az ajtó zárva volt s a velük hozott kulcsok közül egyik sem birta fölnyitni. Minden pillanat drága s veszélyes volt, Ranzau a szolgálattevő komornyik ágyához szökik s rövid szaggatott szavakban megparancsolja neki menjen a királyhoz. A hű szolga felébred s legnagyobb meglepetésére

az özvegy királynét s Frigyes herczeget látja az előteremben. Ezen magas személyek jelenléte, kik urával mindég feszült viszonyban éltek, a szokatlan idő, a nyugtalanság, mely egész lényükön uralkodék, gyanut ébresztenek benne, úgy hogy meghagyásukat, nyitná fel a király ajtaját, kereken megtagadja. Az egész összeesküvés kétséges-sé vált, az özvegy királyné ily akadályra nem számított, a herczeg remegett, Guldberg az ezüst gyertyatartót kezéből kiejti; ő s Ranzau nem merték a kulcsot az erős termetű komornyik kezéből kicsikarni, mert ez zajt támaszthatott volna, mi az egész dolognak más fordulatot adhatott. Végre sikerült csel által a hiv szolgát a szoba felnyitására birni. Azt mondták, hogy a nép föllázadt, a királyi várt megrohanta, az örség már alig képes a zendülőket visszatartóztatni s a király élete veszélyben forog. A csel sikerült, az összeesküdtek a királyhoz benyomultak.

Az álmából felriasztott fejedelem nem tudta mire magyarázza a szokatlan látogatást, midőn az özvegy királyné szinlett nyájassággal átka-rolta s tudatá vele, miszerint nagy veszedelemben forgott, a veszély még idejekorán fölfedeztetett; de a körülmények Struensee, Brandt s a királyné letartóztatását igényelnék. A király friss vizet kért s midőn néhány pohárral ivott, kérdező

mi tevő legyen. „Írja Felséged alá ezen rendeleteket s Felséged élete, az ország jövődjé meg van mentve“ szólt Ranzau határozott hangon s a már előbb Guldberg által elkészített elfogatási parancsokat terjeszté eléje. A király évek óta okmányok aláírásához szokva, midőn ugysis eltompult eszére az álomittasság még sűrűbb fátyolt vont, gépiesen aláírta az elfogatási parancsokat. Végre a kabinetiratra került a sor, mely a királyné elfogatását tartalmazá.

„Comme Vous n'avez pas voulu suivre les bons conseils, ce n'est pas ma faute, si je me trouve obligé, de vous faire conduire à Cronenburg“. — Már ezt is alá akarja írni, midőn a királyné neve *Matild* ötlík szemébe. Bármí közönnyel viseltetett is a kiélt féríu szép neje íránt, egyszerre ösztönszerű borzadály lepte el; mintha új világosság derengene fel, elhomályosult lelkére, elveti magától a tollat, míg végre új rábeszélés, fenyegetés őt a kívánt cselekvényre bírja. Rettegve félig öntudatlanul ezt is alá írja, s e tollvonással végkép lelép a történet színpadáról, száíalomraméltó báb gyanánt azok hatalmába kerülén, kiknek sikerült magukat örzöiül feltolní, kik őt beszéltetéek s vele parancsoltatának, ép úgy, mint azok, kik ugyan ezért felségárúlassal vádoltattak, megbuktattak s meg-

büntettek. A szerencsétlen fejedelem állapota csak annyiban változott, a mennyiben azok, kik előbb fölvigyázatuk alatt tartották, legalább némi erkölcsi köteléssel voltak hozzá csatolva, míg új gondnokai s örei határozott ellenségei valának, kikre nézve pusztá léte is teher volt. VII. Keresztély ezen katastrofát harminczhat évvel élte túl s bár törvénynél fogva egy korlátlan korona ura, egyetlen cselekvényére nézve sem volt szabad, úgy hogy utolsó alattvalója végtelenül szabadabb volt, mint az, kit korlátlan urának tisztelt.

Míg az összeesküdtek a királyt hatalmukba keríték, Köller ezredes Struenseet tartóztatá le. Tisztek kíséretében a hatalmas miniszter termébe nyomult s midőn ez a támadó zajra ágyából felszökvén, kérdezé, mi baj van, Köller őt torokon ragadá, mondván: „Majd meglátja, csak keljen föl“. Struensee annyira meg volt lepve, miszerint lélekjelenlétét elveszté s minden ellentállás nélkül az erődbe engedte magát hurczoltatni. Ha a királyi parancsolat előmutatását követeli, Köller nem lévén képes azt előmutatni, könnyen megtörténhetett volna, hogy az előteremben álló tisztek a zajra benyomulnak, az egész parancs koholtsága kiderül, s nem épen lehetlen, hogy Köller árulása s az összeesküvés fölfedeztetvén, vakmerőségeért keményen lakol.

Struensee testvérje, Brandt gróf, Göhler tábornok, Falkenskiöld ezredes, Berger királyi orvos, Gude tábornok a várparancsnok, Bülod báró, Zoëga államtitkár s a miniszter egyéb hivatottak, kik nem a királyi várban laktak, egész csendben fogattak el.

A legkényesebb feladat most Ranzaunak jutott. Eikstädt ezredes és több tiszt kíséretében a királyné előszobáiba nyomult. Ez a zajra fölébredvén komornyikjait hívá. Halványan s remegve lépnek alvószobájába, jelentvén, hogy Ranzau gróf több tiszttel az előszobában van s a király nevében vele szólni kíván. „Ranzau! kiált fel a királyné meglepetve; s a király nevében? menjetek s hívjátok Struenseet! Válaszul nyervén, miszerint a miniszter már fogva van, mély fájdalom érzetével fölsóhajt : „El vagyok árulva! Veszve! Örökre elveszve! Eresszétek csak be az árulókat, mindenre el vagyok készülve!“

Félig felöltözve, de elszánt lélekkel a tisztek elé megy, kérdezi, mit akarnak. Ranzau feleletül a királyi iratot olvassa fel, mely elfogatását rendeli. Maga kívánja a rendeletet elolvasni, Ranzau átnyújtá neki; a királyné egész nyugalommal végig futja a végzetteljes sorokat majd megvetőleg földre veti. „Ezen cselekvényről ismerek az árulókra s a királyra“. Midőn Ranzau a királyi

parancs teljesítésére sürgeté, gunyorral viszonzá „Parancsok, melyekről magának sincs tudomása, melyeket döreségétől a leggyalázatosb árulás csikart ki. Nem, ily parancsoknak nem engedelmeskedik a királyné.“

Ranzau tovább is unszolja, kijelentvén, miszerint küldetése haladékot nem tűr. A királyné még mindig vonakodik engedelmeskedni, míg a királylyal nem szólt s e végre az ajtónak tart. A gróf felingerülten kérelmek helyett fenyegetésekhez fog, a királyné őt nyomorultnak nevezi, kérdvén tőle, hogy mer szolga létére, asszonyával s királynéjához ily hangon szólni? Gyalázatos, utálatraméltó embernek czimezi, kitől soha sem fogna félni. A pillanat válsága, az elene szórt szidalmak dühbe hozzák az ugysis ingerült férfiut. Parancsoló tekintetere a tisztek egyike az ajtón kiszökni akaró királynét izmos karokkal átkarolja. A sértett büszkeség s női fenség óriási erejével sikerül neki a nyers katona karjaiból kibontakozni, segély után kiált, de kiáltásai nyomtalanul hangzanak el; nincs senki, ki segélyére sietne. Egyes egyedül az őt letartóztatni jött fegyveres férfiakkal viaskodik. Mindannyian nemesek s katonák, de nem találkozik egy is, ki a boldogtalan bájos nő iránt könyörületet érezne, ki leventés kötelességének tartaná egy védtelen

hölgyet, királynéját, társainak méltatlankodásai ellen ótalmazni. Düh s kétségbeesés óriási erőt kölcsönöznek a gyenge nőnek, iszonyu tusa közben meg meg sikerül üldözői karjaiból kimenekülni, végre az ablaknak szökik, kitárja szárnyait s az udvarba akar leszökni. A végső perczben egy tiszt izmos karjaival megragadja a királynét, ez hajába kap s földre vágja. Hasonló bátorsággal és sikerrel egy másikat is legyőz. De sem Ranzaut, sem társait e nemtelen viadal nem indítja meg, sőt látván, hogy a boldogtalan nő erejét a kétségbeesés csak fokozza, már most egyesült erővel rohannak rá, míg végre kimerülve, lihegve s félig ájultan egyik tisztnek karjaiba rogy. Erre a mellékszobába vezetik s midőn hevenyében felöltözködék Ranzau öt szidalmak s sértő megjegyzések között Cronenburgba kísérteti.

A hintóban, melyben a boldogtalan nő a fogházul szánt erődbe vitetett, két őrmester ült kivont karddal s egy alsóbb rendű nöcseléd. A szobájához vezető lépcsőn térdei összeroskadtak úgy hogy, föl kellett őt vinni. Midőn ágyát megpillantá mondá : „El vele , el, számomra e világon nincs többé nyugalom.“ Végre a keblét dülő vihar csendesülvén, könnyek tódultak szemeibe, Istenét imádva térdre borult : „E vigasz

mondá tőled jő Istenem, egyedül ettől nem bírtak elleneim megfosztani.“

Néhány óra s a tervezett forradalom végbe ment. A hátramaradt tenni való egyszerű utójáték volt, melynek célja részben boszuállás, részben a bevégzett tényeknek az igazság és szükségesség színébe burkolása vala. A miniszter bukásának hírére a kopenhageni népség a győzelmes párt izgatására ujjongva tódult az utcákra, majd a Struensee befolyása alatt épült mulatóházakat, valamint azokat, melyekben kéteshírű nőszemélyek tartózkodtak átkozódások s a királyné s a bukott miniszter ellen szórt szidalmak között lerombolta, a nélkül, hogy a jelenlévő rendőrség a rokonzátlankodásnak gátot vetni igyekezett volna. Részeg néptömegek a királyt, az özvegy királynét és Fridrik herczeget sorra éltették; a polgárság s a tisztességes osztályok általán csendesen maradtak. A király hatlovas hintón disz egyenruhában, s testvére oldala mellett Kopenhága utcáin körutat tön, hogy hallhassa a tengerészek s a népsöpredék ujjongatásait, kik megfizettettek, hogy elhíthessék, miszerint a végbement palota forradalom népszerű volt.

Minő következményei voltak a forradalomnak az államra nézve feladatunk határait meghaladja, annyit szabadjon mindazáltal megje-

gyecznünk, hogy csak a gyűlölet és boszuvágy lön kielégítve, nem pedig a remények is, miket a könynyen hívő nép minden változáshoz kötni szokott. Honfias érzelmű férfiak Bernstorffra merték az özvegy királynét emlékeztetni, de eredmény nélkül; az ő becsületessége nem illett azon körökhöz, melyek most a kormányon ültek. A templomokban a szószékről az egyház férfiainak hálát kellett adni, hogy Isten a fejedelmet a királygyilkosoknak tervei ellen szerencsésen megoltalmazta; a nép ujjongott, a város kivilágíttatott. — Félelem s rosz lelkisméretük a győzőket a győzelem utáni első estén már majdnem bajba keverte. A színházban a király jelenléte alatt a felsőbb helyiségeken, zaj támad, mely egyre növekszik. A zaj hallatára a közönség nyugtalanodni kezd, mindenki az ajtónak tódul. A nemeség s a katonaság sietve távozik, a megijedt király páholyából elszalad, Fridrik herczeg dobogó szívvvel utána; az özvegy királyné a szaladókat tartóztatni akarja, hasztalan, a félelem őt is megragadja, ájuldozók szerte dűledeznek, az óriási tolongásban egy kamaraifjoncz s egy aszszonyság agyon szoríttatnak, míg végre kisül, hogy a zaj okozója egy neveletlen gyermek vala, ki a karzaton kiáltozni kezdett s kit kísérői hasztalan igyekeztek lecsendesíteni, mi a

környezetben élénk szóvitára s végre a közijjedelemre alkalmul szolgált.

Mint nagyszerű politikai átalakulásoknál történni szokott, s mit méltán a világ folyásának tekinthetünk, a győzők jutalmakban s kitüntetésekben részesítették; rangok, rendek, czimek bőven osztattak. Köller ezredes czimerébe zászlót kapott s ettől fogva *Köller-Bannernek* neveztetett. Az összeesküvés főnökei az ujonnan alakított államtanácsba léptek, melynek élére Fridrik herczeg állt. Az özvegy királyné, Fridrik herczeg s teremtményeik a király nevében uralkodtak, kik őt szüntelen környezvén, tetteleg fogságban tartották. A forradalom folytán élethelépett állapottalsem a nemesség, sem a polgárság, sem a nemzet nem volt megelégedve, ámbár a német befolyásnak, mely ezelőtt uralkodott és Struensee ügyérsege alatt tetőpontját érte, vége vette. A hivatalokból az idegenek eltávolítottak s az ügyvezetés nyelve Schleswig Holsteint kivéve *dán* lön. Még a kézművesek czéheiből is kizártak a németek s a németség elleni visszahatás oly erőt nyert, miszerint a dánoknak a németség elleni ellenszenvét s így a dán-német viszályok csiráját is némelyek még Struensee korából s a dán nemzetiséget annyira sértő intézkedéseiből származtatják.

Mig a győzők diadalmuk gyümölcseit araták, addig a győzöttek ellen, elkezdődött a dráma utolsó felvonása, mely a vérpadon végződött.

Kétséget nem szenved s napjainkban már az egész világ meg van róla győződve, miszerint Struensee, a királyné s hiveik nem egy nagy politikai hibát követtek el, hogy könnyedén nyert hatalmuk érzetétől eltelve, azzal mind annak személye iránt, kitől hatalmukat kölcsönözték mind azon nemzet géniusa ellen, mely fölött a sors által korlátlan hatalmat nyertek, visszaéltek; nem szenved továbbá kétséget, hogy a szép, bájos és ifju királyné, kiélt férjétől elhanyagoltatva, az annyi szellemi s személyi tulajdonokkal ellátott jövevény iránt, kinek egész befolyását köszönheté, mélyebb vonzalommal, szeretettel viseltetett; nem lehetlen, hogy érzeménnytől s emberi gyarlóságtól elragadtatva, nem maradt mindig azon korlátok között, miket az erkölcs tan e részben szabott : annyi azonban bizonyos, hogy a január 17-ki merény szerzői, nem csekélyebb mértékben vétkesek valának s kétségtelesen még nagyobb kötelességeket szegtek meg, mint azok, kik ellen intézve vala, azon egyetlen különbséggel, hogy mig Struensee intézkedéseiben magasabb eszméknek hódolt s korának szellemét meghaladva, oly elveket s intézményeket

kivánt létesíteni, melyeket ma már mind az elmélet, mind a korszerűleg szervezett államak gyakorlata hasznosaknak ismer s érvényesíteni igyekszik, addig elleneit — az egy nemzetiségi eszmén kívül — egyetlen eszme, egyetlen elv sem vezérlé, s merő személyes ellenségeskedés kisszerű törpe érdekekből indultak ki.

A bünösök, az ártatlanok fölött ültek törvényt s ítéletük a *vae victis* örök és változhatlan szabályán alapulván, kemény sőt kegyetlen vala s minden kegyelem nélkül végre is hajtatott. A győző sokszor elítélte azt, kit balsorsa győzni nem engedett s a győző ítéletei a világtörténelem sok véres lapját töltik be. Ki azon hosszú véres egymásutánt mit történelemnek nevezünk végig tanulmányozta, annyiszor látja e jelenetet ismétlődni, miszerint nem lehet azt némi közönnyel nem tekintenie; de ha a legnagyobb igazságatlanság az igazság palástjába rejtőzik s az ártatlanok védelmére szánt pallosával gyilkol, akkor nem lehet fel nem indulni s magasabb szempontból az ily eljárást nem kárhoztatni.

Struensee s Brandt a nemzet ellen nagyot vétettek, hogy ez, az idegenek ellen habár ezek javát akarták is gyűlölettel viseltetett, nem csoda; hogy bukásukat ohajtá, hogy annak örült, az a világon úgy szokott lenni. Ha e két parvenu a

sértett nemesség kardcsapásai alatt elvérzik; ha a felbőszült nép a tulzóknak tartott ujitókat zendülés közben megölte volna, a lynch törvény gyászos, de megfogható jelenségének tekintenők; de utálatot gerjeszt s érdemel azon törvényszék, mely fölöttük ítelt, botrány a per, mely ellenük folytattatott s minden jognak s igazságnak kigunyolása azon ítélet, mely ellenük hozatott s rajtuk végrehajtatott.

Kilencz biztos lön a rabok kihallgatására rendelve. Struensee, annak testvérje, Brandt gróf, lánczra verettek; Falkenskiöld setét büzhödt börtönbe vettetett, hol rendszerint a legmegátalkodottabb gonosztevéket szokták bezárni. Midőn görcsökbe esett s más börtönbe lett volna átteendő Fridrik herczeg gunyosan viszonzá : „Ki a törökök ellen harczolt, az azt is kitarthatja“. A herczeg azon hiedelemben volt, hogy Falkenskiöld őt egykor megbántotta s ezért boszút forralt a szerencsétlen ezredes ellen. Mások lakásaikon tartóztattak le, mások pedig minden további kihallgatás nélkül a fővárosból vagy magából az országból is kiutasítottak.

A vizsgálatok alapján két külön per lön megindítva; az egyik az ugynevezett *fölségárulók* ellen, a másik mint válóper *Mathild* királynő ellen. Az angol követ óvást tön az eljárás ellen, kije-

jentvén, miszerint azon esetre, ha válóítélet hozatnék, nyomban elhagyná az országot; de Matild elleneinél sokkal nagyobb volt az elkeseredés, sem hogy iránta bármi kiméletet tanusítottak volna, sokkal érzéstelenebbek, hogy megszánák, sokkal büszkébbek, hogy valamitől tartanának. Talán veszélyesnek is tartották, ha a bátor királyi hölgy a martyrság dicsfényétől körülsugározva az országban maradna, mert ki tudja nem sikerülhetett-e volna személye körül újra elleneinek veszélyes pártot gyűjteni. A válóper tehát nagy titokban folyt, az irományok egyedül az angol udvarral közöltettek.

Hogy a foglyok elítéltetése, még mielőtt a per ellenük megindított, el volt határozva, kétséget sem szenved; a vizsgálat nem is oda volt irányozva, hogy a rabok bűnös vagy büntelen volta kideríttessék, hanem egyedül oly körülmények fölfedezésére s kinyomozására, melyek alapján a győztes párt feleiből alakított törvényszék elmarasztaló ítéletet hozhasson. Minden a mi bünperben megkivántatik, vádlók és rabok, bírák és bakók készen álltak, de hiányzott minden bünper valódi alapja, hiányzottak oly vádpontok, melyek alapján a legyőzötteket törvényesen elítélni lehetett volna. A legnagyobb elfogultság daczára a győztes párt átlátta, miszerint a vádlot-

tak egyebet nem tettek, minthogy a király parancsait teljesíték. Nem maradt tehát egyéb hátra, mint néhányat kiválasztani, kik ezen parancsokon tulmentek, vagy azokat kicsalták vagy meghamisították, s a többieket, mint az elsőbb rendüek büntársait kérdésre vonni s ha lehet megbüntetni. A vádlók ez egyedül célhoz vezető módhoz folyamodtak. Struensee és Brandt a többiek közül kiválasztatván, mind főbünösök vád alá helyeztettek. A nehézség annak bebizonyításában rejlett, hogy ők valóban a király akaratja nélkül vagy az ellen cselekedtek, s a nehézség annál nagyobb volt, mert Struensee intézkedései s rendeletei ugyan azon király által voltak megerősítve, mint azon rendeletek, miket a vádlók bocsátottak ki; kik állítólag szintén a király nevében s akaratja szerint cselekedtek s valahányszor szükségesnek találták, királyi rendeletekre hivatkoztak.

Végre nagy nehezen következő, részben koholt, részben nevetséges s általában aggályos vádpontokat sikerült gróf Struensee ellen felállítani, u. m.

1) Vádoltatott, hogy a király felséges személye ellen rettenetes merénnyt tervezett! (?)

2) Hogy *szándéka* volt a királyt lemondásra bírni.

3) Hogy a királynéval *tilos viszonyban* élt.

4) Vádoltatott, azon nevelési mód miatt, mely szerint a korona herceget nevelte.

5) Azon nagy hatalom s döntő tekintély miatt, mit államügyekben bitorolt.

6) Azon mód miatt, melylyel ezen ügyek igazgatása körül eljár.

A két első vádat el kellett ejteni, mert azok alaptalansága sőt lehetlensége kézzel fogható volt. A vád igazságtalanságával ellenei nem törődtek volna, hacsak szinleges bizonyokat is lehetett volna elő teremteni, de ez sem sikerült, annyira ellenkezett a vád a józan észszel. Struenseenek egész befolyása, hatalma, sőt létele az árnyékká süllyedt fejedelem személyén alapult, s így örültnek kellett volna lennie, ha annak személyét vagy hatalmát akarta volna megtámadni, kinek lételet s állását köszönheté. Ezen képtelen váddal azért, a mint célját a népet Struensee ellen föllázítani, elérte a perfolytában fel is hagytak.

A harmadik vádpont fájdalom nem volt alapelkülű. Itt bukott el Struensee nem csak ellenségeinek, de a részrehajlatlan utókor ítélete előtt is, mely kénytelen különben bámulni azon férfit, ki alacsony származása s idegenléte dacára egy korhadtt államnak észszerű elvek szerinti ujjá szervezéséhez fogni merészlett. Testi s lelki gyötrelmek által elnyomva, a legirtóztatóbb

kinzásokkal fenyegettetvén, s talán azon reményben, hogy vallománya által ügyét a királyné ügyével azonosítva magát megmentheti, 1772 febr. 21-én tartott vallatása alkalmával, könyek és bánkódás minden jele között bevallotta, hogy a közötté s felséges barátnéja között létezett viszony az erkölcs és törvénytörést követett el.

Ezen vallomány, akár igaz volt, akár csak mentésére koholta, megfosztá Struenseet a hősiesség s vértanúság dicsfényétől s őt szükségkép elkárhoztatá. De a tetteiben oly igen vállalkozó férfiú nem birt soha a jellem azon szívósságával s azon rendkívüli lelkierejével, mi azon viszonyok között, melyekben ő forgott s azon polczon, hová kedvező csillagzatja emelte, nélkülözhetlen; bukása pedig addig tanusított bátorságát is megtörte s minden szilárd magatartásra képteleníté.

Van azonban egy körülmény, mely ha való, ebbeli lovagiatlan eljárásának mentségül szolgálhat. Hir szerint a vizsgáló-bizottmány Struenseenek egy koholt jegyzőkönyvet terjesztett elő, melyben a királyné vétkes tettét beismerte. Csak ekkor hagyta volna el bátorsága s arra tette volna a végzetes vallományt. A házasságtörés bizonyát Struensee s a királyné félig kicsalt, félig kicsikart vallományain felül, melyeknek elég-

telenségét üldözőik érzették, bűnjelenségek által is előállítani igyekeztek, mi végre a királyné női környezete s nevezetesen komornái hallgattak ki. Ezek a Struensee s a királyné között létező bizalmas viszonyt ismerték s női kandságtól vezérelve, hogy maguknak a gyanítottakról meggyőződést szerezzenek, a királyné hálótermének ajtaja elé lisztet hintettek. Másnap reggel nagy meglegedésükre lábnyomokra akadtak, melyek egyenest Struensee termeibe vezettek. De ezzel be nem elégedvén, — a királyné nyoszolyáját sem átkodták átvizsgálgatni s itt ha igaz, felséges asszonyuk bűnösségéről csalahatlan jelenségekre akadtak volna. A házasságtörés bebizonyítása rendes körülmények között is nagy nehézséggel szokott járni, de ép úgy bizonyos, hogy ezen a bűnjeleket tanúsító vallomások sem képesek Struensee bűnösségét bíróilag bebizonyítani, vagyis a valószínűség oly magas fokára emelni, hogy lelkismeretes bíró azok alapján főbenjáró ítéletet hozhasson. Föltevé ugyanis, hogy a vallomások igazak, nincs bebizonyítva, hogy a lábnyomok a királynő szobáiba is vezettek, nincs bebizonyítva, hogy férfi lábnyomok valának, legkevesebbé pedig, hogy Struenseetől származtanak. Ugyanez állott azon jelenségekre nézve is, miket az udvarhölgyek

vizsgálódásuk folytán véltek felfödözni s miről oly szakértőleg nyilatkoztak.

A negyedik vádpont magába véve balga s okszerűtlen vala. Szemére vettetett azon mód, melylyel orvos létére a koronaherczeg nevelését szabályozta. Az igaz, hogy az általa követett rendszer Dánhonban új volt és sok előítéletbe ütközött. — A kis herczeg egyedül növénytápat kapott, főtt rizst, burgonyát, hüvelyes veteményeket, még pedig hidegen. Viz és tej volt egyedüli itala. Hetenkint kétszer, háromszor hidegvizben fürösztetett, mit később jókedvéből is tett. A mit daczosan kért, megtagadtatott. Büntetések, fenyegetések vagy ígéretek nem alkalmaztattak. Ha hibázott, arra szép szóval, de komolyan figyelmeztetett s javulása a természetes szégyenre és saját belátására bízott. Gondoskodva volt, hogy ha el is esik baja ne legyen, ha mindazáltal elesett, senki sem sajnálta, sem esete fölött ijjedelmet vagy részvétet nem tanusított. Játsszótársa egy vele egykoru fiu volt, ki ugyanazon bánásmódban részesült; ezzel közösen mulattak, ettek, ittak, egymásnak segítségére voltak. Hat éves koráig semmi határozott oktatásban nem részesült, addig természetes tehetségeinek kifejlődése egyedül a gyakorlatra s az érzékek által tett észlelésekre bízott. Az ered-

mény a követett nevelési rendszer előnyösségét tanusítá. A herczeg, ki gyermekkorában gyenge testalkatu s keveset ígérő volt, testileg lelkileg épült és erősödött s mint VI. Frigyes még csak 1839-ben 71 éves korában halt meg.

Mind ennek daczára Struensee ezen nevelési rendszer miatt is elkárhoztatott, az ellene hozott ítéletben világosan kimondatván, miszerint a „koronaherczeg ennek folytán gyakran a legnagyobb veszélyben forgott egészségét s életét elveszteni.”

A két utolsó vádpont kétségtelenül a vád javát, annak tulajdonképi súlypontját képezé; — de ezen vád minden törvényes alapot nélkülözött. Struensee hatalomra emelkedett, mert királya őt ezzel felruházni jónak találta. Azon mód, melylyel hatalmát gyakorolta, semmi tételes törvényben sem volt megtiltva. E részben korlátlan hatalmu királyának jóváhagyására hivatkozhatott, mert minden rendelet, mely Struensee miniszteriuma alatt kibocsáttatott, a király által sajátkezüleg volt alá írva. A király oly állapotban volt, miszerint fenyegetésekkel mindenre lehetett birni, reá lehetett volna venni, jelentené ki, hogy Struensee a királyi aláírást alattomosan kicsalta. De ezzel ön maguk alatt vágták volna a fát, mert hiszen a legeggyűgyűebb is tudta, hogy

a mi Struensee bukása után történt, az a király nevében történt ugyan, de korán sem az ő, hanem egyedül azok műve, kik fölötté tetteleg uralkodtak. Hogy a király tanácsadói s ügyérei hivatalos cselekvényeiért felelősek, az kétséget nem szenved, de ezen miniszteri felelősség meghatározása, mely alkotmányos államokban annyi nehézséggel jár, korlátlan királyságokban, a mennyiben az illető ügyér a király alakszerű helybenhagyásával fődözve van, megoldhatlan feladat. Hogy büntető perben Struenseet kormányzása miatt elítélhessék, visszaható törvényt kellett volna hozni. A győztesek azonban szenvedélyük által elvakittatva, mind ezen nehézségeken s tekinteteken túl tették magukat, és Struenseet az államtanács feloszlatása, saját kineveztetése, a miniszterek s egyéb hivatalnokok, a tisztek s katonák elbocsátása, szóval majdnem minden tetteért elítélték, s azon törvényes kifogás ellenében, hogy ezen cselekvényeket a király részben rendelte, részben pedig jóváhagyta, azt vitatták, hogy ez csak színleg történt s hogy tetteleg mind ez Struenseetől eredett, a mi erkölcsileg s tetteleg igaz, de jogilag alaptalan volt.

Föltéve azonban, hogy Struensee azért a mit a király nevében, helyesebben királyával tettetett, felelős lett volna is, mindezen cselekedete semmi

dán törvényben nem volt büntetésre méltó cselekvényül nyilvánítva, sem reá büntetés nem volt szabva. Cselekvényei vétkesek lehettek, sok részben önkényesek s igazságtalanok valának, politikája helytelen vagy hibás lehetett, de mindez a dolog természetében feküdt, minden hű miniszter föltéve, hogy királyának beleegyezését bírja, föl volt jogositva, mind annak tételére a mit Struensee tett, kinek egész hatalma a lex regián alapult, melyet a győztesek legcsekélyebb részben sem akartak kétségbevonni, vagy megszorítását megengedni, még pedig annál kevésbbé, mert ugyan ennek alapján s ugyan azon király színe alatt ők is akarták azon hatalmat gyakorolni, melynek gyakorlatáért Struenseet vádolták. — Hogy a megbuktatott ellenséget a közvélemény előtt meg is gyalázzák, magánéletéből oly cselekedeteket igyekeztek felkutatni, melyek jellemét mint magános emberét is megbélyegzik. Ezen nemtelen törekvés közben azonban szintén igen furcsa következményekre jutottak. Minden bármi csekély ajándék, melyet a királytól kapott, bűnül, főbenjáró gonosz tettül lön felróva.

Azon időben, midőn Struensee hatalma delelőben volt, a király nejének 10,000, Falkenskiöldnek 2000, Struensee és Brandtnak pedig külön-külön 60,000 tallért ajándékozott. Brandt még

ugyanazon napon tiszteletteljes köszönetét fejezte ki a királynak, ki viszont válaszolá, miszerint, ideje hogy róla is gondoskodjék s jobb karba helyezze. Ezen összesen 132,000 tallért képező ajándokok a király magánpénztárából fizettettek ki s a szokott módon 1771 ápril és május havára voltak számbavéve. Vesztére törekvő ellenségei azonban következő mesét koholtak. A király e szerint nejének 10000 tallért, Struensee s Brandtnak pedig külön-külön csak 6000 tallért ajándékozott, mi összesen nem többet mint 22,000 tallért tett ki. Struensee ezzel be nem elégedvén, a részére s Brandt nevére szóló utalványokon az összegeket 6000-ról 60000-re hamisította. Ezen összegek a királynénak ajándékozott 10,000 tallérral együtt 130,000-tallérra rugtak. Hogy tehát a korábbi 22,000 tallérról szóló utalványt szépszerével átváltoztassa, elébe egy egyest irt az első kettőst 3-ra változtatta s hogy a másodikból ne kénytelenüljön 0-t csinálni Falkenskiöldnek még 2000 tallért juttatott.

Az államügyész ebbeli vádját főleg azon okoskodással támogatá, miszerint felette *valószínűtlen* volna, hogy a király ugyanazon alkalommal, midőn nejének *csak 10,000* tallért ajándékozott, két alattvalójának külön-külön hatszor annyit adományozzon. Struensee, ki különben a vizsgálat

folytában épen nem tanusított férrias szilárdságot, ezen vád ellen egyenesen tiltakozott s az magában véve is alaptalan volt. Határtalan halgaság lett volna Struensee részéről ily aljas és komplikált hamisítást elkövetni, oly időben, midőn az ország valamennyi pénztára a király által rendelkezésére állott. Minden egyéb körülmények, a számadások, a király aláírása, a számadási mérleg, a pénzügyminiszter jegyzetei, mind Struensee előadásával összehangzottak; a vádlók ugyanazt vitaták, hogy a király nem emlékezik arra, miszerint a két grófnak külön-külön 60,000 tallért ajándékozott volna, de azok után, miket már akkoron a király szellemi tehetségeiről tudtak, az egész állítás jelentéktelensége szembeötlő vala. Mindezek daczára e ténykörülményre az ítéletben nagy súly fektettetett, s miután a főbenjáró büntetést bebizonyítani nem lehetett, a bírák ítéletüket kisszerű indokok halmozása által igyekeztek támogatni.

A vád- s védíratok valamint az ítélet még ugyanazon évben sajtó útján közzététettek, hihetőleg a végre, hogy a cselekvő személyek magukat a közönség s az utókor előtt igazolják.

A vádirat minden méltóság nélkül a legaljasabb irányban van szerkesztve, s gunyos megjegyzései, erőltetett szójátékai s azon iránya ál-

tal, melylyel a vérpadra szánt áldozatot, még sárba tiporni is igyekszik, furcsa világot vet az akkori viszonyok természetére.

Struensee védőjének, *Uhldal* ügyvédnek *véd irata* sokkal illőbb hangon van írva, csakhogy egész szövegzetén át érezhető azon tartózkodás, melyre a védőt a viszonyok nyomása kényszeríti, s mily kevésbé volt szabad maga a védelem. — Védiratában kellően kiemelés, miszerint Struenseet országos ügyekbeni részvéteért felelősségre vonni nem lehet, mert ezzel egyrészt a király által bizatott meg, másrészt pedig intézkedései egyedül a király rendelkezésének végrehajtására czéloztak. Védenczét az ellene kapzsiság s egyebek iránt támasztott vádak ellenében védi s mentetgeti, végül mindazáltal nem tagadhatja azon tény valóságát, mely sokkal nagyobb, semhogy azért bocsánatot reménylhetne. Ha azonban, ugymond, az emberi gyarlóság tekintetbevétel, büntetteinek érzete s azok fölött táplált bűnbánat, azon könyek, melyeket fölötte hullatott s azon fohászok, miket a király s a királyi ház javáért égbe küldött, némi részvétre indithatnak, ugy arra érdemetlen nem leend. Minden egyéb vádpontra nézve reményli, hogy ártatlansága s a törvény maga védelmeül szolgálанд s biráinak igazságos voltától várja, hogy azok terhe alól föl fog men-

tetni. Valamint ez ügyben egyedül a király kegyelméhez folyamodik, úgy egyszersmint kéri a magas törvényszéket, mely maga öszinteségének, megindulásának és érzékeny bánatának tanuja volt; méltóztatnék ügyének lehetőleg kedvező előterjesztése által boldogtalan végzetének enyhítését s szelidítését kieszközölni.

Az egészből látható, miszerint az ügyvéd védenczének ügyét veszettnek tartotta, tudta, hogy az ítélet már előbb meg volt állapítva még mielőtt bíróilag kimondatott.

Struensee maga is ügyében emlék- és védiratot készített, mely hasonló hangon van tartva. Érezé, hogy ügyét s maga magát elveszettnek tartá s az elkerülhetlen végzet előtt meghajolván, tetteit legalább tisztességesen kimenteni igyekvék. „Mindent fontolóra vevén, ugymond, viseletemben több politikai hibát és erkölcsi tévedést mint büntetésre méltó gonosz tetteket lehet föltedezni. A vágy, szerencsét csinálni, lelkennek távolabbi rugóját képezé, s szerencsémét is, egyedül azon szolgálatoknak akartam köszönni, melyeket királyomnak tevék. Készségem mind azt teljesíteni, a mit a király kívánt s ő fölsegének tanácsaim elfogadása iránti hajlandósága, nem igazolhatnak, de mentségemül szolgálnak, még akkor is, ha vétségem a király érde-

kéire nézve káros következményeket szült volna.“ Védiratában ő is jónak látta azon tett iránt hallgatásba borulni, mely emberi bíró előtt s főleg ily körülmények között többé menthető nem vala. Emlékezetes védiratát következő szavakkal fejezi be : „Jó lélekkel bizonyíthatom, hogy mind az a mi cselekedeteimnek, valamint azon események okai és rugói iránt, melyekben résztvettem, ez iratomban előadtam, lehető lelkisméretességgel lön előadva, legjobb tudtom s emlékezetem szerint. A távolabb esőről s erkölcsiről nem illenék e helyen szólni, miért is nem gyanusíthatom azzal, hogy ez irányban mentségemül valamit is felhoztam volna.“

Struensee legalább egy oly büntettet ismert be, mely a törvények értelmében s ha az államérdekek tekintetbevétettek az ellene hozott halálos ítéletet legalább alakilag igazolhatta. De máskép állott a dolog Brandt grófra nézve, kinek pöre minden törvény és igazság kigunyolását, az önkény legborzasztóbb tettét képezi. Brandt könnyelmű ember létére minden meggondolás nélkül Struenseenek engedte magát át. Struensee a király kegyencze, mindenható ministere volt, Brandt egész vétke tulajdonképen csak abból állt, hogy csak azt tette a mit ezen minister akart és parancsolt. Azon vádak, melyek Brandt

gróf ellen támasztattak, ingatag, homályos és jelentéktelen tényekre voltak alapítva, de nincs a világnak oly törvénykönyve, melybe főbenjáró büntettek, de büntetésre méltó cselekvényekül lettek volna kijelölve. Brandt ugyanis azzal vádoltatott, hogy Struenseenek föltétlen híve volt, hogy a minster minden ellenségét a királytól távol tartani igyekezett, hogy mindenki iránt kevélyen viselte magát, hogy Fridrik herczeg iránt tiszteletlen s roszakaratu viseletet tanusított, a mennyiben, mint a királyi színházak fő felügyelője, neki a királyi páholyon kívül más páholyt adatott; végre hogy a kérdéses 60000 tallért ajándékuul elfogadta.

Bármi részrehajlók s elfogultak voltak is a bírák, érzették, hogy mindezen tettek elégtelenek bármi főbenjáró ítéletnek indokolására; mint-hogy azonban a győztes párt áldozatot kívánt, addig fürkészett a törvényszék, míg az udvari élet aprólékos eseményei közül egyet birt kinyomozni, mely roszakaró pártos szempontból tekintve, felségsértéssé, sőt még többre is magyaráztathatott. A király ugyanis jó kedvében néha nem csak játszó társaival, de mulattató kegyenczével Brandttal is birkózott, mi közben nem ritkán szidalmakra sőt ütlegekre is került a dolog, a nélkül azonban, hogy ez bármi feltűnést, vagy

a királyban kedvence ellen ellenszenvet költött volna. Egy alkalommal a király Brandtot gyávának mondotta s azzal fenyegette, hogy nyomban ezer botot vágat rá, erre birkózni kezdettek a király Brandt nyelve után kapott, ez pedig a király ujjába harapott.

Ezen a király jelleméből magyarázható eseményben, Struensee és Brandt birái a király ellen koholt összeesküvést akartak fölfedezni, melynek célja lett volna, a kegyencz sérelméért a királyon boszut állani; Struensee volt az, kitől az eszme eredett volna, a kinek unszolására Brandt a közelében lévő szolgákat eltávolítá, majd felséges urára vetvén magát az iszonyu büntettet elköveté.

Senki, még a birák is alig adhattak hitelt ezen összeesküvési s felségárulási merényletnek, mert Brandt és Struenseenek eszeveszetteknek kellett volna lenni, ha azon király személye ellen törtek volna, kinek kegyén szerencsájük s egész lételük alapult. E vád hihetlensége maga magát czáfolá meg, s ezért Struensee ellenében, kit más körülmények eléggé terheltek, elejtetett, Brandt irányában azonban fentartatott, s halálos ítéletének alapjául s indokául is vétetett.

Annak lehetősége, hogy birák ily alapon halálos ítéletet hozhattak, mindeneknél világosab-

ban bizonyítja minő volt az igazság, melyet a bírák kiszolgáltattak s minő fokra emelkedtek a szenvedélyek, melyek az igazságszolgáltatás szent intézetét aljas boszuvágyuk töltésére ily módon felhasználni nem áttallottak.

Matild királyné kihallgatására négy külön biztos névszerint *Thott gróf, Schak-Rathlou báró, Juel Wind* s a főügyvéd *Stampe*, lön kiküldve. A tulajdonképi kihallgatással Schak-Rathlou báró bízott meg.

Bánatban, fájdalomban s a leggyötrőbb nyugtalanságban töltött napok hosszú sora nem volt képes a nemes hölgynek lelkét megtörni. A nagszerű sors tragoediában ő az, ki egyedül hős alakban tűnik fel, a fondorkodók, kislelkűek és gyávák serege között; — királyi méltósággal fogadta a biztosokat. Az elébe terjesztett cselkérdésekre röviden, világosan s határozottan felelt és semmiképen sem hagyta magát zavarba hozatni. Egész komolysággal állítá, miszerint nincs semmi miről magát vádolhatná. A küldöttek meg voltak lepetve s szerepükből majd kiestek.

Schak észrevévén, hogy a királyné éles eszén keresztül járnia s azt kisszerű vallató fogásaival körülhálóznia, ellenmondásokba kevernie nem sikerülend, szívére intézett egy oly támadást, melynek alig volna nő, ki azt győzelmesen kitar-

tani birná. Éles átható tekintetét mereven a királyné szép szemére szegezvén, tettetett öntudattal határozottan mondá, miszerint tagadása hasztalan, mert Struensee gróf a vele folytatott tilos viszonyt teljesen bevallotta.

„Lehetlen! kiáltott fel a boldogtalan királyné. Nem, lehetlen; Struensee ezt nem tehetette. S ha tette volna, — folytatá kis váratva — úgy én mindent tagadok a mit ő mondott.“

Schak fogásának sikerét látván, s az ijedelem hatását felhasználván, folytatá, miszerint Struensee ebbeli vallományát másodszeri kihallgatása alkalmával is megerősítette és alá is irta. Mint-hogy azonban a királyné ő Felsége ezen körülménynek határozottan ellentmond, *ugy a nyomorultat egy új büntett terheli*, mely nem egyéb *mint a szent Felség legszemtelenebb rágalmazása*. — A büntetőper ennek alapján fog majd megindítani s ezen *vakmerő felségsértésért a büntetlesre, a legborzasztóbb halálbüntetés vár*.

A boldogtalan királyné e támadásra nem volt elkészülve. Ájultan egy karszékbe rogyott. — Gyenge szerencsétlen barátja iránti részvéte s női büszkesége között támadott hatalmas küzdelem után, gyenge hangon mondá: „S ha én, bevallanám azt, a mit Struensee mondott, szabad

akkor a szerencsétlennek királyom kegyétől valamit reményleni?“

Remegve, félelem és remény között habozva tekinte föl zaklató birájára. Schak látta, hogy a királyné szívére számított mesterfogása sikerült, komor fagyaló tekintete pillanatra felderült, hogy ismét a nyugodtság csalfa színére változzék. Oly mozdulattal, melynek kedvező értelmet adni lehetett, egy iratot terjesztett a királyné elé aláírás végett. A legszélsőbb ingerültségben s a legiszonyubb lelki tusában tollat ragadott, az asztalra hajolt s a végzetes papir alá nevét kezdé írni. Még csak *Károl* — betüket írta midőn Schakra újra föltekint. Látja mint szegezi Schak tekintetét kezére, s hogy nyugtalanságból egész testén remeg. Arczán pokoli káröröm kifejezése honol. A kísértőnek látása, villámcsapásként sújtja le a boldogtalan hölgyet, elveti magát a kezében tartott tollat s felkiálta: „Ti csufosan megcsaltok engem! Struensee engem nem vádolt, ismerem őt. — Nem, ő azt nem tehettem!“ Fel akar kelni, térdei csuklanak s ő félájultan a karszékekbe visszahanyatlik. Ezen válságos pillanatban Schak fölemeli a királynő által elvetett tollat, azt a királyné ujjai közé nyomja, s kezét megragadván, a megkezdett aláíráshoz a hiányzó — *ine Mathilde* betüket hozzá írja s az

aláírást kiegészíti, még mielőtt a királyné magához jöhetett volna. A biztosok céljukat elérvén, gyorsan eltávoztak.

A dolog természetében van, hogy a most elmondott ténykörülmények nem magából a periratokból merítették a hova már minőségüknél fogva nem is juthattak, s így a kinek éppen tetszik azok igazságán kétkedhetik; annyi azonban kétségtelen, hogy ezen vallomány alatt a királyné neve alá volt írva, s hogy azon hír, miszerint ezen aláírást Schak-Rathlou báró alávaló csel, sőt kényszer által csikarta legyen ki — a kortársaknál, kik az érdekelt személyeket közelebbről ismerék, mint valószínű, hitelre talált. Hogy az érdekeltek e hír ellen soha sem nem tiltakoztak, sem annak ellent nem mondtak, annak hitelessége mellett szól.

A kihallgatások be levén fejezve, ezen rendkívüli esetre nézve rendkívüli törvényszék jön alkotva. A végítéletet a győztes felek már előre megállapították, de azon hires jogeset természete, mely már egész Európa figyelmét magára vona, igényelte, hogy az egész eljárásnak az igazság és részrehajlatlanságnak legalább színe kölcsönöztesék.

E végre a kopenhageni püspök, négy papi tanácsos, négy minister, (Thott, Osten, Schak-

Rathlou és Römling tengernagy), továbbá a vizsgáló-bizottmány tagjai, a legfőbb törvényszéknek egyéb a vizsgálati bizottmányhoz nem tartozott birái, két katona és két tengerész tiszt, néhány állami tanácsos s a polgárság egy képviselőjéből, egy összesen harminczöt tagból álló rendkívüli tanács alkottatott. Valamennyi ülnök a királyné ügyét illetőleg esküje alól fölmentetett.

Ezen nagy tanács által tartott első ülés alkalmával *Bang Olas Lund* ügyvéd a király nevében a királyné ellen vádlóul lépven föl, a felséges pár között levő házassági köteléknek fölbontását s való ítéletnek hozatalát kérte. A királyné védője *Uhldal* ügyvéd, — a tárgyalásnak elhalasztását szorgalmazta, hogy a királynéval értekezhessek. Ez megadatott s Uhldalnak tartós értekezlete volt az alig husz éves királynéval Kronenburgban. A királyné minden reá nehezült testi lelki csapások daczára nem feledkezett meg arról, hogy királyné, s nem hagyott fel azon reménnyel továbbra is királyné, feleség s gyermekeinek anyja maradhatni. — „Vigasztalhatlan volnék, így szólt, ha bármely csekély tettem a királynak vagy országának kárt okozott volna. Meglehet, hogy vigyázatlan, de soha sem valék rossz érzelmű; nemem, korom s a körülmények, melyek között éltem szolgálsanak mentségemül.“

Hasztalan igyekezett Uhldal a rendkívüli törvényszék második ülésében felséges asszonyát s királynéját az ellene emelt vádak ellen védelmezni. A szép, ifju, szellemdús és mégis boldogtalan királyné fájdalmát megható szinekkel ecsetelvén, előadása a hallgatók szívéig elhatott, de nem volt többé képes a már előre kész ítéleten változtatni. A védő azon kérdést vetette föl, vajon nem volna-e a király, a királyi ház s az egész ország tekintélyéhez illőbb, a királynét méltóságában ítéletileg megerősíteni, mintsem attól oly ítélet által megfosztani, mely a király tekintélyét saját nemzete és az egész világ színe előtt lealázza. Az országos törvényekből igyekezte bebizonyítani, hogy Struensee vallományai s a királyné beismerése marasztaló ítéletnek hozatalára elégtelenek, s hogy a többi ellene felhozott tanubizonyságok is szintén nem birnak annyi erővel, hogy ily kényes ügyben ítéletalapjául szolgálhatnának. Végre a királyné jellemét s magaviseletét, mint gondos feleség, jó anya s méltóságteljes fejdelemnő, a lehető legkedvezőbb színekben tüntetvén fel, őt az ellene támasztott vádak terhe alól fölmentetni kérte.

1772 apr. 6. tartott ülésében a rendkívüli törvényszék kimondotta a válóítéletet, mely által a király s neje közötti házasság végleg felbontatott.

Huzamosb tanácskozás tárgya volt azon kérdés, valjon a királyné leánya *Luiza Augusta* herczegasszony is, anyjának perébe vonassék s mint házasságtörésben nemzett magzat, a születés előnyeitől megfosztassék. Kétségtelen, hogy ez esetben bajos lett volna ezt törvényesen bebizonyítani, mindazáltal valószínű, miszerint a hatalmas pártosságnak s az akkori biráknak mint sok egyéb ez is sikerülhetett volna, pedig ezen kérdés jelentőséggel bir, minthogy a *lex regia* szerint Dánhonban fiörökösök hiányában, nők is léphetnek a királyi székre. Mindazáltal a kis herczegnő az angol s több más udvarnál is a király leányaként levén bejelentve, jónak látták a hatalmasok a kérdést érintetlenül hagyni.

Angolország s az angol királyi ház iránti tekintetből a válóítélet nem lön közzétéve s egyedül az elválás ténye adatott az egyes főkormány-székeknek értésére. A királyné előtt april 9-kén, a kronenburgi várparancsnok jelenlétében lön az ítélet kihirdetve s ezen pillanattól fogva az eddigi szigor enyhítettett s az angol követ is hozzá bebocsáttatott. Az elválasztott nőtől nem volt többé mit tartani.

Még csak ekkor indittatott meg tulajdonképen Struensee és Brandt ellen a főbenjáró büntetőper, april 21-én olvasta fel *Wivet* főügyvéd vád-

iratát, másnap reá mondotta el *Uhldal* Struensee ügyében védbeszédét. — Bármilyen lett volna Uhldal védelme, maga Struensee s birái is jól tudták, hogy az egész merő jelentéktelen formáság, egyéb semmi; az ítélet már rég készen volt. 1772 ápril 25-én lön meghozva azon ítélet, melynek értelmében Struensee egyetlen büntettért, melyről az ítélet hallgatott, Brandt merő ártatlanul halálra ítéltetett. Az ítéletek általában ügyesen szerkesztvék a részrehajló birák mindenképen oda törekedtek, hogy annak gyengéit eltakarják s az igazságnak legalább színét megmentsék. Mindenekelőtt a dánok nemzeti érzelmére hivatkoztak, különös súlyt fektettek a jött-ment idegen önkényes ujjítási vágyára, melylyel mindent a mi a dánok előtt tisztos vagy kedves volt, a nemzet érzelmeit tekintetbe nem vévén, lerontotta a nélkül, hogy csak annyi fáradságot is vett volna magának, azon országot megismerni, azon nemzet nyelvét megtanulni, melyet tetőtől talpig ujjá szervezni igyekezett. Csak miután a nemzeti érzelem már fölizgattatott, tér át azon kisszerű tények taglalására, azon iszonyatos gonosz tett vádjára, melyre a kedélyeket már előre elkészítette. A fő, az egyedüli büntett, mely a halálos büntetést törvényesen igazolható háttérbe szorult s a közönség figyelme oly tettekre irányoztaték,

melyek az elítéltet természetüknél fogva a nagy tömeg előtt legyalázzák, gyűlöletessé teszik.

Az ítélet maga ekképen hangzott :

„hogy gróf Struensee János Frigyes, magának büntetésül, más rokonérműeknek pedig, elrettentő például becsületét, életét és vagyonát veszítse; grófi s egyéb néki adományozott méltóságoktól megfosztassék, grófi czimere a bakó keze által széttöressék, hogy azután Struensee János Frigyesnek elevenen jobb keze, majd feje is levágassék; teteme negyedeltessék s kerékre fonassék, feje s levágott keze pedig karóra tűzessék.“

Brandt ítélete szórul szóra ugyan az volt.

Másodnapra, v. i. 1772 april 26-án már, megerősíté a király egykori kegyenczeinek halálos ítéletét. Az ítélet ellen felebbezés nem volt megengedve; Struensee és Brandtnak nem maradt tehát egyéb hátra, mint magukat a király kegyelmébe ajánlani; mi egyébiránt üres szólásmód volt, melynek jelentéktelenségét mindenki, az elítéltek pedig legjobban tudták. Mindamellet, hogy a király kábaságát az egész világ tudta, az uralkodó párt elég vakmerő volt azon költött hirt terjeszteni, miszerint a király Brandt kegyelem iránti kérelmét határozottan visszautasította, s halálos ítéletét minden ellenvetések daczára

megerősítette. Ha kortársak előadásai hitelt érdemelnek, a király a boldogtalan kegyenczek halálos ítéletét ugyanazon közönyösséggel és készséggel írta volna alá, mintha holmi udvari multság rendelkezéről lett volna szó.

A halálos ítélet másnap reggeli kilencz órakor végrehajtatott. Nem a közönséges vesztő helyen, hanem egy a város közelében lévő térszínen ment végbe a szomorujáték utolsó, véres jelenete. A színen nagy alkotvány volt fölállítva, mely körül nagy számu gyalogság, drago nyos csapatok s fölfegyverzett tengerészek voltak négyszögben fölállítva s mely körül mint egy harmincz ezer, minden rendű és rangu bármész nép tömeg csődült össze. Struenseet Dr. Münter, Brandtot Hee lelkész kísérte el s támogatta lelki vigasszal végső útjaikon. Hogy mindketten vallástalanságukat s ifjuságuk tévedéseit megbánták, hogy valódi keresztény töredelmeséggel multak ki, azt hasonkoru iratokban, nevezetesen Münter „Bekehrungsgeschichte des Grafen Struensee“ czimű munkájában olvashatjuk.

Brandt, mint csekélyebb bűnös első lépett fel a vérpadra, elszántan, teljes lelki nyugalommal. Állítják, hogy utolsó pillanatig kegyelemre várt; -- midőn azonban utolsó reménye is füstbe ment s szemközt állt a kérlelhetlen halállal,

akkor sem veszté el hidegvérüségét. Kalapját, melyet addig kezében tartottletette, bundáját levetette, s jobb kezét az arra szánt törzsre tette. Bámulatos lelki nyugalommal türte el kezének levágatását, hōshōz illő lelki nyugalommal hajtá le fejét a halálos törzsre, s a következő perczben megszűnt lenni. Levágott fejét többször fölmutatták a tömegnek, mely azonban néma maradt.

Struensee utolsó órájában sem tanusította azon elszántságot s rettenthetlenséget, mit oly nagyratörő férfitól méltán várni lehetett volna. Őt nem támogatta ártatlanságának önérzete, mely oly bámulatosan erőt adott Brandtnak. A vérpadra föl kellett segiteni. Itt maga kezdett ugyan levetközni, de csak hamar segélyre szorult. Barátjának véréből pirosított törzsekre lehajtá fejét s kezét. Keze oly ügyetlenül lőn lecsapva, miszerint egész teste görcsös rángatózásokba esett. Fájdalmában elbődülve felszökött, úgy hogy a bakó segédjeinek őt erővel kellett újra a törzsre leszorítani s tartani, míg végre a halálos csapás hosszan tartó testi s lelki kinjainak véget vetett.

Az oly nagy készüllettel rendezett kivégeztetés épen nem idézte elő azon hatást, mit az özvegy királyné s győztes pártja attól várt és

reménylt. A nép tódult ki a véres látvány szemléletére; dühösen szidalmazta azon ádáz férfiakat, kik a dán nemzet ellen annyira véteni mertek; de a dühös harag, a lázas ingerültség csakhamar lecsillapult. Az undok mészárlássá fajult kivégzés, a tömeg vérszomját nem csak végkép kielégítette, de várakozását is meghaladta. A haragosan kitódult népcsoportok, a mészárlás után, szép csendesen, minden tolongás, minden rakoncátlanság nélkül egyetlen kapun tértek vissza a városba s ép oly csendesen oszlottak szét az utcákban.

Nem tetszett a királyné pártjának a nép csendes magatartása. A véres hulladarabok a város körül hordattak, de a gyászos undok látvány sem volt képes a nép alsóbb rétegeiben sem azon érzelmeket fölizgatni, melyek kitörését óhajtották. Az ítéletek is sajtó útján közzététettek, de ez sem szülte az óhajtott eredményt. Mindenütt kézzel fogható volt azon törekvés, egyet bűnössé nyilvánítani, de az álokoskodások hosszú láncolatjából nem lehetett kivenni azon büntettet, mely a halálos ítéletet egyedül indokolható. Brandt ítéletéből pedig az ellene az igazságszolgáltatás álnok színe alatt elkövetett égbekiáltó igazságtalanság világossá lön.

Struensee jelleme s tervei fölött különböznek

az ítéletek. Első tekintetre rendkívüli embernek látszik, ki azonban többbe kap, mint a mit végrehajtani képes. Innen van, hogy némelyek egyedül állami intézkedéseit taglalgatván, őt vakmerő, önző s meggondolatlan ujitónak jellemzik, ki nem átgondolt egy jelentékeny ország belbékéjét rögeszméinek foganatosítása által fölzavarni. Ha azonban meggondoljuk minő korhadtt volt az egész dán állam közigazgatási rendszere, mily romlottak a társadalmi viszonyok, nem lehet elfelejtenünk, hogy oly széptehetségű s e mellett dicsvágyó férfinak minő Struensee volt, az ország újra szervezésére, magát hivatottnak kelle tartania. Szándékai kétségtelenül minden szemrehányástól menttek, s az ország ujjá szervezésére tett intézkedései, melyek által annyi halálos ellent szerzett magának, — legnagyobb részt olyanok valának, melyek ma már Európa polgárisult államaiban szintén életben vannak, vagy melyek életbeléptetésére törekszik minden. — A lenyűgözt, zsarnokilag elnyomott s kiszitt földmivelő-osztály röghöz kötöttségének kárpótlás melletti megszüntetése, törvényelötti egyenlőség, a fölös számu ünnepeknek eltöröltetése, az ügyfolyamnak jogi s közigazgatási tárgyakbani egyszerűsítése s gyorsítása, a törvénykezési díjak megszorítása, a pénzügyek helyesebb szer-

vezése, az állam jövedelmeinek évenkénti mérlegelése, az előbbi gyenge uralkodóktól alacsony módokon néha minden érdem nélkül kicsalt kegypénzek s nyugdíjak megszorítása, sőt eltörlése, a házassági akadályoknak kevesebbekre szorítása, a fölmentési díjaknak eltörlése, a törvénytelen gyermekek polgári bectelenségének, czéhek, hivatalok stb. tekintetébeni megszüntetése, lelenczházak, bujakórban szenvedők részére szánt kórházak szervezése stb. stb. kétségtelenül oly intézkedések, melyek czélszerűsége s hasznos volta ma immár rég el van ismerve. Mindennek daczára Struensee a helyett, hogy kortársainak s azon nemzetnek, melynek élére állt köszönetét aratta volna, csak halálos gyűlölségre talált mindenütt. — A természet őt szép tehetségekkel ruházta föl, s tanulmányai folytán számos kortársainak eszmekörén túl járt, ismerte az embereket s a tettetés nagy mesterségét, korlátlan hatalmában volt egy nem csupán tetteleg, de törvényesen is minden irányban korlátlan uralkodónak s még is megbukott, s a legtisztább szándékkal s korlátlan hatalommal életbeléptetett intézkedéseért rövid uralkodás után vérpadon fejezte be meteorszerű pályáját. — A felületes gondolkozó hajlandó volna Struensee sorsa fölött a kérlelhetlen végzetet vádolni s a népek háládatlansága

ellen, mely üdvözítőit, jótevőit mindenkor porba huzta s áldásait átokkal jutalmazta, keserű panaszokra fakadni: — ha azonban jobban nézünk a dolgok fenekére, látni fogjuk, miszerint Struensee bukása sajátmagában s azon módon rejlett, melylyel reformjait életbeléptetni akarta. — Struensee első s alaphibája volt, hogy egy nagy birodalom újá szervezéséhez fogott, mielőtt még annak történetével, alkotmányával, közigazgatási s törvénykezési rendszerével, a nemzet gondolkozásmódjával, jellemével, előítéleteivel ke-lőleg megismerkedett, mielőtt még azt mélyebben tanulmányozta, s arról magának helyes ismerete-
ket szerzett volna. Ezt tenni elmulasztván s szükségkép legjobb szándoka mellett igaz vagy legalább jogosoknak hitt érdekeket kellett meg-sértenie. — Struenseenek mindenek előtt dánná kellett válnia, de ő még a dán nyelvet sem ta-lálta szükségesnek megtanulni, minek folytán minden rendeletek és törvények, sőt minden fo-lyamodások elintézése német nyelven történt; oly nyelven, melyet az ország nagyobb részének népessége nem értett s mi vallási s közrendé-szeti intézkedéseivel egyesülve, számtalan rész-ben, alapos, részben alaptalan panaszra szolgál-tatott okot; s a nemzeti, vallási s társadalmi elő-
ítéletekben megrögzött népet ellene felizgatta;

mit Struensee hasztalan igyekezett népmulatságok rendezése s olcsó gabona kiosztása által lecsendesíteni, ez volt második hibája. — További hibája volt, hogy míg a nép alsó részének előítéleteit sértegeté s azt maga ellen föllázítá, a felsőbb társadalmi osztályokban támaszt s pártfeleket magának szerezni nem igyekezett. A nemeséget a titkos tanács eltörlése, a hivatalnokokat önkényes letételei, elbocsátásai, jövedelmeik tulzott megszorítása által sérté meg, míg a katonaság némely csapatjait erőszakos intézkedései által nyílt lázadásba hozta. — Struensee a mult század derekán s vége felé kifejlődött azon iskola hive volt, mely képesnek hitte magát felülről lefelé, parancsok s erőhatalom által, országokat s népeket, azok miveltségére s társadalmi állapotjukra való tekintet nélkül, előre kigondolt eszmék szerint reformálni; miért is törekvéseik a népek erkölcsi érzetén, társadalmi s nemzeti előítéletein legnagyobb részben hajótörést szenvedtek; merész főnökeik bukása pedig azon nagy történeti igazságot hirdette, miszerint a kitüzött cél elérése tekintetéből a nemzetek erkölcei, szokásai, sőt előítéletei is, bármi balgáknak tetszenek is, tekintetbe veendők s hogy, ha vannak oly előítéletek, melyeket az eszes ember könnyűszerrel leront, vannak viszont mások, melyek le-

győzése a legnagyobb elővigyázatot, a legfinomabb eszközöket igénylik; sőt léteznek olyanok is, melyek a nemzet egész lényegével összeforrván sérthetlenné, s azt, ki idő előtt ellenük vakmerőn föltámad, vesztébe sodorják.

Helyesen mondja tehát róla a híres német történész Raumer: „Struensee minden ellenkező látszat daczára nem volt azon ember, ki önerejéből egy új korszak alapítására képes lett volna. Korának szülöttje lévén, nagy igazságai mellett, előítéleteiben s tévedéseiben is osztozott. Ez utóbbiakhoz tartozott, azon hite, hogy a tehetségnek mindenkor igaza van s egyedül is mindenható. Alapos ismeretek, tapasztalás, jellemtisztaság, erkölcsiesség és vallásosság nélkülözhetők, s jelentéktelen s nevetséges valaminek tartatott azon divatos formulákhoz képest, melyeknek erejével meg annyi varázs-szavakként az egész világot lehetett volna átalakítani.“

* * *

Struensee kivégeztetésével a nagyszerű szomorujáték bevégeződött, mi reá következett, utójáték, mely a főrésszel csak csekély részben függ össze.

Hosszu gyötrő fogság után végre Struensee

hivei fölött is ítélet hozatott. Göhler tábornok „*mert gyanura alkalmat nyújtott*“ rangját s fizetését vesztette el s kegypénzzel száműzetett. *Falkenskiöld*, mert Fridrik herczeg magát általa sértettnek tartotta, ezredének s minden kitüntetésének elvesztésére ítéltetett, s féltallér napi kegydíjjal Munkholm sziklaszigetére életfogytiglan száműzetett s csak később nyert kegyelmet más európai országban letelepedni; — minek folytán előbb Francziaországba utóbb Sveiczba költözött, hol is 81 éves korában meghalt.

Struensee testvére, kit, azon körülményt kivéve, hogy a bukott minster testvére volt, mi sem terhelt, — egyszerűen elbocsáttatott, de előbb esküvel kelle fogadnia, „hogy a végzetes forradalomról sem élőszóval, sem írásban nem nyilatkozik.“ Felesleges és hasztalan elővigyázat; az igazság nemsokára napfényre került s a történet ítélőszékéről részrehajlatlan ítéletet hozott a győzők, valamint a legyőzöttek fölött.

Eleinte úgy látszott, mintha a szerencsétlen királyné a történetek után is, dán földön szándékoznék maradni, mivége *Aalborg* Jütlandban lön székhelyéül kijelelve. A történetek emléke azonban s hiveinek vére, mely e földre omlott, ebbeli szándokát csak hamar megváltoztaták. Testvére az angol király kieszközölte, hogy életének

hátralévő idejére Hannoverába költözzék, hol királyné czimével s 30,000 tallér évi jövedelemmel Celle vára lön székhelyéül kijelelve.

Május 30-kán két angol fregatte érkezett Kronenburgba. Ezek egyikére szállt, örökre elhagyandó azon földet, melyhez oly sok szép s annyi boldogtalan emlék kötötte, s mely java iránt táplált érzelmeit s terveit, barátjának leölésével jutalmazta. Férjétől, ki már rég megszűnt férje lenni, az elválás zokon nem éshetett; annál inkább gyermekeitől, kiket zsengekorban halálos ellenségeinek hatalmában kénytelenült visszahagyni.

Bánatába s fájdalmába elborulva tölté a fiatal királyné hátralévő napjait Celleben; visszavonultan, egyedüli enyhét, a vallás vigaszain s felebaráti szeretet cselekvényein kívül a zenében s olvasásban keresé, de a bánat-mélyebben verte öldöklő gyökereit sajgó szívébe, sem hogy dult lelke az iszonyu csapások után is még újra felüdülhetett volna. Lassan, észrevétlenül hervadott ifjúsága s szépsége virágában, s nem töltötte még be életének huszonnegyedik évét, midőn 1775 évi május 10-kén a sokat szenvedett s gyarlóságáért oly súlyosan bünhődött, végre átszellemlült. — Hogy Sarolta Matild boldogabb sorsot érdemelt, abban mindazok, kik őt közelebbről is-

merték megegyeznek. Ifjusága, a viszonyok, melyekbe tudta s akarata nélkül sodortatott, élénk szelleme, mély érzelmei s heves véralkata elég mentségül szolgálnak azon egyetlen tévtettére nézve, melylyel vádoltatott, s mely miatt oly borzasztón lakolt. Mindent, mi egy nemeslelkű hölgy előtt drága és szent, elragadta tőle a sors, mely őt viruló ifjúságában megtörte s egész lételét megsemmisítette. Méltán megérdemli ezért az érző emberiség részvétét, de talán még inkább azért, hogy tizenöt éves korában, honától s családjától messze, egy kiélt férj oldalához bilincselve, rendkívüli lelki tehetségekkel s szerelemvágyó szívvvel megáldva, egy barátot keresett, ki erőteljes észszel s szilárd jellemmel felruházva a közönyös nyomorult udvaroncok csoportjai között támaszául legyen, s a helyett egy hideg gondolkozóra, nagyravágyó önzőre, s egy lelkesült hős helyett, gyenge kétkedőre talált, ki a vész pillanatában fejét vesztvén, ügyével magát s felséges barátnéja sorsát is eltemeté.

De a győzők, kik a legyőzöttek iránt oly kevés nagylelkűséget tanusítottak, sem élvezheték soká fondorkodásaik gyümölcsét. Ranzau gróf a főszereplő, új cselszövények folytán megbukott, az országból kiutasított s idegen földön, Franciaországban, mint száműzött zárta

be éltenek végső napjait. Beringskiöld titkos levelezések miatt halálra ítéltetvén, majd kegyelmet kapván, Munkholm sziklavarába záratott, ugyanazon börtönbe, melyben előtte Falkenskiöld volt fogva. Köller Eikstádt s végre Guldberg maga idővel befolyásukat vesztvén, távol az udvartól, elhagyatottságban, környezetüktől kerülve s megvetve, fejezték be a sorstól hányatott pályájukat.

Heckenast Gusztáv

könyvkiadó-hivatalában (Pesten egyetem-utca 4-ik szám alatt)
megjelent és minden könyvtárban kapható:

TÓVÖLGYI TITUSZ.

AZ EZÜST VITÉZ.

Regény a tatárpusztítás idejéből.

Négy kötet.

Ára füzve 4 forint.

TÓVÖLGYI TITUSZ.

AZ ANYÁK BÜNE.

REGÉNY.

Négy kötet. Ára füzve 3 frt.

TÓVÖLGYI TITUSZ.

A SZÍVEK VILÁGA.

BESZÉLYEK.

Két kötet. Ára füzve 2 frt 40 kr.

GALANTAI A. E.

A HONTALANOK.

Genre-képek.

Két kötet. Ára 2 frt. 40 kr.

LITKAY ANDOR.

A PORLAKY CSALÁD.

REGÉNY.

Három kötet. Ára füzve 6 frt.

WERNE GYULA.

UTAZÁS A HOLDBA

ÉS

A HOLD KÖRÜL.

Képekkel.

(8-rét, 176 lap) füzve 1 frt 20 kr.

ÚJ REGÉLŐ.

REGÉNY -

ÉS

BESZÉLY-TÁR

Mindennemű kalandokat,
mulattató történeteket s egyéb érdekes
apróságokat tartalmazó egyveleg.

1871. folyam.

24 füzet, 6 forint oszt. ért.

